
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

G O S O S

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

XI/I

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNÜN ALTI AYDA BİR
YAYINLANAN HAKEMLİ DERGİSİDİR...

YIL/YEAR: XI CİLT/VOLUME: XI SAYI/ISSUE: I (YAZ 2016)

YIL/ YEAR: 2016

CİLT/ VOLUME: 11

SAYI/ ISSUE: 1

SAHİBİ/ OWNER

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On behalf of Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK mustafa.colak@gop.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU/ EDITORIAL BOARD

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR in CHIEF

Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE sbad@gop.edu.tr

YARDIMCI EDİTÖR/ CO-EDITOR

Arş. Gör. Dr. Fehim KURULOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Murat SERDAR

SEKRETER/ SECRETARY

Turgut AKARSLAN

sbad@gop.edu.tr

ISSN: 1306-732X

BASKI/ PRINTING

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası /
Gaziosmanpaşa University Press

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Taşlıçiftlik Yerleşkesi / Tokat-TÜRKİYE

Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)

E-posta: sbad@gop.edu.tr

Web: <http://sbad.gop.edu.tr>

KAPAK TASARIM/ COVER DESIGN

Öğr. Gör. Hadi ESMERAY

Dergimizde yayımlanan yazılar **İTHENTİCATE** intihal tarama programıyla kontrol edilip, **TUBİTAK ULAKBİM** tarafından dizinlenmektedir.

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

- Prof. Dr. Ali AÇIKEL **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Andrij KHARUK **National Army Academy (UKRAİNE)**
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA **Punjab University (PAKISTAN)**
Prof. Dr. Memmed ALİYEV **Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)**
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Murat SAYILI **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG **Frei Universität Berlin (GERMANY)**
Prof. Dr. Hanifi VURAL **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Doç. Dr. Halit ÇİÇEK **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Doç. Dr. Tuncay BÖLER **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Yrd. Doç. Dr. Yusuf TEMÜR **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Yrd. Doç. Dr. Ayla OĞUZ **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIRIM **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Yrd. Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Yrd. Doç. Dr. Emre ASLAN **Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)**
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA **Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi**
Alexey PRONİN **Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)**
Dr. Fariz HALİLLİ **(Miras-AZERBAYCAN)**
Dr. Emzar KAKHIDZE **Batumi State University (GEORGIA)**
Gadjiev MURTAZALİ **The Institute of History, Archeology and
Ethnography of the Daghestan Scientific
Centre of Russian Academy of Sciences**

(DAGHESTAN)

Administration of State Historical

Kamil İBRAHİMOV Architectural Reserve Icheisheher Under

Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic

Tevfik Sabri HAMMAM Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)

Dr. Salman BANGASH Peshawar University (PAKISTAN)

Dr. Mahboob HUSSAİN Punjab University (PAKISTAN)

Dr. Pawel KORZENIOWSKI University of Rzeszow (POLAND)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Songül ÇOLAK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun BAYKAL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye GÜNGÖRMÜŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Yılmaz ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Alpaslan DEMİR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay BÖLER	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SEZGÜL	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YILDIZ	Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut AYAR	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY	Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nihal DEMİRKOL AZAK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziyaettin TURAN	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erkan ÇER	Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bora BAYRAM	Bayburt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nur Hümeysra ÖZDEMİR	Erzincan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Cemal İNCE	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ajda BAŞTAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Doğan BOZDOĞAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emre ASLAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ergin ÖGCEM	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elif BOYRAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Editörden
Mektup

Değerli Okuyucular,

Dergimiz bu sayımızla beraber 11. yaşına basıyor. Bu sayımızda 16'sı makale ve ikisi kitap tanıtımı olmak üzere hepsi birbirinden kıymetli toplam 18 yazıya yer verdik. Bu sayıda Turan Açık bir kapıkulu sipahisinin yaşamı, Galip Eken ve Hanife Şen gayrimüslimleri ve Ayşegül Kuş bir seyyahın raporları ile Amasya tarihine üç farklı koldan üç yeni katkı sunuyorlar. Ayşe Eryaman Selanik'te tramvaylarla bizi dolaştırırken Necati Çavdar, Necmettin Alkan'ın kitabıyla bu şehre farklı açılardan bakmamızı sağlıyorlar.

Melek Çolak'la Macaristan'a doğru uzanıp Macar Oryantalist Gyula Germanus'u gözlemlerken, Ayşenur İplikçi Özden'le iki İngiliz edebiyatçıyı karşılaştırıyoruz.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Hanifi Vural ve Ali Osman Solmaz dilbilgisi ile ilgili yeni öneriler ve bakış açıları içeren yazılarıyla dergimize katkı sunarken, Ali Yıldırım Din Dili ve Dini Dili karşılaştırıyor. Halit Çiçek ve Metin Kılıç ise ulaşım dosyasını farklı yönlerden masaya yatırıyorlar.

Oğuzhan Sevim ve Ergin Erginer ilköğretim yaşamına ilişkin konulara eğilirken, Yılmaz Ağca Niksar ve turizm üzerine yoğunlaşıyor. Muhittin Bilge birey ve toplumun dizayn edinilebilirliği üzerine bizi kafa yormaya davet ediyor.

Bu sayının tasarlanmasında, hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen başta Enstitümüz müdürü Prof. Dr. Mustafa Çolak, editörlerimiz Fehim Kuruloğlu ve Murat Serdar'a, yazılarıyla bu sayının anlam kazanmasına vesile olan yazarlarımıza; görüşleriyle yazıların son halini kazanmasına yardımcı olan değerli hakemlerimize sonsuz teşekkür ediyoruz.

Bir sonraki sayıda görüşmek dileğiyle...

SBAD Editörü
Yrd. Doç. Dr. Murat Hanılçe

İÇİNDEKİLER

Turan AÇIK	Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündükleri	1-46
Yılmaz AĞCA	Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği	47-59
Muhittin BİLGE	Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması	61-76
Halit ÇİÇEK Çiğdem ALİÇAVUŞOĞLU	Türkiye'de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği	77-93
Melek ÇOLAK	"Olaylar Ve Tanıklar'ın" Işığında Macar Oryentalist Gyula Germanus İle Abdülmecid Efendi	95-103
Galip EKEN Hanife ŞEN	Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler	105-132
Çetin KÖKSAL Ergin ERGİNER, Mustafa BALOĞLU	İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükladıkları Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması	133-156
Ayşe ERYAMAN	İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı	157-176
Murat HANİLÇE	18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar	177-205
Ayşenur İPLİKÇİ ÖZDEN	Charlotte Brontë'nin <i>Jane Eyre</i> ve Emily Brontë'nin <i>Wuthering Heights</i> Romanlarının Psikanalitik Yorumu	207-228
Metin KILIÇ	Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği	229-251
Ayşegül KUŞ	Henry John Van Lennep'e Göre Amasya	253-276
Oğuzhan SEVİM Emrah KAYA	Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması	277-296
Ali Osman SOLMAZ	Yardımcı Fiil İşleviyle "Ye-" Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış	297-315
Hanifi VURAL	<i>Susamak</i> Fiilinin Ölçünlü Dildeki Çekimi ve Ağızlardaki Söylenişinden Hareketle Bir Öneri	317-321
Ali YILDIRIM	Din Dili Dinî Dil Ayrımı	323-330
Necati ÇAVDAR	Kitap Tanıtımı: Necmettin Alkan, <i>Selanik'in Yükselişi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012; Selanik İstanbul'a Karşı</i>	331-339
Hasan DAŞDEMİR	Kitap Tanıtımı: Mustafa Çolak, <i>Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)</i>	341-345

CONTENTS

Turan AÇIK	After Kara Mehmed Agha: In The First Half Of 17 th Century, A Sultan's Household Cavalryman	1-46
Yılmaz AĞCA	Rural Tourism Potential: The Example of Niksar in Kelkit Basin	47-59
Muhittin BİLGE	Comparing Liberalism and Positivism on Designability of The Individual and Society	61-76
Halit ÇİÇEK Çiğdem ALİÇAVUŞOĞLU Melek ÇOLAK	Public Private Sector Cooperations in The Transport Sector in Turkey: Example Of Tokat Province	77-93
Galip EKEN Hanife ŞEN	Hungarian Orientalist Gyula Germanus And Abdülmecid Efendi in The Light Of "Events And Witnesses"	95-103
Galip EKEN Hanife ŞEN	Non-Muslims in Amasya During The Tanzimat Era According To The Jizya Registries	105-132
Çetin KÖKSAL Ergin ERGİNER, Mustafa BALOĞLU Ayşe ERYAMAN	Meanings Attributed to Reading And Writing By First Grade Students: A Metaphor Analysis	133-156
Murat HANİLÇE	Thessaloniki Tramway During The Second Constitutional Period	157-176
Ayşenur İPLİKÇİ ÖZDEN	Foundations (Waqfs) Supporting The Education and Teaching Services in Tokat District Center in The 18th Century	177-205
Metin KILIÇ	Psychoanalytical Analysis Of Charlotte Brontë's Jane Eyre And Emily Brontë's Wuthering Heights	207-228
Ayşegül KUŞ	On-Campus Transportation Alternatives Selection With Analytic Hierarchy Process Method: The Case Of Karabuk University	229-251
Oğuzhan SEVİM Emrah KAYA	Amasya According To Henry John Van Lennep	253-276
Ali Osman SOLMAZ	Evaluation of Secondary School (5-8) Turkish Lesson Listening Education Activities According to Teacher Opinions: Aspect Study	277-296
Hanifi VURAL	A Diachronic Look At The Verb -Ye Functioning As A Helping Verb	297-315
Ali YILDIRIM	The Conjugation of The Verb To Feel Thirsty in Standard Language and A Suggestion With Reference To Its Pronunciation in The Dialects	317-321
Necati ÇAVDAR	The Separation Of "Religious Language" And "Language Of Religion"	323-330
Hasan DAŞDEMİR	Book Review: Necmettin Alkan, Selanik'in Yükselişi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012; Selanik İstanbul'a Karşı	331-339
	Book Review: Mustafa Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)	341-345

**KARA MEHMED AĞA'NIN ARDINDAN: 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA
AMASYA'DA BİR KAPIKULU SİPAHİSİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ***

Turan AÇIK*

Öz

16. yüzyılın ortalarında taşrada varlıklarına rastlanılan kapıkulu sipahileri, 17. yüzyıla gelindiğinde önemli oranda yerleşmiş bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktaydı. Muharip bir zümre olmaktan öte şehrin bürokratik mevkilerini ele geçiren ve sosyo-ekonomik dinamikleri elden geldiğince kullanan şehirli bir sınıf haline gelen kapıkulu sipahileri, şehrin politik hayatını yönlendirmeye başlamışlardı. İltizam "sektörü"nü ve mirî mal hizmetini hemen hemen tekellerine alan bu sınıf, çiftliklerde ticarî tarım da yapmakta ve şehirlerde birçok mülk edinmekteydiler. İşte bu sınıfın Amasya'daki bir temsilcisi olan Kara Mehmed Ağa adlı sipahi, aynı zamanda Dergâh-ı Âlî çavuşluğu, muhassıl-ı emvâllik ve Amasya mütesellimliği görevleri yapmıştı. Bunun yanında Amasya'nın muhtelif yerlerinde bulunan 16 ambar dolusu hububatı ile ticaret de yapıyordu. Yine kumaş ticareti yaptığına dair emareler bulunmaktaydı. Birçok mülk sahibi olduğu görülen Kara Mehmed Ağa, bu serveti elde etmekte sadece meşru yolları kullanmıyor, gayr-ı meşru birçok faaliyet içerisine de girerek servetine servet katıyordu. Kara Mehmed Ağa, 1633 yılında idam edilmiş ve malları da müsadere edilmişti. Ölümünden sonra birçok alacaklısı mahkemeye koşarak Ağa'nın terekesinden alacaklarını tahsil etmeye çalışıyorlardı. İşte Amasya şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla ve bu alacaklılar vasıtasıyla tanıdığımız Kara Mehmed Ağa'nın ilişki ağları ve servet edinmedeki yöntemleri, taşralı kapıkulu sipahilerinin 17. yüzyılın ilk yarısındaki evrenlerini aydınlatmada mikro ölçekte veri sağlaması açısından önemli. Dolayısıyla bu makalede, Kara Mehmed Ağa'nın arkasında bıraktığı veriler üzerinde düşünerek 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmelere bir de taşralı bir kapıkulu sipahisi ekseninde bakılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, 17. yüzyıl, Kapıkulu sipahisi, Kara Mehmed Ağa, İltizam.

**AFTER KARA MEHMED AGHA: IN THE FIRST HALF OF 17TH CENTURY,
A SULTAN'S HOUSEHOLD CAVALRYMAN**

Abstract

Although the presence of cavalrymen was common in rural regions in the mid-16th century, they seem like a localized class with a significant ratio in the 17th century. They have achieved the city's bureaucratic positions rather than being a class of combatants and used socio-economic dynamics of the city as much as possible. Thus,

* Makale Geliş Tarihi: 03.05.2016. Yayın Kabul Tarihi:13.05.2016.

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya, turanacik@gmail.com

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdüğü

they have begun to redirect the political life in cities. They became the only power over tax farming activities and demesne (miri) services in addition to commercial agriculture in the farms and used to acquire many properties in the city. One of the representatives of this class was Kara Mehmed Agha in Amasya. He also worked as a sergeant of "Dargah-ı Ali", "muhasıl-ı emvâl" and "mütesellim" of Amasya. In addition to these duties, he was also in grain business with 16 warehouses located in various places in Amasya. There are some indications pointing out that he was also in textile (fabric) business. Mehmet Agha was not gaining this much power and properties with legal ways only, but he was getting into many illegitimate activities as well. Kara Mehmed Agha was executed in 1633 and his properties had been confiscated. After his death, many creditors were trying to collect the receivables from his estate by applying to the court. Therefore, knowing the relation networks and methods of Kara Mehmet Agha to gain more welfare from court documents of Amasya and his creditors is important in terms of enlightening the situation of cavalymen in the first half of 17th century and providing data related to their situation at the microscale. Therefore, in this study, the events took place in the first half of 17th century were analyzed within the scope of the data received regarding Kara Mehmed Agha.

Key Words: : Ottoman, 17th century, Sultan's Household Cavalryman, Kara Mehmed Agha, tax farming.

GİRİŞ

Taşrada varlıklarına ilk defa 1552'de Kayseri'de rastlanılan kapıkulu sipahileri (Akdağ, 1947: 300), 17. yüzyıla gelindiğinde şehrin sâkinleri hâline gelerek muharip bir zümreden öte dinamik bir bürokratik şehirli sınıf hâline gelmeye başlamışlardı. Her ne kadar üzerlerinde kapıkulu sipahisi olduklarını gösteren unvanlar olsa da, savaşa gitmekten çok¹ şehrin bürokratik mevkilerini denetimleri altına almaya başlamışlar, bu temel üzerinden de sermaye edinmeyi amaçlamışlardı. Para ekonomisi² ve iltizam

¹ 1635 Revan seferi için Amasyalı kapıkulu sipahilerinin orduya dâhil olmaları doğrultusunda gönderilen ve birçok defa yenilenmek zorunda kalan emirler için bkz. *Amasya Şer'iye Sicilleri* (A.Ş.S.), no: 2, kayıt no: 132/1. 6-15 Eylül 1633; A.Ş.S., 2, 118/1. 30 Nisan-9 Mayıs 1634; A.Ş.S., 3, 20/1. 8-17 Haziran 1634; A.Ş.S., 3, 8/2. 27 Temmuz-5 Ağustos 1634; A.Ş.S., 3, 107/2. 9-17 Nisan 1635; A.Ş.S., 3, 101/3. 18-29 Mayıs 1635; Bu arada 28 Şubat 1635 tarihinde sipâh çavuşlarından Ömer Çavuş ve silâhdârlar çavuşlarından Ahmed Çavuş Amasya'ya "emr-i şerîf" ile gelip sefer için "tenbih ve tekid" olunmuştu. A.Ş.S., 3, 125/2.

² Para ekonomisinin ayırt edici vasfı ticaret hacminin genişlemesi ile birlikte paranın dolaşımının artması ve ödemelerin gün geçtikçe aynı olmaktan ziyade nakdî olarak yapılmaya

“sektörü”nün sağladığı fırsatlardan istifade ile hatırı sayılır ölçülere varan bir servet temin eden kapıkulu sipahileri, şehrin ileri gelenleri arasına girmişlerdi.

Sipahilerin bu şekilde iktisadî bir temel edinmelerinde seferde ve hazarda olmak üzere iki tür vazifelerinin olmasının etkisi büyüktü. Zira 17. yüzyıla gelindiğinde sipahiler genelde seferden gayrı zamanlardaki vazifeleri ile müşahhas hale gelmeye başlamışlardı. Süvarilerin sefer zamanındaki en önemli vazifeleri olan hükümdarın çadırını ve hazineyi korumanın yanında; bilhassa hazar zamanında, 16. yüzyılda; maliye kâtipliği, divan kâtipliği, ihtisap kâtipliği, ırgad kâtipliği, beytümâl-ı âmme ve hâssa emin ve kâtipliği, avâız, nüzul, bağ resmi, âdet-i ağnam, resm-i ağıl vb. toplanması, cizye tahsili, koyun emniyeti gibi vazifeleri vardı. Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman, sefere gittiği zamanlarda kapıkulu sipahisinin eskilerinden mülâzım ismiyle 300 kişiyi ayırmakta ve bunları “emirberlikte ve dairesi muhafızlığında” istihdam etmekteydi. Seferden dönüşlerinde hizmetlerine mükâfat olarak bunlara padişah vakıflarından bazılarının mütevelliliği, bazı büyük mukataaların bir senelik idaresi, cizye tahsili ve mültezimlik gibi vazifeler verilmekteydi. Uzunçarşılı, ıslahat yazarları gibi Hicri 1000 (M. 1591) yılını milat kabul ederek bu şekilde “sonradan kanun hükmünü almış” ve ilk dönemlerde yalnız muharebe zamanlarına inhisar eden bu hizmetlerin tevcihinin söz konusu tarihten sonra seferden gayrı zamanlara da yayıldığını ifade etmekteydi. (Uzunçarşılı, 1988b: 156-157).

17. yüzyıla gelindiğinde kapıkulu sipahilerinin vazifelerinin ağırlıklı yönünün gerçekten de seferden gayrı zamanlardaki, yukarıda zikredilen vazifelerden müteşekkil olduğu; hatta kapıkullarının artık bu vazifelerin temini için mücadele eder

---

başlanması idi. (Pirenne, 2013: 121-123.) 16. yüzyılın ortalarında Osmanlılar ile Avrupa arasında daha önce görülmemiş bir ticaret ağı meydana gelmişti. Ayrıca Osmanlı şehirlerinin demografik büyümeyle orantılı kaydettiği büyüme, tarımsal ürünlerin ve diğer malların pazardaki talebini arttırdı. Böylece pazara yönelik bir üretim süreci başladı ve bu işte kullanılan ödeme aracı büyük nispette para olmaya başlamıştı. Bu dönemde yaşanan ticari gelişmeyi Halil İncılık ve Suraiya Faroqhi tarafından kaleme alınan birçok kitap ve makaleden takip etmek mümkündür (Bu çalışmaları temsil etmesi bakımından şu iki çalışmaya bakılabilir: (İncılık, 2000); (Faroqhi, 2004a). Para ekonomisinin yaygınlaşması ve bununla bağlantılı olarak iltizam “sektörü”nün ve para vakıflarının gelişmesi hususunda tafsilat için bkz. (Tezcan, 2010: 18-33). Ayrıca mevsimlik seferlerden cephe savaşlarına geçilmesi ve ateşli silahların öneminin artması ile birlikte piyade askerine ihtiyaç artmıştı. (Kolçak, 2012: 75-102). Maaşlarını nakit alan bu piyadeler için nakdî bir ekonomi elzemdi. (Öz, 2010: 230).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

oldukları görülmekteydi.³ Dolayısıyla kapıkulu sipahisi olmak sermaye temin etmek bağlamında önemli bir yoldu. Bunun yanında edinilen statü münasebetiyle mevcut sermayeyi -müsadere riski olmakla birlikte ordu mensubu olmanın getirdiği prestijle korumanın da yollarından biri kapıkulu sipahiliği/askerilik idi.⁴ Bursa'dan Bostan Çelebi b. Hâce Memî'nin 9 Eylül 1592 tarihinde Bursa ihtisâb mukataasını iltizâm edince iltizam şartları arasına "Dergâh-ı Âlî çavuşluğu sadaka buyurulması"nı ve mukataa üzerinden alınacak olsa dahi çavuşluğunun üzerinde sürekli kalmasını istemesinin ve bunu başarmasının (Ergenç, 2013a: 394) büyük ihtimalle sermayesini korumak ile bir bağlantısı vardı. Nitekim İzmir gümrük mukataası mültezimi Hacı Mehmed de aynı yolla kapıkulu sipahileri arasına dâhil olmuştu (Tezcan, 2010: 16).

Bu kapıkulu sipahilerinden önemli bir kısmı, sosyo-ekonomik temelde bir takım politik manevra kabiliyeti edinen yeni bir birey profiline tekabül ediyordu. Zira bilhassa 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda pençik ya da devşirme usulü ile değil, parasının vermiş olduğu manevra kabiliyeti ile sonradan kapıkulu sipahilerine dâhil olan birçok "ecnebi"⁵, şehirde oldukça dinamik bir sınıf haline gelmeye başlamıştı. İleri

---

³ Trabzon'da Kuzgunzâde Mustafa Bey adlı kapıkulu süvarisinin Trabzon iskelesi gümrük mukataasını iltizam etmek için girdiği mücadelelere dair bkz. (Açık, 2014).

⁴ Tezcan, 16. yüzyılın ortalarından itibaren küçük yatırımcıların, Osmanlı ordusunu, finansal koruma ve sosyal statü temin eden bir kurum olarak görmeye başladıklarını ifade etmektedir (Tezcan, 2010: 16). Ayrıca Suraiya Faroqhi, terekesini incelediği Hacı Abdullah adlı mimarın "merkezî yönetimin emrinde bir inşaat ustası olarak etkinlikleri"nin "servetini korumasına ve daha da büyütmesine yardım eden statü ve önemli bağlantılar" sağladığı iddiasındadır (Faroqhi, 2004b: 192).

⁵ "Ecnebi" (bî-gâne)lerin askerî sınıf arasına girişi Koçi Bey'in anlatısında III. Mehmed'in şehzâdelerinin sünnet düğünü esnasında olmuştu. İki ay süren bu düğünde, halkın sebep olduğu izdihamı ortadan kaldırmak için devşirme asıllı olmayan, muhtelif sosyo-ekonomik tabandan (Koçi Bey bunlara "bakkal çakkal" demektedir) gelen kişiler "ağa çırâğı" namıyla yeniçeri ocağına dâhil edilmişlerdi. Aslında para ekonomisinin de gelişmesi ile birlikte belli bir sermaye sahibi olan zengin tüccar, daha önceden de askerî sınıf arasına girmek istemişti. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Halep, Şam ve Kahire'yi fethettiğinde hazinede bir miktar darlık hâsıl olmuştu. Bu nedenle defterdar, bir tacirden ("bazergân") 60.000 sikke borç almıştı. Bundan sonra diğer memleketlerden gelen para ile birlikte darlık ortadan kaldırılmıştı ve sıra tacirin borcunu ödemeye gelmişti. Tacir ise, oğlundan başka kimsesinin olmadığını, verdiği 60.000 filorinin miriye kalmasını; fakat bunun karşılığında oğluna cebecilik ihsan edilmesini istemişti. Bunu duyan Yavuz Sultan Selim şiddetle karşı çıkmış, hatta "pâk" kullarına "ecnebi idhâl" etmeye çalışanlara da beddua etmişti. Hâlbuki Koçi Bey zamanında artık değil 60.000 filoriye yalnız 60 filoriye 6 kişinin cebeci olması muhtemel hale gelmişti (Göriceli Koçi Bey, 1994: 55-59).

gelenler arasına hem sermayeleri hem de askerî “kisve”leri ile dâhil olan bu kişiler, şehrin politik hayatında önemli roller oynamaya başlamışlardı. Zira, mütesellimliğe kadar yükselebilen bu kapıkulu sipahileri, şehir ve siyaset arasındaki kurucu unsurlardan birini teşkil etmeye adaydılar. Bunlardan biri de bu makalede incelenen Kara Mehmed Ağa idi.

Geleneksel Osmanlı siyaset pratiğinde; şehirlerde narhın belirlenmesi, mahalle avarız akçesi vakıflarının tevliyeti, şehir kethüdalığı, bilirkişilik, şehrin korunması ve adaletin tesisi gibi konularda merkezle irtibata geçmek gibi vazifelere (Ergenç, 2013b: 409) dâhil olan ayân ve eşrâfın bütün bu vazifelerinin amacı, şehirdeki meşruiyeti devam ettirmektir. Geleneksel dönem itibarıyla daha çok tüccar olan ve çelebi unvanlı kişilerden müteşekkil ileri gelenlerin, 17. yüzyıla doğru aralarına çok sayıda kapıkulu sipahisinin ve bilhassa da sermaye sahibi olanların girmeye başlaması ile birlikte (İnalçık, 2009: 337; Özkaya 1994: 7) hükümdar beratının sağladığı askerî statüsüne de sahip olan kapıkulu sipahileri, şehirde gittikçe daha çok güçlenmeye başlamışlardı. Bu süreç –elbette daha çok araştırmaya ihtiyaç hissetse de- 18. yüzyılda hükümdarın iktidarından kısmen bağımsız hareket etmeye başlayan yerel dinamiklerle müşahhas “ayânlar çağı” ile neticelenecekti (McGowan, 2004: 761-884).

Amasya’daki Kapıkulu sipahilerine dair yazılan bir makalede (Açık, 2015), onların büyük çoğunluğunun bir mahalle sâkini olarak yerleşmiş/yerlileşmiş ya da yerli bir Amasyalı iken kapıkulu sipahisi olmuş; fakat yerelliği/yerliliği devam etmiş, sosyo-politik ayrıcalıklarını kullanarak sosyo-ekonomik dinamikler edinen ya da sosyo-ekonomik tabanlarını kullanarak sosyo-politik ayrıcalıklar edinen bürokratik bir sınıfa doğru evrildikleri gözlenmişti. Bu bürokratik sınıfın en önemli hususiyeti ise artık şehirli olmuş olmaları idi. Nitekim şehirde birçok mülk alım-satımında, borç-alacak ilişkisinde karşılaşılan bu sınıf, iltizam “sektörü”nü de en iyi kullanan ve bu “sektör” üzerinden sermaye temin eden bir hâl almıştı. Bir mahalle sâkini olarak ticarî tarım yaptıkları da görülen kapıkulu sipahileri, şehrin en baskın unsurları haline gelmeye başlamışlardı. Bu durum, onların, Habermas’ın (2010) “burjuva kamusalılığı” kavramından mülhem söylenirse, şehirde hükümdardan ayrı bir “kamusallık”/iktidar vücuda getirmeye başladıklarının göstergesi olarak değerlendirilmisti. İşte “ayânlar çağı”na doğru giden süreçte, bu yeni sınıfın şehirde alternatif iktidar odakları vücuda getirmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısında bazı değişimleri de beraberinde getirmisti. 17. yüzyılda yaşanan değişimlerin “gerileme” (Lewis, 1958), “kriz ve

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdüğü

değişim" (Faroqhi, 2004a),⁶ "İkinci İmparatorluk" (Tezcan, 2010) gibi kavramsallaştırmalardan hangisiyle değerlendirilmesi gerektiğine dair ise henüz kati bir karar verilememiştir. Zira elimizde yeterli bir ampirik temel yoktur. İşte bu temelin temininde bir katkı olması amacıyla, söz konusu değişimlerde rolü olduğu düşünülen kapıkulu sipahilerinin taşradaki bir temsilcisi hakkında mikro ölçekte bir çalışma kaleme alınmaya çalışılmıştır. Kara Mehmed Ağa hakkında yapılacak bir araştırma, taşrada bir kapıkulu sipahisinin geçirmiş olduğu değişimlerin kısmî detaylarını temin edecek ve yerli veya "ecnebi" kapıkulu sipahilerinin şehrin politik hayatında meydana gelen değişimlerdeki rolü hakkında mikro ölçekte veri sağlayacaktır.

Kara Mehmed Ağa'yı Nasıl Biliriz?

Kara Mehmed Ağa'ya dair Hicri 1042-1044 tarihlerini kapsayan belgelerde, kendisinin daha önce ("bundan akdem") ölmüş olduğu görülmektedir. Belgeler nispetinde nasıl öldüğü bilinmeyen Kara Mehmed Ağa'nın ölümünün ardından devletin görevlileri de dâhil olmak üzere birçok kişi mahkemeye koşmuş ve Kara Mehmed Ağa'nın zimmetinde olan alacaklarını onun muhalefâtından almaya çalışmışlardır. İçeri Şehir'de, Karatay Mahallesi "*sâkinlerinden*" olan Kara Mehmed Ağa b. Abdülmennan'ın terekesi yapılan taramalar neticesinde bulunamamıştır. Fakat, ardından açılan davalar belli oranda onu tanımaya fırsat vermektedir. Toplam mal varlığını bilemesek de 16 ambar dolusu hububatın yanında her bir kesesi 1000 kuruştan olmak üzere 14 keselik oldukça yüksek oranda bir de nakit para bıraktığını biliyoruz (A.Ş.S., 2, 94/3. 8-17 Haziran 1634). Ayrıca alacaklıları vasıtasıyla bir kısmından haberdar olunan ilişki ağları,⁷ Ağa'nın sermaye temin sürecinin ipuçlarını sağlamaktadır.

⁶ 31 Mayıs-2 Haziran 2012 tarihinde düzenlenen "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm" konulu çalışmaya dair bir değerlendirme yazısı için bkz. (Şakul, 2012).

⁷ Kara Mehmed Ağa'nın ilişki ağları, sermaye biriktirme sürecini kısmi olarak açığa çıkarması açısından önemlidir. Wallerstein, "... kapitalist adını verdiğimiz şey, sermayeyi elinde tutanın durarak bilmeyen ve ilginç bir biçimde kendine dönük olan bu git gide daha çok sermaye biriktirme hedefi ve sermayeyi elinde tutanın bu nedenle, hedefine ulaşmak için başka kişilerle kurmak zorunda olduğu ilişkilerdir" demektedir (Wallerstein, 2012: 16). Elbette bu makale kapsamında Kara Mehmed Ağa'nın Batılı anlamda bir kapitalist olduğu iddia edilmemektedir. Zira piyasa şartlarının tam hâkim olmadığı Osmanlı iktisadî zemini kapitalist bir bireyin oluşması için tam müsait değildi. Fakat para ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla kârın ve "sermaye için sermayenin" güdülediği kişilerin varlığı da su götürmez bir gerçektir. İşte bu gibi kişilerin mikro tarihleri

Kara Mehmed Ağa gibi kişilerin öne çıkan tarafı, para ekonomisi ve iltizâm “sektörü”nün sağladığı fırsatlardan istifade etmek, sermaye edinmeye çalışmak ve bu sermaye temini sürecinde de ellerindeki bütün imkânları seferber etmektir. Öyle ki Trabzonlu bir kapıkulu sipahisi Kuzguzâde Mustafa Bey, şehrin en önemli sermaye temin yeri ve şehrin politik hayatını sermaye eksenli yönlendirebileceği Trabzon İskelesi Gümrük Mukataasını iltizâma alabilmek için bir adam öldürmekten dahi çekinmemişti (Açık, 2014: 26). Bu yeni tipin bir diğer önemli tarafı da, ordu mensubu olduğunu gösteren unvanlar (beşe, bey) taşıyor olsa bile artık şehrli bir bürokratik-tüccar sınıfının temsilcisi haline gelmeye başlamış olması idi. Bir kapıkulu sipâhisi olarak Kara Mehmed Ağa, sosyo-ekonomik tabanlı yeni “asker”-bürokrat birey tipinin iyi örneklerinden biri gibi durmaktadır. Yani iktisadî bir temele yaslanan yeni bir sosyo-politik aktördür.

Kara Mehmed Ağa'nın karısının adı Emine Hatun idi. Emine Hatun'dan olma Hüseyin, Mehmed, Hatice, Fatma ve Rabia adında küçük çocukları (A.Ş.S., 3, 32/3. 30 Ocak 1635-8 Şubat 1635), yine Asiye Hatun adlı cariyesinden de Derviş Mehmed ve Ayşe adlı iki küçük çocuğu vardı (A.Ş.S., 2, 56/2. 11-20 Ocak 1634). Kara Mehmed Ağa'nın geride bıraktığı işler, isimleri zikredilen çocukların vâsisi Üyükülü Ali Bey⁸ tarafından halledilmeye çalışılıyordu. Ali Bey de yabancı değildi. Kara Mehmed Ağa'nın karısı Emine Hatun'un erkek kardeşi idi ve babalarının adı da Aydın idi (A.Ş.S., 3, 32/3. 30 Ocak 1635-8 Şubat 1635). Ali Bey de unvanına ve “cündî”⁹ olarak vasıflandırılmasına bakılırsa kapıkulu sipâhisi idi (A.Ş.S., 2, 4/1. 1-9 Mayıs 1633).

Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*'nde (2007) kendisinden “Güveylü¹⁰ Kara Mehmed Ağa” şeklinde bahsettiği kişi de bu yazının konusu olan Kara Mehmed Ağa

---

ortaya çıkarılabilirse Osmanlı bireylerinin tamamını, sadece, etrafını saran *gemeinschaft*ın bir ferdi olarak algılamaktan ziyade bakış açılarına sahip olmak mümkün olabilir.

⁸ Çorum'un Üyük Köyü'nden olmaları muhtemeldir.

⁹ Barkan, cündîlerin timarlı sipahi mi yoksa altı bölük halkından mı olduklarını ayırt etmenin güç olduğunu söylemektedir (Barkan, 1966: 15). Fakat 17. yüzyıla gelindiğinde timarlı sipahilerin azalan önemlerini göz önünde bulundurursak bu cündîlerin genelde taşrada gün geçtikçe sayıları artan kapıkulu sipahilerine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

¹⁰ Eserin neşrini gerçekleştiren araştırmacılar bu ismi “Güvüklü” şeklinde okumuşlardır. Ne yazık ki Güvük'ün ne anlama geldiği ya da neresi olduğu bulunamamıştır. Bununla birlikte kelimenin (كروك لو) “Güvüklü”den ziyade Güveylü şeklinde okunması da muhtemeldir; fakat “Güvey” bir yer adı ise burasının da neresi olduğu tespit edilememiştir. Belki de Hüseyin Hüsameddin de ismi yanlış okumuştur ya da eserin matbu neşrinde yanlış basılmış olması da muhtemeldir. Kayınbirader Ali Bey ve zevce Emine Hatun'un Üyükülü olması üzerinden, Kara

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

idi. 1024 senesi Muharremi'nde (Ocak-Mart 1615) Amasya mütesellimi Abdülfettâh Ağa İstanbul'a gitmiş, Gonçe Beyzâde Ahmed Bey mütesellim kâimmakâmı olmuştu. Safer'de (Mart 1615) ise muhassıl-ı emvâl Hâcı Beyzâde Mehmed Bey de İstanbul'a gidince "çavuşân-ı dergâh-ı âliden" Kara Mehmed Ağa,¹¹ Amasya muhassılı olmuştu. Şabân'da (Ağustos-Eylül 1615) ise mirlivâ Ali Bey, alaybeyi Mustafa Bey ile ortaya çıkan bazı eşkıyayı takibe gidince muhassıl-ı emvâl Güveylü Kara Mehmed Ağa Amasya mütesellimi olmuştu (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 14). Ne kadar mütesellimlik yaptığı tespit edilemeyen Kara Mehmed Ağa, 1623 yılında Abaza Mehmed Paşa isyanına katılmıştı. İşte bu noktada Kara Mehmed Ağa'nın sosyal evreni ile politik evreni arasındaki bağı temin eden unsurlardan bir kaçı ile karşılaşılmakta idi.

Sultan II. Osman'ın kapıkulları tarafından katli, taşrada oldukça büyük bir etkiye neden olmuştu. "Halk yeniçerilerden ve yeniçerilikten teneffür idecek vaz'iyetler göstermişti." Hüseyin Hüsameddin'e göre halkın bu vaziyeti Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa'yı intikama sevk etmiş ve Paşa, Sultan Osman'ın kanını yeniçerilerden talep ve dava ederek onları Erzurum'dan çıkarmıştı. Bu arada da sekban tedarik ediyordu. Kendisine katılan beyler ve sipâhilerle "cem'iyeti" günden güne önem kazanıyordu. Amasya züemâsından ve sipâhilerinden Seyyid Ahmed Bey, Ladikli Seyyid Hân Bey, *Kanlızâde Aydın Ağa*,¹² *Güveylü Kara Mehmed Ağa* ve daha bir

---

Mehmed Ağa'nın da Üyükülü olma ihtimalinden söz edilebilir. Çünkü Hüseyin Hüsameddin'in eserinin matbu nüshasında, şer'iyeye sicillerinde açıkça "Üyükülü Ali Bey" yazıldığı halde, "Üyük", aynı Kara Mehmed Ağa'nın isminin başında olduğu gibi Güvük/Güvey şeklinde yazılmıştır.

¹¹ Mültezimlik yaptığını bildiğimiz Kara Mehmed Ağa, yukarıda zikredilen Bostan Çelebi gibi iltizam sözleşmelerinden birine "dergâh-ı âli çavuşluğu sadaka buyurulması" şartını dâhil ettirmiş olabilir.

¹² Aydın Ağa, Kara Mehmed Ağa'nın kayınbabası Aydın idi. Aydın Ağa da sipâhi ağalarının nüfuzlularından idi ve kendisi Kanlı Ali Ağazâde Aydın Ağa olarak anılıyordu (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 4). Vasi Ali Bey'in, dedesi Kanlı Ali Ağa'ya nispetle bu ismi almış olduğu anlaşılmaktadır. Amasyalı olan Aydın Ağa Mirlivâ Aydın Beyzâde Habib Çelebi torunlarından Amasya mütesellimi Kanlı el-Hâcc Ali Ağa'nın oğluydu. Babası hayatta iken sipâhi olup Karayazıcı harbinde yararlıklar göstermişti; ancak bu muharebe sırasında Sivas valisi Nasuh Paşa'yı gücendirmişti. 1020'de (1611-1612) Nasuh Paşa'nın sadâretinde kaçıp Mısır'a gitmişti. Orada çavuşlar ocağına girip mukâtaa mültezimi, daha sonra da gümrük emini oldu. 1027 senesi Cemâziyelevvelî'nde (Nisan-Mayıs 1618) Kanlı Ali Ağazâde Aydın Ağa kapıkulu sipahilerine kethüdâyeri olmuştu. Cemâziyelahire'nin 21'inde (15 Haziran 1618)

çok “emsâli azılı ve ser-bâz adamlar” Abaza Paşa’ya katılmışlardı (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 19).

Aydın Ağa ve Kara Mehmed Ağa beraberce Abaza Mehmed Paşa’nın kapıhalkından olmuşlardı. Büyük ihtimalle Aydın Ağa bu tanışıklığın hatta yoldaşlığın getirdiği yakınlık münasebetiyle kızını Mehmed Ağa’ya vermişti. Nitekim Hüseyin Hüsameddin’in verdiği bilgilere göre Aydın Ağa’nın Ali Bey ve Emine Hatun adında iki çocuğu ve “Amasyalı Kara Sipâhi” demekle meşhur bir damadı vardı (Hüseyin Hüsameddin, C. VI, yazma nüsha: 53).

Kara Mehmed Ağa için de Kapıkulu sipahiliğinden beylerbeyliğe kadar yükselen Aydın Ağa iyi bir kayınpeder ve rol-modeldi; zira benzer bir yükseliş trendini kayınpederi ve onun ilişki ağları vasıtasıyla elde etmesi mümkün olabilirdi.¹³ Aydın Ağa Abaza’nın ordusunda gösterdiği yararlıktan ötürü onun bölükbaşısı ve “mutemedi” olmuştu (Hüseyin Hüsameddin, C. VI, Amasya Belediyesinin elindeki yazma nüsha: 52). Ayrıca Abaza Mehmed Paşa da, Sultan I. Mustafa’nın ikinci saltanat döneminin sadrazamlarından Gürcü Mehmed Paşa’nın yeğeni ile evlenerek onun hanesine girmişti ve sosyo-politik ilişkilerini bu şekilde geliştirmişti (Piterberg, 2005: 224).

Böylece Kara Mehmed Ağa önce kayınpederine kapılanmış sonra da onunla birlikte Abaza Mehmed Paşa’ya intisab etmişti. Aslında bu husus da para ekonomisi ile doğrudan bağlantılı idi. Zira hükümdarın kapı halkından ziyade kapı halklarının

---

Amasya beyi Mehmed Bey Bagdat’a memûr olduğu için kethüdâyeri Aydın Ağa Amasya mütesellimi oldu. Bundan sonra İstanbul’a gidip “Hâce-yi Sultanî” Amasyalı Ömer Efendi’ye intisâb ederek 1028’de (1618-1619) İsakır’da mübâyaacı ve 1029’da (1619-1620) nüzul emini oldu. Lehistan harbinden dönüştü de sipâhiler kethüdası oldu. 1031 Recebi’nde (Mayıs 1622) Sultan Osman’ın tahttan indirilmesi sürecinde kaçıp Amasya’ya geldi. İşte bu dönemde birçok “rüfekâsıyla” Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa’nın yanına gitti. Abaza Paşa’nın ordusunda gösterdiği yararlıktan ötürü bölükbaşı ve paşanın “mu’temedi” oldu. 1034’de (1624-1625) devlete itaatini bildirdi ve affedildi. Bunun üzerine kendisine büyük miktarda bir zeâmet verildi. 1035’de (1625-1626) Mısır valisi olan Ladikli Kurd Ağazâde Bayram Paşa’nın maiyyetinde tekrar Mısır’a gitti. Paşa’nın “mazhar-ı teveccühü olub arz ve inhâsıyla” 1036’da (1626-1627) Habeş ve 1037’de (1627-1628) Yemen beylerbeyi oldu. 1038 senesi başlarında (1628) azledildi (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 16, 31); (Hüseyin Hüsameddin, C. VI, Amasya Belediyesinin elindeki yazma nüsha: 51-53).

¹³ Taşrada (Trabzon’da) politik muhtevası da olan evlilikler için bkz. (Tülüveli, 2002: 219-227). Kuzgunzâde Mustaf Bey de İbrahim Bey adlı bir solak’ın kızı ile evlenmişti. Ayrıca Mustafa Bey’in Bostan Çavuş’tan olma kız kardeşinin çocukları Abdurrahman Ağa ve Mehmed Ağa’lar da bir ara dayıları gibi Trabzon İskelesi Gümrük Mukataasını iltizam etmişlerdi. (s. 219).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

teşkili ile nakit ekonomisi arasında önemli bir ilişki vardı.¹⁴ Bu dönemde beylerbeyi atamalarında gözetilen en mühim husus da “mükemmel kapu” sahibi olmak idi (Kunt: 1978: 117). Bunun için ise beylerbeylerin oldukça yüklü miktarlarda servet temin etmiş olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla Kara Mehmed Ağa da ilerde daha tafsilatlı değinilmeye çalışılacağı gibi gerek Abaza Mehmed Paşa gerekse daha sonra Merzifonlu Ahmed Paşa ile olan bağlantıları münasebetiyle kapıların iktisadî ve politik yönlerinden faydalanmaya gayret etmişti.

Kara Mehmed Ağa'nın Hüseyin Hüsameddin'in anlatısından ayrıca Kastamonu *muhassıl-ı emvâli* olduğu anlaşılmaktaydı (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 32). Nitekim incelenen sicillerdeki Kara Mehmed Ağa'nın Kastamonu ile bir bağlantısı olduğu görülmekteydi. Buna göre Amasya sâkinlerinden olup bundan önce vefat eden Seyyid Han Bey,¹⁵ daha önce 1040 senesine mahsub olmak üzere Kastamonu sancağında bulunan piyade avarızı mukataasını iltizâm edip 52.000 akçesini de peşin vermişti; fakat mukataayı tasarruf etmeden ölmüştü. Mukataa da Kara Mehmed Ağa'nın eline geçmiş ve “ol temessükât” ile mukataayı Kara Mehmed Ağa “zabt” ve malını “kabz” etmişti (A.Ş.S., 2, 18/4. 8-17 Temmuz 1633). A'zaz voyvodası da yaptığı bilinen (A.S.Ş., 2, 54/1. 1-10 Ocak 1634) Kara Mehmed Ağa'nın eski Birecik voyvodası Mehmed Ağa olması da muhtemeldi.¹⁶ Buna göre Amasya hasları daha önce Taşan dağı hariç senesi 123.333 akçeye “fürûht” olunurken Taşan dağının dâhil

---

¹⁴ Yerel siyasal güçlerin inkişafında bir temel teşkil eden kapı halkları ve sekban orduları vasıtasıyla gerek kapı halkı sahibi gerekse kapı halkı mensubu üst basamaklara doğru tırmanabilmekteydi. Sekban bölükleri 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye'de ortaya çıkmıştı ve bunda bölgenin bu dönemde kısmen istikrarlı bir para ekonomisine geçişinin etkisi büyüktü. Nitekim İspanyol gümüşlerinin akını ve uluslararası ticarete edindiği konum bakımından ücretli birliklerin Suriye'de ortaya çıkması “bir rastlantı değildi”. 1580'lerde Nablus'ta ilk defa varlıklarına rastlanılan ücretli sekban bölükleri, “yerel iktidar mücadelesinin araçları” idiler. Yani merkezden gönderilen Osmanlı yöneticilerinin yerli dinamikleri bastırmak ve yerli nüfuz sahibi kişilerin de merkezî yönetimin nüfuzunu kendi lehlerine alt etmek bağlamında, sahip oldukları servetler ile nakit ödemeler yoluyla istihdam ettikleri bölükler idi. (Tezcan, 2010: 141-145); (Kolçak, 2012: 82).

¹⁵ Muhtemelen Aydın Ağa ve Kara Mehmed Ağa ile beraberce Abaza Mehmed Paşa'ya iltihak eden Lâdikli Seyyid Han Bey.

¹⁶ A'zaz, Halep'in hemen kuzeyinde yer almaktadır. Kilis ve A'zaz nahiyeleri beraber Halep'in bir sancağını teşkil ediyorlardı. (Çakar, 2006: s. 40, 61). 1782'de Kilis ve A'zaz voyvodası olan Daltabanzâde Mehmed Ali Paşa'nın haksız fiilleri ve bu fiillerin getirisi olan serveti için bkz. (Kıvrım, 2010).

edilmesi ile birlikte mukataaya, senesi 150.000 akçeye 1034 yılı Muharremi başından (14 Ekim 1624), “der-i devlet kullarından” ve sâbıkan Birecik voyvodası olan Mehmed Ağa “ber-vech-i kefâlet” kâbız-ı mâl ve adamı *Ali* (kayınbirader Üyükülü Ali Bey olması muhtemel), günlük 10 akçe ile emin tayin edilmişti (A.Ş.S., 1, 181/2. 3-12 Kasım 1624). Dolayısıyla Kastamonu muhassıl-ı emvâlligini muhtemelen A’zaz ve Birecik voyvodalıklarından sonra yapmıştı.

Baki Tezcan, para ekonomisinin yaygınlaşması ile birlikte 16. yüzyılın sonlarından itibaren defterdarlık statüsünün öneminin arttığını belirtmektedir. 16. yüzyılın başlarında görülmeyen bir şekilde vezir rütbeli paşa unvanlı defterdarların sayısı artmaktadır. Ayrıca 17. yüzyıla gelindiğinde Salih Paşa (ö. 1647), Hezarpare Ahmed Paşa (ö. 1648) ve Sofu Mehmed Paşa (ö. 1649) gibi defterdar kökenli sadrazamların ortaya çıkması politik hususlarda paranın öneminin artmasına işaret etmektedir. Tezcan, 17. yüzyılın başlarında Defterdarlık yapan Ahmed Paşa ve Baki Paşa’ların ilkinin kapıkulu sipahisi ve ikincisinin yeniçeri menşeli olmalarını; ayrıca devşirme kökenli olmamalarını da Osmanlı merkez ordusunun gittikçe finansal bir kurum olmaya başlaması ile ilişkilendirmektedir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren küçük yatırımcılar, Osmanlı ordusunu finansal koruma ve sosyal statü temin eden bir kurum olarak görmeye başlamışlardır (Tezcan, 2010: 15-16). Dolayısıyla dönemin eğilimine uygun bir şekilde muhassıl-ı emvâl olan Kara Mehmed Ağa, malî hususlarda tabir yerinde ise profesyonel bir kariyer yapmıştı. Bu malî müktesabatı, muhtemelen kendi iktisadî yatırımlarında kullanıyordu. Defterdarların nüfuzlarının arttığı bu dönemde, iktisadî ve malî konulardaki vukufiyeti ile Kara Mehmed Ağa, üzerindeki diğer birçok vazife ile bir tür bürokrat-tüccara dönüşmüştü.

Bu bürokrat-tüccarın sonu ise kapı halkından olduğu tahmin edilen Merzifonlu Ahmed Paşa ile birlikte kendi namlarına pek de hayırlı olmamıştı. Kastamonu defterdârı Güveylü Kara Mehmed Ağa 1040 Şevvâli’nde (Mayıs 1631) ve Kastomonu beylerbeyi Çayırköylü (Merzifon) Ahmed Paşa Zilkade’de (Haziran) “ma’zûlen” Amasya’ya gelmişlerdi (Hüseyin Hüsameddin, C. IV, 2007: 32). 1042 senesi Zilkade (Mayıs-Haziran 1633) ayında ise Sivas beylerbeyi Çerkes Dilaver Paşa “ansızın” Amasya’ya gelmiş ve Amasya’da “menfiyyen” ikâmet eden sâbık Kastomonu beylerbeyisi Merzifonî Ahmed Paşa ile defterdârı Güveylü Kara Mehmed Ağa’yı idam

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

ettirmişti.¹⁷ Bundan sonra Sivas defterdârı Ebubekir Efendi de gelip her ikisinin mallarını müsadere etmişti (Hüseyin Hüsameddin, C. IV: 2007: 33). Nitekim incelenen sicillerde de Kara Mehmed Ağa'nın mallarına el koyanın Rum beylerbeyi Dilaver Paşa ile bu dönemde Rum defterdarı olan Ebubekir Efendi olduğu görülmekte idi (A.Ş.S., 2, 18/2. 8-17 Temmuz 1633).

H. 1042 senesi öncesi kayıtları ihtiva eden şer'îye sicilleri olmadığı için¹⁸ bu hususları daha açık bir şekilde yazmak ve Kara Mehmed Ağa'nın neden idam edildiğini öğrenmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte birçok usulsüzlüğe karıştığı görülen Kara Mehmed Ağa'nın idam edilme sebebi bu usulsüzlüklerine bakarak tahmin edilebilir.

Osmanlı'da "İdeal İnsan Tipi" ve Kara Mehmed Ağa

Norbert Elias, *Uygarlık Süreci* adlı meşhur kitabında, Avrupa'da yeni tip bir bireyin ortaya çıkışını değerlendirdiği satırlarda şöyle demektedir:

"Üçüncü bir tabakanın yavaş yavaş yükselişiyle birlikte Ortaçağ toplumundaki çatışmalar da artar. Burjuvazinin yükselmesini sağlayan şey, yalnızca para gücü değildir. Soygun, savaş, talan, aileler arasındaki çatışmalar, bütün bunlar kent halkının yaşamında, aynen savaşçı tabakanın yaşamındaki kadar önemli bir rol oynar." (Elias, 2009: 315-316).

Hemen alt tarafta da Elias, kariyerine 1440 ila 1450 yılları arasında Péronne kentinde yüksek memur, yargıç, yeminli mahkeme üyesi ve belediye başkanı olarak başlayan Mathieu d'Escouchy'nin kısa biyografisini vererek bu konuya açıklık getirir. d'Escouchy'nin *"işlediği suçlar onun yükselmesini engellemez. Ribemont kentinin belediye başkanı, Saint Quentin kralının gözde memuru olur ve soyluluk unvanı alır."* (Elias: 2009: 316-317). Elbette bu yeni şehrli bireyin ortaya çıkışını d'Escouchy tek başına temsil etmemektedir. Fakat bu geçiş döneminde paranın sağlamaya başladığı iktidar

¹⁷ Burada bir sorun ile karşılaşyoruz. Zira Kara Mehmed Ağa'ya dair elimizde olan belgelerin ilki evâsıt-ı Şevvâl 1042 (21-30 Nisan 1633) tarihlidir ve bu dönemde vefat etmiş olarak görünmektedir. Burada Hüseyin Hüsameddin'in Mehmed Ağa'nın ölüm tarihini karıştırmış olması muhtemeldir. Zira eserinin daha sonraki kısımlarında Kara Mehmed Ağa'nın oğullarından bahsederken Kara Mehmed Ağa'nın ölüm tarihini, oğlu Hüseyin Ağa'dan bahsettiği bölümde H. 1043, diğer oğlu Derviş Mehmed Ağa'dan bahsettiğinde H. 1044 olarak vermektedir. (Hüseyin Hüsameddin, C. IX, Amasya Belediye'sinin elindeki yazma nüsha: 73, 540).

¹⁸ 1 nolu şer'îye sicili H. 1036 senesi itibariyle son bulmaktayken 2 nolu sicil H. 1042 tarihi ile başlamaktadır.

olanakları bireyleri bazı haksız tasarruflara yöneltmiştir.¹⁹ Osmanlı düzleminde de Kara Mehmed Ağa, Abaza Mehmed Paşa isyanına katılmış ve Amasya’da birçok kişi üzerinde haksız tasarruflarda bulunmuştu; fakat bu yaptıkları, *yine de onun yükselmesine* idamına kadar engel olamamıştı.

Bu yeni bireyin ortaya çıkışında elbette para ekonomisinin önemli bir payı vardı. Para dolaşımının artması burjuvanın işine yaramıştı (Elias, 2007: 19). Osmanlı İmparatorluğu’nda da 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kentli nüfus ve taşra da parasal ekonominin bir parçası haline gelmeye başlamıştı. Yine 16. yüzyılda sikkelerin erişilebilirliğinin ve kırsal ekonomide ticarileşmenin artmasıyla birlikte, paranın kullanımında önemli bir artış yaşanmıştı. Hatta bu durum “paranın tedavül hızı”nın artmasını da beraberinde getirmişti. (Pamuk, 2007: 77-101). Paranın bu şekilde yaygınlaşması iktidar düzeneklerinde bir değişim anlamına geliyordu. Batı Avrupa’da parasal ekonominin yaygınlaşması ve piyasanın oluşumu ile birlikte burjuva, zamanla kendisine siyasal bir muhteva da kazandırmış ve iktisadî faaliyetlerini politik bir zemine taşımayı bilmişti. Bu ise geleneksel dönemin toprak sahipliği üzerinden temellenen siyasal erk algısının yavaş yavaş değişimi anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu da Christoph K. Neumann’ın belirttiği gibi “üretimi ağırlıkla ziraî, siyasî iktidarın ana endişesi ise askerî olan” bir teşkilatlanmaya sahipti ve bu yapıda padişah, topraktan elde edilen gelirleri askerlere dağıtarak sosyal ve siyasi anlamda “devletin ta kendisi” idi (Neumann, 1999: 277). Toprak sahipliğinin hükümdarlara vermiş olduğu siyasal karizmanın meşruiyeti ise ilahi idi.²⁰ Toprak sahipliğinin başat olduğu, dolayısıyla daha çok aynı ekonominin cari olduğu bir sistemden parasal ekonomiye geçiş muhakkak meşruiyet düzeneklerinde bir takım oynamalar yapmıştı. Zira zenginlik artık iktidar elde etmede bir faktör olarak ortaya çıkmaya başlıyordu.²¹

---

¹⁹ Werner Sombart, para ekonomisi ile “para tutkusu”nu eşleştirmekteydi (Sombart, 2011: 35-46). Sabri F. Ülgener, buna “kazanç ihtirası” demektedir. Osmanlı’da bu, ihtikâr olarak tezahür etmektedir. Bu durum “apaçık aldatma ve dolandırma tarzında kirli ve kaba çeşitlere kadar” uzanmıştır. Dolayısıyla söz konusu ihtiras, iş ve üretim hayatında bir açılma ile neticelenememiştir. Batı kapitalizmi ise “bu dağınık ve savruk enerjiyi rasyonel faaliyet kadrolarına (ticaret ve endüstri teşebbüslerine)” mal etmesini bilmiştir. (Ülgener, 2006a: 113).

²⁰ “Bir krallık ancak, dünyevi zamanda gerçekleşen beşeri faaliyetlerden daha yüksek bir şeyde temellenmiş olarak düşünülebilirdi.” (Taylor, 2014: 32).

²¹ Lucien Febvre, kapitalistleşme sürecinin başlangıcındaki sermayedarları “para aristokratları”, “finans kralları” olarak nitelemekte ve bunların zenginliğin sağladığı iktidara tırmandıklarını belirtmektedir (Febvre, 1995: 69-70).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündükleri

Hükümdar beratı ile askeri-reaya şeklinde ikiye ayrılan toplumda şimdi sermayenin sağladığı fırsatlar ile berat temin edebilmek olanaklı hale geliyordu. Trabzon iskelesi gümrük mukataasını iltizâm edenler aynı zamanda beşlü ağası olmaktaydılar (İnan, 2005: 399-400). Yine Bursa'dan Bostan Çelebi b. Hâce Memi, 9 Eylül 1592 tarihinde Bursa ihtisâb mukataasını iltizâm edince iltizam şartları arasına “dergâh-ı âlî çavuşluğu sadaka buyurulması”nı ve mukataa üzerinden alınacak olsa dahi çavuşluğunun üzerinde sürekli kalmasını dâhil ettirmişti (Ergenç, 2013a: 394). Ayrıca ticaret yapmaya başladıklarını bildiğimiz beylerbeyilerden “mükemmel kapu” besleyebilecek zenginliği olanlar, eyalet tevcihinde daha “baht”lı idiler (Kunt, 1978: 117).

Osmanlılarda, “Zillullah fi'l-arz” olarak nitelendirilen padişahlar fethettikleri ülkelerin mâlikleri/melikleri olarak Allah'ın iktidarını temsil ediyorlardı.²² Nitekim Osmanlı siyaset düşüncesinin en önemli eseri olan Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sinde bu algıyı görmek mümkündür:

Ammâ hâkim-i mani' dediğimiz ol kimesnedir ki te'yid-i ilâhî ile mümtâz ve tevfi-k-i na-mütenâhî ser-efrâz ola ki hem tanzîm-i mesâlih-i bilâd ve hem tekmîl-i nüfûs-ı ibâd itmeğe kâdir ola. (...), ya'ni ol insân ki vech-i lâyük üzere hıfz-ı medîne eyler. (...) Ve zillullâh ve halîfetullâh dedikleri bu sâhib-i devlettir, zîrâ zill, sâhib-i zille mutâbık ve cem'î-i hey'ât ü mekâdirde ana muvâfıkdır (Kınalızâde Ali Çelebi, 2007: 414-415).

İşte toprağa bağlı iktidar algısının en müşahhas görüldüğü yer ise hükümdar kanunun cari olduğu timar toprakları ve hükümdarın iktidarının görünür olduğu “memâlik-i mahrûse-i şahâne” olarak isimlendirilen Osmanlı mülkü ve aşağıya doğru tek başlarına “mahrûse” olarak isimlendirilen şehirlerdi (Açık, 2015: 6-7). Şehir algısının kavramsal boyutunu ise nihai safhası hükümdarın gerekliliği olan ve Tursun Bey tarafından “...örfümüzce ana şehir ve köy ve oba dinilür-.” (Tursun Bey, 1977: 12) şeklinde ifadesini bulan ve insanın “medeniyyün bi't-tab” olarak telakki edildiği “temeddün” kavramı teşkil etmekteydi.

Mekanda yardımlaşmanın ve işbölümünün zarurieti, dolayısıyla ferдин bir topluluk içerisinde anlam kazanması üzerine kurulan bu siyasi vizyon içerisinde ele

---

²² Mirî toprak rejimi ve bunun şer'ileştirilmesi hususu için ve 17. yüzyılda tarlaların bir mülk gibi işlem görmesi, dolayısıyla alınıp satılabilmesi ve miras bırakılmasına dair birçok örnek için bkz. (Ergenç, 2013c).

alınan “ideal birey”, devlet tarafından -Ergenç’in oldukça tatmin edici bir şekilde izah ettiği üzere- bir “mekâna” ve bir “gruba” bağlanmıştı. Bunun muhafazası ise hükümdarın meşru iktidarının muhafazası anlamına geliyordu. Ferdlerin mekâna ve gruba bağlılıkları timar rejimi sayesinde temin edilmekte ve belgelerdeki karşılığı “defterlü” terimi ile ifadesini bulmaktaydı.²³ Yani devletin olmasını hiç istemediği durum, bireyin “haric ez-defter” olması idi. Aidiyetin en üst statüsü ise “reaya” olmaktı. Bu tipi belirleyici bir diğer özellik de içerisinde bulunduğu cemaatin diğer fertlerinin kendisinden “razı” olmaları idi. Bu şekilde cemaat içerisinde ferdlerin olabildiğince birbirine benzer olmaları temin edilmeye çalışılıyordu. Benzemek hususunda ayak direyenler ise kapısına katran çalınması, mahalleden/köyden ihraç edilmek gibi yaptırımlarla karşılaşılıyordu. Ergenç, belgeleri izlediğinde bu “ideal insan tipi” düzenini besleyen sürecin 16. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürdüğünü; fakat “biçimsel yapısı değişmeyen bu ortamda ‘ideal insan tipi’ni besleyen kaynaklarda bir yumuşama” olduğunu belirtmektedir. Nitekim timar sistemi bireyleri bir mekâna bağlayıcılık özelliğini yitirmeye başlamıştı. Bu hareketlilik hem mekânda hem de gruplar arasında giderek hızlandığı için toplumsal düzen ferdleri bu konuda daha “rahat” bırakmaya başlamıştı. Önemli bir tespitle Ergenç, “kapıya katran sürmek” olgusunu ya da “kendüsünü mescidde ne zamandır görmezüz” şeklindeki hoşnutsuzluk ifadelerini içeren “belgeleri 17. ve 18. yüzyılda neredeyse hiç görmüyoruz” demektedir. Yine mahalleden ihraç da sıklığı giderek azalan bir husus haline gelmişti. Mahallelerde kiracıların çoğalması ile birlikte mahalledeki nisbî homojenlik değişmeye başlamıştı. Dolayısıyla 17. yüzyıla birlikte “ideal insan tipi”nin yaşam içerisindeki bağlayıcılığı “gevşemeye” başlamıştı. Çünkü söz konusu hareketlilik “nizâm-ı âlem” düşüncesinin “statik” toplum algısını değiştiriyordu. Reayanın askerleşmesinin hızlandığı ve yeni yaşam alanları aramak için İstanbul’a gidişlerin arttığı bu dönemde “âlem”e bakış farklılaşmıştı (Ergenç, 2013d: 423-428). İşte bu farklılaşmanın aktörleri arasında ıslahat yazarlarının “ecnebi” olarak nitelendirdikleri, sosyo-ekonomik temelli yeni “askerî” sınıfın önemli bir payı vardı.

Kara Mehmed Ağa da her ne kadar Güvük ya da Güvey’in neresi olduğu tespit edilemese de kendisi de sipahi olan kayınbirader Üyükü Ali Bey’den mülhem büyük

---

²³ Şehirde ise bireylerin hemen tamamının mahallesi ile anılması bu mekân bağlantısının bir diğer uzantısı idi. Hatta burada mekân ve grup birleşmiş ve tam bir geleneksel yapı meydana gelmişti. Tafsilat için bkz. (Açık, 2012: 79-84).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

ihimalle Amasya'dan veya yakınındaki bir yerdendi. Babasının adı ise Abdülmennan olarak zikrediliyordu. Kesin olmamakla birlikte Amasyalı bir muhtedi olması ihtimali dahi vardı. Amasyalı kayınpederi ve Merzifonlu Ahmed Paşa ile olan ilişkisi de onun Amasyalı karakterini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca taşradaki bir kapıkulu sipahisinin Amasya'daki birçok mülkü ile birlikte 16 ambar dolusu hububatı (A.Ş.S., 2, 120/1. 15-24 Eylül 1633), onu oldukça yerli bir kapıkulu sipahisi haline getirmiştir. Zaten kendisi "Amasyalı Kara Sipâhi" şeklinde meşhur olmuştur.

"Kapu"dan uzakta yerelde kurulan bağlar ise onu hükümdarın kapıkulu olmaktan çok şehrin ileri gelenleri arasına sokmuştu. Yani mülkün sahibi hükümdara bağlı muharip bir karakterden öte zengin bir bürokrat-tüccar olarak edinmiş olduğu konum daha önemli olmaya başlamıştı denebilir. Zira sipahiler, padişahla sefere giderlerken her birine ismiyle 5.000 akçe silah akçesi verilirdi (Uzunçarşılı, 1988b: 181). Fakat sipahiler yerelde edinmiş oldukları sosyo-ekonomik bağı yeğleyip sefere gitmemekte direniyorlardı (Açık, 2015: 11-15).

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan enflasyon nedeniyle bilindiği üzere maaşlı kapıkulları zarar görmüşler ve yeniçeriler başta olmak üzere birçoğu söz konusu sabit gelirlerinin dışında esnafılık, ticaret vb. işler yapmaya başlamışlardı. Kapıkulu sipâhileri ise bilhassa iltizâm "sektörü"ne dâhil olmuşlar ve söz konusu eflasyonist baskıdan bu şekilde kurtulmaya çalışmışlardı. Hatta belki de iltizâm sektörü ile koşut yürüttükleri bir takım ticarî faaliyetleri üzerinden bu enflasyonu kendi lehlerine çevirerek bazı kârlar da edinmiş olmaları muhtemeldi. Nitekim haslarının gelirleri yetmeyen beylerbeyiler, devletin de destek olması ve bir takım iktisadî faaliyetlerine ve hatta Metin Kunt'a göre "*reaya üzerine saldıkları salgunlara göz yumulmasıyla*" bu enflasyonist baskıdan kârlı çıkmışlardı (Kunt, 1978: 106)

Nitekim 16 ambar dolusu buğdayı olan Kara Mehmed Ağa, buğday fiyatlarının sürekli artmasından dolayı bu stoğu ile oldukça kârlı bir iş içine girmişti. Örneğin 1520'den 1609'a gelinceye kadar buğday fiyatları 20 kat artmıştı. Hatta 1595'te 1 kile buğday 20-30 akçe iken 1609'da 120-160 akçeye çıkmıştı (Akdağ, 2009: 430). Söz konusu bu pahalılık *Amasya*, Konya, Sivas ve Anadolu'nun diğer yerlerinde de cari idi (Akdağ, 1949: 534; Karademir, 2014: 185).²⁴

²⁴ Şevket Pamuk da, tarım ürünlerinin fiyatlarının diğer fiyatlardan daha hızlı artması nedeniyle, "orta ve büyük miktarlarda toprağı denetleyenlerin" fiyat devriminden yararlanmış olmaları gerektiğini söylemektedir (Pamuk, 2007a: 99).

Vurgunculuğun yaygın bir hal almaya başladığı bu süreçte Kara Mehmed Ağa da Amasya'da fırsattan istifade etmeye çalışmıştı ve ambarlarını menşesine çok da önem vermemekle birlikte sürekli doldurmaya gayret etmişti; elbette sahip olduğu mülkleri de arttırmaya çalışıyordu. Dergâh-ı âlî çavuşluğu, muhassıl-ı emvâllik ve Amasya mütesellimliği yapmış olan kapıkulu sipahisi Kara Mehmed Ağa'ya dair olan ilk belge de manidar bir şekilde Elias'ın kısa tercüme-i hâlini verdiği Mathieu d'Escouchy'i hatırlatır surette onun haksız yere bir mülkü zabtına dairdi.²⁵ Buna göre Şamiler Mahallesi sâkinlerinden Ahmed b. İbrahim, Kara Mehmed Ağa'nın küçük çocuklarının vasisi olan kayınbirader Üyüklü Ali Bey'den davacı olmuştu. İki sene önce Kara Mehmed Ağa hayattayken Gök Pir demekle bilinen mevzide bir tarafı *yine Kara Mehmed Ağa'nın değirmenine* bitişik olup babasından kendisine ve kardeşi Mustafa'ya intikâl eden harabe bağ yeri ve tarlalarını Kara Mehmed Ağa, "*bi-gayr-ı vech-i şer*" zaptetmişti. Şimdi zikrolunan bağ ve tarlayı talep etmekte idi. Bunun üzerine sorgulanan Ali Bey, bağ ve tarlanın Bayezid Paşa imareti vakfına ait olduğu için Ahmed'in babası İbrahim vefat ettiğinde Kara Mehmed Ağa'nın vakfın mütevellisinden tapulayıp aldığını söylemişti. Bağ yeri ve tarlaların İbrahim'in "mülkü olduğu ma'lûmum değildir" demişti. Bunun üzerine Ahmed'den delil talep edilmiş, şahitler, söz konusu bağ ve tarla, "arâzi-i mîrîden olmayub şehir toprağı olmağla mülk olub 'abâ 'an cedd vereseye intikâl idegelmiştir" diyerek şahadet etmişlerdi. Böylece Ahmed davayı kazanmıştı (A.Ş.S., 2, 3/4. 21-30 Nisan 1633). Kara Mehmed Ağa'nın kendi değirmeninin yanında olan bir bağ yerini ve tarlaları zorla ele geçirmesi gerçekten önemliydi. Zira onun 16 ambar dolusu hububatı bulunmaktaydı. Dolayısıyla değirmen, tarlaya tahvil edilebilecek bir bağ yeri, tarlalar ve 16 ambar dolusu hububat bir araya getirildiğinde Kara Mehmed Ağa'nın haksız bir yoldan da olsa yatırımını arttırmaya çalıştığı görülmekteydi. Bu arada dikkati çeken bir mevzu da Ahmed b. İbrahim'in iki sene sonra yani Kara Mehmed Ağa öldükten sonra mahkemeye gelip hakkını aramaya çalışması idi. Burada ister istemez, Kara Mehmed Ağa hayattayken Ahmed acaba ondan çekiniyor muydu şeklinde bir soru akla gelmektedir. İlerde Kara Mehmed Ağa'yı tanımaya devam ettikçe bu sorunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkacaktır diye düşünüyoruz.

---

²⁵ Pareto'nun seçkinler hakkındaki kuramında da "zimmete geçirme ve ulusal mirası gaspetme eğilimi" önemlidir (Pareto, 2010: s. 61).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdüğü

Kara Mehmed Ağa'nın "Piyasa"sı

Devlet-toplum, politik toplum-sivil toplum, kamusal alan-özel alan gibi ayrımların tam karşılığının olmadığı, yani serbest piyasanın bulunmadığı bu dönemde devlet, "klasik" dönem itibarıyla kısmen toplumun temsilcisi hüviyeti taşıyan ayân ve eşrâfın da tespitine dâhil olduğu narh üzerinden "piyasa"yı kontrol etmekteydi.²⁶ Bunun yanında devlet "bazı maddelerin ticaretini bir ayrıcalık konusu yapmış idi." Bunlar hububat, pamuk, yün, balmumu ve deri gibi ihtiyaç maddeleri ve hırfetlere lazım olan hammadde idi. Bilhassa "serbest kazanç sahibi kişiler elinde spekülasyon konusu olmasını veya yabancı pazarlara akmasını önlemek amacıyla hububatın, serbest ticâreti ve ihracı yasak edilir, *yalnız devletin izin verdiği kişiler* bunun üzerinde ticâret yapabirdi. Bu kişiler büyük sermaye sahibi ve saygın tüccâr veya tanınmış gemiciler arasından seçilirdi." (İnalçık, 2009: 280-281). Kara Mehmed Ağa da saygınlık derecesi tam belli olmasa da hububat ticareti ile uğraşmaktaydı. Zira 16 ambar dolusu hububatı başka türlü anlamlandırmak olanaksızdır.

Her ne kadar tahıl, ribâ yani "spekülatif kazanç konusu" olmaktan çıkarılmışsa da tahılın ticareti büyük spekülasyonlara ve dolayısıyla büyük miktarlarda sermayenin oluşmasına yardım eden başlıca yollardan biri idi. (İnalçık, 2009: 267) Piyasa şartlarının işlemediği bu dönemde, taşrada bir takım kişiler ise kendi "piyasa" şartlarını işletmeye çalışıyorlar ve ellerinden geldiği kadar bir tekel tesis etmeye uğraşıyorlardı. Bunda ise şehirde kurmuş oldukları iktidar ilişkileri ve sahip oldukları unvanların önemli bir payı vardı. Nitekim bu unvanların verdiği güçle şehirdeki bürokratik görevlerde ve mirî mal hizmetinde de bir tekel tesis etmeye ve bunları kendi piyasalarının bir unsuru haline getirmeye uğraşıyorlardı. Zira bürokratik görevler ve mirî mal hizmeti oldukça önemli kazançlar elde etmelerine neden oluyordu.

Kara Mehmed Ağa'nın toplamda 10.000 kilelik bir hububatı olduğu görülmekteydi (A.Ş.S., 2, 144/1. 24 Haziran 1633). Stok edilmiş 13 ambar buğday, 2 ambar arpa ve 1 ambar darı ki, toplam 16 ambar terekesine Rum beylerbeyi olan Dilaver Paşa tarafından mirî için el konulmuştu. Bundan sonra da terekenin mirî adına sattırılması ve elde edilen paranın hazineye gönderilmesi için silahdâr Süleyman Bey eliyle Rum defterdârına hüküm gönderilmiş ve o da terekenin sattırılması için silahdâr zümresinden Mustafa Bey'i nâzır tayin etmişti. Bundan sonra mübaşir Süleyman Bey

²⁶ Piyasa ve narhın fikhî ve ahlâki boyutlarının tartışıldığı bir yazı için bkz. (Ülgener, 2006b).

ile terekeyi sattırmişti.²⁷ Süleyman Bey zikrolunan terekeden 6.080 kile buğday ve darıyı satmış ve 230.000 akçeyi almıştı. Bunun yanında Kara Mehmed Ağa'nın yukarı kalede olan menzilineki bir adet buğday ambarı ve Sırnacak (?) kaya yakınındaki bir adet buğday ambarındaki hububat Paşa'nın mührü ile belli bir müddet bekletilecekti. Ayrıca Negerni (?) oğlu ambarı yakınında bulunan bir adet arpa ambarı da duracaktı, fakat Kara Mehmed Ağa'nın Vağni (?) evi demekle bilinen menziline yer alan büyük ambarındaki tahminen 3.000 kilelik arpanın ise Dilaver Paşa, sattırılmasını ve Kara Mehmed Ağa'nın yetimlerine verilmesini "makbûl ve münâsib" görmüştü (A.Ş.S., 2, 120/1. 15-24 Eylül 1633).²⁸ Bundan sonra da geriye kalan ve ambarlarda bekletilen hububatın sattırılması için Defterdar tarafından Bekir Bey gelmiş ve acele olarak sattırılması ve akçesinin orduya gönderilmesi emredilmişti (A.Ş.S., 2, 74/2. 23 Kasım-2 Aralık 1633).

Böyle yüksek meblağlı bir stoku olan Kara Mehmed Ağa, çağdaşı bazı diğer hububat tüccarları ile karşılaştırıldığında şöyle bir tablo çıkmaktadır: Edirne'de ziraî işletme ve hayvancılıkla uğraşan "büyük kapital sahipleri" arasından büyük bir "tarım işletmesi"nin sahibi olan ve askerî sınıftan Memi Bey b. Abdullah'ın (ölüm tarihi 1624) ambarlarındaki tahıl miktarı 96.000 akçe idi. Yine 1.217.000 akçe serveti olan Bostancıbaşı Süleyman Ağa'nın (ölüm tarihi 1605) 82.000 akçelik tahıl stoğu vardı. Emekli Bostancı başı Hasan Ağa'nın da (ölüm tarihi 1659) İnalçık'a göre "büyük miktarda" olan 55.000 akçe stok edilmiş ve ekilmiş tahılı bulunmaktaydı (İnalçık, 2009: 290-291). Emsallerine nazaran Kara Mehmed Ağa'nın oldukça yüklü miktarda hububatı vardı. Ambarlarını daha çok doldurmak için de sürekli takviye yapmaya çalışmıştı.

---

²⁷ Mehmed Ağa'nın menziline bulunan 5 adet buğday ambarındaki 1.800 kile buğday, Sultan Bayezid Camii "dermende" (?) bir adet buğday ambarında 1.950 kile buğday, Ali Bey (muhtemelen kayınbirader Ali) menziline olan 2 adet buğday ambarında 600 kile buğday, yukarı kalede Negerni (?) oğlu menziline olan bir adet ambarda 900 kile buğday, yine yukarı kalede el-hâcc Ali menziline olan bir adet ambarda 300 kile buğday, kalede Sırnacak (?) kaya olarak bilinen mevzideki bir adet ambarda 100 kile buğday, Kara Mehmed Ağa'nın menziline olan bir adet ambarda 130 kile darı ve geriye kalan tahminen 300 kilelik darı, yani toplamda 6.080 kilelik hububat 230.000 akçeye satılmıştı.

²⁸ Devletin müsadere hususunda bu gibi esneklikleri olduğu bilinmektedir. Malları müsadere edilen kişi, geride bakıma muhtaç çocuklar vb. bırakmış ise devlet bunların sefil olmaması için terekeden bazı malları ya bir "ihsan" şeklinde mirasçılara vermekte, ya da belli bir "bedel" karşılığında terekeyi onlara bırakmaktaydı (Cezar, 1977: 55).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

Nitekim Amasya kazasına bağlı Firuz adlı köy sâkinlerinden Hacı b. Mustafa, vasi Ali Bey'in huzurunda verdiği ifadede, Kulağuz adlı köy toprağında bulunan hudutları belli tarlayı tapuladığını ve birkaç yıldır tasarruf ettiğini söylemişti. Bu esnada Kara Mehmed Ağa tarlayı “*gasben ve cebren*” alıp “zabt ve zirâ'at” etmişti. Dolayısıyla şimdi bu tarlayı talep etmekte idi. Ali Bey buna karşılık cevabında, Hacı b. Mustafa'dan önce adı geçen tarlayı, sahibi olan Kara Deli adlı kişiden Abdi Bey'in aldığını, onun vefatından sonra oğlu Ahmed Çelebi'ye intikâl ettiğini, Mehmed Ağa'nın da Ahmed Çelebi'den tasarruf hakkını “teveffüz” ettiğini belirtmişti. Hacı ise bu ifadeyi inkâr etmiş, bunun üzerine Ali Bey'den delil talep edilmişti. Ali Bey'in delil getirememesi üzerine ise Hacı'ya yemin teklif edilmiş, neticede tarlanın Hacı'ya verilmesine karar verilmişti (A.Ş.S., 2, 55/1. 11-20 Ocak 1634). Ali Bey'in delil gösterememesi büyük ihtimalle Hacı'nın haklı olduğuna işaret ediyordu. Dolayısıyla Kara Mehmed Ağa tarlayı zorla ele geçirmiş ve bir müddet de ziraat etmişti. Ölmeseydi ziraat etmeye de devam edecekti. Böylece mahkemeye gelip şikâyet etmeye çekindiği anlaşılan Hacı, onun haksız tasarrufuna ve ziraatına *tahammül* etmek zorunda kalacaktı.

Kara Mehmed Ağa ambarlarını sadece ziraat ederek doldurmamaktaydı. Kendine göre bir takım başka usulleri de vardı. Kara Mehmed Ağa'nın yetimlerinin vasisi Ali Bey, yine Amasya sâkinlerinden Hasan Bey b. Ali Ağa'dan davacı olmuştu. Kara Mehmed Ağa hayatta iken, Ahurcuk adlı “karye divânî ve mâlikânesi mahsûlünü ashâbından iştirâ idüb mahsûl-i mezbûru merkûm Hasan Bey'e ber-vech-i maktû' 160 kile mahsûle kat' idüb virdikden sonra merkûm Hasan Bey mahsûl-i mezbûrden 120 kilesin mezbûr Mehmed Ağa'nın anbarına teslim idüb mâ'da 40 kilesi zimmetinde kalmış idi.” Dolayısıyla Ali Bey bu 40 kileyi vesâyeti hasebiyle talep etmekteydi.²⁹ Hasan Bey cevabında, Mehmed Ağa hayatta iken 160 kile mahsûlü ambarına tamamıyla teslim ettiğini söylemişti. Ali Bey ise bunu inkâr etmişti. Bunun üzerine Ömer b. Hızır ve Ebubekir b. Ali adlı şahitler, gerçekten Mehmed Ağa hayatta iken Hasan Bey'in “karye-i mezbûreden mukâta'aya aldığı 160 kile mahsûlü” Mehmed Ağa'nın ambarına kendilerinin huzurunda teslim ettiğini ifade etmişlerdi (A.Ş.S., 2,

²⁹ Dikkat çekeceği üzere Ali Bey hâlâ Kara Mehmed Ağa'nın geride kalan mallarını arttırmaya çalışıyordu. İlerde görüleceği üzere Kara Mehmed Ağa'nın geride bıraktığı mallara sahip çıkmaya çalıştığı anlaşılan Ali Bey, onun ölümünden kısa süre sonra da Kara Mehmed Ağa'nın Derviş Mehmed ve Ayşe adlarındaki küçük çocuklarının annesi olan cariyesi ile evlenmişti.

49/3. 13-22 Kasım 1633). Muhtemelen selem usulü ile yani ürün henüz tarlada iken peşin para ile aldığı ürünü Kara Mehmed Ağa tekrar peşin olarak bir başkasına satmakta idi. Böylece arada nasıl bir kâr elde ettiği tam belli olmamakla birlikte başka eller aracılığıyla bu süreci işletmekte ve ambarları bu sayede dolmaktaydı.³⁰

Kara Mehmed Ağa'nın servet elde etme yolu sadece ziraî yatırımlardan da ibaret değildi. Bilindiği üzere vergi tahsili işi bu dönemde bilhassa kapıkulu sipahileri elindeydi (Uzunçarşılı, 1988b: 156-157). Vergi tahsili hususunda da faal olduğu görülen Kara Mehmed Ağa bu işin "simsarlığını" dahi yapmaktaydı. Amasya sâkinlerinden Sarı Mehmed Bey, Siyagoş Bey b. Abdullah'dan davacı olmuştu. Zira Siyagoş Bey'in ağası "sipâhiyândan" Kara Mehmed Ağa'ya, "hâl-i hayatında bana bir harâc hidmeti alıvir diyü" bir "cevherdâz" tüfek vermişti. Fakat Kara Mehmed Ağa hizmeti alamadan ölmüş ve tüfek de Siyagoş Bey de kalmıştı. Dolayısıyla tüfeği talep etmekteydi. Bunun üzerine sorgulanan Siyagoş, "mezbûr Sarı Mehmed Bey zikrolunan tüfengi Amasya keferesi cizyesinden olan vazifesini câmi'-i cizye olanlardan alıvirilmek üzere *emr-i şerîf ihrâcı için*" verdiğini ve ağası Kara Mehmed Ağa'nın da zikrolunan "emr-i şerîf"i ihrâc ettirdiğini, "emr-i şerîfin" Sarı Mehmed Bey'in elinde olduğunu söylemişti. Sarı Mehmed Bey ise bu durumu inkâr etmişti. Delil getiremeyen Siyagoş'un bu "acziyeti"ne binaen Sarı Mehmed Bey'e yemin teklif edilmiş o da "zikrolunan tüfengi merkûm Mehmed Ağa'ya harac hidmeti alıvirirmek için virüb vazife için ihrâc olunan emr-i şerîf için virmedüm deyü" yemin etmiş ve davayı kazanmıştı (A.Ş.S., 2, 9/4. 30 Mayıs-8 Haziran 1633).³¹ Çok açık bir şekilde Sarı

---

³⁰ Nitekim selem usulü, çiftçinin nakit ihtiyacını karşılamak için ürünü henüz tarlada iken ucuz bir fiyata satıyor olması nedeniyle muhtekirlerin çokça kullandıkları bir usuldü. 1578-1637 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen buğday kıtlığı döneminde ise çiftçiler çok da istekli olmasalar da sıklıkla bu usul üzerinden nakit temin etmeye çalışıyorlardı. Tafsilat için bkz. (Karademir, 2014: 185-188). Yine hububat miktarını arttırmak için başka usuller de kullanılabilirdi. Bilindiği üzere birçok durumda köylüler timâr sahiplerini tanımıyorlardı. Bu durum da dolandırıcıların köylülerden asılsız beratlar ile hububat toplayabilmesinin önünü açıyordu. (Barkey, 1999: 94).

³¹ Tam olarak emin olmamakla birlikte Mehmed Ağa'nın bu aracılık hususundaki faaliyetlerinden biri daha olduğunu düşündüğümüz bir kaydı daha zikredebiliriz. Câmi-i Enderûn Mahallesi sâkinlerinden İsmihan Hatun bt. İsmail Çavuş tarafından vekili olan kocası Hasan Bey b. Ali Çavuş ve yine mütefevva İsmail Çavuş'un zevcesi ve vârisesi olan Neslihan Hatun bt. Ali Çavuş'un da vekili şimdiki kocası Kâtip Mustafa Bey, mahkemede, Üyükülü Ali Bey'den davacı olmuşlardı. Kızı ve zevcesi, İsmail Çavuş'a Bağdad seferinde iken, Mehmed Ağa ile 100 kâmil kuruş harçlık, bir bez kaftan, iki zıbın(?) ve sâir libas-ı beden(?)

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

Mehmed Bey'e cizye vazifesi almak için Kara Mehmed Ağa'nın aracılık yaptığı ve bu aracılığının karşılığı olarak da belli bir ücret aldığı görülmektedir. Dolayısıyla bir tür komisyoncu gibi çalışan Kara Mehmed Ağa'nın merkezde nasıl bağlantıları olduğunu bilemesek de "emr-i şerif" çıkartabilecek bir konumda bulunması ve bunun karşılığında ücret talep etmesi, onun bu işi profesyonel anlamda yaptığını göstermektedir.

Hatta başka bir örnek üzerinden onun cizye tahsili işini Amasya'da tekeline almaya çalıştığı dahi söylenebilir. Tokat sâkinlerinden Mustafa Ağa b. Hacı Murad adlı "cündî", Kara Mehmed Ağa'nın yetimlerinin vasisi Ali Bey b. Aydın huzurunda şöyle ifade vermişti: Bundan önce Amasya, Merzifon ve Kedeğra'da bulunan perâkende zimmî reyanın 1042 senesine mahsûb olmak üzere ödemeleri gereken cizyelerinin toplanması ve tahsili "kibel-i sultândan" ona tayin ve sipariş olunup, eline "berât-ı şerif ve tuğralı defter" verilmişken adı geçen tarihte olan cizyeyi Mehmed Ağa, "bilâ temessük *kuvvet-i bazu*" ile zimmî reyadan toplamış ve Mustafa Ağa'ya müdahale ettirmemişti. Cizyenin "gulâmîyesi ve sâir harc-ı levâzımı" ona ait olduğu için bunları Kara Mehmed Ağa'nın muhalledâtından talep etmişti. Fakat Ali Bey ile aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Bundan sonra ise aralarına muslihûn girmiş ve onları 300 esedî kuruşa sulh etmişlerdi (A.Ş.S., 2, 4/1. 1-9 Mayıs 1633). Tokatlı bir cizye muhassılını Amasya'ya sokmayan Kara Mehmed Ağa, bu işte muhtemelen içerisinde Siyagoş Bey'in de bulunduğu kapı halkını kullanıyordu ve "*kuvvet-i bazu*" ile cizye işini kendi tekeline almıştı.³²

Nitekim böyle organize bir "inhisar çetesi" tesis etmiş olabileceğine dair bazı belgeler bulunmaktadır. Yine mirî mal hizmetinin mevzubahis edildiği bir kayıta,

---

göndermişlerdi. Kara Mehmed Ağa, adı geçen parayı ve esbâbı alıp vardığında İsmail vefat etmişti. Dolayısıyla para ve eşyalar Kara Mehmed Ağa'nın zimmetinde kalmıştı. Bu nedenle muhalledâtından talep etmekteydiler. Ali Bey ise yine inkâr etmişti. Mustafa Çelebi b. Muslihiddin ve Musa b. Hüseyin, gerçekten İsmail Çavuş'a verilmesi için adı geçen hatunların, Ahmed Paşa elinden Mehmed Ağa'ya 100 kâmil kuruş, bir kaftan, iki zıbın ve sâir libâs-ı beden teslim eylediklerine ve Kara Mehmed Ağa vardığında İsmail Çavuş'un vefat etmiş olduğuna dair şahadette bulunmuşlardı. Neticede muhalledâtın karşılanması karara bağlanmıştı. A.Ş.S., 2, 67/2. 1-10 Mart 1634.

³² 9 Safer 1044 (4 Ağustos 1634) tarihli Amasya kadısına gönderilen hükümde "cizye-i mezbûre tahsili asitâne-i sa'âdetten bize dahi virilmişdir biz cem' ideriz diyü müdâhale itmek isteyenlerin" önlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. A.Ş.S., 3, 6/1. Dolayısıyla şehirde bu işi tekeline almaya çalışan kişiler vardı.

sipâhiyândan olup bölük mübaşiri olan Hasan, içlerinde Kara Mehmed Ağa'nın da bulunduğu bir sipahi grubundan davacı olmuştu. Hasan, Maliye tarafından "emr-i şerîf" ile memur olduğu mirî mal hizmetine giderken Amasya ve Merzifon sâkinlerinden sipâhiyândan bazı kişiler "ittifâk" ile varıp evini basmışlar ve atlarını, katırlarını, develerini, kılıçlarını, parasını ve daha birçok eşyasını "yağma" etmişlerdi (A.Ş.S., 2, 148/1. 10-19 Mayıs 1633). Hasan, bu işi yapanların sırasıyla eski kethüdayeri, belgenin tarihi itibarıyla ölü olan Kara Mehmed Ağa, şimdiki kethüdayeri Rıdvan Ağa ve "Amasya kazâsında sâkin ve mütemekkin olan sipâh tâifesi" olduğunu söylemişti. Onlar ise "bundan akdem Merzifon nâm kasabada sipâhiyândan Ali Bey nâm yoldaşı bi-gayr-ı hakk katl iyledüğünde beytül-mâl emini talebiyle üzerine varılıb kasaba-i mezbûre kadısı Mevlâna Abdülkerim Efendi huzûrunda sâbit ve zâhir olup hüccet-i şer'îye virilmiş idi lâkin mezbûrun zikrolunan emvâl ve erzâkını bilmeziz" diyerek inkâr etmişlerdi. Neticede muslihûnun araya girmesi ile birlikte 1.700 esedî kuruşa sulh olmuşlardı (A.Ş.S., 2, 14/1. 30 Mayıs-8 Haziran 1633).

Rifaat Abou-al-Haj, 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde askerî sınıf mensuplarının artık yekpare bir birim ve bir sınıf olarak değil, daha çok içinde farklı menfaatlerin temsil edildiği toplumun diğer herhangi bir sektörü gibi davrandıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla askerler, mensubu oldukları daha geniş sınıf birimi içinde, kendi bireysel ya da hizipsel çıkarları doğrultusunda tepkilerini ortaya koymuşlardır (Abou-Al-Haj, 2000: s. 91). Amasyalı ve Merzifonlu sipahların da 17. yüzyılın ilk yarısında bölük mübaşirine karşı böyle bir tavır sergilemelerini, belli oranda, Abou-al-Haj'ın ifade ettiği hususla benzeştirmek mümkündür. Kesin olmamakla beraber Hasan'ın Maliye tarafından mirî mal hizmetine gitmesi ile sipahilerin operasyonu arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. Hele işin içerisinde Kara Mehmed Ağa'nın olması ve bilhassa da cizye tahsili hususundaki tasarrufu göz önüne alınırsa, Hasan'ın ifadesinde ilk sırada gelen Kara Mehmed Ağa'nın, onun mirî mal hizmetine gitmesi noktasında bazı problemleri olduğu izlenimi edinilmektedir. Yani mirî mal hizmetini Hasan'a kaptırmış olmaları arada bir çekişmeye sebep olmuş olabilir. Belki de Hasan tarafından öldürülen Ali'nin ölüm nedeni tam da bu hizipsel çekişmedir. Hasan'ın üzerine gönderilen Ali, bunu hayatı ile ödemiş olabilir. Dolayısıyla mirî mal hizmetini Hasan'ın alması Amasyalı ve Merzifonlu sipâhiler ile onun arasında bazı hizipsel çıkar çatışmalarına sebep olmuştur. Nitekim ev basan hizbin içerisinde biri eski kethüdayeri olup birçok iltizâm edinmiş ve cizye tahsili hususunda merkezden "emr-i şerîf ihrâc"

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

ettirebilen Kara Mehmed Ağa ve yeni kethüdayeri Rıdvan Ağa bulunmaktaydı.³³ Dolayısıyla hem adamlarının ölmesi hem de mirî mal hizmetini ellerinden çıkırmalarına misilleme olarak sipahiler, Hasan'ın evini basıp mallarını gasp etmiş olabilirler. Mahkemede verdikleri ifadenin konuyla çok alakalı olmaması da bu istikamette düşünmeye olanak vermektedir.³⁴

Kara Mehmed Ağa'nın mirî mal hizmeti hususunda bir takım vazifeler yüklenmiş olması da bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. Amasya sâkinlerinden olup bundan önce vefat eden Çolak Ahmed Bey'in varisleri, bundan önce Ahmed Bey ölünce Kara Mehmed Ağa'nın, Ahmed Bey'in mirîye borcu olduğunu ve kendisinin "emr-î şerîf" ile "kabza" memur olduğunu beyân ettiğini ve "kassâm-ı askerî" defteri gereğince üç yük 13.000 akçelik malını "zabt ve kabz" ettiğini söylemişlerdir. Söz konusu maldan 40.000 akçe kıymetli bir bağını ve 14.000 akçe kıymetli 4 adet cariyeyi ki toplam 54.000 akçesini alıp 95.000 akçesini mirîye teslim ettikten sonra 163.000 akçesi zimmetinde kalmıştı. Bu nedenle varsiler, söz konusu meblâğı muhallefâtından talep etmekteydiler. Bunun üzerine sorgulanan Ali Bey cevabında, Kara Mehmed Ağa'nın hayatta iken Ahmed Bey'in mirîye olan borcunu "kabz ve isâle" memur olduğunu, muhallefâtından kendisinin (Ali Bey'in) dahi elinde olan "kassâm-ı askerî" defteri gereğince 95.000 akçelik malını aldığını ve hepsini mirîye teslim ettiğini, bundan daha fazlasını aldığına dair bilgisi olmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine iddiacılardan delil talep edilmiş, Müderris İbrahim Efendi ile Seyyid Mehmed Efendi de, Kara Mehmed Ağa'nın zikredilen üç yük 13.000 akçelik malı ve 54.000 akçeyi aldıktan sonra geriye kalanı "sûk-ı sultânî"de satıp parasını aldığını ifade etmişlerdi. Neticede Kara Mehmed Ağa'nın zimmetinde kalan meblağın muhallefâtından ödenmesine karar verilmişti (A.S.Ş., 2, 12/1. 30 Mayıs-8 Haziran 1633).

---

³³ Şuhûdü'l-hâl kayıtlarında ara sıra karşımıza çıkan ve Rıdvan Ağa'nın adamı ("tâbi'-i Rıdvan Ağa") olarak tavsif edilen kişiler büyük ihtimalle bu icraatlarında da Rıdvan Ağa'ya yardım ediyorlardı. A.Ş.S., 2, 3/3. 1-9 Mayıs 1633.

³⁴ Bunun yanında Hasan ve sipahiler arasında bir takım ticari ilişkiler de söz konusu idi. Bölük subaşı olan Hasan Bey tarafından vekil olan ve vekilliğinin şahâdetini tamamıyla "bey" unvanlı kişilerin yaptığı yine sipâhiyândan Mustafa Bey, sipâhiyândan Mehmed Bey b. Abdullah'ın huzurunda ikrar etmişti: Bundan önce Hasan Bey'in Lâdik kasabasında yüz batman penbesi (pamuk) olup her batmanını 2 kuruşa olmak üzere Mehmed Bey'e satmıştı.

“Devlet Merkezileşmesi” ve Kara Mehmed Ağa

Görülebileceği üzere emr-i şerif ihrac ettirebilen, miri mal hizmetinde bulunan, muhassıl-ı emvâllik yapan, öldüğünde bildiğimiz kadarıyla 16 ambar dolusu hububatı ve 14.000 kuruşluk nakit parası bulunan kethüdayeri Kara Mehmed Ağa, aynı zamanda yukarıda sayılan haksız tasarrufları münasebetiyle Mustafa Akdağ'ın ifade ettiği “sipahi zorbalari”na (Akdağ, 1966: 211) da benzeyen bir profil çizmektedir. 1623 yılında II. Osman'ın yeniçeriler tarafından katlinin intikamını almak için ayaklanan, daha sonra bu ayaklanmayı bir takım siyasi çıkarlara tahvil etmeye çalışan Abaza Mehmed Paşa'ya da katıldığını bildiğimiz Kara Mehmed Ağa'nın, haraç hizmeti için emr-i şerif çıkarabilecek bir itibarının olması gerçekten anlamlandırılması güç bir birliktelik olarak durmaktadır. Burada akla, acaba devletin de mi Kara Mehmed Ağa ve benzerlerine *tahammül* etmek zorunda olduğu ya da Metin Kunt'un ifade ettiği, beylerbeyilerin 17. yüzyılda yaşanan buhrandan çıkabilmek için devlet eliyle zenginleştirilmesi ve örneğin salgınlarına devlet tarafından göz yumulması gibi, Kara Mehmed Ağa'nın da haksız fiillerine göz mü yumulmaktaydı gibi iki soru gelmektedir.

Öyle ki bu beylerbeyiler içinde en zenginlerinden olan ve 1653 Mart'ından 1654 Ekim'ine kadar sadrazamlık yapan Derviş Mehmed Paşa'yı anlattığı bölümlerde Naima, geleneksel Osmanlı düşüncesinden farklı bir perspektifle yöneticilerin adil kalabilmeleri için siyasi güçlerini iktisadi kazanç temini yolunda seferber etmelerinin meşru ve gerekli olduğunu ifade etmekteydi. 17. yüzyılda yaşanan kriz sırasında devlet, beylerbeyiler eliyle toparlanmaya ve güçlenmeye çalıştığı için ve söz konusu ümeranın kapılarına dayanarak tekrar düzeni tesis etmek gerekliliği belirlediğinden, ümeranın iktisadi faaliyetleri Naima'nın kaleminde meşru bir görünüm alıyordu (Kunt, 1977: 47-64). Dolayısıyla taşrada da zengin kapıkulu sipahisi Kara Mehmed Ağa gibi müttefikler vasıtasıyla dönemsel bir takım ittifaklar üzerinden merkezî kontrol tesis edilmek isteniyor olabilirdi. Nitekim Karen Barkey'in iddia ettiği üzere bu dönemde eşkıyalar ile pazarlık yapan devlet, “devlet merkezli ödüllendirme yapısı” ile taşradaki iktidarını sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Örneğin yeniçerileri Erzurum'dan atması akabinde Celali addedilen Abaza Mehmed Paşa üzerine üç sefer yapılmıştı. Eski sadrazam Hadım Mehmed Paşa'nın akrabası (Finkel, 2007: 183) ve bir diğer sadrazam olan Halil Paşa'nın himayesindeki Abaza Mehmed Paşa yenildiği halde, sadrazam onu

---

Mehmed Bey'in zimmetinde kalan bu borca karşılık şimdi ondan bir doru at almıştı. A.S.Ş., 2, 17/1. 29 Haziran-7 Temmuz 1633.

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdüğü

İmparatorluğun "sadık bir hizmetkârı"na dönüştürmek için onurlandırmıştı. Bosna valisi olan Abaza'nın 600 adamı da cebeci ocağına yazdırılmıştı (Barkey, 1999: 231). 1632'de Özi'ye beylerbeyi atanan Abaza Mehmed Paşa, 1633'de yeni bir sefer hazırlığı sırasında IV. Murad'ın yanında idi (Finkel, 2007: 187). Kara Mehmed Ağa da Abaza'nın onurlandırıldığı bu dönemde bir takım mevkiler elde etmiş olabilirdi. Örneğin voyvodalıkları ve "emr-i şerif ihrâcı" kapasitesini merkezdeki Abaza bağlantılı ve uzantılı odaklardan temin etmiş olması muhtemeldi.³⁵ Dolayısıyla devlet, taşradaki geleneksel dokudan³⁶ belli oranda farklı bir çizgisi olan kişileri, merkezî ödüllendirme sistemi ile kendi kontrolüne almaya çalışarak taşradaki gücünü muhafaza etmeye çalışmaktaydı.

Peki, merkezîleşme çabaları her zaman aynı şekilde mi sonuçlanıyordu? Yani "devlet merkezli ödüllendirme" sisteminin yerelde bazı kişileri daha da güçlendirmiş olması ve söz konusu kişilerin de devlet merkezîleşmesine mugayir tavırlar sergilemiş olmaları mümkün değil miydi? Devletin merkezîleşme stratejilerini suiistimal eden kişiler yok mu idi? Hassaten ilerde ayânlaşacak olan kapıkulu sipahilerinin anlaşıldığı kadarıyla bu ödüllendirme mekanizmasını buldukları yerlerde bir iktidar halesi tesis etmekte kullandıkları görülüyordu. Amasya'yı kendi "kamusal"lıklarının mekânı haline getirmeye başlayan kapıkulu sipahileri, bunun iyi bir örneğini teşkil ediyordu (Açık, 2015). Nitekim Karen Barkey de devlet için asıl tehlikenin ayânlardan geldiğini ifade etmekteydi. "*Yerel milisleri denetimleri altına alıp kendi kapıhalklarının bir parçası*" yapan, yerel bağlar ve güçlü himaye ilişkileri olan bu sınıf, adem-i merkezîleşmenin

³⁵ Ya da bilindiği üzere 1628'de sadrazam Hüsrev Paşa, Abaza'nın üzerine gönderildiğinde taraftarlarından bir kısmı durumu beğenmeyerek saf değiştirmişlerdi. Erzincan ve Bayburt beyleri maiyetiyle Tokat'a gelen bu kişilere bölük verilmişti, yani kapıkulu sipahilerine dâhil edilmişlerdi. Bunu duyanlar fırsat buldukça Abaza'nın yanından kaçmaya başlamışlardı. Yine 15 Eylül 1628'de Hüsrev Paşa Erzurum kalesini toplarla dövmeye başladığında "muharebeden el çekerek kendi yanına gelenlere bölük vereceğini" ilan etmişti. Dolayısıyla Abaza'nın yanından ayrılanların sayısı iyice artmıştı. Son olarak Abaza Mehmed Paşa teslim olduğunda kendisine samur kürk ve ağalarına hilatlar giydirilmiş ve maiyetindekilere de bölük ve cebecilik verilmişti. (Uzunçarşılı, 1988a: 166-168.) Dergâh-ı âli çavuşlarından olan Kara Mehmed Ağa da kapıkulu sipahilerine belki bu üç vakadan birinden istifade ederek dâhil olmuştu.

³⁶ Geleneksel dokudan kastımız, "toplum"un dört unsuru (ehli seyf, ehl-i ilm, ehl-i ziraat, ehl-i ticaret) arasındaki dengenin tesisi neticesinde var olacağına inanılan adalet ve düzen algısı ve bunun pratikteki görünümüdür. Burada adalet ve itidal kavramları arasındaki akrabalık, şehirdeki adaletin tesisinin bir diğer yönünün de erkân-ı erbaa arasındaki ölçünün muhafaza edilmesi olduğunu göstermektedir (Erkân-ı Erbaa hakkında bkz. Öz, 2005: 188-190).

“gerçek âmilleri” idiler (Barkey, 1999, 235-236). Her ne kadar Barkey’in zihnindeki ayân tipi “devletle doğrudan bir bağılılığı olmayan” ve “kolay kolay da devlet aygıtının içine çekilemeyen” bir sınıf olsa da, önemli oranda kapıkulu sipahisinin ayânlaştığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, devletle bağlantılı ve dolayısıyla devlet iktidarından faydalanan bu sınıfın, hükümdarın iktidarından ayrı bir iktidar mekanizması geliştirmeye başladığı söylenebilirdi. Bilhassa şehirlerde, devlet gücünü temsil etmelerinden mütevellid elde etmiş oldukları sermayeyi, yine iktisadî anlamda gelişimlerini temin edecek başka bürokratik görevlere tahvil etmeye çalışıyorlardı.³⁷ Nitekim Kara Mehmed Ağa da dergâh-ı âli çavuşluğu, kapıkulu sipahiliği, kethüdayerilik, muhassıl-ı emvâlik, mütesellimlik gibi vazifelerini muhakkak ambarlarını doldurmakta bir vasıta olarak kullanmıştı. Yine ambarlarındaki doluluğu da bir takım başka bürokratik vazifeler temininde kullanmış olması muhtemeldi. Devlet için stratejik önemi de olan hububata büyük oranda sahip olması, muhakkak ona bazı getiriler temin ediyordu. Hatta neden verdiği belli olmamakla birlikte rüşvet verirken dahi hububat stoklarından faydalanmaktaydı.

Dergâh-ı âli müteferrikalarından Hasan Ağa tarafından vekil olan Musli Bey b. Ali’nin elinde, Amasya kadısına hitaben bir “emr-i şerîf” vardı. “Emr-i şerîf”e göre bundan önce Kara Mehmed Ağa adlı sipahi, müteferrika Hasan’ın “ademleri” elinden Hasan’ın 400 kuruşunu alıp edâ etmemişti ve daha sonra ölmüştü. Dolayısıyla Hasan’ın hakkının Kara Mehmed Ağa’nın muhalledâtını elinde bulunduranlardan alınması emredilmekteydi. Bunun üzerine vasi Ali Bey mahkemeye getirilmişti. İddialara karşı Ali Bey, daha önce Kara Mehmed Ağa’nın A’zaz voyvodası iken ve Hasan Ağa Diyarbakır’da muhassıl-ı emvâl iken Hasan Ağa’ya “*bi-gayr-ı veh-i şer’î rüşvet nâmına*” 400 kuruş, 100 kile buğday ve 100 kile arpa verdiğini söylemişti. Daha sonra Mehmed Ağa, 400 kuruşu geri alıp rüşvet nâmına verdiği 400 kuruşa takas (?) etmişti. Bu ifadeyi Musli Bey reddetmişti. Bunun üzerine Ali Bey’den delil talep edilmiş, o da şahitler vasıtasıyla iddiasını ispat etmişti. Böylece Musli Bey davayı kaybetmişti (A.S.Ş., 2, 54/1. 1-10 Ocak 1634). Neyin karşılığında rüşvet verdiği belli olmamakla beraber yüklü miktarda bir meblağ söz konusu idi. Belki de muhassıl-ı emvâlden bir mirî mâl hizmeti talep etmekteydi. Bunun için de 400 kuruşun yanında bu dönemde darlık münasebetiyle oldukça kıymetli olan 100’er kile buğday ve arpayı

³⁷ 19. yüzyıldan bir ayânın güç ve servetinin siyasi ve ekonomik kaynaklarını nasıl dengelemiş olduğuna dair bkz. (Faroqhi, 1998).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

kullanmıştı. Bu nedenle kendisinin sosyo-politik mevkileri iktisadî anlamda bazı getiriler temin etmekte, bu iktisadî veche ise ona tekrardan sosyo-politik bir yükseliş sağlamaktaydı. Zira mütesellimlik yaptığını da gördüğümüz Kara Mehmed Ağa, taşrada yükselebileceği en iyi makamlardan birini elde edebilmişti.

Yine de Kara Mehmed Ağa'nın asi bir geçmişinin olması, üzerindeki birçok devlet vazifesi ve ambarlar dolusu hububatı arasındaki ilişkileri, şimdiki bilgilerimiz nispetinde tam anlamıyla izah etmek zor görünmektedir. Ya Karen Barkey'in öne sürdüğü tezde olduğu gibi devlet, 17. yüzyılda yaşanan krizi "pazarlık" ve "devlet merkezli ödüllendirme yapısı" ile yeni tip bir merkezîleşmeye çevirmeye çalışıyordu; Kara Mehmed Ağa gibi taşrada faal olan kişileri de -beylerbeyilerin zenginleşmesini temin etmek için reayadan alınan salgunlara devletin göz yummasına benzer şekilde-köylüye ve şehir halkına yaptıkları "zulmü" belli oranda göz ardı ederek kendi kontrolünde tutmaya çalıştığı yeni tip bir merkezîleşme stratejisi güdüyordu;³⁸ ya da Kara Mehmed Ağa ve benzerlerinin taşrada edinmiş oldukları iktidar, çaresizlik içerisinde olan devletin göz yummak, tahammül etmek zorunda olduğu bir olgu haline gelmişti. Belki bu iki hususu bir arada değerlendirmek de mümkündür. Taşrada Kara Mehmed Ağa ve benzerlerinin elde ettikleri iktidara karşı doğrudan sert bir önlem alamayan devlet,³⁹ *tahammül* etmek zorunda kaldığı kişileri "devlet merkezli ödüllendirme yapısı" ile kendisine bağımlı kılmaya çalışıyor ve taşrada onlar eliyle iktidarını sürdürmeyi deniyordu. Kara Mehmed Ağa gibi kişiler ise bu ödüllendirme ve merkezîleşme stratejisini suistimal ederek şehirde kendi iktidarlarını tesis etmenin yollarını arıyorlardı. Nitekim devletin bu merkezîleşme siyasetinde ne kadar başarılı

---

³⁸ Metin Kunt, reayaya yapılan zulmün, devletin merkezîleşmesi bağlamına yerleştirildiğinde IV. Murad'ın gözünde nasıl "kabullenilebilir" bir şey olduğunu Naima'ya dayanarak şöyle anlatmaktadır: "1630'larda İlyas Paşa adlı biri halka baskı yapmakla suçlanıp asi ilân edilmişti. Küçük Ahmed Paşa komutasında bir devlet birliği İlyas Paşa'yı yakalayıp sultan Murad VI'ün huzuruna getirdi. Sultan asi paşayı hemen idam ettirdi, sonra Küçük Ahmed Paşa'ya dönerek, 'Senin hakkında da şikâyetler var' dedi, 'sen de göreve giderken halktan zorla para toplamışsın.' Küçük Ahmed Paşa kellesinin gideceğinden emin, kendini savunmaya girişti. Topladığı paralarla asker tutup İlyas Paşa'yı yakalamaya gittiğini, bunu Sultan'a hizmet için yaptığını söyledi. Sultan Murad önce âdil davranma ve halkı hoş tutmanın önemi üzerinde uzun uzun konuştuktan sonra Küçük Ahmed Paşa'ya hil'at giydirip önemli bir eyalete atadı." (Kunt, 1977: 63).

olduğu tartışmaya açık bir husustur, fakat ayânların taşrada kontrolü ele geçirerek adem-i merkezî bir süreci başlatmaları devletin yeteri kadar başarılı olamadığını göstermektedir. Bununla birlikte müsadere gibi bir “kurum”un varlığı ise ayânın istediği ölçüde başarılı olmasının önündeki engeli teşkil etmekteydi. Yavuz Cezar, “Gerektiğinde âyanların mahallî otoritelerinden gerek idarî, gerek askerî ve gerekse türlü biçimlerde faydalanan merkezin, onlar ölünce âyanlıklarını bir nevi suç saydığını ve *sağlıklarında onları ya cezalandırmadığı veya cezalandırmak işine gelmediği için ölümlerinde muhalefatına el koyarak cezayı infaz etme anlayışı ve icraatı içinde olduğunu söyleyebiliriz.*” (Cezar, 1977: 49) diyerek hem devletin içerisinde bulunduğu kısmi acziyeti ifade etmekte, hem de en azından ayânın ölümü ile birlikte müsadere kurumunun sağladığı fırsattan nasıl istifade edildiğine işaret etmektedir.

Cezar, müsadere'nin hukukî yönünün yanında bir de mali yanı olduğuna dikkat çekmektedir. Her ne kadar tafsilatına vakıf olunamasa da, yani Osmanlı bütçeleri içerisindeki payı tam olarak ortaya konulmamasına da, bunalım içerisindeki Osmanlı hazinesine gelir temin etmenin bir yolu olarak müsadere birçok acil ve önemli masrafın karşılandığı bir kalemi teşkil etmektedir (Cezar, 1977: 49). Bu noktada akla, muhtekirlerin halkın mallarına haksız bir şekilde el koymalarına, müsadere neticesinde elde edilecek gelir nedeniyle göz mü yumulmaktadır şeklinde bir soru gelmektedir. Fakat sorunun cevabını müdellel şekilde vermek şimdilik güç gözükmektedir. Yine de biz, eldeki belgeler üzerinden biraz daha düşünerek Kara Mehmed Ağa ve devletin ona karşı olan bakış açısı hakkında daha çok fikir sahibi olabiliriz.

Öncelikle Kara Mehmed Ağa'nın sermaye teminindeki önemli kalemlerinden biri de iltizam “sektörü” idi. Hatta uhdesinde bulunan mukataalardan elde ettiği kârla yetinmiyor bir de devlete ödemesi gereken kısmı da kendi sermayesine katıyordu (A.S.Ş., 2, 154/2. Mart/Nisan 1633). Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda vergiler emanet ve iltizâm usulleri ile toplanmaktaydı ve 17. yüzyıla gelindiğinde artık iltizâm usulü emanet usulünü geride bırakarak hızla gelişmişti (Genç, 2000: 155-156).

Serbest piyasanın bulunmadığı bu dönemde, iltizâm iyi bir sermaye edinme aracı durumunda idi. Zira “üretim araçları”nın devlet elinde olduğu bir sistemde, vergi gelirinin bir çeşit “mülkiyet” haline dönüşmesi, mültezimlere iyi bir kâr ortamı

---

³⁹ Nitekim Abaza Mehmed Paşa'nın 7 ay boyunca Ankara'yı kuşattığı dönemde, devlet hazinesinde ona karşı güçlü bir sefer düzenlenmesine yetecek miktarda para olmadığı ifade edilmektedir. (Finkel, 2007: 184).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

temin etmişti.⁴⁰ 16. yüzyılın ortalarına doğru, iltizâm usulü para ekonomisinin gittikçe değer kazanması sonucunda, timar rejimini de içine alarak oldukça yaygın bir duruma gelmişti. Önceleri ticaret maddelerine konan vergiler ve padişah hasırlarının gelirleri, hâsılatı nakit olarak temin etmek amacıyla iltizâma verilirken, sonraları bütün dirlik sahipleri, tasarrufları altındaki gelir kaynaklarını iltizâma vermeye başlamışlardı. Bu gelirleri iltizâm eden mültezimler ise “*tam bir müteşebbis*” gibi hareket etmeye başlamışlardı (Yücel, 1974: 680).

Bu “müteşebbis”lerden biri olan Kara Mehmed Ağa ise üzerine aldığı iltizâmın devlete ait olan ödemelerini dahi yapmıyordu. Nitekim elimizdeki bir hüküm, Kara Mehmed Ağa'nın devlete olan borçlarının tahsili için ölümünün beklendiğini, sanki devletin dahi ona *tahammül* etmek zorunda olduğunu ihsas ettirmektedir. Rum beylerbeyisi, Amasya, Sivas ve sâir kazalar kadılarına gönderilen hükümde, *bundan evvel* Amasya sâkinlerinden olup “sipâhiyândan olan” Kara Mehmed Ağa'nın öldüğü, *daha önce “der'uhde” eylediği mukataalar, bedel-i nüzul ve sürsat akçelerinden mirîye bir “akçe ve bir habbe” teslim etmediği bildirilmişti*. Muhasebesi görülmüş ve zimmetinde “külli mâl-ı mîrî” olduğu için bütün mallarının mirîye ait olduğu ifade edilmişti. Fakat muhallefata el konulması için “*müekked emr-i şerîf verilmiş iken*” ve tahsil için bölük kethüdayerlerinden bir kişi gönderilmişken, hariçten bazı kişiler müdahale etmişlerdi. Dolayısıyla şimdi gönderilen hükümde, Kara Mehmed Ağa'nın muhallefâtına kimseye müdahale ettirilmemesi emredilmekteydi (A.S.Ş., 2, 154/2. Mart/Nisan 1633). Böylece ya burada bir bürokratik zafiyet neticesinde devletin Kara Mehmed Ağa'nın elde ettiği mukataaların ve vergi tahsili işlerinin kendisine ait olan kısımlarını takip edip tahsil edememekten kaynaklanan bir husus; ya da Kara Mehmed Ağa'nın Amasya'da edinmiş olduğu güçten mütevellid devleti, tabir yerinde ise öteleyebilmesi gibi bir durum söz konusu idi. Bir üçüncü ihtimal ise devletin müsadere hakkını bu şekilde meşrulaştırmış olabileceğiydi. Yani burada Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın “...bir ademi vereceği yoğ iken mîrî takribi ile veyahud cüz'î behane ile taciz ve malın müsadere idüp...” (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1969: 17) şeklinde

---

⁴⁰ İltizâmın 18. yüzyılda vardığı nokta malikâne uygulamasıdır. Dina Rizk Khoury, “18. yüzyılın malikâne sahibi, bu yeni mültezim, artık kârın güdülediği bir iktisadî girişimin başında bulunuyordu. Girişimin itici gücü, erken modern dönem siyasi iktisatçıların ‘getiri peşinde koşma’ dedikleri bir davranış biçiminden geliyordu” demektedir. Yine Musullu yerel

ifade ettiği üzere, bir bahane ile mallar müsadere edilmiş olabilirdi. Fakat Kara Mehmed Ağa'nın gayr-ı hukukî diğer icraatlarına bakarak burada devletin haklılığına ve doğru söylediğine hükmetmek daha mantıklı görünmektedir.

Bütün bu söylenenlerin üçünün birden doğru olması da ihtimal dâhilindedir. Bürokratik zafiyetlerden yararlanan Kara Mehmed Ağa, elde ettiği mukataa ve vergi tahsil işlerinden devlete ait olan kısmı vermemiştir ve devlet de mallarının tamamına el konulmasını meşru göstermek için Kara Mehmed Ağa'dan hemen hemen hiçbir şey alamadıklarını ifade etmekteydi. Fakat bunlar içerisinde Kara Mehmed Ağa'nın yerelde edindiği iktidar üzerinden devlete ait olan hakkı teslim etmemek hususundaki tasarrufu muhtemelen daha baskındı. Dolayısıyla burada bir çekişme söz konusu idi ve bu çekişme, mirî mal hizmeti ihraç ettirebilen bir kişi bağlamında, aslında, devlet iktidarından pay almaya yönelik bir tasarruftu. Bu münasebetle Gabriel Piterberg'in uyarısı doğrultusunda devleti "verili birşey değil, maddi ve ideolojik çok çeşitli insan eylemlerinin bir çekişme alanı" (Piterberg, 2005: 206) olarak değerlendirerek taşradaki bu "ecnebi" ve sekban menşeli Ağa'nın faaliyetlerini daha iyi anlamlandırmak olanaklı hale gelebilir. Hele 17. yüzyılda II. Osman'ın İstanbul merkezli kul bürokrasisine karşı taşra eksenli sekbanlardan müteşekkil bir teşkilatlanmayı tesis etmeye çalıştığı ve kul bürokrasisi tarafından tasfiye edildiği bir süreçte, taşralı ve Abaza Mehmed Paşa bağlantılı bir Ağa'nın yereldeki bağlantıları tam da bu çekişmenin bir tarafı olduğuna işaret edebilir.

Kara Mehmed Ağa, yerelde edindiği iktisadî temelli politik manevra kabiliyetini mirî mal hizmeti ve ihracı ile merkeze doğru taşımak istemektedir. Kapıkulu sipahiliği de edinen ve hatta Amasya'daki kapıkulu sipahilerinin amiri pozisyonuna erişen Ağa, bu askerî sınıf kisvesi ile de bu yürüyüşünde önemli bir basamak temin etmiş olmaktadır. Mütesellimliği ise taşradaki devlet iktidarından aldığı payın en iyi göstergesidir. Dolayısıyla daha önce "sınırları esas olarak hanedanlık ve onun üyeleri tarafından belirlenen devlet" in gittikçe gayr-ı şahsi bürokratik bir devlete dönüşümü sürecinde, Kara Mehmed Ağa gibi sosyo-ekonomik bir tabanda bazı hane ilişkileri ile birlikte politik bir veche de edinen kişiler, "taşra Osmanlıları"na (Piterberg, 2005: 224) dönüşmüşlerdir. Fakat muhtemelen bununla da

---

vakanüvislerin malikâneyi yeni bir mülkiyet biçimi olarak algıladıklarını ifade etmektedir. (Khoury, 1999: 97-98).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdüğü

yetinmeyen Kara Mehmed Ağa, daha çok pay almak istediği için birçok haksız tasarruf ile sermayesine sermaye katmak istemiş ve idam edilmiştir.

Bununla birlikte taşrada tesis etmiş olduğu iktidar halesinden geriye kalanlar, hâlâ onun ardındakileri toplamaya çalışmaktadırlar. Nitekim kayınbirader-vâsi Ali Bey'in mahkemede cansiperane Kara Mehmed Ağa'nın mallarını muhafazaya çalışması, devletin müsaderesine mani olmaya çalışan kişinin de Ali Bey olduğunu düşündürmektedir. Ali Bey'in de bir takım haksız fiiller içerisinde olduğu ve hatta muhallefatlara karşı bir ilgisinin olduğu da söylenebilirdi. Merzifon'da oturan Kâmile bt. el-hâcc Mehmed, Üyükü Ali Bey hakkında şöyle ifade vermişti: Bundan önce zevcesi (kayıtta ismi boş bırakılmış) vefât edince Ali Bey, hangi gerekçeyle olduğu kayıttan anlaşılabilen bir şekilde muhallefâtdan Merzifon'da bulunan menzili 30 kuruşa, bağı 20 kuruşa satmış ve semenini almıştı. Bundan başka muhallefâtın tamamına da el koymuştu. Kamile, kendisinin zikrolunan menzilde, bağda ve muhallefâtda dörtte bir hissesi olduğunu söylüyordu. Ali Bey ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştı, fakat daha sonra 20 kuruşa sulh olmuşlardı (A.S.Ş., 2, 5/3. 1-9 Mayıs 1633). Ali Bey mirî adına muhallefata el koymuş olabilirdi. Fakat Kamile'nin hissesine de el koyduğu görülmekteydi. Böylece muhallefâtın tamamını ele geçirmek istemişti. Ayrıca aşağıda görüleceği üzere Ali Bey'in Kara Mehmed Ağa'nın mallarına bir evlilik bağı ile sahip çıkmaya çalışması ve malların bölünmesine engel olmayı denemesi de, Kara Mehmed Ağa'nın muhallefâtının müsaderesine engel olmaya çalışmanın Ali Bey olabileceği düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Ali Bey'in bu faaliyetini anlamlandırmak kolaydı. Çünkü hem Kara Mehmed Ağa'nın akrabası idi hem de müsadere edilecek olan malları elde etmede Kara Mehmed Ağa'nın yanında hizmet etmişti. Ayrıca söz konusu mallar ile Amasya'da önemli bir güç elde etmişler ve bu güç üzerinden daha bir güçlenmeye çalışmışlardı. Nitekim bu yolda gelirlerini arttırmak için en ufak bir hususu dahi gözden kaçırmamakta ve haksız bir tasarruf içerisine girebilmekteydiler.

Kara Mehmed Ağa, bir cariyeyi dahi nasıl bir yolla olduğu bilinmemekle beraber alıkoyup kendi "sermayesine" dâhil edebiliyordu. Köleler, İncalık'ın belirttiği gibi "gerçek anlamda sermaye" idiler (İncalık, 2009: 287). Kara Mehmed Ağa da hem köle satın alarak hem de haksız şekilde el koyarak sermayesini bu yoldan da arttırmaya çalışıyordu. Merzifonlu İbrahim Bey b. Şabân, Ali Bey'den davacı olmuştu. Fatma bt. Abdullah adlı cariyesi on yıl önce zâyi olup mülkünden "abâk" etmiş idi.

Şimdi ise câriyeyi Kara Mehmed Ağa'nın muhalledâtında ve vasi Ali Bey'in elinde bulmuştu; dolayısıyla talep etmekteydi. Ali Bey ise cevâbında, Kara Mehmed Ağa'nın hayatta iken cariyeyi satın aldığını ve İbrahim Bey'in mülkü olduğundan haberi olmadığını söylemişti. Şahitlerin İbrahim Bey'i haklı gösteren şهادetleri neticesinde cariyeyi Van'da kendilerinin huzurunda tacirden 75 kuruşa aldığını cariyenin tekrar İbrahim Bey'e teslim edilmesine karar verilmişti (A.S.Ş., 2, 4/4. 1-9 Mayıs 1633). Elbette Kara Mehmed Ağa'nın başka köleleri de bulunmaktaydı. Örneğin Yunus b. Abdullah adlı kölesinin cesedi Yeşil Irmakta bulunmuştu (A.S.Ş., 2, 70/3. 21-30 Mart 1634).

Kara Mehmed Ağa'nın bu istikametteki faaliyetlerinin çapı yukarıda zikredilen hükümden de belli oranda anlaşılacağı üzere mukataalara kadar uzanmaktaydı. Daha önce voyvodalığını yaptığı Kastamonu Sancağı'nda bulunan piyade avarızı mukataasını ele geçiren Kara Mehmed Ağa, sermayesini bu yolla da arttırmaya çalışıyordu. Amasya sâkinlerinden olup bundan önce vefat eden Seyyid Han Bey'in küçük kızı Ayşe'nin vâsisi ve kardeşi olan Ali Bey tarafından vekil olan Seyyid Osman Çelebi b. Ahmed, vâsi Ali Bey huzurunda şöyle beyanda bulunmuştu: Seyyid Han Bey, daha önce, 1040 senesine "mahsub" olmak üzere Kastamonu sancağında bulunan piyade avarızı mukataasını iltizâm edip 52.000 akçesini de peşin vermişti; fakat mukataayı tasarruf etmeden ölmüştü. Mukataa da Kara Mehmed Ağa'nın eline geçmişti ve "ol temessükât" ile mukataayı Kara Mehmed Ağa "zabt ve malını kabz" etmişti. Kara Mehmed Ağa da öldükten sonra peşin verilen meblağın Kara Mehmed Ağa'nın muhalledâtından geri alınması gerektiği için vâsi Ali Bey ile bu hususta çekişme hâsıl olmuştu. Bundan sonra aralarına muslihûn girmiş ve 25.000 akçeye sulh olmuşlardı. Sulh meblağı mukabilinde Osman Çelebi, Kara Mehmed Ağa'nın mallarından 5.000 akçe kıymetli bir katır, 4.000 akçe kıymetli bir at, 4.000 akçe kıymetli bir gümüşlü kılıç, 11.000 akçe kıymetli bir menzil arsası ve 1.000 akçe de nakit para almıştı (A.S.Ş., 2, 18/4. 8-17 Temmuz 1633). Kara Mehmed Ağa bu mukataayı ele geçirdiği dönemde ayrıca Silahdârlar zümresinden 22. bölümde, günlük 21 akçeye mutasarrıf olan Hüseyin b. Abdullah'ın ve dört nefer sipahinin "müstehak" olduğu 1041 senesi mevâciblerini "salyâne" ettirip bunları kendilerine edâ etmeden vefat etmişti (A.S.Ş., 2, 151/1. 20 Nisan 1633).

Kara Mehmed Ağa'nın tahmin edilebileceği üzere bir takım borç-alacak ilişkileri içerisine girdiği ve hatta kumaş ticareti yaptığı dahi söylenebilirdi. Amasya

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

sâkinlerinden olup Rum beylerbeyliğinden emekli olan Ahmed Paşa,⁴¹ Kara Mehmed Ağa'ya 60.000 akçe nakit ve 30.000 akçelik kumaş, dolayısıyla toplamda 90.000 akçe vermişti. Kara Mehmed Ağa da bunu almıştı. Daha sonra Ahmed Paşa meblağın 4.000 akçesine karşılık bir katır almış, 30.000 akçesini ise nakit olarak almıştı. Dolayısıyla 56.000 akçesi Kara Mehmed Ağa'nın zimmetinde kalmıştı. Bu parayı muhalledâtından talep etmekteydi. Ali Bey ise mutadı olduğu üzere bu durumu inkâr etmişti. Bunun üzerine şahitlerin Ahmed Paşa'yı doğrulayan ifadeleri neticesinde Ahmed Paşa davayı kazanmıştı (A.S.Ş., 2, 34/2. 25 Ekim-2 Kasım 1633). Görülebileceği üzere içerisinde 30.000 akçelik kumaşın da olduğu bu akid ile muhtemelen hem Ahmed Paşa hem de Kara Mehmed Ağa bir ticari faaliyet içerisinde idiler. Nitekim bu dönemde bilhassa mütekaid beylerbeyilerin bazı ticari faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Kara Mehmed Ağa gibi önemli bir hububat yatırımı olan müteşebbislerin de İnalçık'ın belirttiği gibi bu yatırımlarını çoğu zaman başka metalar üzerinden bölgelerarası ticarete yaydıkları görülmekteydi (İnalçık, 2009: 292). Dolayısıyla Kara Mehmed Ağa'nın bir taraftan da kumaş ticareti yaptığını söylemek yanlış olmasa gerek. A'zaz, Diyarbakır, Kastamonu gibi yerlerle bağlantısı olan Kara Mehmed Ağa'nın bu bağlantıları ticari hayatında kullanmış olması da muhtemeldi.

Bu arada Kara Mehmed Ağa borç da vermekte idi. Mehmed Ağa hayatta iken "ba'zı mesâlihine harc ve sarf" için Abdi Bey'e bir miktar kuruş ve akçe ile üç adet katır vermişti. "Mesâlihin husûlü müyesser" olmamış ve Mehmed Ağa da vefat etmişti. Bu nedenle zikredilen paralar ve katırlar, yetimlere ve zevce Emine'ye intikâl etmişti. Bundan sonra vâsi Ali Bey ile aralarında niza vuku bulmuş fakat muslihûnun tavassutu ile bir katır ile 15 kuruşa sulh yapmışlardı (A.S.Ş., 2, 40/1. 13-22 Kasım 1633). Ayrıca Kara Mehmed Ağa Kadı İbrahim Efendi'ye de 300 kuruş borç vermişti ve terekesi arasında bu borca dair bir "deyn tezkeresi" bulunmuştu. Dolayısıyla Dilaver Paşa'nın adamları bu iş için mahkemeye başvurmuşlardı. Kadı İbrahim Efendi'nin oğlu Kadı Mehmed Efendi ise evâhir-i Zilhicce 1038 (11-20 Ağustos 1628) tarihinde bu borcun ödendiğini ve deyn tezkeresini talep ettiklerinde de Kara Mehmed Ağa'nın tezkerenin "zâyi" olduğunu söylediğini ve borcun ödendiğine dair kendilerine mühürlü bir "kabz tezkeresi" verdiğini belirtmişti. Neticede davayı İbrahim Efendi ve

---

⁴¹ Ahmed Paşa da Amasya'da İçeri Şehir'de oturmaktaydı. Oğullarına Amasya'daki bağlarından yaptığı hibeler için bkz. A.Ş.S., 33/4. 25 Ekim-2 Kasım 1633; A.Ş.S., 34/1. 25 Ekim-2 Kasım 1633.

oğlu kazanmıştı (A.S.Ş., 2, 10/1. 19-28 Mayıs 1634). Fakat Kara Mehmed Ağa'nın zayı olmayan ve öldükten sonra terekesinden çıkan bir tezkere için zayı oldu demesi de manidardı.

Ahmed Paşa ve Kara Mehmed Ağa arasındaki alacak verecek davası sadece yukarıdaki kayıt ile sınırlı değildi. Ahmed Paşa daha önce Mehmed Ağa'ya 300 kuruş kıymetli samur kürk kaplı bir pars çuka ferace satmıştı ve semeni Kara Mehmed Ağa'nın zimmetinde kalmıştı. Dolayısıyla muhalledâtından talep etmekteydi. Bu hususu ise Ali Bey *yine inkâr etmişti*. Bunun üzerine Kadı İbrahim Efendi ve Ahmed Ağa b. Hüseyin, Ahmed Paşa'yı doğrulamışlar ve semenin muhalledâtın karşılmasına karar verilmişti (A.S.Ş., 2, 34/3. 25 Ekim-2 Kasım 1633).

Ahmed Paşa haricinde Kadı Ahmed Efendi'ye de borcu bulunmaktaydı. Bu borca mukabil de Kelvamık (?) adlı köyde, Burhan bağı olarak bilinen bağ, meyveli-meyvesiz ağaçları ile birlikte Kadı Ahmed Efendi'ye 50 esedî kuruşa satılmıştı (A.S.Ş., 3, 32/3. 30 Ocak 1635-8 Şubat 1635). Yine Kara Mehmed Ağa'nın Bazı Geldiklan Nahiyesi'ne bağlı Karacaşehir Köyü sâkinlerinden Hacı Mehmed Bey'e borcu vardı. Bu borca karşılık yetimlerden, Sultan Bayezid Camii yakınında olan iki adet değirmeni almıştı. Kendisi de bu değirmenleri 180 kâmil kuruşa satmıştı (A.S.Ş., 3, 44/1. 20-29 Mart 1635).

Kara Mehmed Ağa'nın yahudi bankerlerle de borç-alacak ilişkisi içerisine girdiği görülmekteydi. Yukarı kalede bulunan menzili ve ahır, karılarına ve çocuklarına kalmıştı. Fakat belgenin tarihi itibarıyla mahkemede hazır bulunan yahudilere olan borcu nedeniyle bu menzilin ve ahırın satılması gerekmekteydi. Dolayısıyla söz konusu mülkleri, Ali Bey, vesâyeti ve vekâleti hasebiyle 60 esedî kuruşa kale sâkinlerinden Süleyman Beşe'ye satmıştı (A.S.Ş., 3, 60/1. 8-17 Mayıs 1635). Bilindiği üzere "onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında, yahudi banker ve mültezimler Osmanlı maliyesi ve uzak mesafe ticaretinde üstün bir konuma kavuşmuşlardı (İnalçık, 2000: 263). Nitekim yüksek bürokratlara, şehzadelere ve hatta devlete dahi borç veren yahudi bankerlerin (Pamuk, 2007b: 135) küçük bir numunesi olarak görebileceğimiz Kara Mehmed Ağa'nın alacaklıları hakkında, kayıta tafsilat olmasa da, Ağa'nın "sermaye aşısı"⁴² için bir takım kredi seçeneklerini değerlendirdiği anlaşılmaktaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen enflasyondan kârlı çıkan bir beylerbeyinden, bu dönemde taşranın zenginleri arasında sayılabilecek bir kadıdan

⁴² Kavramı Faroqhi'den ödünç aldık (Faroqhi, 2014a: 190).

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

ve yahudilerden aldığı borçlar ile belki ambarlarını daha çok dolduruyor belki de bölgelerarası ticaret yapıyordu ve böylece nakit parası da artıyordu. Elde ettiği kazancın bir kısmını da Amasya'da emlak piyasasına yatırıyor olması muhtemeldi. Nitekim söz konusu mülkler münasebetiyle Kara Mehmed Ağa'dan sonra karısı ve karısının kardeşinin arası açılmıştı.

Vasi Ali Bey ile Kara Mehmed Ağa'nın zevcesi Emine Hatun'un vekili Mehmed Ağa taraflarından mahkemeden naib talep edilmişti. Bunun üzerine Kara Mehmed Ağa'nın menziline varılmış ve mahkeme kurulmuştu. Buna göre, Kara Mehmed Ağa'nın birçok menzilinin Emine Hatun ile evlâdı arasında taksim olunması gerekmektedir. Menzillerin fiyatı 3.200 kuruş olarak tahmin edilmiş ve bu istikamette paylaştırılmıştı. Böylece 800 kuruşluk bölüm "ümmü'l-veledi olan" Asiye Hatun adlı cariyesinden doğan Derviş Mehmed ve Ayşe adlı küçük çocuklara verilecekti; Sarıca Mehmed Çelebi evi olarak bilinen menzil ise 400 kuruş karşılığında söz konusu çocukların hibelerinin karşılığı idi. 2.400 kuruşluk menzilin Emine'nin çocuklarına verilmesi gerekmektedir. Menzillerden Kara Mehmed Ağa'nın bir tarafı Çavuşzâde Mehmed Efendi'den *satın aldığı* menziline bitişik olan selâmlığı, müstemilatı ile ve Hoçob Mehmed Bey ve Ömer Dede adlı kişilerden *satın aldığı* menzilleri Emine Hatun'un menzillerde olan hissesiyle çocuklarına 2.800 kuruş karşılığında verilmiş ve bu meblağdan 2.400 kuruş hisselerine takas olunup geriye kalan 400 kuruşu çocukların kendi mallarından Derviş Mehmed ile Ayşe'nin 800 kuruşunu tamamlamak için onlara verilmek üzere anlaşma sağlanmıştı. Bu şekilde menziller hakkındaki anlaşmazlık ve "husûmet" son bulmuştu (A.S.Ş., 3, 56/2. 11-20 Ocak 1634).

Bu husumetin kaynağı muhtemelen Ali Bey ve kızkardeşi Emine Hatun arasında Mehmed Ağa'dan kalan mallar hususundaki çekişme idi. Nitekim bundan sonra Emine Hatun'un ve Ali Bey'in yollarını kısmen ayırdıkları görülmektedir. Evâil-i Zilhicce 1043 (29 Mayıs-7 Haziran 1634) tarihinde Ali Bey sefere gideceğini gerekçe göstererek yeğenlerinin vasiliğinden çekilmişti (A.S.Ş., 2, 96/4). Evâsıt-ı Zilhicce 1043 (8-17 Haziran 1634) tarihli kayıttan ise Kara Mehmed Ağa b. Abdülmennan'ın nakit parası hususunda aralarında bir sorun daha yaşanmıştı. Ayrıca bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Emine Hatun, Kara Mehmed Ağa'dan sonra Halil Ağa ile evlenmişti. Kaydımıza göre Emine Hatun çocuklarının vasisi olarak vekili kocası Halil Ağa eliyle kardeşi Üyükülü Ali Bey'den davacı olmuştu. Buna göre Kara Mehmed Ağa öldüğünde her kesesi 1000 kuruş olmak üzere 14 kese nakit parası bulunmuş ve Ali Bey bu parayı

almıştı. Mirîye olan borç için bu keselerden 12.277 kuruşu Dilaver Paşa'ya teslim etmiş ve 1.727 kuruşu Ali Bey'de kalmıştı. Dolayısıyla Halil Ağa bu meblağın kendilerine teslim edilmesini talep etmekteydi. Ali Bey, cevabında, 12.277 kuruşu Dilaver Paşa'ya teslim ettiğini ve 200 kuruş da yetimler için kendisinin aldığını ifade etmişti. Bunun üzerine Halil Bey'den iddiasının doğruluğuna dair delil talep edilmiş, fakat delil getiremeyince Ali Bey'in 200 kuruştan başka para almadığına dair yemin etmesiyle Emine Hatun ve kocası Halil Ağa davayı kaybetmişlerdi (A.S.Ş., 2, 94/3).

Yukarıda işaret edilen yahudi bankerlere olan borcun ödenmesi hususunda da 8-17 Mayıs 1635 tarihinde mahkemeye geldiklerinde, Emine Hatun çocuklarının vasiliğini kendi üzerine almıştı. Ali Bey ise sefere gitmemiş ve Kara Mehmed Ağa'nın "ümmü'l-veledi" olan cariyesi Asiye Hatun ile evlenmiş; onun vekili olarak mahkemede hazır bulunmuştu. Dolayısıyla çocukların mallarını idare etmek Ali Bey'in uhdesine geçmişti. Büyük ihtimalle mahkemede cansiperane Kara Mehmed Ağa'nın mallarını müsadere eden muhafaza etmeye çalışan Ali Bey, belki de kızkardeşine ve yeğenlerine kalan malları sahiplenmeye çalışmıştı; fakat bu durum bir "paşa" kızı olan Emine Hatun'u elbette rahatsız etmişti. Dolayısıyla artık kendisi mallarının idaresini eline almıştı. Mehmed Ağa'dan kalan malların muhafazası için bir evlilik bağı ile resmî bir dayanak da elde eden Ali Bey ise yeğenlerinin kardeşlerinin üvey babası olarak hiç olmazsa malların onlara kalan kısmının idaresini eline geçirmişti. Nitekim Trabzon'da Kuzgunzâde Mustafa Bey'in, babası Kuzgun Mehmed Bey'in mallarının bölünmesini engellemek için kardeşlerinin vasiliğini üzerine almasına benzer bir şekilde (Açık, 2014: 29), Ali Bey de elinden geldiği kadarıyla devletten kurtarabildikleri malların bölünmesine engel olmaya çalışmıştı. Bunun yanında nasıl Kuzgunzade Mustafa Bey, kardeşlerine babalarından kalan maldan nafaka bağlatmış ise Ali Bey de üvey oğlu Derviş Mehmed'e babasından kalan mallardan günlük 7 akçe nafaka bağlatmıştı (A.S.Ş., 3, 54/3. 18-27 Nisan 1635). Bu şekilde günlük en azından 7 akçe daha temin edilmiş oluyordu.

SONUÇ YERİNE

İnalcık, Osmanlı şehirlerindeki zenginlerin mallarını bölünmeden bir sonraki nesle bırakabilmeleri hususundaki engellerin kapital birikiminin önünde önemli bir set olduğunu ifade etmektedir. Miras hukuku her nesilde aile servetinin parçalamasına neden oluyordu. "Devamlı yatırımlar, ortaklıklar ve firmaların" olmadığı Osmanlı

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

dünyasında kapitaller her nesilde küçülmeye maruz kalıyordu (İnalçık, 2009: 297).⁴³ Fakat burada akla ayân ailelerinin bu durumu nasıl aştıkları gibi bir soru gelmektedir. Ne yazık ki ayânlar hakkındaki bilgilerimiz geniş ölçüde 18. ve 19. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. Ayânların ortaya çıkışı ve tarihi gelişimlerine dair ise o nispette bir yoğunluk söz konusu değildir,⁴⁴ dolayısıyla ayânların servet biriktirmede ve bunu bir sonraki nesle aktarmada nasıl bir usul kullandıklarına dair yeterli derece malumat yoktur. Ayânlığın kökeninde önemli bir yeri olan kapıkulu sipahilerine mensup olan Trabzon'dan Kuzgunzâde Mustafa Bey, babasının ölümünün ardından kardeşleri ile paylaştığı mirasın bölünmesini belli bir süre de olsa engellemek için onların vasiliğini kendi üzerine alma yoluna gitmişti. Bu şekilde belli bir müddet onların mallarını da işletme fırsatı elde etmişti. Zira kendisi müteşebbis bir kapıkulu sipahisi olarak babasından kalan mülklerin satışları ve borç-alacak ilişkileri neticesinde elde ettiği sermaye ile Trabzon'un en önemli kurumlarından biri olan iskele mukataasını iltizâm ederek servetine servet katmayı becerebilmişti.

Bir diğer kapıkulu sipahisi olan Kara Mehmed Ağa'nın serveti de önce devlet tarafından müsadere edilmiş, devletten arta kalanlar ya da kurtarılabilenler ise karısı ve çocukları arasında paylaştırılmıştı. Büyük ihtimalle bir kapıkulu sipahisi olan kayınbiraderi Ali Bey ise söz konusu malların müsadere edilmemesi için engel olmaya çalışmış ve mirasın parçalanmaması için de kızkardeşi Emine Hatun'un vekilliğini ve çocukların da vasiliğini üzerine almıştı. Hatta eniştesinin "ümmü'l-veled" olan cariyesini nikâhlayarak Asiye Hatun'dan olma iki çocuğun üvey babası olarak da malları daha bir sahiplenmişti.

---

⁴³ Gerçi Lucien Febvre, ayrı dönemlerin her birine farklı bir kapitalist türünün denk düştüğünü söylemektedir. Bunun yanında bir dönemin kapitalistleri bir önceki dönemin kapitalistlerinin oğulları, mirasçıları; yani doğrudan ardılları değildir. Aksine "işlerle oynayarak, riziko alarak karmakarışık işlerin içine ya herru ya merru diyerek ve genellikle hiçbir utanç duygusu olmadan atılan belli bir dönemden yarar sağlayanların oğullarının mücadeleden çekilmeleri, adeta bir yasaymışa benzemektedir." Nitekim bazı dönüşümleri takip etmekte sorun yaşayan bu eski kapitalistlerin yerine söz konusu dönüşümleri idrak edebilen "yeni adamlar" çıkmaktadırlar. Sıfırdan yola çıkan bu "yeni adamlar", küçük ve orta düzeydekilere "rezilce" görünen yöntemlerle muazzam servetler biriktirmenin "sırlarına" sahiptiler. Yani "babadan oğula kapitlist olunmamaktadır." Her dönem kendi "ölçüsüne ve imgesine" uygun kapitalistlere sahiptir (Febvre, 1995: 69-70).

⁴⁴ Bu konuda yazılmış nadir bir çalışma için bkz. (Ergenç, 2013a).

Bunun yanında müsadere hususunda bir ihbar süreci söz konusu idi. Yani taşrada zengin bir kişinin ölümü ile birlikte bu durum devlete “ihbar” edilmekte ve bunun karşılığında da “ihbariye ücreti” alınmakta idi. Yavuz Cezar bu iki kavramın müsadere mekanizmasının işleminde anahtar rolleri olduğunu söylemektedir. Fakat bu noktada ihbar ile görevlilerin işe el koyması arasındaki süre zarfında ölenin akrabaları terekeden mal kaçırabilmekteydiler. Bilhassa nakit para ve mücevherlerin rahatlıkla kaçırılabilmesi mümkündü. Yine terekedeki bazı malların satışı her zaman halka açık yapılmamakta, kimi zaman da gizlice satılmaktaydı (Cezar, 1977: 52-54). Kara Mehmed Ağa idam edildiği için onun terekesine el konulması hususunda bir ihbar süreci yaşanmamıştı; fakat görevlilerin işe el koymasına kadar bu işte mahir olduğu tahmin edilebilecek olan Ali Bey’in bir takım malları hasıraltı etmiş olma olasılığı vardı. Hatta müsadereye memur olanlar ile anlaşarak bazı malları bu yoldan kaçırma imkânı da elde edebilirdi. Yine böyle bir anlaşma uyarınca gizli yapılan satışın alıcı tarafını da Ali Bey tesis etmiş olabilirdi. Dolayısıyla tali bir takım yollardan giderek kişiler ellerinden geldiği kadarıyla kendilerine düşen mirası parçalamamaya ve hatta üzerine servet eklemeye gayret ediyorlardı. Trabzon’dan Kuzgunzâde Mustafa’nın bu işte oldukça mahir olduğu görülmüştü. Kara Mehmed Ağa da iyi bir servet edinmişti. Kendisinden sonra malları müsadere edilmiş olsa da hatırı sayılır bir miktar da ailesine kalmıştı. Nitekim devletin bu husustaki bazı esnek tavırları neticesinde hububatın 3.000 kilesi çocukların olmuştu. Ayrıca Mehmed Ağa’nın menzillerinden 3.200 kuruşluk bir meblağın da varislere kaldığı görülmekteydi.⁴⁵ Dolayısıyla azımsanmayacak bir meblağ transfer edilebilmişti.

Söz konusu miktarı bir arada tutmaya çalışan Ali Bey’in ve çocukların Kara Mehmed Ağa’nın mirasını ne şekilde devam ettirdiklerini öğrenebilmek ise tabiri yerinde ise samanlıkta iğne aramak kabilinden zor bir uğraş.⁴⁶ Zira taşralı bir kapıkulu

---

⁴⁵ Bu durum bir istisna değildi. Zira azledilen ya da idam edilen askerî sınıf mensuplarının servetlerinin bir bölümü zaman zaman geride kalanlar tarafından kurtarılabilmekteydi (Faroqhi, 2004b: 179). Hatta 1790 Ocak ayı sonunda ölen Hacı İbrahim adlı debbağ, aynı zamanda “sultanın kulları” arasında yer almasına rağmen mirası müsadere edilmemişti (Faroqhi, 2004c: 212).

⁴⁶ Kara Mehmed Ağa’nın oğullarından Hüseyin daha sonra Hüseyin Ağa olmuş ve o da babası gibi kapıkulu sipahileri arasına girmişti. 1055’de (1645-1646) sipahi olup Girit muharebesine gitmişti. Daha sonra Amasya kethüdâyeri olmuş ve 1069’da (1658-1659) Abaza Paşa vakasında Köprülü Mehmed Paşa’ya sadakatlerini bildirmişti. Yine bazı vezirlere “kapu kethüdâsi” olmuştu. Kandiye’nin muhasarasında önemli hizmetleri olduğundan dergâh-ı âli

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

sipahisi ve onun neslinden gelenlere dair bir monografi yazabilmek için elimizdeki en iyi belge grubu olan şer'îye sicillerinin mahiyeti bu işi yetkin bir şekilde kaleme almak için yeterli değil. Yine, bize ulaşan defterler arasında kronolojik boşluklar olması bir diğer eksikliklerdir.

Elbette bu makale kapsamında Kara Mehmed Ağa'nın ve ardıllarının batılı anlamda bir homoecomomicus olduğu iddia edilmemektedir; nitekim Kara Mehmed Ağa'nın rasyonel bir tavrı olup olmadığı hususunda henüz tatmin edici bir şeyler söylemek zor, fakat muhassıl-ı emvâllik yapmış bir bürokrat-sipahinin bir de 16 ambar dolusu hububatı olması hesaba katılırsa, hesap-kitap işlerinden iyi anladığına hükmedilebilir. Bu da onun belli oranda rasyonel bir zeminin olması gerektiğine işaret eder. Bunun yanında, ümera kapılarının para ekonomisiyle arasındaki bağlantı da düşünüldüğünde Kara Mehmed Ağa'nın değişen bu sosyo-politik zeminde yeni bir bireye karşılık geldiği muhakkaktır. Paşalar ile kurulan bir takım sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bağlar hükümdarın iktidarının yanında iktisadî temelli yeni bir iktidar biçimine doğru evriliyor gibi görünmektedir. Bu evrimin güdük kalmasının nedenleri ise başka çalışmaların konusunu teşkil etmektedir.

Kara Mehmed Ağa gibi "ecnebinin" kişisel bir takım faaliyetler neticesinde ikbal basamaklarını tırmanırken gösterdikleri performans ve bunun neticesinde elde ettikleri vazifeler bağlamında, son zamanlarda dillendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çeşit "demokratik" zeminin doğduğu yargısı için ise daha çok araştırmaya gerek olduğu ortadadır. Nitekim etrafındaki insanlarla "rıza" temelli bir ilişki biçiminden ziyade suiistimal eksenli bir ilişki tesis eden Kara Mehmed Ağa'nın bulunduğu zemin, yeni bir takım eşitsizliklerin de inşasını beraberinde getirmiş

---

kapucubaşlarından olarak Mora Vilayeti tahsilâtına memûr edilmiş ve 1087'de (1676-1677) de Amasya'ya gönderilmişti. 1092'de (1681-1682) ise vefat etmişti. Derviş Mehmed de 1058'de (1648-1649) sipâhi olup 1068'de (1657) Boğaz muhârebesinde yararlığı görüldüğünden "nâ'il-i terakkî" olmuştu. Daha sonra 1074'de (1664) Macaristan muhârebesinde yaptığı hizmetlerden ötürü Gümüşlüzâde İbrahim Paşa onu kendi kapısına almıştı. Paşa'nın "zaman-ı vezâretinde" kethüdâsı olmuş ve Çelebi İbrahim Paşa Şam valisi olunca onunla gidip 1096 (1684) senesi başlarında "Engürüs harbine" memûr olmuştu. Daha sonra paşaya ihanet ettiği için Çelebi İbrahim Paşa kendisini azletmişti ve bundan dolayı hapsedilmişti. Sonra 150 kese akçesi alınıp serbest bırakılmış ve Amasya'ya sürülmüştü. 1099'da (1687-1688) "Sâdât ve Türediler vak'âsına" karıştığı için idam edilmişti. Görülebileceği üzere iki oğlunun da Kara Mehmed Ağa'ya benzer bir yükselişleri ve Derviş Mehmed'in sonu olmuştu (Hüseyin Hüsameddin, C. IX, Amasya Belediyesi'nin elindeki yazma nüsha: 73, 540-541).

olabilir. Yani eski seçkinlerin düşüşü ile yeni seçkinlerin yükselişi sürecinde her zaman ötelenen bir toplumsal taban var olmaktadır sanki.⁴⁷ Ait olduğu toplumsal taban ne olursa olsun seçkinleşen bir kişi, tabir yerinde ise seçkin kültürü ile hemhal olmakta, yine avam ve havas arasındaki ilişki yeniden üretilmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa, namazı Yenicami’de kılınıp Süleymaniye Camii’nde defnolunan Mehmed Emin Âli Paşa’nın cenaze merasiminde bir takım gariplikler ile karşılaşmıştı. Müezzinler birbirini yanlış anladığı için “bir dürüst namaz kılınama” mıştı. Yine camiin içindeki cemâat “yoliyle cenâze namazını” kılamamışlardı. Camiden çıkıp “tezkiye” için gittiğinde, kalabalıktan cenazenin yanına kadar varamamıştı. Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Efendi, üç defa “*Bu zatı nasıl bilirsiniz*” diye sormuştu, fakat kimse iyi ya da kötü biliriz kabilinden bir cevap vermemişti. Büyük bir sessizlik olmuştu. Cevdet Paşa şaşırılmıştı. Zira “Böyle tezkiyede sükût-ı tâm ile mukabele olunduğunu” görmemişti ve “hiçbir tarihte vuku’unu dahi” işitmemişti. Dolayısıyla Mehmed Emin Âli Paşa, “beraber yaşadığı milleti içinde menfûr olarak âhirete” gitmişti (Cevdet Paşa, 1991: 44).

Kara Mehmed Ağa’nın ardından da alacaklısı olan birçok kişinin hayır dua etmemiş olabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Dolayısıyla Mısır Çarşısı aktarlarından ve çarşının kapıcılığını da yapan Ali Rıza Efendi’nin oğlu Mehmed Emin Âli Paşa ile Kara Mehmed Ağa arasındaki benzerlik, sadece bir isim benzerliğinden ötelere uzanmaktaydı.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Amasya Şer’iye Sicilleri (A.Ş.S.), no: 1, 2, 3.

Telif Eserler

ABOU-AL-HAJ, Rifaat Ali (2000), *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

AÇIK, Turan (2014), “‘Bey’likten ‘Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, s. 9-38.

---

⁴⁷ Pareto, “Şimdilik yeni seçkin esnek ve her şeye açıktır fakat zaferden sonra, diğerlerinin [eski seçkin] başına gelen şey onun da başına gelecektir. Zaferinden sonra seçkin daha katı ve kendi içine kapalı hale gelecektir.” demektedir. (Pareto, 2010: 88).

**Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir
Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri**

- AÇIK, Turan (2015), "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipâhileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", *Turkish Studies*, C. 10/1, s. 1-46.
- AKDAĞ, Mustafa (1947), "Yeniçeri Ocak Nizâmının Bozulması", *AÜ DTCTF Dergisi*, C. V/3, s. 291-313.
- AKDAĞ, Mustafa (1949), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, C. 13, S. 51, s. 497-568.
- AKDAĞ, Mustafa (1966), "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *AÜ DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6-7, s. 201-247.
- AKDAĞ, Mustafa (2009), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BARKEY, Karen (1999), *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1966), "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C. III, S. 5-6, s. 1-479.
- Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir* (13-20), (Yay. Cavid Baysun), T.T.K. Yayınları, Ankara.
- CEZAR, Yavuz (1977), "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere olayı ve terekenin incelenmesi)", *Bellekten*, C. XLI, S. 161, s. 41-78.
- ÇAKAR, Enver (2006), *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniveritesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1969), *Nesâyihi'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*, (Der. Hüseyin Ragıp Uğural), T.T.K. Yayınları, Ankara.
- ELIAS, Norbert (2009), *Uygarlık Süreci*, C. I, (Çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ELIAS, Norbert (2007), *Uygarlık Süreci*, C. II, (Çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- EEGENÇ, Özer (2013a), "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (Haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 383-395.
- ERGENÇ, Özer (2013b), "'A'yân ve Eşrâf' Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir*,

- Toplum, Devlet*, (Haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 396-416.
- ERGENÇ, Özer (2013c), "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (Haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 215-245.
- ERGENÇ, Özer (2013d), "'İdeal İnsan Tipi' Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, (Haz. Derya Önder), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 423-428.
- FAROQHI, Suraiya (1998), "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak/Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 82-100
- FAROQHI, Suraiya (2004a), "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, (Ed. Halil İncalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, İstanbul, s. 545-757.
- FAROQHI, Suraiya (2004b), "Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Sefer Mimarı Bursalı Hacı Abdullah", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çev. Gül Ç. Güven-Özgür TÜresay), İstanbul, s. 179-197.
- FAROQHI, Suraiya (2004c), "18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (çev. Gül Ç. Güven-Özgür TÜresay), İstanbul, 2004, s. 199-216.
- FEBVRE, Lucien (1995), *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- FINKEL, Caroline (2007), *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- FLEISCHER, Cornel H. (2008), *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet (2000), "İltizam", *D.İ.A.*, C. 22, İstanbul, s. 155-156.
- Göriceli Koçi Bey (1994), *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara.
- HABERMAS, Jürgen (2010), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin Hüsameddin (2007), *Amasya Tarihi*, C. IV, (Haz. Mesut Aydın-Güler Aydın), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.

Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir Kapıkulu Sipahisinin Düşündürdükleri

- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. VI, IX, Amasya Belediyesi'nin elindeki yazma nüsha.
- İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, Eren Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2009), *Devlet-i 'Aliyye*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Kenan (2005), "Kadı Sicillerine Göre Trabzon'da Beşlü Taifesi (1648-1658), XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, I. Kısım, Ankara, s. 397-411.
- KARADEMİR, Zafer (2014), *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı: Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitapyayınevi, İstanbul.
- KHOURY, Dina Rizk (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları: Musul, 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Çelebi (2007), *Ahlâk-ı Alâî*, (Haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul.
- KIVRIM, İsmail (2010), "Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zâde Ali Paşa ve Muhallefatı", *OTAM*, S. 24, s. 147- 173.
- KOLÇAK, Özgür (2012), *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı Avusturya Savaşları*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- KUNT, Metin (1977), "Müteşebbis Bir Osmanlı Veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, S. 2, s. 47-64.
- KUNT, Metin (1978), *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- LEWIS, Bernard (1958), "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, No. 9, s. 111-127.
- McGOWAN, Bruce (2004), "Âyanlar Çağı", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, (Ed. Halil İncalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, İstanbul, s. 761-884.
- NEUMANN, Christoph K (1999)., "Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, s. 269-280.
- ÖZ, Mehmet (2005), *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- ÖZ, Mehmet (2010), "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, s. 226-233.
- ÖZKAYA, Yücel (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- PAMUK, Şevket (2007a), "Fiyat Devriminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yansımalarına Yeniden Bakış", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 77-101.
- PAMUK, Şevket (2007b), "Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 133-146.
- PARETO, Vilfredo (2010), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, (Çev. Merve Zeynep Doğan), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- PIRENNE, Henri (2013), *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- PITERBERG, Gabriel (2005), *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- SOMBART, Werner (2011), *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlâki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- ŞAKUL, Kahraman (2012), "Bir Çalıştayın Ardından-17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm (İstanbul, 31 Mayıs-2 Haziran 2012)", *Toplumsal Tarih*, S. 223, s. 22-37.
- TAYLOR, Charles (2014), *Seküler Çağ*, (Çev. Dost Körpe), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Baki (2010), *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, New York.
- Tursun Bey (1977), *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- TÜLÜVELİ, Güçlü (2002), *City, State and the Society: Trabzon, An Ottoman City in the Mid-Seventeenth Century*, (Phd Thesis, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, The University of Birmingham), 2002.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988a), *Osmanlı Tarihi*, C.III/I, TTK Yayınları, Ankara.

**Kara Mehmed Ağa'nın Ardından: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Bir
Kapıkulu Sipahisinin Düşündükleri**

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988b), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, C. II, T.T.K. Yayınları, Ankara.
- ÜLGENER, Sabri F. (2006a), *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin Yayınları, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri F. (2006b), "İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri", *Makaleler*, (Der. Ahmet Güner Sayar), Derin Yayınları, İstanbul, s. 78-112.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2012), *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, (Çev. Necmiye Alpay), Metis Yayınları, İstanbul.
- YÜCEL, Yaşar (1974), "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C. XXXVIII, S. 42, s. 657-708.

KIRSAL TURİZM POTANSİYELİ: KELKİT HAVZASINDAKİ NIKSAR ÖRNEĞİ***

Yılmaz AĞCA***

Öz

Ülkemiz kırsal turizm açısından önemli potansiyele sahiptir. Birçok bölge kırsal turizm çeşitlerinin yapılabileceği doğal ve kültürel kaynaklara sahiptir. Fakat kırsal turizmin yapılabilirliği açısından elverişli olan bu bölgeler yetersiz altyapı ve yatırımlardan dolayı mevcut turizm ağına dâhil edilememektedir. Bu yerlerin turizm için elverişli hale gelebilmesi için yerel ve kamu yönetimleri tarafından fark edilmesi ve gerekli olan çok boyutlu kültürel ve teknik desteğin sağlanması gerekmektedir. Niksar sahip olduğu doğal ve kültürel birçok değer ile kırsal turizmin yapılabileceği bir ilçe konumundadır. Kuzey Anadolu Dağlarının güneyindeki Kelkit Havzası'nda yer alan ilçe, doğal çekicilikler yönünden aynı bölgedeki birçok yerle benzerlik göstermektedir. Bu yerleşim yerinin kırsal turizm potansiyelinin ve eksikliklerinin belirlenmesi gelecek yatırımlar için önem arz edecektir. Ayrıca aynı bölgedeki benzer özellikler taşıyan birçok yer için de örnek teşkil edecektir. Çalışma ile Niksar ilçesinin doğal, kültürel ve tarihi özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Bu özellikler, ilçenin kırsal turizmde birer turistik çekicilik değeri olarak önem taşımaktadır. İlçede kırsal turizmin gelişmemesine neden olan eksiklikler ve bunların giderilmesi için yapılabilecekler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Turizm, Niksar, Ekoturizm, Doğa Turizmi, Kelkit Havzası.

RURAL TOURISM POTENTIAL: THE EXAMPLE OF NIKSAR IN KELKİT BASIN

Abstract

Turkey has significant potential for rural tourism. Many regions in Turkey may be made of such types of tourism has natural and cultural elements. But rural tourism in terms of feasibility, which is favorable in this region is insufficient investment in infrastructure and because of the existing tourism network cannot be included. These places become available for tourism to be recognized by the local and general management and the necessary multi-dimensional cultural and technical subsidies are necessary. Niksar has many natural and cultural elements in order to rural tourism. Niksar is in the called Kelkit basin region. In the Kelkit basin, there are

* Makale Geliş Tarihi:09.11.2015. Yayın Kabul Tarihi:02.03.2016.

** 10-12 Ekim 2014'te 3. Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu'nda "Doğal, Tarihi ve Kentsel Dokusu ile Kırsal Turizm Potansiyeli Niksar Örneği" başlıklı poster bildirinin makale formatındaki halidir.

*** Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Niksar Meslek Yüksek Okulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, Tokat, Türkiye. E-posta: yilmaz.agca@gop.edu.tr.

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

many town and region in terms of natural and climatic attractiveness similar Niksar. This lack of localization and identification of rural tourism potential will be important for future investments. Also in the same area with similar characteristics will set a precedent for many places.

This study carried out to give natural, cultural and historical information about Niksar. Tourist attraction factors and the carrying value of these factors is composed of a tourism model will be created. In niksar undeveloped tourism deficiencies that cause and what can be done to remedy them will be conveyed.

Key Words: Rural Tourism, Niksar, Ecotourism, Nature Tourism, Kelkit Basin.

GİRİŞ

Turizm ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayan sanayi dışı bir sektördür. Bu katkılar istihdam yaratması, ödemeler dengesine katkı sağlaması, bölgesel kalkınmayı sağlaması, diğer sektörlerle katkı sağlaması şeklinde sıralanabilir. Turizm karakteristik yapısından kaynaklı olarak gelişmeyi sanayi bölgesinden kırsal bölgelere taşımaktadır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002). Bu yönü ile turizm, kırsal bölgelerin kalkınması için önemli bir araç haline gelmiştir.

Son yıllarda ulaşım ve bilişim sektöründeki gelişmeler turizmi dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline getirmiştir. Turizm sektörü küresel istihdamın %8'inden fazlasını oluşturmakta ve dünya genelinde 250 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. 2020 yılına kadar sektörün ekonomiye doğrudan sağlayacağı katkının 10 trilyon dolar seviyesinde ve Gayri Safi Hasıla'nın %10'unu oluşturacağı, yaklaşık 350 milyon kişiye istihdam sağlayacağı öngörülmektedir (Sürdürülebilir Turizm, 2012).

Turizm bir yandan kalkınma sağlarken, diğer taraftan kontrolsüz ve plansız yapıldığı takdirde bölge üzerinde fiziki tahribata neden olmaktadır. Bu olumsuz durum, son yıllarda bu tahribatın en az olduğu turizm çeşitleri arayışlarına neden olmuştur. Bu arayışlar, turizm aktivitelerinin, yörenin doğal ve kültürel kaynaklarını kullanarak, gelecek nesillere de aktarılacak biçimde korunması, geliştirilmesi kapsamında turizm hareketleri önermektedir (Uslu ve Kiper, 2006).

Yapılacak olan turizm çeşidinin doğal, ekonomik ve kültürel kaynakların korunmasını ve devamlılığını gözeterek yapılması son yıllarda turizm alanındaki önemli konulardan biridir (Sürdürülebilir Turizm Destek Fonu, 2014). Bu yaklaşımlar alternatif turizm çeşitlerinin doğmasına neden olmaktadır. Bunlardan biri de kırsal turizmdir.

Turizm sektörünün her geçen gün büyüyor oluşu alternatif turizm çeşitleri üzerinde de iyimser düşüncelere sebep olmaktadır. Kırsal turizm de bu gelişmeden etkilenecek olan turizm çeşitlerinden biridir. Kırsal turizm, kırsal alanların ekonomik ve sosyal refahının artırılması için kullanılabilir bir kalkınma stratejisi olma durumundadır (Irshad, 2010).

Kırsal turizm, 1970'lerden sonra dünyada özellikle gelişmiş ülkelerde turizm endüstrisinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Silva ve Leal, 2015). Gelişmiş ülkeler gibi gelişmekte olan ülkeler için de önemli olan kırsal turizm, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir parçasıdır (Jaafar, Rasoolimanesh ve Lonik, 2015).

Kırsal turizm, kırsal alanların ekonomik ve sosyal gelişimine önemli katkılar sağlayan bir turizm çeşididir. Kırsal turizm, bir taraftan doğayı ve yerel kültürlerin korunmasını sağlarken, diğer taraftan bölgesel ekonomiye katkı sağlamaktadır (Snieška, Barkauskienė K. ve Barkauskas V., 2014).

Ülkemiz kırsal turizmin yapılabilirliği açısından zengin bir yapıya sahiptir. Bu yerlerden birisi Tokat iline bağlı Niksar ilçesidir. Niksar sahip olduğu doğal ve tarihi güzellikleri ile kırsal turizmin yapılabilirliği yeterliliğe sahiptir. Bölge yapılacak planlı yatırımlar ve çalışmalar ile kırsal turizm açısından önemli bir turizm merkezi haline gelebilecek niteliktedir. Niksar'da başarılı olacak bu tarz bir turizm faaliyeti benzer özellik taşıyan birçok bölge için model olacaktır.

Bir yerde turizmin yapılabilmesi için çeşitli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar olmaksızın istenilen yeterlilikte bir turizm hareketini gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Çekicilik, ulaşım, turizm işletmeleri (Kozak N., Kozak M. ve Kozak M., 2009) olarak sıralayabileceğimiz bu niteliklerin olması, bölgenin turizm potansiyelini yansıtmaktadır.

Çalışma ile Niksar'ın kırsal turizm potansiyeli araştırılacaktır. Bu kapsamda bölgenin sahip olduğu doğal ve tarihi çekicilikler, ulaşılabilirlik ve turizm altyapısı ele alınacaktır. Sonuç kısmında bölgenin turizm açısından eksiklikleri, alınması gereken önlemler ve öneriler verilecektir.

KIRSAL TURİZMİN TANIMI VE KAPSAMI

Kırsal alan denildiğinde akla şehirden uzak, nüfus yoğunluğunun az olduğu yerler gelmektedir. Yoğun kent yaşamı, trafik, hava kirliliği gibi faktörler insanları daha sakin yerlere çekmektedir. Bu alanların turistik çekim öğeleri ile bütünleşmeleri

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

alternatif bir turizm türü olan kırsal turizmi doğurmaktadır. Kırsal turizm, bu tür doğal, kültürel kaynakları içinde barındıran yerlere yönelik yapılan turizm türüdür.

Literatürde kırsal turizm kapsamı ve tanımlamaları ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklarda kırsal turizm; çiftlik turizmi, köy turizmi, yayla turizmi, tarımsal turizm ve ekoturizm gibi farklı isimler altında ya da kapsamı içerisinde ele alınmaktadır (Aydın, 2012). Kırsal turizm ile ilgili tanımlamaların ortak noktasına bakıldığında; yöresel kültürleri ve kırsal hayat biçimini tanımak isteyen turistlerin, tatillerini kırsal alanda yaparak, kırsal ürünleri tüketmesi, kırsal alanlara özgü çeşitli aktiviteleri yapması, doğa ile iç içe olması tanımı çıkmaktadır (Özdemir Yılmaz ve Kafa Gürol, 2012; Mikaeili ve Memlük, 2013; Soykan, 1999). Kırsal, turizm açısından ele alındığında sadece kentlerden uzak alanlar değil, turistleri çekebilecek doğal, kültürel, tarihi özelliklere sahip, konaklama yapılabilen, az da olsa altyapısı olan, rekreasyon aktiviteleri ile desteklenebilecek yerler olmalıdır.

KIRSAL TURİZM POTANSİYELİ: NIKSAR ÖRNEĞİ

Niksar, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde yer alan Tokat iline bağlı bir ilçedir. İlçe toprakları Canik Dağları'nın güney kısmını kaplarken ilçenin en önemli akarsuyunu Kelkit Çayı oluşturur. İlçenin kuzeybatısında Erbaa, güneybatısında Tokat, güneyinde Almus, güneydoğusunda Başçiftlik ve kuzeyinde Akkuş bulunmaktadır. Denizden yüksekliği ortalama 350 m'dir (Yalçın, 2010). Kuzey Anadolu dağlarının güney kesiminde bulunan Niksar, Orta Karadeniz iklimi ile İç Anadolu iklimi arasında bir iklime sahiptir. Sık orman örtüsüne sahip olan ilçenin kuzeyindeki yüksek kesimlerde kayın, çam, gürgen, ladin; alçak kesimlerdeki düzlüklerde kavak ve söğüt; vadilerde ise meyvelikler bulunmaktadır. İlçenin güneyinde Niksar Ovası bulunmaktadır. Kelkit çayının beslediği ve taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş olan Niksar Ovası, Karadeniz Bölgesi'nin önemli ovalarından birisidir (Özbay, 2013).

Sahip olduğu doğal ve tarihi güzellikler başta olmak üzere Niksar birçok turistik çekim faktörlerine sahiptir. Bu çekim faktörleri özellikle kırsal turizm için kaynak oluşturacak özelliktedir. Bu doğal ve tarihi güzellikler aşağıdaki başlıklar altında verilmektedir.

Niksar İlçesi'nde Kırsal Turizmin Doğal Çekicilikleri

Niksar, Kuzey Anadolu dağlarının güney yamacında bulunmaktadır. Bu nedenle sık ormanlara ve geniş çayırlıklara sahiptir. Niksar'ın güneyinden geçen Kelkit

çayı, bölgenin sulak ve yeşil olmasını sağlamaktadır. Karadeniz bölgesine benzer bir bitki örtüsü ve iklime sahip olan bölgede; dağ ve kış turizmi, yayla turizmi, kırsal turizm ve akarsu turizmi için potansiyel unsurlar mevcuttur. İlçenin güneyinden geçen Kelkit çayının, Reşadiye'ye yakın doğu kesimleri rafting için uygun koşullara sahiptir (haberler.com, 2008).

Deniz seviyesinden yaklaşık 1300 m yükseklikte bulunan Çamiçi yaylası şehir merkezine 15 km uzaklıkta Ordu yolu üzerinde bulunmaktadır. Yaylanın Ünye deniz sahiline olan uzaklığı 90 km'dir. Yayla, yaz aylarında birçok turisti ağırlamaktadır.

Bölgenin kuzey kesiminin dağlık ve ormanlık oluşu, serin havası, düşük nem oranı (Özbay, 2013) ve vadi manzarası dağ yürüyüşü açısından uygun koşullar sağlamaktadır.

İlçeye yakın mesafede bulunan Zinav gölü ve kanyonu Reşadiye ilçesinin kuzeybatısında bulunmaktadır. Niksar'a 55 km uzaklıkta bulunan göl, yaban ördeklerine ve göçmen kuşlara ev sahipliği yapmaktadır. Gölün etrafı meşe, çam ve gürgen ağaçlarından oluşmaktadır. Gölde akan su Kelkit çayına dökülmektedir. Göl çeşitli su sporları ve sportif balıkçılık için uygun koşullara sahiptir (Özbay, 2013). Zinav gölü, Reşadiye kaplıcaları ile birlikte değerlendirilmiş ve Orman Bakanlığı'nca doğal hayatı koruma sahası olarak ilan edilmiştir (Tokat İl Çevre Durum Raporu, 2011).

Niksar'a 25 km uzaklıkta olan Ataköy ve 30 km uzaklıkta olan Almus baraj gölleri çevrelerindeki doğal güzellikler ile doğa yürüyüşü, piknik ve kamp için uygunluk göstermektedir. Her iki göl de spor balıkçılığı için uygundur. Almus baraj gölü kenarında Orman Bakanlığı'na ait mesire alanı ve konaklama evleri bulunmaktadır.

Şehir merkezine 10 km mesafede bulunan Sulugöl spor balıkçılığı için uygun yapıya sahiptir. Doğal güzellikleri ile Almus ve Ataköy baraj gölleri yakın çevrede rekreasyon amacıyla kullanılacak potansiyele sahiptir. Şehrin güneyinden geçen Kelkit çayı rafting ve spor balıkçılığını yapılabilecek koşullara sahiptir (haberler.com, 2008). Bölgede av turizmi ile ilgili organizatör firmalar tarafından çalışmalar yapılmış ve uygun olduğu kanaatine varılmıştır (sabah.com.tr, 2012). Zinav Gölü doğal güzelliği, göçmen kuşlara ev sahipliği yapması ile doğa yürüyüşü, kamp ve su sporları için uygun nitelik taşımaktadır. Dilimkaya Kanyonu, Tarihi Roma Yolu (Kavra Kayası),

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

Harami Vadisi, Tifi Vadisi doğa yürüyüşü ve kırsal turizm faaliyetleri için kullanılabilir diğer sahalardır.

Bir yöreye yönelik turizm talebinin oluşması ve bu talebin sürdürülmesi sırasında tarihi ve doğal çevre önemli bir etken olmaktadır. Turistlerin gidecekleri yerlerin seçiminde ve kalış sürelerinde bu fiziksel çevrenin önemi büyüktür. Turizm, fiziksel çevre ile birbirlerinden ayrılmaz bir ilişki içerisinde. Turizm olayı bu fiziksel çevre içerisinde oluşmakta ve fiziksel çevrenin çekim öğeleri turizm talebi üzerinde önemli etkiye sahiptir. Yapılan birçok araştırma gelecekte turizm talebinin en büyük belirleyicilerinden birinin fiziksel çevre olacağını göstermektedir (Kozak N., Kozak M. ve Kozak M., 2009)

Yöre halkının bugünkü durumda yazlık amaçlı kullandığı Çamiçi Yaylası çevre illerden kısa süreli turist çekmektedir. Çamiçi Yaylasında bulunan kamping ve karavan parkı ile dağ oteli yeterli olmamakla birlikte yerli ve yabancı pek çok turisti yıl içerisinde ağırlamaktadır. Yayla kırsal turizm için kullanılabilir potansiyele sahiptir. Ormanlık ve geniş çayırliklardan oluşan arazisi bitki örtüsü ve hayvan varlığı açısından zengindir. Yaylanın doğal yapısını bozmadan planlı şekilde inşa edilecek konaklama tesisleri turistik değerini artırmakla birlikte yayla merkezli bir kırsal turizm alanı oluşmasına katkı sağlayacaktır. Yayla ya da kent merkezli konaklama, günübirlik faaliyetler ve turlar ile zenginleştirilebilir olanaklara sahiptir. Yöre çevresinde dağ yürüyüşü, spor balıkçılığı, avcılık, çiftlik turizmi, rafting gibi kırsal turizm çeşitlerinin yapılabileceği sahalardan mevcuttur.

Niksar İlçesi'nde Kırsal Turizmin Kültürel Çekicilikleri

İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan en kısa yolun ilk ayağında kurulan Niksar, Tokat'ın tarihi doku bakımından en gözde ilçesidir. Selçuklu döneminde Anadolu'nun en önemli kültür merkezlerinden biri olan ilçe, Danişmentlere başkentlik yapmıştır. Niksar, Pontus ve Roma dönemlerinde de önemli bir şehirdir (Şenol, 2013).

İlçe ve çevresinde turistik çekim unsuru olabilecek çeşitli dönemlere ait birçok yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan Niksar kalesi ilçenin merkezinde Maduru ve Çanakçı dereleri arasındaki yüksek tepede yer almaktadır. Kalenin Roma döneminde yapıldığı bilinmekle birlikte Pontus döneminden kalmış bölümlerde mevcuttur (Yalçın, 2010). İç kalenin restorasyonu kısmen yapılmış ve turistik amaçlı kullanıma sunulmuştur. Kale içerisinde Bizans dönemine ait bir kilise, hamam, ambarlar,

zindanlar ve Danişment dönemine ait medrese bulunmaktadır. Kale içerisinde turistik amaçlı kullanılan şehir ve vadi manzarasına sahip restoranlar ve kafeler vardır.

Kale içerisinde yer alan Yağlıbasan medresesi Danişment döneminden kalan yapılardandır (Selçuk, 2008). XII. yüzyılda inşa edilen yapının restorasyonu büyük ölçüde tamamlanmış turistik amaçla kullanılacak duruma getirilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı mimari özellikleri taşıyan ve özgün yapısının büyük bölümünü günümüze kadar korumuş olan Ulu Camii ilçenin bir diğer önemli tarihi eserlerindedir. Dikdörtgen yapıda inşa edilmiş camii, kesme ve moloz taşlardan yapılmıştır. Cami çeşitli devirlerde restorasyona uğramıştır (Denkhalbant, 2013). Yapı günümüzde hala kullanılmakta olup iyi durumdadır.

Tarihi öneme sahip diğer bir cami Çöreğibüyük camiidir. Niksar'da İlhanlılar'dan kalan en önemli eserdir (Özby, 2013). Günümüzde sadece kapı portalı orijinal olarak korunmuş, diğer bölümler tamamen yenilenmiştir (Selçuk, 2008).

Roma dönemi eserlerinden olan Gregorius Thaumaturgos kilisesi yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, M.S. 3.yy ortalarında yörede Hristiyanlığı örgütlemek için piskoposluk merkezini Niksar'da kurmuş olan Gregorius Thaumaturgos döneminden kaldığı düşünülmektedir (Özby, 2013). Bizans kilisesinden bugün sadece temel tonozları kalmıştır. Çeşitli yönlerden girişleri bulunan bu tonozlar, kilisenin büyüklüğüne işaret etmektedir (Selçuk, 2008). Roma imparatorluğunun Hristiyanlığı kabul etmiş kişilere şiddet uygulaması Hristiyanların yeraltı tünel ve katakomplarında ibadetlerini sürdürmelerine neden olmuştur. Bu kilisede de bu amaçla kullanıldığı düşünülen birçok tünel ve tonoz kalıntıları görülmektedir. Yapı için herhangi bir arkeolojik çalışma ve restorasyon yapılmamıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2014).

Niksar ve yöresinde ilk çağlara ait birçok arkeolojik eser ve yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu alanlardan en önemlilerinden birisi Efkerit vadisi ve Luvi tapınağıdır. Niksar ilçe merkezine 10 km uzaklıkta olan Efkerit mevkiinde mağaralar, tümülüsler, mezar kalıntıları ve Luvilere ait bir tapınak bulunmaktadır. Nuh tufanından kaçanların yerleşim yeri olarak kullandıkları düşünülen Efkerit vadisi doğal sit alanı kapsamındadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014).

İlçenin önemli tarihi yapılarından bazıları da köprülerdir. Birçok akarsuyun bulunduğu yörede çeşitli dönemlerden köprüler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Leylekli Köprü, Talazan Köprüsü ve Seğmenli Köprüsüdür. Bunlardan

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

Leylekli Köprü ve Seğmenli Köprüsü ilçe merkezinin iki ayrı yakasını birbirine bağlamakta ve günümüzde hala kullanılmaktadır. Roma döneminde yapıldığı düşünülen Leylekli Köprü adını kilit taşının üzerindeki kabartma kuş motifinden almaktadır (Yalçın, 2010). Köprü bitimindeki tarihi Arasta kahvehanesi ve Arasta çarşısı yer almaktadır. Restorasyonu yapılan çarşıda çeşitli el sanatları dükkânları bulunmaktadır.

İlçenin tarihi yapılarından bir diğeri de Roma Hamamı (Büyük Hamam) olarak adlandırılan yapıdır. Hamamın hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Tesadüf eseri bulunan yapı çeşitli onarımlar geçirmiş ve günümüze kadar korunmuştur (sabah.com.tr, 2014). Yapılan kazılarda kaleden hamama kadar uzanan gizli geçitler tespit edilmiştir (milliyet.com.tr, 2014). Koruma altına alınan yapıda henüz bir yenileme çalışması yoktur.

İlçenin zengin tarihi geçmişi her geçen gün yeni eserleri ortaya çıkarmaktadır. Bir evin altında bulunan Roma Arsenali yakın dönemde ortaya çıkarılmış tarihi eserlerdendir. (Akyüz, Yetişkin ve İlçen, 2010).

İlçe su kaynakları açısından da oldukça zengindir. Bu kaynaklardan Ayvaz suyu antik dönemden günümüze kadar bilinmektedir. Eski adı Ayazma olan su, Yunanca kutsal yer anlamına gelen hagiasma kelimesinden türemiştir (Özbay, 2013). Bugün kaynağın bulunduğu noktada Roma döneminden kalma mozaikler gün yüzüne çıkmaktadır. Sulak bir araziye sahip olan ilçenin her yerinde çeşitli dönemlerden kalma tarihi çeşmeleri görmek mümkündür. Bu çeşmeler de ilçenin tarihi ve kültürel dokusunu tamamlamaktadır.

Farklı dönem ve medeniyetlere ait zengin tarihi yapıya sahip olan ilçenin yüksek tepe üzerine kurulu eski kent merkezi tarihi evler, çeşmeler ve sokaklar ile bütünlük oluşturmaktadır. Geleneksel Anadolu ev mimarisinin görüldüğü tarihi evler, Anadolu'daki diğer benzer şehirlerin aksine büyük ölçüde günümüze ulaşmıştır. Yapılan yenileme çalışmaları ile bu evlerin birçoğu onarılmıştır. Konak biçimindeki evlerin bir kısmı günümüzde restoran, vakıf, kamu kurumu olarak kullanılmaktadır. Bunlardan Hükümet Konağı, Softoğlu Konağı, Gümüşler Konağı, Mukayitler Konağı restore edilmiş ve bazıları turistik olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.

Niksar İlçesi'nde Kırsal Turizm İçin Hizmet Olanakları

Ulaşılabilirlik

Turizm bölgesinin yüksek talep görebilmesi için sahip olması gereken özelliklerden bir diğeri kolay ulaşılabilir olmasıdır. Bölge, turizm piyasasına mevcut ulaşım araçları ile kısa sürede varılabilecek uzaklıkta olmalıdır. Kısıtlı tatil süresine sahip turistler için ziyaret edilecek yerin hızlı, kolay ve ucuz ulaşılması önemli bir nedendir. Turistik değerlere sahip bir bölgenin ziyaretçi çekebilmesi için ulaşım altyapısına sahip olması gerekmektedir. Bu altyapıya sahip olmayan, ulaşımı güç olan yerlerin talep azlığı yaşama ihtimali yüksektir.

Günümüzde en hızlı kitlesele ulaşım aracı havayolu taşımacılığıdır. Kitleler kısa sürelerde uzak mesafeleri havayolu araçları ile almaktadırlar. Hava taşımacılığı ve turizm birbirleriyle paralel gelişme gösteren yoğun ilişkili sektörlerdir. Bir bölgenin hava araçları ile kolay erişilebilirliği turizm talebini artıran önemli etkenlerden biridir (Arıkan, 1998).

Niksar, Tokat Havaalanına 60 km, Çarşamba Havaalanına 154 km, Merzifon Havaalanına 166 km ve Sivas Havaalanına 160 km mesafededir. Tokat-Niksar ve Niksar-Fatsa bölünmüş yol çalışması devam etmektedir. Yolun hem Tokat-Niksar hem de Niksar-Fatsa bölümünün 2015'te tamamlanması beklenmektedir. Bölünmüş yol olarak inşa edilen yolun tamamlanması ile Tokat-Niksar arası 48 km'ye düşecektir (Tokat Valiliği, 2013; dilekyuksel.com.tr, 2013; gunesgazetesi.net, 2014). Niksar-Fatsa yolunun tamamlanması ile bölge, Karadeniz sahil yoluna bağlanacaktır. Eski yolun aksine yeni yollar ulaşım süresini kısaltacak ve dolayısıyla turizm üzerinde önemli katkıları olacaktır.

Turizm İşletmeleri

Bir bölgeye yönelik kitlesele turizmin sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi için o bölgede, turistlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet üreticilerinin olması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi konaklama işletmeleridir. Bölgede konaklama işletmelerinin olmayışı ya da yetersiz oluşu, bölgenin ziyaret süresini kısıtlı hale getirmektedir. Bu nedenle turizmin gelişim göstermesi için öncelikle konaklama ihtiyacına dönük yatırımların yapılması gerekmektedir.

Niksar kent merkezinde kamuya ait konaklama tesisleri dışında biri üç yıldızlı olmak üzere dört otel bulunmaktadır. Bu tesislerin toplam yatak kapasitesi 200 civarındadır. Çamiçi yaylasında ise, toplam üç konaklama tesisi bulunmaktadır. Bu

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

tesislerin ise yatak kapasitesi 100 civarındadır (Özbay, 2013). Çamiçi yaylasında bir de karavan parkı ve kamp alanı bulunmaktadır. Yaylada ziyaretçilerin ve yöre halkının günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları market, restoran vb. işletmeler bulunmaktadır.

Konaklama tesisleri bu günkü ihtiyacı karşılamakla birlikte büyük çaplı bir turizm hareketini karşılayacak düzeyde değildir. Bu nedenle bölgenin doğal ve tarihi dokusu ile uyumlu tesislerin yapılması kırsal turizm açısından olumlu olacaktır. Plansız, betonarme bir yapılaşma ise, tam tersi negatif bir etki yapacaktır.

Tanıtım ve Pazarlama

Turizm ürünün pazarlanması, diğer çekim faktörleri kadar önemli ve diğerlerini tamamlar niteliktedir. Bir bölgenin; doğal, tarihi güzelliklere sahip olması ve ulaşılabilir olması iyi pazarlanmadığında tercih edilmemesine neden olmaktadır. Kitlesele turizm pazarlamasının en önemli aktörleri seyahat acenteleri ve tur operatörleridir. Seyahat acenteleri ve tur operatörleri birçok turizm ürününü bir araya getiren ve pazarlayan işletmelerdir. Bu ürünlerin bir araya getirilmiş ve son tüketiciye sunulmuş haline paket tur denilmektedir. Bir bölgedeki turistik ürünlerin paket tur haline getirilmesi veya paket turun bir parçası olması, bu ürünün geniş kitlelere satışını olanaklı hale getirmekte ve kitlesele turizm hareketinin bir parçası olmasını sağlamaktadır.

Son yıllarda Karadeniz turlarını birçok acentenin programında görmek mümkündür. Bu turlar güzergâh olarak genellikle Karadeniz sahilini yolunu izlemektedir. Niksar zengin turistik değerlere rağmen birçok turun güzergâhında yer almamaktadır. Bu paketlere dâhil olmaması daha az ziyaretçi almasına neden olmaktadır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Kırsal turizm, kırsal alanların ekonomik ve sosyal refahının artırılması için kullanılabilir ve önemle üzerinde durulması gereken bir kalkınma stratejisidir. Ülkemiz tarihi, arkeolojik zenginlikleri ve doğal güzellikleri ile birçok bölgesinde turistik çekim faktörlerine sahiptir. Bu bölgelerin birçoğunun fiziksel özellikleri kırsal turizmin yapılabilmesi için uygun nitelik taşımaktadır.

Doğal güzellikleri ile ön plana çıkan bu kırsal bölgeler, sahip oldukları diğer çekim faktörleri ile desteklenerek turizm için uygun yerler haline getirilebilecek durumdadırlar. Bu bölgelerde doğal tahribata neden olmadan yapılacak olan turizm

faaliyetleri yöre halkı için yeni istihdam sahaları yaratarak bölgesel kalkınma ve gelişme sağlayacaktır.

Çalışma ile Niksar'ın doğal, tarihi ve kentsel dokusu ile kırsal turizm potansiyeli araştırılmıştır. Sahip olduğu doğal güzellikler Niksar'da kırsal turizm ve çeşitlerinin yapılabilmesi için yeterli düzeydedir. Çamiçi yaylası ve çevresi kırsal turizm aktiviteleri için uygun niteliktedir. İlçenin tarihi önemi ve dolayısıyla sahip olduğu tarihi yapılar, doğal güzellikleri destekleyerek turistik çekiciliğini artırmaktadır.

İlçenin özellikle ulaşılabilirlik problemi beklenen ilginin oluşmasını engellemektedir. Özellikle Karadeniz tur güzergâhı için tali olması, yeni tur güzergâhı oluşturacak nitelikte başka bölgelerce desteklenmemesi kitlesel turizme açılmasını önlemektedir. Bölgede büyük çaplı bir turizm faaliyetinin olabilmesi için acentaların ve tur operatörlerinin tur paketlerine dâhil olması gerekmektedir. Çalışmaları sürdürülen Karadeniz sahil yolu bağlantısı ve Tokat bağlantısı bu problemler için çözüm niteliğindedir.

Karadeniz bölgesinin yüksek kesimleri ve Niksar'ın da içinde bulunduğu Kelkit havzası, kırsal turizm türleri için uygun koşullar sunmaktadır. Bu bölgelerin turizm yapılabilir hale gelmesi, yöre için ekonomik kalkınma sağlayacaktır.

Niksar gibi diğer benzer bölgelerin de en büyük problemleri gerekli turizm altyapısının olmaması ve ulaşım sıkıntısıdır. Bu bölgenin hedef pazarlara uzak olması bir yandan doğasının korunmasını sağlarken diğer taraftan turizme açılmasını önlemiştir. Bu durum avantaja dönüştürülecek yapıdadır. Bozulmamış doğal güzellikler, tahribata yol açmayacak turizm çeşitleri ile bölgenin ve yerli halkın ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayacak hale getirilebilir niteliktedir.

Yapılacak yatırımların doğal, ekonomik ve kültürel kaynakların korunmasını ve devamlılığını gözeterek, korumanın kültürel boyutunu göz ardı etmeksizin, yerel halk için koruma bilinci oluşturularak yapılması gerekmektedir.

Ayrıca yerel yönetimler olarak belediye ve kaymakamlıkların turizm ile ilgili bürolar oluşturmaları ve bu bürolarda turizm eğitimi almış kişileri istihdam etmeleri gerekmektedir. Turizm eğitilmiş kişilerin, yerel düzeydeki bu çalışmaları eğer varsa üniversitelerdeki turizm bölümleri ile birlikte, yönlendirmeleri yörede bilinçli turizm faaliyetinin gelişmesi için oldukça önemlidir.

Kırsal Turizm Potansiyeli: Kelkit Havzasındaki Niksar Örneği

KAYNAKLAR

- Akyüz, A., Yetişkin, G. ve İçen, S. (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Arıkan, İ. (1998). Havayolu Ulaşımı ile Turizm İlişkisi ve Havaalanları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 46-54.
- Aydın, O. (2012). AB’de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye’de Kırsal Turizm. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 39-46.
- Bostan, M. H. (2014). *İslâm Ansiklopedisi*. 08 17, 2014 tarihinde <http://www.islamansiklopedisi.info> adresinden alındı
- Denkhalbant, A. (2013). Niksar Ulu Camii Üzerine Bir Değerlendirme. *Niksar Tarihi, Su Kültürü ve Teknolojileri Çalıştayı* (s. 9-32). Tokat: Vakıflar Dergisi.
- dilekyuksel.com.tr.* (2013). 09 08, 2014 tarihinde <http://www.dilekyuksel.com.tr/haber/761-tokati-duenyayla-buluturacak-olan-nksar-tokat-yol-calimalari-hizla-devam-edyor.html> adresinden alındı
- gunesgazetesi.net.* (2014). 09 08, 2014 tarihinde <http://www.gunesgazetesi.net/haberler/2179/6334/fatsa--korgan-niksar-yolu-2015-de-bitiyor.html> adresinden alındı
- haberler.com.* (2008). 09 01, 2014 tarihinde <http://www.haberler.com/kelkit-cayi-nda-rafting-heyecani-haberi/> adresinden alındı
- Irshad, H. (2010). *Rural Tourism an Overview*. Alberta: Agriculture and Rural Development.
- Jaafar, M., Rasoolimanesh, S. M. ve Lonik K. T. (2015). Tourism growth and entrepreneurship: Empirical analysis of development of rural highlands. *Tourism Management Perspectives*, 14, 17-24.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2009). *Genel Turizm* (8 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mikaeili, M. ve Memlük, Y. (2013). Kırsal Turizm ve Kültürel Turizmin Bütünleşmesi ve Kırsal Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(3), 87-91.
- milliyet.com.tr.* (2014). 09 04, 2014 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/niksar-kalesi-nde-kral-kizlarinin/gundem/detay/1818497/default.htm> adresinden alındı
- Niksar Belediyesi.* (2014). 09 04, 2014 tarihinde <http://www.niksar.bel.tr/?git=haber&id=51> adresinden alındı
- Özbay, M. (2013). *Niksar Kent Rehberi*. Tokat: Niksar Belediyesi Yayınları.
- Özdemir Yılmaz, G. ve Kafa Gürol, N. (2012). Balıkesir İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 23-32.
- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 183-195.
- sabah.com.tr.* (2012). 09 06, 2014 tarihinde alındı
- sabah.com.tr.* (2014). 09 04, 2014 tarihinde <http://www.sabah.com.tr/KaradenizDoguAnadolu/2014/01/31/tarihi-hamama-9-yildir-kiraci-araniyor> adresinden alındı
- Selçuk, M. F. (2008). *Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Silva, L., ve Leal, J. (2015). Rural tourism and national identity building in contemporary Europe: Evidence from Portugal. *Journal of Rural Studies*, 38, 109-119.
- Snieška, V., Barkauskienė, K. ve Barkauskas V. (2014). The Impact of Economic Factors on the Development of Rural Tourism: Lithuanian Case. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 156, 280-285
- Soykan, F. (1999). Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 67-75.
- (2012). *Sürdürülebilir Turizm*. İstanbul: Tüsiad.
- Sürdürülebilir Turizm Destek Fonu*. (2014). 11 09, 2014 tarihinde gelecekturizmde.com: <http://www.gelecekturizmde.com/surdurulebilir-turizm-programi/> adresinden alındı
- Şenol, F. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası ve Dünya Kültürel Mirası* (3 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2014). 09 03, 2014 tarihinde <http://www.csb.gov.tr/db/samsun/editedosya/file/Tokat%20Sit%20Alanlar%C3%84%C2%B1%20ve%20Tabiat%20Varl%C3%84%C2%B1klar%C3%84%C2%B1.pdf> adresinden alındı
- (2011). *Tokat İl Çevre Durum Raporu*. Tokat: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Tokat Valiliği. (2013). 09 08, 2014 tarihinde http://www.tokat.gov.tr/default_B0.aspx?id=2286 adresinden alındı
- Türkiye Kültür Portalı*. (2014, 09 03). 2014 tarihinde Kültür Bakanlığı Envanteri: <http://kurumsal.kultur.gov.tr/turkiye/genel/kulturenvanteri/tamatorgus-kilisesi> adresinden alındı
- Uslu, A. ve Kiper, T. (2006). Turizmin Kültürel Miras Üzerine Etkileri: Beypazarı/Ankara Örneğinde Yerel Halkın Farkındalığı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 305-314.
- Yalçın, H. (2010). *Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

BİREY VE TOPLUMUN DİZAYN EDİLEBİLİRLİĞİ AÇISINDAN LIBERAL TEORİ - POZİTİVİZM KARŞILAŞTIRMASI*

Muhittin BİLGE*

Öz

Birey ve toplum ilişkisinin, hem siyasal hem de sosyal açıdan beşeri bilimler için taşıdığı önem bir vakıadır. Bu sebeple, birey ve toplumun yapısı, ilişkileri ve bu ilişkilerin temel dinamiklerine dair öneledikleri argümanlara ilişkin olarak birçok düşünce/ideolojik yaklaşımın karşılaştırmalı bir şekilde beşeri bilimler değışmez konularından birisi olduğunu bilmekteyiz. Bu düşünce biçimlerinden olan liberalizm ve pozitivist anlayışın da, birbiriyle hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan çok ayrı, hatta taban tabana zıt birer birey ve toplum geometrisi çizdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Biz bu çalışmada, toplumu canlı bir organizmaya benzeterek bu organizmanın işleyişinin bütünden soyutlanarak yapılamayacağını, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi toplumun işleyişinde de yasaların olduğunu öne sürerek, insanın ödevinin olaylar arasındaki değışmez yasaları bularak toplumu dizayn etmek/edebilmek olması gerektiğini söyleyen pozitivism ile; bireyi merkeze alan ve toplumun tek tek bireylerin toplamından başka ve fazla bir şey olmadığını söyleyerek, toplumsal yapı ve değışimleri anlama ve açıklamanın biricik yolunun bireyden geçtiğini, dolayısıyla da, toplumun total bir yapı olarak, dizayn edilmeye müsait bir karakteri için olmadığını öne süren liberalizmin arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, "birey ve toplumun dizayn edilebilirliği" açısından aralarındaki karşıtlık ve paralellikleri ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Birey, toplum, bireyselleşme, liberalizm, pozitivism.

COMPARING LIBERALISM AND POSITIVISM ON DESIGNABILITY OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

Abstract

That is the fact that the relationship between the individual and society has an importance for human sciences from both social and political aspects. Therefore we know that various comparative thought/ ideologic approaches in relation to the structure between the individual and society and the prioritised arguments regarding the basic dynamics of that structure form one of the constant issues of human sciences. Liberal and positivist thinking as the samples of such forms of thought differs severely both ontologically and epistemologically from each other and possesses a projection on the relation between individual and society which is

* Makale Geliş Tarihi: 27.04.2016. Yayın Kabul Tarihi: 20.05.2016.

* Dr., Siyaset Bilimci. E-posta: mnbilge@yahoo.com

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

dramatically contrary to each other.

In this paper, we aim to reveal adverseness and parallelism in terms of “designability the individual and the society” by comparing pozitivizm which asserts that people’s efforts should mainly be about both finding the constant laws between incidents and designing society/able to design society by accepting that as in natural sciences there are some rules in the mechanism of the society so the society seems like an living organism and this organism cannot be apated from its whole structure, with liberalism which asserts that because of being person oriented and a whole structure of the society, it doesn’t have a practicable character to be designed.

Key Words: Individual, society, individualization, liberalism, positivism.

GİRİŞ

Birey ve toplum ilişkisi, beşeri bilimlerin en temel problematiklerinden biri olarak, hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan yoğun ilgi ve farklı değerlendirmelere konu olmuş, buna ilişkin yaklaşımlar beşeri bilimlerin diğer alanlarındaki farklı anlayışlara da temel teşkil edecek işlevsel roller üstlenmiştir. Birey ve toplumun yapısı, ilişkileri ve bu ilişkilerin temel dinamiklerine dair önceledikleri argümanlar açısından liberalizm ve pozitivizmin oldukça farklılık arz eden iki yaklaşım olduğu bir vakıadır. Bu iki yaklaşımın hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan çok ayrı, hatta taban tabana zıt birer birey ve toplum geometrisi çizdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Aşağıda daha kapsamlı görüleceği üzere, toplumu canlı bir organizmaya benzeten ve bu organizmanın işleyişinin bütünden soyutlanarak yapılamayacağını, dolayısıyla da toplum dediğimiz büyük organizmanın organları olarak bireylerin, toplumdaki soyutlanarak kendi başlarına ele alınmasının anlamsız ve yetersiz olduğunu öne sürerek, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi toplumun işleyişinde de yasaların olduğunu ve insanın amacının da olaylar arasındaki değişmez yasaları kullanarak toplumu dizayn etmek/edebilmek olması gerektiğini söyleyen pozitivizm ile; bireyi merkeze alan ve toplumun tek tek bireylerin toplamından başka ve fazla bir şey olmadığını söyleyerek, toplumsal yapı ve değişimleri anlama ve açıklamanın biricik yolunun bireyden geçtiğini, dolayısıyla da, toplumun total bir yapı olarak, dizayn edilmeye müsait bir karakteri içkin olmadığını öne süren liberalizmin, birey ve topluma bakışlarında, de yukarıda da belirttiğimiz üzere, bir arada anılamayacak kadar büyük bir farklılık olduğu görülmektedir.

Biz bu makalede, her iki düşüncenin, birey ve toplum arasında kurduğu bağı büyük farklılıklar içermesine rağmen, toplumsal olguların, Durkheim'in ifadesiyle, "şeyler" gibi incelenebilir (Durkheim, 2010: 38), dolayısıyla da istenilen biçimde şekillendirilebilirliğine ilişkin olarak, benzer sonuçlara yol açabilecek bazı paralellikler arz ettiğini göstermeye çalışacağız. Böylelikle, liberalizmin, bireyden bağımsız bir zâtiyeti olmadığı anlayışının doğal sonucu olarak, toplumun, üzerinde mühendislik uygulanarak, dönüştürülmeye müsait bir yapı teşkil etmediği düşüncesinin, aslında çok da muhkem temellere sahip olmadığı ve bu temelleri, bizzat liberalizmin birey ve topluma ilişkin perspektifinden kaynaklanan bazı izdüşümlerin zayıflattığını ortaya koyma çabası içerisinde olacağız.

BİREY VE TOPLUM

Girişte de belirttiğimiz üzere birey ve toplum arasındaki ilişkilerin niteliği beşeri bilimlerin en tartışmalı konularından biridir. Bu nedenle, pozitivizm ve liberalizm açısından bu ilişkinin fotoğrafını çekmeden önce birey, bireyselleşme ve topluma ilişkin bir projeksiyonda bulunmak yararlı olacaktır.

Kişilik, kimlik, şahsiyet gibi çeşitli kavramlarla da tanımlanıp anlamlandırılmaya çalışılan ve Lâtincede "individuum" sözcüğünün Batı dillerine çevrilmesinden türemiş olan "birey" in; kendisi ve dünya hakkında sorular sorarak cevaplar aramak ve bu cevaplara uygun bir tutum ve davranışa sahip olmak, kendisiyle ilgili durumlar karşısında sorumluluklar da üstlenerek kararlar verebilmek gibi temel özelliklere sahip bir varlık olduğu söylenebilir (Etan, 1997: 237). Mounier, bireye ilişkin olarak, psikolojik ve sosyolojik araştırmaların insanın gerçek varlığı hakkında bizi yeterince bilgilendirmediğini söyleyerek, insanın sürekli yeni şekiller aldığını ve böylece soruşturmada geriye maddi bir yığın kaldığını belirtir. Ona göre gerçek "ben", her zaman olayların ve insanların gölgesinde kalan bilincin derinliğine gömülmekte, görünüşteki "ben" ise birey adını almaktadır (Dindar, 1988: 29).¹

Horkheimer'e göre, bireyden bir tarihsel varlık olarak bahsederken kastedilen sadece insan türünün bir üyesinin uzay-zaman içindeki duyuşsal varoluşu değil, bunun

---

¹ Fert (individu) ve şahıs (personne) sözcüklerinin anlamını farklı bir şekilde kullanan Mounier, şahsı kendisini ön plana çıkarmayıp, başkasına uyabilen bir varlık olarak tarif ederken, ferdi, bencilce güvence isteyen, başkalarından ayrılarak kendi üstüne kapanan varlık olarak görür. Ancak, Mounier insanı, "fert" ve "şahıs" olarak, iki bağımsız unsura bölmez. Ona göre, insan daima birdir ve onda ferdiyetçilik yönüyle şahsiyetçilik yönü, sürekli olarak vardır ve eylemlerinde her biri hürdür. Bkz., a.g.e., s. 15,31.

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

yanı sıra, bilinçli bir varlık olarak kendi bireyselliğinin farkında oluşu ve kendi kimliğini tanıyışıdır (Horkheimer, 2002: 67).

Bireysellik denilen olgunun, Rönesans'ın ürünü olduğu konusunda genel bir mutakabat vardır. Bununla, bireyin ortaçağdaki ortaklık biçimlerinden, hayatının faaliyetlerinin ve temel saiklerini homojenleştirici gruplar içinde kısıtlamış biçimlerden içsel ve dışsal olarak kurtulmuş olması kastedilir. Söz konusu biçimler, bireyin sınırlarının bulanıklaşmasına yol açmış, kişisel özgürlüğün, bünyevi biricikliğin ve kişinin sorumluluk hissini gelişmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir (Simmel, 2009: 211). Simmel ortaçağın her türlü bireysellik izinden yoksun olup olmadığı meselesi bir yana, ilkesel bir problematik olarak bireyselliğin üzerindeki bilinçli vurgunun Rönesans özgü bir gelişme olduğunu söyler. Ona göre Rönesans bireyde, güç sahibi olma, temayüz etme, şan şöhret sahibi olma isteğini daha önce şahit olunmadık bir ölçüde yaygınlaştırarak gerçekleştirmiştir ve Rönesans insanının hırsına, kendine aşırı şekilde düşkünlüğüne, eşsiz ve biricik olmaya yaptığı vurguya bağlanan temayüz etme odaklı bireyciliğin davranışsal gerçeği budur(Simmel, 2009: 211).

Birey ve bireyselleşmeyi merkeze alan bir anlayışın ifadesi olarak "bireycilik" teriminin ilk kullanımları, Fransızca biçimiyle, "individualisme" Aydınlanma düşüncesi ve ondan mühlhem Fransız Devrimi'nin bireyi öne çıkaran anlayışına karşı gösterilen tepkiye bir cevap olarak ortaya çıkmıştır (Lukes, 2006: 14). Bireycilik kelimesini bilindiği kadarıyla ilk1820'de De Maistre kullanmış olup, sistemli olarak kullanan ise 1820'lerin ortalarından itibaren Saint Simon olmuş ve onun etkisiyle terim, 19. yüzyıldan itibaren, Fransa'da çok geniş bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır(Lukes, 2006: 15). 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise, Protestanlar ve 19.yüzyılda fizyokratlar tarafından ortaya atılan "laissez faire, laissez passer" "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!" şeklindeki klasik iktisat kuramını savunanlar da kendilerine bireyci demeye başlamışlardır (Lukes, 2006: 18). Ancak Lukes'in belirttiğine göre, Fransız düşüncesinde "individualisme'nin genellikle toplumsal çözülmenin kaynaklarından biri olarak algılandığı görülmektedir. Bunu yine Lukes'in katolik Louis Veuilleo'tan aktardığı şu ifadeler açıkça ortaya koymaktadır:

"Fransa'nın baş belası bilinmiyor değil; herkes ona aynı adı veriyor; bireycilik. Bireyciliğin egemen olduğu bir ülkede, artık toplumun, olağan koşullar içinde olmadığımızı görmek çok zor değil; zira toplum çıkar ve

düşüncelerin birliğidir. Oysa bireycilik sonsuz derecede bölünmek demektir. Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için, bu toplumdur; herkes kendisi için ve Böylelikle herkes herkese karşı ise bireyciliktir.” (Veillot, 1843: 132-133, aktaran, Lukes, 2006: 19).

Dönemin Fransa’sındaki önemli değerlendirmelerden biri de Tocqueville tarafından yapılır. Ona göre bencillik erdemi köreltir, bireylerin toplum yaşamından kayıtsızca elini eteğini çekerek, özel alana çekilip birbirlerinden yalıtılmasına ve toplumsal bağın zayıflamasına ön ayak olan bireysel tutum ise, ilk bakışta toplum hayatının erdemlerini zayıflatır, uzun vadede bütün diğer erdemlere saldırır ve yok eder. Böylelikle, saf bencillik haline dönüşür (Tocqueville, 1994: 167).

Lukes, bireyciliğin, kapitalizmi ve liberal demokrasiyi esas selamladığı yerin ise, ABD olduğunu söyler. Ona göre bireycilik, doğal haklar felsefesiyle, serbest girişim fikri ve Amerikan rüyasıyla değişik zamanlarda ifade edilmiş geniş bir ideolojik anlayışın sembolik kilit sözcüğü olmuştur (Lukes, 2006: 37). ABD’de bireycilik ne toplumsal çözülmenin kaynaklarıyla veya istikbaldeki uyumlu toplumsal düzene sancılı geçişle, ne de biricikliğin güçlendirilmesi veya organik toplumla ilgilidir; tam tersine eşit bireysel hak ve özgürlüklerin, sınırsız yönetimin, laissez-faire’in, doğal hukuk ile fırsat eşitliğinin, ahlâkî gelişimle ağırbaşlılığın kendiliğinden birleştiği toplumda ilerlemenin fiili olarak gerçekleşmesiyle ilgilidir (Lukes, 2006: 37).

Hayek, bireyciliğin çok katmanlı anlamlar yüklenen yapısına dikkat çekerek, hiç bir politik terimin “individualism” kadar, bu anlam yükleme çeşitliliğinden mustarip olmadığını söyler. Bireyciliği doğru ve yanlış olmak üzere ikiye ayıran Hayek’e göre doğru bireycilik; insanın sınırlılıklarının farkında olduğu, dolayısıyla da kazanımlarını kısmi aklı ve sınırlı yeteneklerine rağmen elde ettiğini öngören bireyciliktir. Yanlış bireycilikte ise insan akla aşırı güç atfeden ve insanın tüm yapıp etmelerinin kendi aklının ürünü olduğu inancı söz konusudur (Hayek, 1948: 2,8). Doğru/gerçek bireyciliğin John Locke’dan çizgisinden gelen faydalı bireycilik olduğunu belirten Hayek, (Hayek, 1948: 4). doğru bireycilikle demokrasi arasındaki ilişkiye de dikkat çekerek, bu bireyciliğin sadece demokrasiye inanmakla kalmadığını, aynı zamanda demokrasi idealinin bu bireyselliğin temel prensiplerinden ivme aldığı/alacağını söyler (Hayek, 1948: 29).²

---

² Lukes de, terimin tarihçiler ve toplumbilimciler tarafından farklılaşan bağlamlarda epeyce değişik çağrışımlara yol açacak şekilde kullanılmaya müsait olduğunu örneklerle anlatır ve

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

Yukarıda da belirtildiği üzere beşeri bilimlerin en tartışmalı konularından biri olan birey-toplum ilişkisi ve toplumsal yapının mahiyetine ilişkin olarak liberalizm ve pozitivizme kaynaklık eden iki önemli damar vardır. Bunlardan biri, toplumun tek tek bireylerin toplamından ibaret gören ve bireyin dışında ondan bağımsız bir toplum düşünölemeyeceğini öngören birey merkezli akım; öbürü ise, toplumun tek tek kendisini oluşturan bireylerden daha öncelikli ve kendine has dinamizmi olduğunu söyleyen akım. A.D. Lindsay, ilk anlayışın bireyci köklerini Epikuroşçuluğa kadar götürerek şunları söylemektedir:

“Toplumun, bireylerin toplamından başka bir şey olmadığı görüşü; devlet hukuk ve adaletin en iyi durumda bile zorunlu olduğu iradesi; psikolojik atomculuğun ve hazcılığın kabulüne yol açan aklın bilimsel tavrı; gönüllü ortaklık ve sözleşme ilişkisi üzerine kurulu yüksek değerler.” (Lindsay, 1930-1935: 647, aktaran Lukes, 2006: 51).

Liberalizmle ilgili bölümde daha geniş biçimde ele alınacak bu anlayış, toplumsal dinamiğin itici gücü olarak bireyi görür. Buna göre, bireyden ayrı, bireyi dışarıda bırakan bir toplumun varlığından söz edilemez, toplumsal olgu ve olayların anlaşılması ve açıklanabilmesinin biricik yolu bireyden geçmektedir.

Toplumun tek tek bireylerin toplamından öte bir zâtiyeti olduğu düşüncesini ise Aristo'nun, toplum ve devleti; birey ve aileden önceye alarak, bütünü parçadan daha önemli bulan yaklaşımına kadar götürmek mümkündür. Daha sonra çeşitli bilim ve düşünce adamlarınca sistematize edilerek geliştirilen bu yaklaşım, ilk bölümde dile getirilen bireyciliğe yönelik eleştirilerden de beslenen bir diyalektikle birey merkezli toplum anlayışına karşı çıkararak, toplumun kendine ait bir ruhu olduğunu ve bunun bireysel çözümlemelerle anlaşılmasının mümkün olmadığı öne sürer.

Biz, aşağıda pozitivizm ve liberalizm başlığı altında hem bu iki anlayışın temel paradigmalarını hem de toplumsal yapının dizayn edilebilirliğiyle ilgili olarak birbirleriyle telif edilemez görölen bu paradigmaların koşut ve/ya da birbirlerine dönüşebilen özellikleri haiz olup olmadıklarını tartışacağız.

Bireyciliğin Temel Düşünceleri'ni onbir başlık altında toplayarak inceler. Bu başlıklar şu şekildedir; 1) İnsanın Yüceliği, 2) Özerklik, 3) Mahremiyet, 4) Kendini Geliştirme, 5) Soyut Birey, 6) Siyasal Bireycilik, 7) İktisadi Bireycilik, 8) Dinsel Bireycilik, 9) Ahlâksal Bireycilik, 10) Bilgikuramsal Bireycilik, 11) Yöntembilgisel Bireycilik. Daha geniş bilgi için bkz.,Lukes, a.g.e., s. 58-158.

Pozitivizm ve Liberal Teorinin Birey ve Topluma İlişkin Yaklaşımı

Pozitivizm, bilimsel bir yönetime işaret etmek amacı ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk kez Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Auguste Comte ile birlikte felsefi bir hareketin ismi haline geldiği görülen pozitivizm sadece bir ekol olarak felsefede değil, bilimde, sanatta, edebiyatta, hukukta belirli bir düşünce biçimini ifade eder olmuştur. Felsefi bir görüş olarak pozitivizmin temel özelliği bilimi tek geçerli bilgi türü olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilecek biricik obje kabul etmesidir (Ural, 1986: 17,18). Bu anlayış açısından sadece doğrulanmış bilgiler bilimin konusu olabilir. Çünkü bilim, görebildiğimiz, işitebildiğimiz ve dokunabildiğimiz şeyler üzerine kurulur ve bu nedenle, yani doğrulandığı için de tek güvenilir bilgidir (Chalmers, 1994: 31).

Çıkış noktasını dolaysız olgular, yani doğal ve toplumsal süreçlerin duyusal olarak algılanabilen yüzeysel fenomenleri oluşturan pozitivizmin (Özügül, 1991: 15). kurucusu Comte, sadece aşkın (transandantal) olanı reddetmekle kalmamış, metafiziği insanlık tarihi dışına itmiştir (Giddens, 2002: 244). İnsanlık düşüncesinin günümüze kadar, teolojik, metafizik ve bilimsel olmak üzere üç farklı aşamadan geçtiğini söyleyen Comte şu şekilde devam eder:

“ ...teolojik ya da kurgul hal; metafizik ya da soyut hal; bilimsel ya da pozitif hal. Başka bir deyişle, insan zihni, doğası gereği, tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan, ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce teolojik yöntem, sonra metafizik yöntem ve son olarak pozitif yöntem. Bundan dolayı üç çeşit felsefe ya da tüm fenomenlere dair üç çeşit genel kavramlar sistemi birbirine ters düşer: Birincisi insan zihninin zorunlu hareket noktasıdır; üçüncüsü insan zihninin sabit ve belirgin halidir; ikincisi yalnızca bir geçişi teşkil eder.” (Comte, 2001:32,33).

“Üç hal yasası” olarak meşhur olan bu aşamaların ilki olan teolojik halde, evrenin tüm görünür anormalliklerini açıklayan doğrudan ve sürekli doğüstü etmenlerin göz önünde tutulduğu yani tinsel varlıkların eylemleriyle belirlenen bir evren kavrayışı söz konusudur. Metafizik halde- ki Comte’ye göre bu hal esasında ilkinin basit bir dönüşümünden başka bir şey değildir- doğa-üstü etkenlerin yeri soyut güçlerle, dünyanın çeşitli varlıklarının içinde olan gerçek kendiliklerle yani cisimleştirilmiş soyutlamalarla doldurulmuştur (Comte, 2001: 33). Teolojik aşamada

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

hareket halinde bulunan tinselliklerin yerini bu aşamada soyut özne almış ve böylece düşünceinin sabit ve belirli aşaması olan pozitif aşamaya gelinmiştir (Giddens, 2002: 247). Comte'un ifadesi ile bu pozitif halde:

“Mutlak kavramları elde etmenin imkansızlığını kabul eden insan zihni, kendini yalnızca iyi düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanımıyla, fenomenlerin gerçek yasalarını yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşim ilişkilerini keşfetmeye adanmak için, evrenin başlangıcını ve yöneldiği yeri aramaktan ve fenomenlerin asıl nedenlerini öğrenmeye vazgeçmekten vazgeçer” (Comte, 2001:33).

Comte'un devamında belirttiği üzere, hadiselerin biricik harekete geçirici nedenlerini aramak yerine, gözlem ve akıl yürütme yoluyla fenomenlerin kanunlarını keşfetmeye yönelir (Comte, 2001:34).

Görüldüğü gibi, ilk evrede doğal hadiselerin doğa-üstü güçlere izafe edilmesi, ikinci evrede ise doğa-üstü güçler yerine soyut kuvvetlerin bu olaylara sebep olduğu inancı bu üçüncü evrede bambaşka bir paradigmaya dönüşmektedir. Bu bakış açısına göre artık olgu ile değer, olan ile olması gereken arasında kesin bir ayırım söz konusudur. Öznenin olgulara hiçbir müdahalesinin olamayacağını, sadece olgulardan çıkararak yasalara ulaşacağını söyleyen bu anlayış, iki olgu arasındaki ilintiyi “doğa kanunu” olarak ifade etmektedir. Bu anlayış, belirli bir olgunun beraberinde düzenli olarak bir diğer olguyu saptayabilirsek, bu bilgimizi ilerleten bir buluştur ve böylelikle ileride olacak bir gelişmeyi de önce gelen bir olgudan çıkarmak mümkündür diyerek, toplum bilimlerinin de yasalarının olabileceğini ileri sürmektedir (Mardin, 1993: 76). Yani pozitivizm sadece doğayı değer, doğa ya da toplumsal hayatı da, insan öznesinin dışında kalan, dolayısıyla da nesnel bir biçimde incelenmeye ve/veya dönüştür-ül-meye uygun bir yapı olarak görmektedir. Böylelikle, pozitivizmin bilim alanında olgusal olmayanın bilgisinin olmayacağı/olamayacağı dolayısıyla da bilime konu edilemeyeceğine dair yaklaşımının siyasal/toplumsal alana da yansıdağı görölmektedir. şöyle ki, nasıl ki bilimsel alanda gözlem ve deneylerle sınanamayacak olguların varlığı söz konusu olmayacaksa, toplumsal/siyasal alanda da olgusal bir içerik taşımayan “değer”ler söz konusu edilmeyecektir. Levent Köker'in ifadesi ile: “Üç hal yasası'ndaki 'bilimsel' olanın 'metafizik' olana üstünlüğü formülasyonunun doğurduğu metafizik aleyhtarlığı” (Köker, 1990: 19). siyasal/toplumsal alana ilişkin yaklaşımında da belirleyici olan pozitivizme göre toplum, dinin, metafiziğin olgusal

olmayan dolayısıyla da sınanamayan “iyi”, “doğru” vs. gibi ilkeleriyle dizayn edilemez, toplumu pozitif bilimin yasalarıyla dizayn edip yönetmek gerekmektedir. Birey ise değer taşıyıcı özne olarak pozitivizm açısından zaten dikkate değer bir aktör değildir. Çünkü, tıpkı doğadaki gibi toplumu da yöneten/yönetecek yasaların varlığını öngören pozitivizm açısından, olgu-değer ayrımının toplumsal alana yansması olarak bireylerin, birer nesne olmaktan öte bir anlamı yoktur ve bu, yukarıda da değinildiği üzere, dayandığı temel paradigmlar açısından da çok anlaşılır bir durumdur. Kuşkusuz pozitivizmin “değer yüklü” olanı anlaşılmaz ve açıklanamaz gören bu toptancı ve tahakkümcü yaklaşımına yönelik olarak hem bilgi ve bilim bağlamında, hem de toplumsal/siyasal bağlamda dile getirilen yetkin ve sarsıcı eleştiriler bu makalenin konusu dışında kalmaktadır. Bu nedenle biz, pozitivizmin “değerler”e ilişkin temel negatif yaklaşımının, ister birey öncelikli toplum isterse de toplum öncelikli birey açısından olsun birey-toplum ilişkisini ve toplumsal/siyasal tablodaki anlamlı bir çok hareketin anlaşılması ve açıklanabilmesini neredeyse imkansız kılacak bir özelliği içkin olduğunu belirterek liberalizmle ilgili kısma geçmek istiyoruz.

Liberalizmi 1215 Magna Carta’ya hatta Yunan Polis’ine kadar götürülenler varsa da, genel olarak Locke’un eserleriyle doğduğu ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda gelişmesini tamamlayarak olgunlaştığı üzerinde bir ittifak vardır. İspanyolca asıllı olduğu ve literatüre ilk 19.yüzyılda girdiği ifade edilen terimin, basitçe, “özgürlükçü bir sosyal, siyasal ve ekonomik sistemi” ifade ettiği söylenebilir (Yayla, 1993: 144).

Genellikle, klâsik ve sosyal liberalizm olarak olarak iki gruba ayrılan liberalizmin, başlangıcı ve bir sosyal teori olarak olgunlaşması klâsik liberalizm ile olmuştur (Yayla, 1993, 145).³ Klâsik liberalizm ile sosyal liberalizmin temel unsurları göz önüne alındığında, birbirinden çok farklı elementler içeren bu iki teorinin aynı adla

---

³ Kuşkusuz , Mustafa Erdoğan’ın da belirttiği gibi, günümüzde “liberalizm” terimi, ortak noktaları kadar farklılıkları da ifade eden bir terim haline gelmiştir. Liberalizm deyince, 19.yüzyılın ortalarına kadar sadece klâsik liberalizmin anlaşılırken; 1880’lerden itibaren terim, “sosyal liberalizm” veya “yeni liberalizm” olarak anılan ve demokratik sosyalizmden mülhem bir yaklaşımı da ifade eder biçimde dillendirilmeye başlanmıştır. (Bkz. Mustafa Erdoğan, “Hangi Liberalizm”, *Diyalog*, 1996, S.1, s. 228). Liberalizme olan farklı yaklaşımların değerlendirilmesi farklı bir konudur ve bu makalenin kapsamı dışındadır Bu sebeple biz bu makalede, klâsik liberalizm ile diğer liberal anlayışların özgürlük anlayışının kısa bir karşılaşmasını yaptıktan sonra, bireyselliğe yaptığı vurgu ve özgürlüğe yüklediği negatif anlam itibarıyla diğer liberal yaklaşımlardan daha başından beri ayrı bir yerde duran ve “klâsik liberalizm”i merkeze alacağız.

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

anılmasının şaşkırtıcılığına dikkat çeken Yayla, klâsik liberalizmin, negatif özgürlük, negatif adalet, bireycilik, liberal rasyonalizm, devletin sosyal hayattaki hareket alanının daraltılması, kendiliğinden gelişen sosyal düzen, müdahalesiz piyasa ekonomisi gibi özellikleri haiz olmasına karşın; sosyal liberalizmin, pozitif özgürlük, toplumculuk, sosyal adalet, devletin toplum ve birey üzerinde daha fazla etkili olması, pozitivizmin belli ölçülerde benimsenmesi gibi, klâsik liberalizme neredeyse taban tabana zıt ilkeler üzerinde yükseldiğini söyler (Yayla, 1993: 145).⁴ Birey ve Bireycilik, Özgürlük, Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi ve Sınırlı (Gece Bekçisi) Devlet, olmak üzere dört önemli özelliğiyle nitelenen (Yayla, 1993: 149) liberalizmin, bu özelliklerin hangisi açısından ele alınırsa alınsın, modern bireycilikten ayrılmadığı görülür. Toplumsal grubun birey üzerinde tahakküm oluşturmasına eğilimli kolektif bakışa karşı çıkararak bireye toplum karşısında öncelik tanıyan (Berten-Silveria-Pourtois, 2006:189) liberal teorinin bireye verdiği önem, Yayla tarafından şu şekilde vurgulanmaktadır:

“Klâsik liberalizmin, tek vasıflı bir tanımını yapmamız istenseydi, liberalizm bireyi esas alan ve bu çerçevede kural ve kurumlar geliştiren, daha doğrusu bir evrim süreci içinde kendiliğinden gelişen kuralları ve kurumları bireysel insan gerçekliği çerçevesinde açıklamaya çalışan bir sosyal teoridir demek yeterli olurdu” (Yayla, 1993: 149).

Klâsik liberalizmin bireyciliğinin her şeyden önce ontolojik bir bireycilik olduğunun üstünde duran Yayla, liberalizmin, beşerî ilişkilerin merkezine bireyi koyduğunu vurgular. Buna göre, birey “toplum”, “halk”, “millet” gibi sosyal bütünlerin yapısından daha somut ve gerçektir. Birey, toplumsal tüm yapı ve kurumların esasını oluşturmaktadır ve toplum, halk ve/ya da başka bir kolektif bütünden çok daha önemlidir (Yayla, 1993: 150). Dolayısıyla, ontolojik açıdan bireyi merkeze alarak toplumu ikinci plana iten bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak da, toplumsal yapı bireyden yola çıkılarak değerlendirilmekte yani liberalizm sadece ontolojik açıdan değil metodolojik açıdan da bireyci bir tutum sergilemektedir.

---

⁴ Yayla, klâsik liberalizmin pozitivizmle olan bağıyla ilişkili olarak da klâsik liberal rasyonalizmin, sosyal dünyadaki olayların, fiziki dünyadaki olaylar gibi yasalara bağlanamayacağını öngördüğünü, dolayısıyla sosyal bilimlerin amacının sosyal dünyadaki ampirik düzenlilikleri keşfetmek olduğu inancını reddettiğini ve fakat değerlerin sosyal bilim alanına katılmaması gerektiği yani olgu-değer ayrımı anlamına gelen yaklaşımıyla da pozitivist olduğunu söyler. A.g.e., s. 201.

Liberalizmin birey ve bireyciliğe verdiği önemle bağlantılı olarak özgürlüğe yaptığı vurguya da değinmek gerekmektedir. Çünkü liberal düşünce geleneğinde özgürlük, hemen hemen her yazar tarafından üzerinde önemle durulmuş bir husustur. Bir açıdan liberalizm bir özgürlük teorisi ve liberalizm kelimesinin etimolojik temelleri ile özgürlük ve serbestlik arasında kopartılamaz bir bağ vardır (Yayla, 1996: 49).

Liberal düşüncenin özgürlük anlayışının referans alındığı en önemli kaynaklardan biri olan "On Liberty" kitabında J.S.Mill'in, vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü arasında yakın bir bağ kurduğu ve ifade özgürlüğünün de düşünce özgürlüğünün olmazsa olmazı olduğunu temellendirmeye çalıştığı görülür. Özgürlüğü birey olma ile ilişkilendirerek, ferdiyeti, "saadetin önemli unsurlarından"(Mill, 1997: 106) biri olarak gören ve insanların düşünce ve eylemlerinde özgür davranmalarının da ancak başkalarına zarar vermesi durumunda toplum ve/ya da devlet tarafından engellenebileceğini düşünen Mill'e göre: "*Her hangi bir ferdin hareketinden cemiyete karşı mesul olabileceği kısım, o hareketin başkalarına taalluk eden kısmıdır. Yalnız kendisini ilgilendiren kısmında, onun istiklâli, hak olarak mutlaktır*" (Mill, 1997: 18).⁵

Yukarıda bireycilikle ilgili fikirlerine yer verdiğimiz çağdaş liberal düşüncenin başta gelen temsilcilerinden Hayek'de de özgürlüğün önemli bir yer tuttuğu görülür. Hayek, liberalizmin, diğer özgürlük anlayışlarından tefrik edilmek gayesiyle "negatif özgürlük" olarak adlandırılan özgürlük anlayışının birey merkezli bir anlayış olduğunu vurgular. Hayek'e göre, bireyin özgür eyleminin belirleyicisi başkaları değil sadece kendi özgür irade ve arzusudur (Hayek, 1978: 21). Bu sebeple liberal düşüncenin özgürlük anlayışı, bireyin herhangi bir dış zorlama olmadan, kendi iradesiyle hareket edebilmesi üzerine kurulmuştur (Hayek, 1978: 21).

1971'de yayınlanan "A Theory of Justice" adlı kitabıyla büyük etki doğuran liberal düşünür Rawls'ın, temel paradigmasını adalet üzerine kurduğu, adaleti de eşitlik ve özgürlüğün biricik sağlayıcısı olarak temellendirdiği görülür. Adaleti

---

⁵ Kuşkusuz, Mill'in özgürlük anlayışı, tüm öğeleriyle liberallerin benimsediği bir anlayış değildir, ancak düşünce özgürlüğüne yaptığı vurgu ve temellendirme yöntemiyle liberallerin özgürlük anlayışına verdiği ilham da yine liberallerce teslim edilmektedir. Gerek Mill'in özgürlük anlayışına yönelik liberal eleştirilerin yoğunlaştığı hususlar, gerekse de liberal teorinin dayandığı negatif özgürlük anlayışıyla, kolektif özgürlük anlayışlarının detaylı bir karşılaştırması için bkz., Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, a.g.e., s. 158-169.

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

toplumsal kurumların ilk erdemi olarak tanımlayan ve adalet üzerine inşa edilen bir toplumda sahip olunan dokunulmazlıkların, toplumun esenliği ve toplumsal çıkarlar adına bile olsa ihlal edilemeyeceğini söyleyen Rawls'a göre, adalet, başkaları tarafından paylaşılan daha büyük bir iyi adına bile olsa, insanların özgürlüklerinin ellerinden alınmasına izin vermez (Rawls, 1999:3). Rawls hakkaniyet olarak adalet ilkesinin iki kısım ve amacı içkin olduğunu söyler. İlki, her bir kişinin, herkesin temel özgürlüklerinin eşit olarak sağlandığı bir sistemde yaşaması; ikincisi ise toplumsal ve iktisadi eşitsizliklerin, hem herkese adil bir fırsat eşitliği sunacak hem de elverişsiz şartlarda yaşayanlara daha fazla fayda sağlayacak şekilde düzenlenmesidir. (Rawls, 1999: 302).⁶

Görüldüğü gibi liberal düşüncenin önde gelen düşünürleri, liberalizmin birey merkezli yaklaşımına paralel bir şekilde özgürlüğü, birey olmanın olmazsa olmaz koşulu olarak ele almakta ve eşitliği, bireysel özgürlüğe yaptığı/yapacağı katkı bağlamında değerlendirmektedirler. Bu anlayışta, birey ve bireysel özgürlüğe yapılan bu vurgunun doğal uzantısı olarak da, toplum, birey olmadan varlığından söz edilemez bir olgu haline indirgenmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda görüldüğü üzere, liberalizmin birey hesaba katılmadan dikkate almadığı toplumun, pozitivist anlayış açısından merkeze alınarak dizayn edilebilir bir aygıt olarak görülmesi, bu iki anlayışın daha baştan temel "aktör"e ilişkin bir radikal bir farklılığı haiz olduklarına işaret etmektedir. Birisinde ana aktör "birey", iken öbüründe "toplum" dur. Toplumun istenildiği gibi dizayn edilebilir yekpare bir bütün olarak gören anlayışlar, doğal olarak, toplumdan yola çıkarak bireyleri ikinci planda gören bir karaktere sahip olacaktırlar ki, pozitivizmin yaklaşımı da bu yöndedir. Liberal bakışın ise, hem devletin bir ideolojisi olmaması gerektiğine dair yaklaşımı hem

---

⁶ Dworkin de liberalizmin eşitlik ile olan bağına parmak basarak, en azından Kant'tan beri, siyaset kuramının temel sorularından birinin, hükümetin vatandaşlara eşit davranmasının ne anlama geldiği sorusu olduğunu söyler ve bu sorunun, ilki, hükümetin iyi hayat olarak tanımladığımız şey karşısında tarafsız olması, ikincisi ise, hükümetin bu konuda tarafsız olamayacağı, çünkü insanın ne olması gerektiğine bağlı bir kuram olmadan vatandaşlarına eşit davranamayacağı olmak üzere iki temel yaklaşım olduğunu belirtir. Ona göre birinci eşitlik kuramı, siyasi kararların birey ve toplumun değerlerinden bağımsız olması gerektiğini öngörürken, ikinci kuram, eşit davranma fikrinin insan ya da hayat için neyin iyi olduğu

de tek tek bireyler üzerinden toplumsal bir dizaynın olası zorluğuna işaret eden birey merkezli vurgusuyla, toplum mühendisliğini olumsuzlayan bir tavır sergilediği görülmektedir.

Ancak, Dworkin'in ısrarla vurguladığı, liberalizmin, devletin bireylerin kabul ettikleri farklı değerler konusunda tarafsız olmasının (Dworkin, 2006: 16) mümkün olup olmadığı ve/ya da bunun sağlanıp sağlanamayacağı ve devletin sahip olduğu hukuki düzenleme hakkının bireysel özgürlüklerle çelişip çelişmediği gibi dünden bugüne hep tartışıla gelmiş hususlar bir yana, biz, liberalizmin olgu-değer ayrımı konusunda paralellik arz ettiği ve akıl, bilim ve ilerleme gibi değerler konusunda bir benzerlik içerisinde olduğu pozitivismle (Arblaster, 1984: 79-83) olan bağının sadece bu epistemoloji ile sınırlı olmadığı/olmayacağı düşüncesindeyiz. Liberalizmin öngördüğü bireysel özgürlüklerin güvence altına alınmasının aynı zamanda iyi düzenlenmiş/düzenlenecek bir toplumun olmazsa olmaz koşulu olduğunu görmüştük. Bunu sağlayacak, yani, rasyonel esaslara uygun bir yasama faaliyetiyle, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak, üstün emredici güç olan devletin, bu buyurgan gücüyle bireysel özgürlükler arasındaki çelişkinin de farkında olan liberalizm, bu çelişkiyi en aza indirmek için de, devletin, siyasi, ekonomik faaliyetini asgariye indirmeyi öngörmektedir. Ama bize göre asıl problem de buradan kaynaklanmaktadır. Yani, liberalizm, her ne kadar birey öncelikli bir toplum ve devlet öngörse de, toplumsal yaşamda bireylerin sahip oldukları değerlerin belirleyiciliğini yadsıyarak, objektiflik adına değerlerinden boşaltılmış amorf bireyler oluşmasına yol açacak bir sakıncayı da beraberinde getirmekte, böylelikle, Horkheimer'in ifadesi ile: *"Kitle kültürünün sunduğu bütün araçlar ve kolaylıklar, bireysellik üzerindeki toplumsal baskıları güçlendirmekte ve bireyin direnme imkânını, modern toplumun atomize edici işleyişi içinde kendini koruma imkânını elinden almaktadır."* (Horkheimer, 2002: 166)

Kuşkusuz, liberal teorinin en temel özelliklerinden biri olduğu yukarıda belirtilen, bir müdahale olmaksızın toplumun kendisi için en faydalı sonuca, yani, "kendiliğinden doğan düzen"e ulaşacağı varsayımı; pozitivismin, toplumun pozitif kurallara göre dizayn edilmesi/edilebilirliği anlayışına taban tabana zıt bir mahiyet arz etmektedir. Ancak, liberal teorinin toplumsal sistemin müdahalesiz, mutlaka doğal bir düzene kavuştuğu/kavuşacağı anlayışı, aslında onun, birey ve bireysel özgürlükleri

---

hakikatinden yola çıkmaktadır ve liberalizm de bu ilk anlayışı temel almaktadır. Bkz., Ronald Dworkin, "Liberalizm", (Çev., Eylem Özkaya), *Liberaller ve Cemaatçiler*, içinde, a.g.e., s. 61,62.

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

merkeze alan anlayışıyla paradoksal bir çelişkiyi de içinde barındırmaktadır. Çünkü liberal teorinin en önemli parametrelerinden “kendiliğinden doğan düzen”, bireysel değil toplumsal bir duruma tekabül etmektedir ve öngörülen bu düzen içinde bireyler edilgen birer figür olmaktan öte bir belirleyiciliğe sahip de değildirler. Her ne kadar bireylerin, liberalizmin öngördüğü doğalarından kaynaklanan reflekslerle toplumsal yapıyı oluşturması ve zor kullanmaya yetkili devletin bireyin bu etkinliğinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak özgürlüğünü garantilemesinin, birey ve toplum/devlet arasında bir karşılıklık oluşturduğu ve bunun söz konusu çelişkiyi ortadan kaldıracağı iddia edilebilse de, bu doğal düzenin, liberal teori tarafından toplumun geleceği için bir ideal olarak sunulması (Mahçupyan, 1996: 22) bireyi, bu düzenin basit bir savunucusu durumuna düşürmektedir. Mahçupyan’ın ifadesiyle: “*Bu birey, ‘doğal düzeni’ oluşturan, etken bir varlık değil, ‘doğal düzenin’ sürdürülmesi için gerekli özelliklere sahip edilgen bir varlıktır*” (Mahçupyan, 1996: 23).

Görüldüğü üzere tüm bu handikapların önceliğini tartışmalı hale getirdiği liberal birey, teorik olarak, pozitivizmin adeta hiçleştirdiği bireyi ile bir arada anlamasa da, pratik açıdan, birey ve toplumun dizayn edilebilirliğine imkan vermesi açısından az da olsa bazı noktalarda kesişebilmektedir. Kuşkusuz, makalemizde de göstermeye çalıştığımız üzere, bu iki anlayış, çıkış noktaları, öncelikleri ve metodolojileri açısından asla aynı fotoğraf içine konulamayacak bir farklılık arz etmektedir. Ancak biz, tüm paradigmasını birey ve toplumun dizayn edilebilirliği üzerine kurmuş olan pozitivizmin karşısında, alabildiğince bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapan ve böyle bir düzenlemeyi şiddetle reddeden liberalizmin de, kendi bireylerini, edilgen birer varlık haline getirecek bir paradoksu içkin olduğuna dikkat çekerek, bunun sonucu olarak, hiç de öngörmediği bir toplum mühendisliğinin aktörü durumuna düşebileceğini tartışmaya çalıştık.

KAYNAKLAR

- Arblaster, A.(1984), **The Rise and Decline of Western Liberalism**, Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Berten, A.- Silveria P.- Pourtois H. (2006), **Liberaller ve Cemaatçiler**, (Çev., Z. Özlem Üskül Engin), (Der. A. Berten- P. da Silveria- H. Pourtois), Dost Kitabevi, Ankara.
- Chalmers, A. (1994), **Bilim Dedikleri**, (Çev., Hüsamettin Arslan), Vadi Yayınları, Ankara.

- Comte, A. (2001), **Pozitif Felsefe Kursları**, (Çev., Erkan Ataçay), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Dindar, B.(1988), **Emmanuel Mounier'de Personalizm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Durkheim, E. (2010), **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, (Çev, Cemal Bâli Akal), Dost Kitabevi, Ankara.
- Dworkin, R. (2006), "Liberalizm", (Çev., Eylem Özkaya), **Liberaler ve Cemaatçiler** , Dost Kitabevi, Ankara.
- Erdoğan, M. (1996), "Hangi Liberalizm", **Diyalog**, S.1.
- Etan, A. (1997), "Kişilik ve Eğitim", **Yüzyılımızda İnsan Felsefesi**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Haz., İoanna Kuçuradi, Ankara.
- Giddens, A. (2002),"Pozitivizm ve Eleştiricileri", (Çev., Levent Köker), Tom Bottomore-Robert Nisbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, içinde, (Haz., Mete Tunçay-Aydın Uğur), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Hayek, F. A. (1948), **Individualism and Economic Order**, The University of Chicago Pres, London.
- Hayek, F. A. (1978), **The Constitution of Liberty**, The University of Chicago Pres, Chicago.
- Horkheimer, M. (2002), **Akıl Tutulması**, (Çev., Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul.
- Köker, L.(1990), **İki Farklı Siyaset**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Lindsay, A.D. (1930-35), " Individualism" **Encyclopedia of the Social Sciences**, New York ,Cilt VII
- Lukes, S. (2006), **Bireycilik**, (Çev. İsmail Serin), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mahçupyan, E. (1996), Liberalizmi Anlamak: Temeller, İşlevler ve İkilimler., **Diyalog** , S.1.
- Mardin, Ş. (1993), **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul .
- Mill, J.S. (1997), **Hürriyet**, (Çev., Mehmet Osman Dostel.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özügül, O. (1991), **Pozitivizm ya da Mantık Olarak Felsefe**, Us Yayıncılık, İstanbul.
- Rawls, J. (1999), **A Theory of Justice**, Oxford University Press, Oxford.
- Simmel, G. (2009), **Bireysellik ve Kültür**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

Birey ve Toplumun Dizayn Edilebilirliği Açısından Liberal Teori - Pozitivizm Karşılaştırması

- Tocqueville A. (1994). **Amerika'da Demokrasi**, (Çev., İhsan Sezal-Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Ural, Ş. (1986), **Pozitivist Felsefe**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yayla, A. (1993), **Liberal Bakışlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Yayla, A. (1996), "Liberalizm Ne Değildir?". **Diyalog**, S.1.

TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNDE KAMU-ÖZEL SEKTÖR İŞBİRLİKLERİ: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ***

Halit ÇİÇEK***, Çiğdem ALIÇAVUŞOĞLU****

Öz

Kamu hizmetlerinin sunumunda, kamu altyapı inşasında ve kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılan, özel ve kamu sektörü arasındaki işbirliği uygulamaları olarak ifade edilen ve giderek dünyada daha geniş kullanım alanları bulan Kamu Özel Sektör İşbirlikleri (KÖSİ) bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada KÖSİ'lerin ayrıntılı olarak tanımlanması ve ulaştırma sektörü özelinde KÖSİ'lerin nasıl algılandığının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma da kullanılan veriler, Tokat ili kamu ulaştırma kurumlarında görev yapan 102 personelden anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma verilerinin incelenmesinde çapraz tablo, Ki-kare testi ve korelasyon istatistiksel analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları ulaştırma hizmetlerinin verimliliğini ve etkinliğini maksimize edecek, zaman ve maliyet avantajı sağlayacak işbirliği uygulamalarının tam olarak anlaşılmadığını ve özelleştirme ile karıştırıldığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel Sektör İşbirlikleri, Ulaştırma Sektörü, KÖSİ, Tokat.

PUBLIC PRIVATE SECTOR COOPERATIONS IN THE TRANSPORT SECTOR IN TURKEY: EXAMPLE OF TOKAT PROVINCE

Abstract

It expressed as a collaboration between the private and public sector cooperations, Public Private Sector Cooperations are becoming more widely used around the world who are the subject of this research study. The intention of this study is to define Public Private Sector Cooperations and how the Public Private Sector Cooperations in transport sector is perceived by the society is aimed to be investigated. In parallel with this purpose, the data used in the research were collected from 102 public transportation agency employees in Tokat by survey method. Cross tabulations, chi-square test and correlation statistical analysis were used for examine the research data. The research results have shown that not fully

* Bu makale, Doç. Dr. Halit ÇİÇEK danışmanlığında Öğr. Gör. Çiğdem ALIÇAVUŞOĞLU'nun Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim dalında savunulan ve kabul edilen "Türkiye'de Ulaştırma Sektöründe Kamu ve Özel Sektör İşbirlikleri" adlı Yüksek Lisans Tezinden özetlenerek oluşturulmuştur.

** Makale Geliş Tarihi: 16.11.2015. Yayın Kabul Tarihi: 16.05.2016.

*** Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Tokat. E-posta: halit.cicek@gop.edu.tr

**** Öğr.Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Pazar Meslek Yüksekokulu, Tokat. E-posta: cigdem.alicavusoglu@gop.edu.tr

understanding of cooperations that will maximize the efficiency and effectiveness of transport services and that will provide time and cost advantage, and have shown that mixed with privatization.

Key Words: Public Private Sector Cooperation, Transport Sector, PPP, Tokat.

GİRİŞ

Modern ekonomilerin dayandığı ana unsurlardan biri, eşya ve insanın taleplerine uygun şekilde taşınabilmesidir. Hareketlilik hayat standardının ana parçası olduğu için, artan ekonomi ve nüfus nihayetinde meydana çıkan yeni hareketlilik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için daha faal bir ulaştırma altyapısının ortaya konulması zarurieti doğmuştur.

Ulaştırma sektörü, karayolları, demiryolları, havayolları, denizyolları ve bilgi-iletişim altyapısı ile Türkiye ekonomisinin ana bileşenlerinden birisidir. Sosyal ve ekonomik girdileriyle toplumu devamlı tesiri altına alan bir yapıya haiz ulaştırma sektörü, üretim sürecinin önemli bir parçasını meydana getirmesi ve önemli yatırımların ekonomide yarattığı tesirleri bakımından, ülkelerin ekonomik yapıları içerisinde hatırı sayılır bir yere sahiptir. İnsan hayatında ve ekonomik hayatta bu derece mühim bir yer kaplayan ulaştırma sektöründe, teknoloji ve bilimin değişim ve gelişiminden dolayı, bu ihtiyaçlar istikametinde ulaştırma sistemleri meydana gelmekte, inovasyona gidilmekte, çeşitli taşıma türleri birleşerek varlığını devam ettirmektedir.

Kamu sektörü tarafından sunulan mal ve hizmetlerde büyük bir hızla özelleştirmeye gidilmesi ve bu durum sonucunda devletin gücünü kaybetmesi endişeleri, özelleştirme uygulamaları sonucunda beklenen faydanın görülmemesi yeni bir finansman modeli olan Kamu Özel Sektör İşbirliklerini gündeme getirmiştir. Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe KÖSİ uygulamaları konusunun seçilmesinde belirleyici rol oynayan husus; söz konusu alanda KÖSİ ile ulaştırma sektörünü bütünleşmiş bir şekilde ele alan kümülatif, rasyonel bilgiler ışığında yazılmış, nitelikli kaynakların sınırlılığıdır. Bu çalışmada Türkiye’de ulaştırma sektöründe kamu sektörü ve özel sektörün etkileşiminin ülke üzerindeki getirileri, etkileri taranarak ortaya konulacak, Tokat ili ölçeğinde kamu-özel sektör işbirliklerinin nasıl algılandığı bu sektörde çalışanlar üzerinde yapılacak anket yöntemiyle araştırılacaktır.

1. Kamu Özel Sektör İşbirliği Kavramı

Dünyada 1990'ların başlarından bu yana kullanılıyor olmasına karşın, bugüne kadar üzerinde ortak bir tanıma ulaşılamamış olan KÖSİ kavramı, genel anlamıyla kamu sabit sermaye yatırımlarının ve kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesi için kamu ve özel sektör arasındaki çok geniş bir alandaki işbirliği uygulamalarını ifade etmektedir. KÖSİ uygulamaları; kamu ve özel sektör arasında risk, yatırım, kazanç ve sorumluluğun paylaşılması olarak tanımlanmaktadır. Bu işbirliklerinin ortaya çıkma sebepleri farklı olmakla birlikte, genel ortak amaç; kamu altyapı ve hizmetlerinin tanımlanması, finansörlüğünün yapılması, oluşturulması, işletilmesi ve bakımının sağlanması için en iyi finansal rezervin en uygun finansman olanağıyla sağlanmasıdır. Kamu hizmetlerinin KÖSİ uygulamaları ile teminindeki en temel neden, yüksek vasıflı ve daha kaliteli kamu hizmetinin etkin şekilde, minimum maliyetle ve özel sektör eliyle sağlanarak kamu finansmanı açısından diğer kamusal altyapı yatırımları için imkân ve fırsat oluşturulması olarak ifade edilebilir. (Sarısu, 2008: 199-205).

Standard&Poor's (2005) ise KÖSİ'yi "kamu ve özel sektör arasında yer alan çok sayıda sektöre ait ustalıkların, tecrübenin ve finansmanın arzulan politik sonuçlarını elde etmek amacıyla paylaşılmasını içeren orta ve uzun vadeli ilişki yöntemi" şeklinde tanımlamaktadır. Genel olarak KÖSİ, "yatırımların ve hizmetlerin, bir sözleşme çerçevesinde, risk, getiri ve maliyetlerinin kamu sektörü ve özel sektör arasında paylaşılması ile gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir" (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6).

1.1. Dünyada ve Türkiye'de Ulaştırma Sektöründe KÖSİ

KÖSİ uygulamaları günümüzde birçok alanda yaygınlaşmaya başlayan modellerdir. Ulaştırma sektöründe de bu tarz işbirlikleri sıklıkla görülmektedir. Devlet gerek altyapı gerekse ulaştırma gibi sektörlerde proje geliştirme, uygulama, finanse etme ve ileride doğabilecek sorunları önleme noktalarında özel sektörün tecrübelerinden faydalanmak istemektedir. Burada amaç, hem özel sektör açısından istihdam yaratmak hem de sosyal devlet anlayışının gereğini yerine getirmektir (Tekin, 2007: 11).

1.2. Dünyada ve Türkiye'de Karayolu

Türkiye'de ve dünyada en yaygın ulaşım türü olarak kara yolları tercih edilmektedir (T.C. Ulaştırma Bakanlığı & İTÜ, 2005: 7.1-1). Karayolu taşımacılığının günümüzde tüm dünyada kendine özgü özellikleri bulunan en önemli taşımacılık şekli

Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği

olduğu söylenebilir. Denizlerle çevrili olmak bakımından Türkiye ile aynı durumda olan İspanya’da taşımacılıkta karayollarının, toplam taşımacılıktaki payı %92,1 olarak görünmektedir. Bu oran İngiltere için %88,9, 15 AB ülkesi için ortalama %79,2’dir. Türkiye’de ise 1990 yılında % 76 olan karayolu taşımacılığı aradan geçen yıllarda payını daha da artırmıştır, 2000 yılında %89’a ve 2002 yılında da %93 oranına ulaşmıştır. 2005 yılında %94’e çıkmıştır. ABD’de karayolu taşımalarının genel taşımacılık içindeki yeri %28’dir. Dünya üzerinde yapılan çalışmaların odak noktası karayolunun sahip olduğu bu kullanıma oranının daha düşük seviyelere çekilebilmesi üzerinedir (MEB, 2011: 7).

Tablo 1: Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Karayolu Uzunlukları, 2011(Km)

Ülke Adı	Otoyol	Ulusal Yollar	2.Derece Yollar	Diğer	Toplam
Fransa	11.412	9.745	377.857	654.201	1.053.215
İngiltere	3.685	49.067	122.665	244.334	419.752
Almanya	12.845	39.673	178.184	413.000	643.517
İtalya	6.668	20.773	151.583	312.100	491.124
İspanya	14.554	15.056	136.298	501.053	666.961
Türkiye	2.199	31.372	31.558	305.227	370.276

Kaynak: (ERF, 2015:16-17)

Tablo 1’de, seçilmiş Avrupa ülkelerinde Avrupa Yol Federasyonu (ERF) tarafından 2012 yılında yayınlanmış olan yol istatistikleri yer almaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere toplamda Fransa 1.041.173 km, İngiltere 419.596 km, Almanya 644.258 km, İtalya 492.649 km ve İspanya 666.519 km karayolu uzunluğuna sahiptir. Türkiye’deki rakamlara bakıldığında diğer ülkelere göre aşağıda kaldığı söylenebilir.

Tablo 2: Kamu Altyapı Yatırımlarının KÖSİ ile Gerçekleşme Yüzdesi (2010)

Aralık (%)	Ülke Sayısı	Ülke/Ekonomi
0% - 5%	9	Avusturya, Almanya, Kanada, Danimarka, Fransa, Hollanda, Macaristan, Norveç, İspanya
>5% - 10%	7	Birleşik Krallık, Çek Cum., Slovak Cum., Yunanistan, İtalya, Güney Afrika, İrlanda
>10%-15%	2	Kore, Yeni Güney Galler
>%15- 20	0	
>20%	2	Meksika, Şili
Toplam	20	

Kaynak: (OECD, 2012)

KÖSİ uygulamaları gelişmiş ülkelerde çok çeşitli sektörlerde altyapı ve hizmet gereksinimlerinin giderilmesinde kullanılmaktadır (Çerçi, 2011: 11). OECD tarafından 2012 yılında yayınlanan veriler 20 üye ülkedeki KÖSİ altyapı yatırımlarının kamu yatırımları içerisindeki paylarını göstermektedir. Tablo 2’de OECD tarafından 2010 yılında üye ülkelerde kamu sektörü altyapı yatırımlarının KÖSİ ile gerçekleşme yüzdesi yer almaktadır. Tabloya göre, 20 ülkenin 9’unda KÖSİ altyapı yatırımlarının kamu yatırımları içindeki payı 0%-5% arasında, 7’sinde >5%-10% arasında, 2’sinde >10%-15% arasında ve 22sinde >20% üzerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye’de yolcu ve yük taşımacılığının karayolları üzerinde arttığı ve başka ülkeler ile karşılaştırıldığında taşımacılığın daha fazla bir bölümünün karayolları ile yapıldığı söylenebilir. (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011: 50). Türkiye’de karayolu taşımacılığının toplam taşımacılık içindeki payının %90’nın üzerinde oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmış olması, diğer ulaşım sistemlerine oranla karayolu ağının geliştirilmesine daha fazla ağırlık verildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (T.C. Ulaştırma Bakanlığı & İTÜ, 2005:2).

Tablo 3: Türkiye’de Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları (Milyon)

Yıllar	Taşıt-km	Ton-km	Yolcu-km
2009	72.432	176.455	212.464
2010	80.124	190.365	226.913
2011	85.495	203.072	242.265
2012	93.989	216.123	258.874
2013	99.431	224.048	268.178

Kaynak: (TÜİK, 2013)

Tablo 3, 2009-2013 yılları arasında karayolları üzerindeki seyir ile yük ve yolcu taşımalarını göstermektedir. Buna göre, 5 yıl içerisinde taşıt seyrinin 26.999 milyon km, yük taşımalarının 47.593 milyon ton ve yolcu taşımalarının 55.714 milyon km arttığı görülmektedir.

1.3. Dünyada ve Türkiye’de Demiryolu

Dünya üzerinde birçok ülke tarafından tercih edilen demiryolu özellikle dünya savaşları sonrası dönemden başlayarak tercih edilirliliğini kaybetmeye başlamıştır. 1940’lı yıllarda başlayan otomotiv sektöründeki teknolojik gelişmeler ve aynı zamanda karayolunun esnekliği demiryolu ulaşımına olan talebini azaltmıştır (TCDD, 2013). Ulaşırmada ilk alternatif olarak tercih edilen demiryolu bu özelliğini karayoluna

Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği

devretmiş durumdadır. Bu durumun birçok ülke için geçerli olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır (Sarılğan, 2007: 4).

Demiryolu ile yolcu taşınmasında en zirve nokta Japonların 1960 yıllarında yapmış oldukları hızlı trenlerle olmuştur denebilir. Saatte 210 km hız yapabilen bir trenin 1960’larda yapılmasının sonrasında bu hızın artırılmasına yönelik farklı ülkeler tarafından çalışmalar devam etmiştir. Bahsedilen hız seviyeleri başta olmak üzere, karayollarına nazaran birçok avantajı olan demiryollarının güvenlik açısından barındırdığı artılar da karayoluna oranla tercih edilirliğinin artmasında etkili olmuştur (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011: 66).

Yolcu taşımacılığındaki gelişmeyle orantılı olarak demiryollarının yük taşımacılığındaki seviyesi de iyileşme göstermiştir. Bu pozitif gelişmelerin devamını amaç edinen ülkeler, Trans Avrupa ve Trans Asya gibi uluslararası ağlar ve koridorlar oluşturmak ve beraberinde diğer ulaşım türleri ile birlikteliği sağlamak için işbirliği yapma yönünde hareket etme çabasına girişmişlerdir (Taşgit, 2008: 53).

Tablo 4’de ülkeler bazında 2010, 2011 ve 2012 yıllarında demiryolu uzunlukları yer almaktadır. Diğer ülkelere kıyasla Türkiye’nin geride kaldığı görülmektedir. Türkiye’de 1950-2002 yılları arasında sadece 945 km. yeni demiryolu yapılabilmemiş, karayollarına daha fazla ağırlık verilmiştir. 2004-2013 döneminde ise, uygulanan politikalar neticesinde kaynak aktarımı artırılmış, projeler hayata geçirilerek demiryolu yatırımlarına öncelik verilmiş ve 1.724 km. yeni demiryolu yapılmıştır (TCDD, 2013: 10).

Tablo 4: Ülkeler Bazında Ana Hat Demiryolu Uzunlukları (Toplam Yol/ Km)

Ülke Adı	2010	2011	2012
ABD	228.513	228.218	228.218
Rusya	85.292	85.167	84.249
Çin	66.239	66.050	66.298
Hindistan	63.974	64.460	64.460
Kanada	58.345	52.002	52.002

Fransa	33.608	34.621	30.013
Almanya	33.708	33.576	33.509
İtalya	18.011	17.045	17.060
İngiltere	-	16.408	16.423
Türkiye	9.594	9.642	9.642

Kaynak: (Dünya Bankası, 2014)

2013 yılı sonu itibariyle Türkiye, 8.846 km'si konvansiyonel ana hat, 2.363 km'si tali hat ve 888 km yüksek hızlı hat olmak üzere 12.097 km demiryolu hattına sahiptir. 2009 yılı sonu verilerine bakıldığında bu rakamın 11.405 km olduğu görülmektedir. Bahsedilen ana hatların %91'i tek hat ve %9'u çift hattır. Toplam hatların %27'si elektrikli, %33'ü sinyallidir (TCDD, 2013: 21). Gelişmekte olan bir sektör olan demiryolu sektöründe 2013 yılı sonu itibariyle yaklaşık 30.000 çalışan istihdam edilmektedir (TCDD, 2013: 11). 2013 yılında 2003 yılına oranla 8 kat artan ödeneği ile birlikte demiryolu sektörüne 2003-2013 yılları arasında yaklaşık 32,7 milyar TL kaynak aktarımı yapılmıştır (TCDD, 2013: 11).

Demiryolu sektöründe kamu özel sektör işbirliği kapsamında 1999 tarihinde Antalya-Alanya demiryolu projesinin yap-işlet-devret modeli ile yaptırılabilmesi amacıyla çıkarılan ihaleye teklif gelmemiştir (TBMM, 2000: 132). Aynı zamanda Kapıkule Demiryolu Hudut Garının Yeniden Yapılandırılması projesinde yap-işlet-devret ihalesi için YPK onayı alınmış, uygulama sözleşmeleri için onay alınacaktır (Sarısü, 2012: 28).

1.4. Dünyada ve Türkiye'de Havayolu

Hava yolu taşımacılığının diğer taşımacılık sektörlerine göre getirisinin yüksek olması ülkelerin bu sektöre daha fazla yatırım yapmalarına neden olmaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu etkilere paralel olarak dünya genelinde havayolu aracılığı ile taşımacılık faaliyetlerinin daha çok tercih edilmesine neden olmuştur. Bu noktada yaşanan gelişmeler öylesine önemli düzeylerde ki bu pazardan maksimum kar elde edebilme amacı ile bazı ülkelerin yatırımları da bu yöne doğru kaymıştır. Dünya genelinde 14 bine yakın havaalanı olduğu göz önüne alındığında faaliyetlerin boyutları daha net anlaşılabilir. Bu havaalanlarından 836 tanesinin uluslararası standartlara uygunluk sağlıyor olduğu bilinmektedir. Bu

Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği

havaalanlarında yıllık 5 milyar civarı insanın faydalandığı düşünüldüğünde ise rakamların ne kadar büyük ve önemli olduğu görülecektir (Taşgit, 2008: 53).

Havayolu taşımacılığında sadece insan değil bunun yanında yük/eşya taşımacılığı da yapılmaktadır. 2010 yılı talep istatistiklerine göre kargo alanında olan talep yolcu alanındaki talebin iki katından daha fazla artış göstermiştir. Bu artışlar sivil havacılığın hem dünya pazarında hem de Türkiye ekonomisi üzerinde çok büyük bir etkisi olduğunun göstergesidir (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011: 81-82). IATA (International Air Transport Association) tarafından yayımlanan 2010 yılı talep istatistikleri neticesine göre uluslararası tarifeli hava trafiğinde yolcudaki artış %8,2, yükte ise %20,6 artış olduğu kaydedilmiştir. 2009 Yılı ile kıyaslandığında ortalama yolcu yükü %2,7 artış ile %78,4, nakliye yükü ise %5,2 artış ile %53,8 olmuştur (SHGM, 2012).

Türkiye’de 2006-2011 yılları arasında ulaştırma sektöründeki talep ülke GSYİH’na ortalama %14 katkıda bulunmuş ve yaklaşık %8 oranında yükselmiştir. Karayolu, demiryolu, denizyolu ve hava taşımacılığı için yıllık talep ise, sırasıyla %7,6, %2, %5 ve %16 olarak artış göstermiştir. Hava taşımacılığındaki bu en yüksek artış, sivil havacılığın dünya ölçeğinde hızla gelişen sektörler arasında yer aldığı ve ülkemizin ticari faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığının kanıtıdır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011).

Türkiye’de 2015 yılı itibarıyla 52 adet sivil hava ulaşımına yönelik havaalanı bulunmaktadır (DHMİ, 2015). Bu da havayolu taşımacılığına yapılan yatırımların ve verilen önemin bir göstergesidir. Bir yıl içerisinde iç ve dış hatlar toplam yolcu sayısının hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu da havayolu kullanımının sıklığı konusunda aydınlatıcı olmaktadır (DHMİ, 2015).

Türkiye’de ulaştırma sektörüne 2003-2014 yılları arasında yapılan toplam yatırım tutarı 195,2 milyar TL (T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2015), bu yatırımların KÖSİ ile gerçekleştirilen kısmı ise yaklaşık 27 milyar TL olmuştur (World Bank Group, 2014: 3). KÖSİ modellerinden yap-işlet-devret modeli havaalanı yatırım finansmanı için ana model haline gelmiştir. Yap-işlet-devret modeli ile tamamlanan havaalanlarının birçoğunun işletme hakları ise, kira sözleşmeleriyle özel sektöre devredilmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda hem sektör kira geliri elde etmiş hem de KÖSİ kapsamında uzun vadede özel sektör işletiminin önü açılmıştır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011: 86). Antalya Havalimanı I. ve II. Dış Hatlar Terminalleri (yap-işlet-devret), Atatürk Havalimanı Dış Hat Terminal Binası (yap-işlet-

devret), Dalaman Havalimanı Dış Hat Terminal Binası (yap-işlet-devret), İzmir Adnan Menderes Havalimanı Dış Hat Terminal Binası (yap-işlet-devret), Ankara Esenboğa Havalimanı İç ve Dış Hat Terminal Binası (yap-işlet-devret), Atatürk Havalimanı İç ve Dış Hat Terminal Binaları (uzun dönemli kiralama), Antalya Havalimanı İç ve Dış Hat Terminal Binaları (uzun dönemli kiralama), Antalya Gazipaşa Havaalanı (uzun dönemli kiralama), Zonguldak Çaycuma Havaalanı (uzun dönemli kiralama) havayolu sektöründe uygulanan KÖSİ modellerinden birkaçını oluşturmaktadır (Sarıs, 2012: 27).

1.5. Dünyada ve Türkiye’de Denizyolu

Deniz ticareti ve ulaşımı çok eskilere dayanmaktadır. Günümüzde deniz ulaşımı modernleşmeye başlamış, gelişme ve değişimler kaydetmiştir. Hızla gelişen teknoloji ve artan ticaret hacimleri sayesinde dünyada denizcilik artık bir taşımacılık türü olmaktan ziyade gemi inşa sanayi, deniz turizmi, liman işletmeciliği, yatçılık faaliyetlerini de kapsayan çok daha geniş bir endüstri olmuştur. Bununla birlikte bu endüstriden fazla pay almak isteyen ülkelerin aralarındaki rekabet artmış durumdadır. Dolayısıyla müşteri talepleri karşılanırken istekler ve elde edilecek faydanın maksimize edilmesi ortak hedef olmuştur (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011: 93-94).

Dünya filosunda 2012 yılı başında 300 GT ve üstü gemi sayısı toplamda 48.197 adet iken, gemi tonajı toplam 1.46 milyar DWT, konteyner filo kapasitesi toplam 15.3 milyon TEU olmuştur. Dünya deniz ticaret hacmi 1950’li yıllarda 500 milyon ton iken, 2012 yılında 9 milyar tona ulaşmıştır. Dünya ticaretinin hacim olarak %75’i denizyolu ile gerçekleştirilmektedir. 15 trilyon dolar parasal değeri olan dünya ticaretinin 9 trilyon doları denizyolu ile gerçekleştirilmektedir (Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, 2012:5-6).

2008 yılında başlayan küresel kriz denizyolu taşımacılığında azalmaya neden olmuştur. Kriz nedeniyle bankalar bilançolarında küçülmeye gitmiş ve bu durum denizcilik sektörüne verilecek olan kredilerin daralmasına yol açarak finansman sıkıntısını gündeme getirmiştir. Çin ve Hindistan gibi enerji ve hammadde talepleri giderek artan gelişmekte olan ülkeler navlun fiyatları ve denizcilik sektörünü ayakta tutmaya devam etmektedir (Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, 2012:8).

Küresel rekabetin arttığı ve sınırların ortadan kalktığı denizyolu taşımacılığında ana unsurlar gemi ve limanlardır. Türkiye ithalat ve ihracatının %90’ına yakın bir

kısmı denizyolu ile yapılmaktadır. Bu durum Türkiye limanlarının önemi daha da artırmaktadır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2013: 40).

Türk deniz ticaret filosunda (150 GT ve üzeri gemiler); 2009 yılında 1.722 olan adet sayısı 2014 yılında 1.888 adete, tonaj bazında ise 8,15 milyon DWT’den 9,06 milyon DWT’a yükselmiştir. 300 GT ve üzeri gemi sayısı ise; 2009 yılında 1.203 adete iken 2013 yılında 1.252 adete, 8,11 milyon DWT iken 9,18 milyon DWT olmuştur (www.ubak.gov.tr, 2015).

2000’li yıllarda artan yeni gemi talebiyle birlikte Türkiye gemi inşa sanayi kapasite artışı sağlayarak dünyadaki gemi inşacı ülkeler arasında önemli bir konum elde edebilmiştir. Fakat gemi inşasında yerli katkı sınırlı kalmıştır (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, 2011:98). Tersane sayısı 2002 yılında 37 iken 2015 yılı başı itibariyle 72 adet ve 3,61 milyon DWT’luk kurulu kapasitesi olan faal tersane mevcuttur (www.ubak.gov.tr , 2015

Denizyolu ulaşım sektöründe KÖSİ uygulamalarına bakılacak olursa, Trabzon Limanı (işletme hakkı devri), Çanakkale Kepez Limanı Üstyapı Tesisleri (yap-işlet-devret), Güllük Gemi Yanaşma İskelesi (yap-işlet-devret) ve Bodrum Yolcu İskelesi (yap-işlet-devret) örnek olarak verilebilir.

2.Tokat İli Kamu Ulaştırma Kurumlarında Görev Yapan Personelin KÖSİ Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Tokat ilinde kamu ulaştırma kurumlarında görev yapan personelin Türkiye’de ulaştırma sektöründe KÖSİ uygulamaları hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan anket çalışması bu bölümde değerlendirilecektir. Anket çalışmamız SPSS 19 programı ile analiz edilmiştir.

2.1. Yöntem

İlgili anket uygulaması, Tokat ilinde kamu ulaştırma sektöründe çalışan tüm personele uygulanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. 123 adet çalışan ile görüşülmesi planlandığı için, 123 adet form hazırlanmış, ancak 112 çalışana ulaşılmış ve formları doldurmayı kabul etmişlerdir. Geriye kalan 11 adet form, personelin izinde olması, birkaç kez gidilmesine rağmen ulaşılamamış olunması gibi nedenlerden ötürü boş kalmıştır. 10 adet anket hatalı/eksik bilgi/ yanlış doldurma yüzünden dikkate alınmamış olup toplamda 102 ulaştırma personeli verileriyle bulgulara esas olan analizler yapılmıştır.

Araştırmada yüzde oran tablo, sıklık (frekans) ve çapraz tablo istatistiksel yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların yüzde oranları ve sıklık (frekans) oranları bulunmuştur. Ardından çapraz tablolar yapılarak farklı sorular arasındaki ilişkiler çapraz analiz tekniğiyle değerlendirilmiştir.

2.2. Araştırma Grubu

Anket çalışmasının alanı, Tokat ili sınırları içerisinde faaliyet gösteren kamu ulaştırma sektörü çalışanlarıdır. Kitle ise, Tokat ili sınırları içerisinde faaliyet gösteren Karayolları Genel Müdürlüğü 74. Şube Şefliği, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü Tokat Havalimanı, T.C. Devlet Demiryolları Zile ve Turhal Tren İstasyonu, Tokat Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü ve Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü personelinde oluşan kamu ulaştırma sektörü çalışanlarıdır.

Araştırma grubunu, Tokat ilinde kamu ulaştırma sektöründe çalışan 123 çalışan oluşturmaktadır. Sektör çalışanlarının dağılımı ise Tokat Karayolları İl Müdürlüğü 74. Şube, 9; Tokat Belediyesi Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü'nde 4, Fen İşleri müdürlüğünde 16; Tokat Havalimanı Müdürlüğü'nde 56; Turhal tren istasyonunda 12 ve Zile tren istasyonunda 26 kamu çalışanı bulunmaktadır.

Ana kütleyi temsil edecek örneklem büyüklüğü, olasılıklı olmayan (tesadüfi olmayan) örneklem yöntemlerinden amaçlı veya yargıya dayanan örneklemeyle 112 olarak belirlenmiştir. Amaçlı veya yargıya dayanan örnekleme yönteminde ögeler, örnek için çalışma evreninden tesadüfi olarak değil, belirli özellikleri dolayısıyla veya araştırma yapanın kararı veya sağduyusuna göre seçilirler (Böke, 2010:125).

Tablo 5: Ankete Katılan Çalışanların Yaş Dağılımı

	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
18-25 arası	2	2,0	2,0
26-35 arası	41	40,2	42,2
36-45 arası	41	40,2	82,4
46-55 arası	14	13,7	96,1
56-65 arası	4	3,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Ankete katılan çalışanların yaş dağılım sonuçlarına göre, katılımcıların %2'si 18-25 yaş aralığında, %40,2'si 23-35 yaş aralığında, %40,2'si 36-45 yaş aralığında, %13,7'si

46-55 yaş aralığında ve %3,9’u 56-65 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Yani anket katılımcılarının %82,4’ünün 46 yaş ve altındaki yaş grubunda olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Ankete Katılan Çalışanların Cinsiyet Dağılımı

	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
Bay	95	93,1	93,1
Bayan	7	6,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında, %93,1’i erkek, %6,9’u kadın çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Dağılımdan da anlaşılacağı üzere, kamu ulaştırma kurumlarında görev yapan kadın çalışan sayısı oldukça düşüktür.

Tablo 7: Ankete Katılan Çalışanların Eğitim Durumları

	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
İlköğretim	0	0,0	0,0
Lise	27	26,5	26,5
Üniversite	72	70,6	97,1
Lisansüstü	3	2,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların eğitim durumu dağılımına göre, %26,5’i lise mezunu, %70,6’sı üniversite mezunu ve %2,9’u lisansüstü derece mezunlarından oluşmaktadır.

Tablo 8: Ankete Katılan Çalışanların Çalışma Süreleri

	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
İlköğretim	0	0,0	0,0
Lise	27	26,5	26,5
Üniversite	72	70,6	97,1
Lisansüstü	3	2,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Ulaştırma sektör çalışanlarının çalışma sürelerinin dağılımı ise, %21,6’sının 0-5 yıl arası çalışma süresine, %27,5’inin 6-10 yıl arası çalışma süresine, %8,8’inin 11-15 yıl arası çalışma süresine, %27,5’inin 16-20 yıl arası çalışma süresine ve %14,7’sinin 20 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olduğunu göstermektedir. Bu dağılım bize her çalışma süresinden çalışanın ankete katıldığını göstermektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket metodu kullanılmıştır. Anket soruları ulaştırma sektöründe çalışan kamu personelinin KÖSİ uygulamaları konusunda eğilim, görüş ve beklentilerini belirlemek amacıyla, ilgili literatür araştırılarak hazırlanmıştır.

Anket geliştirme çalışması sırasında, KÖSİ ile ilgili yapılan çalışmalarda ulaştırma sektöründe daha önce yapılmış bir çalışma bulunmamakla birlikte, Türkiye için önerilen idari bir KÖSİ çerçeve modeli (Sarısu, 2007); KÖSİ'nin gayrimenkul yatırım ortaklıklarıyla ilişkisi (Akkaya, 2010); Türkiye'de sağlık hizmetlerinin sunumunda KÖSİ etkinliği (Keskin, 2011); yerel kamu hizmet sunumunda KÖSİ uygulamaları (Aydın, 2011); şehir hastanelerinde KÖSİ'nin geliştirilmesinin sonuçları (Kesgin, 2013) gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında anket soruları hazırlanmıştır.

2.4. Bulgular

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%70,6) Türkiye'de ulaştırma hizmetlerinin kalitesi ve verimliliğini orta düzey ve üzerinde bulmaktadır. Çalışılan kuruma göre değerlendirilecek olursa, bu çoğunluğu daha çok belediye, karayolları ve DHMİ çalışanlarının oluşturduğu söylenebilir. Burada dikkate değer bir durum olarak ortaya çıkan TCDD çalışanlarının %96,4 gibi çok büyük bir çoğunluğunun Türkiye'de ulaştırma hizmetlerinin kalitesi ve verimliliğini orta düzey ve altında yetersiz bulmasıdır. Çalışma süresine göre değerlendirilecek olursa, 20 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olanların yetersiz olduğu görüşünü bildirdikleri söylenebilir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%76,5) Türkiye'de ulaştırma harcamaları için devletin orta düzey ve üzerinde yeterli ödenek ayırdığını ifade etmişlerdir. Çalışılan kuruma göre değerlendirilecek olursa, belediye, karayolları ve DHMİ çalışanları bu görüşte iken, TCDD çalışanlarının çoğunluğu (%89,3) bu görüşün aksini belirtmiştir. Çalışma süresine göre değerlendirilecek olursa, test sonuçları açısından çalışma süresinin bu konuda katılımcı görüşlerinde pek de etkili olmadığı söylenebilir.

Ulaştırma sektör çalışanlarının iş memnuniyeti ve personel yeterliliği hakkındaki görüşleri ağırlıklı olarak orta düzeydedir. Ancak DHMİ çalışanlarının çoğunluğu iş memnuniyetini olumlu ve sektörde çalışan personel sayısını yeterli düzeyde olarak değerlendirmiştir. Çalışma süresine göre değerlendirildiğinde, çalışma

Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği

süresi ile memnuniyet ve personel yeterliliği görüşleri arasındaki ilişkinin zayıf olduğu söylenebilir.

Türkiye’de ulaştırma hizmetlerine ayrılan ödeneği belediye, karayolları ve DHMİ çalışanlarının çoğu yeterli bulurken, TCDD çalışanlarının %92,9’u orta düzey ve altında olduğu görüşündedir. Test sonuçlarına göre, çalışma sürelerinin görüşler üzerinde pek etkili olmadığı söz konusu olmaktadır.

Ankete katılan çalışanların KÖSİ konusunda çok fazla veya çok az bilgi sahibi olanlar arasında değişen yüzdeleri birbirine yakınlık göstermektedir. Yani her düzeyde bilgi seviyesine sahip katılımcının mevcut olduğu söylenebilir. Çalışma sürelerine göre değerlendirildiğinde ise, 20 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olanların diğer çalışma sürelerine oranla nispeten büyük bir oranının (%60) yetersiz bilgi sahibi olduğu görüşünü açıkladığı görülmektedir.

Çalışılan kuruma ve çalışma süresine göre KÖSİ’nin maliyeti düşürüp düşürmeyeceği hakkındaki görüşler incelenmiş ancak test sonuçlarındaki farklar önemli bir düzeyde olmadığı için anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

KÖSİ’nin ülke kaynaklarının etkinliği üzerine etkisinin olup olmadığı görüşleri üzerinde çalışılan kuruma göre farklılık etkili olup olmadığına bakılmıştır. Buna göre, belediye, karayolları ve DHMİ çalışanlarının çoğu katkı sağlayacağı görüşünü belirtirken, TCDD çalışanlarının nispeten çoğu her hangi bir katkı sağlamayacağı görüşünü belirtmiştir. Çalışma süresine göre bir farklılık olup olmadığına bakıldığında ise, görüşlerin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

3.SONUÇ

Kamu hizmetlerine duyulan ihtiyaç gün geçtikçe hızlanarak artmaktadır. Kıt kamu kaynaklarının altyapı yatırımlarının finansmanında yetersiz kalması ve klasik yöntemlerle kamu hizmetlerinin görülmesi sunulan kamu hizmetlerinde beklenen kalite ve etkinliği sağlayamamaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte amaç eldeki kaynakları etkili ve verimli kullanarak en kaliteli hizmeti sağlamaktır. Gelişen tüketici talepleri, sürekli yenilenen teknoloji, özel sektörün dinamikliğinden ve esnekliğinden faydalanılması ve arzulan hizmet kalitesinin gerçekleştirilebilmesi gibi nedenlerle hizmet sunumunda kamu kesiminin özel sektöre bazı yatırımları devretmesi gerekliliği söz konusu olmaktadır. Bu nedenle Kamu Özel Sektör İşbirliklerinin geliştirilip yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Ulaşım sektörü hususunda Türkiye'nin havayolu, denizyolu ve demiryolu alanlarında dünya standartlarını yakalayabildiğini belirtmek güçtür. Ülkede genel anlamda karayolu ağırlıklı ulaşım ağlarının varlığı ve ulaştırma sektöründe karayolu kullanımının yaygın olduğu bilinmektedir. Geride kalan yıllarda sürekli olarak karayoluna yatırımlar yapılmıştır. Demiryolu konusunda ise neredeyse hiçbir yatırım yapılmamıştır. Türkiye genelinde son yıllarda yapılan yatırımlar değerlendirme dışı tutulduğunda hala Cumhuriyet Dönemi'nden kalan demiryolu ağlarının kullandığı söylenebilir. Havayolu ulaşımı hususunda ise son yıllarda ilerleme olduğu bilinmektedir. Demiryolu ve havayolu ulaştırma sektöründe yatırım maliyetlerinin yüksek olması ve uzun vadeli yatırımlar olmaları sebepleriyle, karayoluna oranla geri planda kaldıkları düşünülmektedir.

Türkiye'de Kamu Özel Sektör İşbirliklerinin geliştirilmesini destekleyecek ve ülkenin ihtiyaçlarına yanıt verebilecek biçimde çalışmalar yapılabilmesi için gerekli hukuki alt yapının varlığını ifade edebilmek mümkün değildir. Araştırma sonucunda görüldüğü üzere, sorunun ana kaynağı kanun, yönetmelik ve mevzuatlar arası bütünlük olmamasıdır. Mevcut sistem mümkün olan en kısa sürede revize edilmelidir ve gerekirse dünya üzerinde başarılı olarak gerçekleştirilmiş Kamu-Özel sektör işbirlikleri model olarak alınmalıdır. Aksi takdirde sistemin, konunun en temel dayanağı olan yasal çerçeve ve yaptırımlar konusunda yetersiz kaldığından başarılı olarak uygulanması mümkün görünmemektedir.

Özel sektörün kamu işbirliğindeki dinamizmi, etkin kaynak kullanımı, hızlı hareket kabiliyeti ve yeni bir bakış imkânı sunabilme kapasitesinde devlete nazaran üstünlüğü söz konusudur. Bu üstünlükten yararlanılabilmesi durumunda bu yeni yöntemin faydası görülebilir. Ayrıca kamu özel işbirliği projeleri ile kamu sektörü, özel sektörün proje konusu tesislerin tasarlanması ya da hizmetin sunulma yöntemine dair yenilikçi yaklaşımlarından da bu kapsamda yararlanılıp özel sektör girişimci ruhunun kamu hizmetlerinde kullanımı sağlanması mümkün olabilecektir.

Anket çalışması neticesinde her düzeyde KÖSİ hakkında bilgi sahibi çalışan yer alsa da KÖSİ konusunda gereken yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve özelleştirme ile karıştırdıkları fark edilmiştir. Bu nedenle, KÖSİ konusunda daha çok seminer, yayın, konferans vb. bilgilendirmelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yine katılımcıların ulaştırma sektöründe KÖSİ'nin maliyet ve zaman avantajını değerlendirmede dikkate değer bir görüşlerinin olmadığı sonucu, ulaştırma

Türkiye’de Ulaştırma Sektöründe Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri: Tokat İli Örneği

hizmetlerinin verimliliği ve etkinliğini maksimize edecek bu uygulamanın tam olarak anlaşılmadığını ortaya koymaktadır. KÖSİ uygulamalarına verilecek önem ile finansman sıkıntısı ortadan kaldırılmaya çalışılacak, aynı zamanda ulaştırma sektöründe talep edilen hizmetlere çok daha hızlı cevap verilebilecektir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, K.Ö. (2010), Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarıyla İlişkisi.
- Aydın, G. (2011), Yerel Kamu Hizmetlerinde Kamu Özel Sektör Ortaklıkları: Çanakkale Belediyesi Örneği.
- Böke, K. (2010), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Çerçi, A. (2011, Ocak-Mart), Kamu Özel İşbirlikleri (Public-Private-Partnerships-PPP) Modeller, Riskler ve Finansman. Kalkınma(59).
- Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, (2012), Deniz Ticareti Analizleri.
- DHİMİ, (2015). www.dhmi.gov.tr, <http://www.dhmi.gov.tr/havaalanlari.aspx> (01.03 2015).
- Dünya Bankası. (2014), Rail Lines (total route-km).
- ERF (European Union Road Federation). (2015). Year Book 2014-2015.
- Keskin, S. (2011), Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Kamu-Özel Ortaklığı Modeli: Aydın Örneği.
- Kesgin, S. (2013), Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Kamu Özel İşbirlikleri: Sağlık Bakanlığı Örneği.
- MEB Ulaştırma Alanı (2011), Karayolu Taşımacılığı Modülü.
- OECD. (2012), Recommendation of the Council on Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships. OECD.
- Sarılgan, E. (2007), Bölgesel Havayolu Taşımacılığı ve Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi için Yapılması Gerekenler, Anadolu Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir.
- Sarısu, A. (2007), Kamu ve Özel Sektör İşbirlikleri-Türkiye için Bir Model Önerisi.
- Sarısu, A. (2008), “Altyapı Yatırımlarında Kamu ve Özel Sektör İşbirlikleri-I”, Yaklaşım Dergisi(181), 199-205.
- Sarısu, A. (2012), Kamu & Özel Sektör İşbirliği Modeli ile Yatırım. Finans Kulüp.

- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2012). <http://web.shgm.gov.tr/doc4/2010fr.pdf> (15.02.2015).
- Standard & Poor's. (2005), KÖSİ Kredi Anketi, www.standardandspoor.com.
- Taşgit, Y. E. (2008), Havayolu Yolcu Taşıma Şirketlerinde Uygulanan Rekabet Stratejileri: Türk Şirketlerine Yönelik Nitel Bir Araştırma. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012), Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler. Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı, & İTÜ. (2005), Ulaştırma Ana Planı Stratejisi Sonuç Raporu. Ulaştırma ve Ulaşım Araçları Uyg-Ar Merkezi, Ankara.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı (2011), Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023, Ankara.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (2014), Deniz Ticareti 2013 İstatistikleri Deniz Taşıtları, Denizyolu Taşıma, Teşvik ve Gemi Sanayi İstatistikleri, Ankara.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (2015), 2003-2014 İstatistiklerle Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme, Ankara.
- TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü (2013), Demiryolu Sektör Raporu (TCDD).
- TCDD (2013), T.C. Devlet Demiryolları İstatistik Yıllığı 2009-2013.
- Tekin, A. G. (2007), Kamu-Özel Sektör İşbirlikleri Kamu-Özel Ortaklıkları. www.oib.gov.tr/baskanlik/aligunertekin.pdf (10.03.2015).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2000), Genel Kurul Tutanağı 21. Dönem 2. Yasama Yılı.
- TÜİK. (2013), Ulaştırma İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051 (10.03.2015).
- World Bank Group. (2014), 2014 Global PPI Update.
- www.ubak.gov.tr (2015), T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı: <http://www.ubak.gov.tr/> (10.01.2015).

**“OLAYLAR VE TANIKLAR’IN” IŞIĞINDA MACAR ORYANTALİST
GYULA GERMANUS İLE ABDÜLMECİD EFENDİ***

Melek ÇOLAK**

Öz

Macar edebiyatının önemli isimlerinden olan oryantalist yazar Gyula Germanus (1884-1979) Osmanlı İmparatorluğu ve Türkleri yakından tanıyan yabancıların başında gelmektedir. 1903-1906 yılları arasında başlayan bu tanışma, I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiştir. Türk-Macar ilişkilerinin iyice güçlendiği I. Dünya Savaşı yıllarında, önce 1915’te Macar Hilâl-i Ahmer Komitesi (A Magyar Felhold Bizottsága) aracılığı ile Macaristan’dan Türkiye’ye gönderilen malzemenin nakliyatından sorumlu bir irtibat subayı olarak Türkiye’ye gelen, Çanakkale Cephesi ile ilgili anıları bulunan Germanus, 1918 yılında Richard Fricsay’ın yönetimindeki ordu orkestrasının Türkiye’deki konserinin organizasyonu göreviyle tekrar İstanbul’a gelmiştir.

Bu gelişinde sanata düşkünlüğü ile tanınan ve sadece resim değil, Batı müziği ile de ilgilenen Abdülmecid Efendi ile tanışmıştır. Germanus’un İstanbul ve Osmanlı topraklarından birçok Arap ülkesine, Hindistan’a kadar uzanan hayatı ile ilgili anıları, “*Tények es Tanúk*” (*Olaylar ve Tanıklar*) adlı eserde bir araya getirilmiştir. *Olaylar ve Tanıklar*’da yer alan “*A vörös felhold szolgalátában*” (*Hilâl-i Ahmer ‘in Hizmetinde*) adlı bölüm, Germanus’un 1915 ve 1918 yılındaki seyahatleri ve anıları ile ilgilidir. Bu bölümde Abdülmecid Efendi ile ilgili anıları da yer almaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarındaki Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve sosyo-kültürel bakımdan bir yabancıнын gözüyle değerlendirilmesi açısından oldukça önemli olan bu anılar, Abdülmecid Efendi ile de ilgili son derece önemli bilgilerle beraber dönemin Türk-Macar ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gyula Germanus, Abdülmecid Efendi, Türk-Macar, I. Dünya Savaşı.

**HUNGARIAN ORIENTALIST GYULA GERMANUS AND
ABDÜLMECİD EFENDİ IN THE LIGHT OF “EVENTS AND WITNESSES”**

Abstract

One of the important names of Hungarian literature, author Gyula Germanus (1884-1979) is one of the prominent figures knowing Ottoman Empire and Turks closely. His acquaintance with the Empire and Turks started in 1903-1906 and continued during 1st World War. During the years of 1st World War

* Makale Geliş Tarihi: 08.12.2015. Yayın Kabul Tarihi: 22.04.2016.

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: tunam10@gmail.com

“Olaylar Ve Tanıklar’ın” Işığında Macar Oryantalist Gyula Germanus İle Abdülmecid Efendi

when Turkish-Hungarian relations gained strength, Germanus was sent to Turkey as a liaison officer responsible for the transportation of the materials sent from Turkey by Hungarian Hilal-i Ahmer Committee (A Magyar Felhold Bizottsága) in 1915 and he had some memories about Çanakkale front and then in 1918, he came back to Istanbul for the organization of army orchestra under the leadership of Richard Fricsay. When he was in Istanbul, he met Abdülmecid Efendi, who was known for his keenness on art and interest in western music.

Germanus travelled from Istanbul to many Arabian countries and India and he published his memories experienced during these travels in the book entitled “*Tények es Tanúk*” (*Events and Witnesses*). The section called “*A vörös felhold szolgálatában*” (*Hilâl-i Ahmer ‘in Hizmetinde*) in *Events and Witnesses* is about his travels and memories in 1915 and 1918. In this section, there are his memories about Abdülmecid Efendi. These memories are quite important for evaluating Ottoman Empire from political and socio-cultural aspects during 1st World War from the eyes of a foreigner and very important information about Abdülmecid Efendi are discussed in relation to Turkish-Hungarian relations.

Key Words: Gyula Germanus, Abdulmecid Efendi, Turkish-Hungarian, World War

I.

I. GYULA GERMANUS’UN “OLAYLAR VE TANIKLAR’I”: *Tények és Tanúk*

Macar edebiyatının önemli isimlerinden olan, Müslüman ülkelerin edebiyatı, dili ve kültürü üzerine birçok çalışma yapan, İslam dinini seçtiği söylenen ve Müslüman ülkelerde Şeyh Hacı Abdülkerim Germanus ismini kullanan¹ Türk edebiyatı ve tarihi ile de ilgili birçok makale ve kitap yayımlayan

¹ Gyula Germanus (1884-1979) Budapeşte’de dünyaya gelmiş, ilk ve orta öğreniminden sonra, 1902 yılında Budapeşte Bilimler Üniversitesi Felsefi Bilimler Fakültesi’nde Tarih ve Latince, 1903-1906 yılları arasında İstanbul’da hukuk öğrenimi görmüştür. 1906-1907 yıllarında Viyana ve Leipzig Üniversitelerinde öğrenim gören yazar, Arapça ve Türkçe’nin yanı sıra Türk ve Arap tarihi ile birlikte edebiyatını da öğrenme fırsatı elde etmiş, 1907’de Arap dili ve tarihi üzerinde doktorasını yaptıktan sonra, 1908 yılında Vámbéry’nin tavsiyesi ile British Museum’da kütüphaneci olarak göreve başlamıştır. 1911-1920 yılları arasında Budapeşte Ticaret Akademisi’nin yanı sıra, Arap ve Türk Dili Bölümü’nde de öğretim üyeliği yapmış, 1920 yılından itibaren Budapeşte Üniversitesi Ekonomi Bölümü’nde, 1934 yılından itibaren de Budapeşte Teknik ve Ekonomi Üniversitelerinde dil ve tarih dersleri vermiş;1930’lu yıllarda Türk, Mısır ve Hindistan

Macar oryantalist-yazar Gyula Germanus'un² İstanbul ve Osmanlı topraklarından birçok Arap ülkesine, Hindistan'a kadar uzanan hayatı ile ilgili anılarını içeren "A félhold fakó fényében" (*Hilalin Solgun Işığında*) ve "Kelet fényei felé" (*Doğunun Işıklarına Doğru*) adlı iki eseri, *Tények és Tanúk (Olaylar ve Tanıklar)* adlı kitapta bir araya getirilmiştir.³ Henüz Türkçe'ye çevrilmemiş, olan bu kitapta yer alan *A félhold fakó fényében* adını taşıyan bölüm büyük ölçüde Türklerle ilgilidir (Tények, t.y.: 13-157).⁴

Germanus bu bölümde *Első keleti utam (İlk Doğu Yolculuğum), Török világ 1903-ban (1903'te Türk Dünyası), Az Akasztófa árnyékában (Darağacının Gölgesinde), Utazás a múltba (Geçmişe Yolculuk), Kisázsiai élmények (Küçük Asya Hatıraları), Konstantinápolytól Isztambulig (Konstantinapol'den İstanbul'a Kadar) ve A Vörös Félhold szolgálatában (Hilâl-i Ahmer'in Hizmetinde)* adlı başlıklar altında Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki izlenimlerini, anılarını sunmaktadır (Tények, t.y.: 13-147). Bu bölümde yer alan "A Vörös Félhold szolgálatában" (*Hilal-i Ahmer'in Hizmetinde*) adlı bölümde saray ve çevresi, konserler, Abdülmecid Efendi ile ilgili hatıraları da yer almaktadır (Tények, t.y.: 125-130). "Hilalin Solgun Işığında'n" hareketle, Gyula Germanus'u Abdülmecid Efendi'ye götüren yol ayrımlarının ilk durağı, "ilk doğu yolculuğu" olan Bosna-Hersek gezisinden sonra (Tények, t.y.: 18), Doğu Akademisi aracılığı ile İstanbul'a gelmesi oldu (Tények, t.y.: 25). Burada ittihatçı çevre ile iç içe olan (Tények, t.y.: 30-34) ve bu yüzden kısa bir süre hapis yattığı anlaşılan Germanus'un (Tények, t.y.: 51-63) tekrar İstanbul'a geldiği 1915 yılında ise artık durumu değişmişti. "1908 Jön Türk Devrimi'nden sonra İttihatçılar işbaşında idiler. Genç Türklerin her rüyaları gerçekleşmiş ancak bu rüyayı savaş kabusu bozmuştu." (Tények, t.y.: 108-109). Germanus'un İstanbul'a tekrar gelişi de bu savaş sırasında olmuştu.

Üniversitelerinde misafir öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Gyula Germanus, 1979 yılında vefat etmiştir. (bkz. Çolak, 2011: 358-359).

² Gyula Germanus'un *Gondolatok Gül Baba sirjánál (Gül Baba Türbesinde Düşünceler), A Török forradalom (Türk Devrimi), A Keleti misztika és a Bektási dervisek (Doğu Mistizmi ve Bektaşi Dervişleri)* başlıklı makaleleri; *A félhold fakó fényében (Hilalin Solgun Işığında)* ve *Kelet fényei felé (Doğunun Işıklarına Doğru)* isimli kitapları bunlar arasında en önemlileridir. (Akdoğan 1996: 47).

³ (Bkz. Tények és Tanúk, t.y.) Basım yılı gösterilmemiş olan eserin tamamı 598 sayfadır.

⁴ Tamamı 273 sayfadan oluşan "A félhold fakó fényében" adlı bölümün 134 sayfası Türklerle ilgilidir.

“Olaylar Ve Tanıklar’ın” Işığında Macar Oryentalist Gyula Germanus İle Abdülmecid Efendi

Türk-Macar dostluk duygularının iyice arttığı bir ortamda, Macar Hilal-i Ahmer Komitesi (A Magyar Félhold Bizottsága) görevlisi sıfatı ile Macaristan’dan Türkiye’ye gönderilen malzemenin nakliyesinden sorumlu bir irtibat subayı olarak yer almış, hatta Çanakkale cephesinde savaşın bizzat tanığı olmuş, İngilizlere esir düşmüştü (Çolak, 2007: 133-140).

Savaş badiresini atlatan Germanus’un (Çolak, 2007: 140-141) İstanbul’a üçüncü gelişi, 1918 yılında oldu. Germanus’un deyimini ile “*I. Dünya Savaşı, Türk-Macar dostluğunu güçlendirmiş, Macar subay ve topçular Türk cephelelerinde hizmet etmişlerdi. Savaş gerginliği 1918 baharında zirveye ulaşmıştı. Bu yüzden ümidi kırılan halka sanatla yeni bir güç aşılanmalıydı. Richard Fricsay’ın yönetimi altındaki ordu orkestrasının konserler vermesi için Türkiye ve Bulgaristan’a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu görevin organizasyonu Gyula Germanus’a verilince yazar 1918 ilkbaharında tekrar İstanbul’a gelmişti.*” Pera Palas’ta kalan yazar bütün boş zamanını eski dostlarıyla, yazarlarla, bilim adamlarıyla geçirdi. Fricsay Orkestrası Dolmabahçe Sarayı’nda Sultan Mehmet Reşad’ın huzurunda konser verdi. Fricsay, Sultan tarafından Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildi. Aynı bir görüşmede Germanus’u da Osmanlı nişanı ile ödüllendirdi. Orkestra, Harbiye Vekili Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa onuruna da konser verdi. Pera Palas Oteli’nde Enver Paşa ve Macar asıllı Ödön Széchenyi Paşa ile de görüşen Germanus’un en ilginç karşılaşması bir başka şahsiyet ile Abdülmecid Efendi ile oldu (Tények, t.y.: 125-128).

II. GYULA GERMANUS İLE ABDÜLMECİD EFENDİ

II.1. Abdülmecid Efendi ve Macarlar

Osmanlı sarayının ve Abdülmecid Efendi’nin Macarlar ve Macar sanatçılar ile tanışıklığı daha eskiye dayanıyordu.

Müzikte batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak XIX. yüzyılda Osmanlı saraylarına yurtdışından konser, opera ve operet temsilleri için sanatçılar davet edilmiş (Baydar, 2010: 77), bunun sonucu olarak Osmanlı-Macar Batı müziği ilişkilerinin bir nevi temelini atan meşhur Macar piyanist-besteci Franz Liszt (1811-1886) 1847 yazında konser vermek üzere İstanbul’a gelmiş, Abdülmecid’in huzurunda ve halka açık çeşitli mekanlarda konserler vermiş (Flesch, 2004: 53, Gökçe, 2011: 30-33; Baydar, 2010: 77), Liszt, Donizetti Paşa’nın Mecidiye Marşına

“*Büyük Parafraz’ı*” bestelemiş, bu jesti Sultan Abdülmecid tarafından ödüllendirilmişti (Baydar, 2010: 77).

Liszt’in Osmanlıda bıraktığı izler sadece 1847 yılı konserleri ile sınırlı kalmamış, Liszt’in izinden giden, *Macar Tefvik* adıyla anılan piyanist Alessandro Voltan, piyanist besteci Géza Hegyei ve keman sanatçısı Karl Berger Osmanlı’ya gelip konserler vermiş, öğrenci yetiştirmiş ve Batı müziği konusunda çalışmalarda bulunmuş müzisyenlerdi (Baydar, 2010: 78).

Abdülmecid Efendi’nin de güzel sanatlara olan ilgisi küçük yaşlardan itibaren babasının dikkatini çekince onun ,özellikle resim ve müzik dersleri almasını sağlamıştı (Satan, 2011: 28). Babası Sultan Abdülaziz Batı müziğinin popüler dans türlerinde besteler yapmıştı. Böyle bir ortamda büyüyen şehzade ilk müzik derslerini Sultan Abdülaziz’in gözdelerinden olan Feleksu Kalfa’dan almış (Satan, 2011: 44-45) sadece resimle değil, Batı müziği ile de ciddi bir şekilde meşgul olmuştu (Gökçe, 2011: 31). Bu bağlamda keman, viyolonsel, piyano ve klavsen çalan ve bestekar olan Abdülmecid Efendi (Satan, 2011: 45), Franz Liszt’in yetiştirdiği bir piyanist olan, Türkiye’de yaşayan Macarların daveti üzerine bir konser vermek için 1887’de İstanbul’a gelen ve evlenince İstanbul’da kalmaya karar veren Géza Hegyei’den piyano dersleri almış, kompozitör Liszt’in yağlı boya bir portresini yaparak ona armağan etmişti (Gökçe, 2011: 30)⁵. Géza Hegyei’nin saray erkanından en gözde öğrencisi o idi (Baydar, 2010: 99). Ayrıca Franz Liszt hayranı olan ve onun İstanbul maceralarını dinleyerek büyümüş bir keman virtüözü olan (Gökçe, 2011: 32) daha sonra Müslüman olup *Ömer Baki* ismini alan (Satan, 2011: 45) Karl Berger de (1894-1947) 1918 yılı başlarında Abdülmecid Efendi’den konser vermek üzere davet alarak İstanbul’a gelmiş, verdiği 6 konserin ardından Macaristan’a döndükten birkaç ay sonra Abdülmecid Efendi’den Saray Musiki Hocalığı teklifi almıştı (Baydar, 2010: 113). Bu teklifi kabul ederek İstanbul’a yerleşen Berger’den saray erkanı gibi, Abdülmecid Efendi de ders almıştı. Berger, sarayda verdiği derslerin yanı sıra saray desteğiyle halk konserleri vermişti (Baydar, 2010: 116).

---

⁵ Abdülmecid Efendi’nin halife olduktan sonra Liszt’in kaldığı evi müze yapmak için teşebbüse geçtiği ve İstanbul’da kullandığı piyanonun peşine düştüğü bilinmektedir. Bir arzusu da kendisinin yaptığı kompozitör portrelerinin bu müzenin duvarına asılmasıydı. Ancak hilafetin ilgası ile bu proje sona erdi. (Gökçe, 2011: 31).

“Olaylar Ve Tanıklar'ın” Işığında Macar Oryantalist Gyula Germanus İle Abdülmecid Efendi

Şehzade Abdülmecid Efendi'nin sanata olan bu ilgisi (Tények, t.y.: 129), 1918 yılı ilkbaharında Richard Fricsay'ın yönetimindeki orkestranın organizasyonu ile ilgilenen Gyula Germanus'la karşılaşmasını sağladı (Tények, t.y.: 125-127).

II.2. Abdülmecid Efendi ve Gyula Germanus

Fricsay orkestrasının Sultan Mehmet Reşad, Enver Paşa ve Cemal Paşa onuruna verdiği konserlerden sonra (Tények, t.y.: 125), Germanus, Pera Palas Otelindeki bu karşılaşmayı “*A vörös Félhold szolgálatában*” da şöyle anlatmaktadır (Tények, t.y.: 127-128):

“Bir öğleden sonra odamda gazeteleri okuyordum. Eski alışkanlıklarına uyarak seçkin otelde de mütevazi oda seçmiştim. Devlete böyle de yeterince pahalıya mal oluyordum. Okuyuşumdan beni yavaş kapı tıkırtısı uyandırdı. Kapıyı açtım. Mütevazi çehreli bir Türk beyi içeri girerek benimle çok görüşmek isteyen Abdülmecid Efendi'yi kabul etmemi rica etti.”

- Mütevazi beye “memnuniyetle” diye cevap verdim.

-“Aşağıda bir salonda oturunuz! Ben hemen oraya ineceğim.”

-“O daha ziyade burada, odada görüşmek istiyor” dedi.

-“Konforsuz” diye cevap verdim. “Sadece bir sandalyem var. O'na, beni aşağıda beklemesini söyleyiniz.”

Misafir, sırtını bana dönmeden odadan çekildi. Çok saygılı bir şekilde davranıyordu. Birkaç saniye sonra tekrar kapıyı tıklattılar. Haberle geri geliyor diye düşündüm ve kapıyı açtım. O değildi. Bir başka bey gelmişti. Hoş suratını kırılan sakal çevrelemişti ve gözünden irfan saçılıyordu. Rahatsız ettiğinden dolayı özür diledi. Zemin kata zahmet vermek istememişti. Zira O'nun bana ihtiyacı vardı. Daha önce haber verdikleri gibi kendini Abdülmecid olarak takdim etti. İstemeye istemeye tek sandalyemi sundum. Ama kabul etmedi. “Bu, benim yerim” dedi. Yatağa oturacak! Peşini bırakmadım. Çok rica ettim, artık nezaketten usanmıştım. Ama o izin vermiyordu. Yatağıma oturdu. Kendime “bu adam benden ne istiyor?” diye soruyordum. Sohbet yavaş başlamıştı. Fakat temkinle kimliğini gözlediğinden çok şey belli olmuştu. Fransızca ve Almanca da biliyor, müziğe tapıyor ve resim yapmaya da alışkın. Çok kültürlü bey idi. Sonra o sordu. Dünyanın kaderi, savaşın sonu ve yeni dünyanın manzarasının nasıl olacağı onu çok ilgilendiriyordu. Cevaplarımı ölçülü bir şekilde seçiyordum. Artık meçhul misafirimle bu körebe oyunu konuşmaya daha fazla dayanamadım. Şöyle bir yutkundum ve ağızımdan baklayı çıkardım:

-Zatıalinizin meşguliyeti nedir?

-Meşguliyetim mi? diye sorarcasına karşılık verdi.

-Aslında meşguliyetim yok. Abdülmecid Efendi'yim, Türk tahtının varisi!

Sandalyeden sıçramıştım... "Efendi" her şehzadenin şeref ünvanıdır. Fakat bu efendinin ben veya diğer yüz binlerce efendi gibi olmadığını nasıl düşünememiştim.

Dostça gülümsedi.

- Mazeret beyan ederek, "o yüzden beni odanızda kabul etmeniz için yardımcımınla çağırtmıştım" -"Çünkü dikkat çekmek istemedim." dedi.

Bundan sonra yatağımdan kalkıp sandalyeye oturmaya razı bile olmadı. Ama artık şimdi daha serbest, daha açık bir şekilde konuşuyordum. Casus diye korkmam gerekmiyordu."

Bu sohbette Gyula Germanus "savaş hakkındaki karamsarlığını ve acı çeken insanlığın birbirini bulduğu barış politikasından" söz edince, "bu sözlerinin Abdülmecid Efendi'de derin etki yaptığını" bildirmektedir (Tények, t.y.: 128-129).

Germanus'un ifadesi ile "O da tahtta hakkı olan her Osmanlı şehzadesi gibi yıllardan beri sadece sarayında yaşıyor, dünyaya kapalı ve zamanını sanata ve edebiyata adıyordu. Müziği taparcasına seviyordu. Ve Germanus'tan Fricsay Orkestrasını sarayına davet etmesini rica etti. Ayrılırken, onun arabasına kadar eşlik etmesine izin vermedi. Geldiği gibi gözükmeksizin gitti." (Tények, t.y.: 129).

II.2.2. Abdülmecid Efendi ve Fricsay Orkestrası

Bu görüşmeden "birkaç gün sonra" Germanus'un anlatımıyla "bütün orkestra, vapurla, onu, Şehzade Abdülmecid'in görkemli sarayına nakletmek için faytonlar ordusunun onları beklediği Asya kıyısına geçti. Sarayın ön cephesi Boğaza bakıyor ve onu büyük bir bahçe çevreliyordu. Ziyaret kabulünün ilk faslı fotoğraf çekimi idi. Her zamanki gibi gruplandırma birçok zorlukla ve daha ziyade kıkırdaşmalarla birleşiyordu. Abdülmecid Efendi'nin eşsiz bir ev sahibi olduğu belli oluyordu. Sırım gibi oğulları organizasyonda ona yardım ediyorlardı. Akrabalar da temsil ediliyordu. Onun dışında birçok bakan, müsteşar, saray erkanı ile birlikte yaklaşık 100 kişi olmuşlardı." (Tények, t.y.: 129).

Hatıra fotoğrafının çekildiği bu anı Germanus şöyle anlatmaktadır (Tények, t.y.: 129):

"Dev tablo (grup fotoğrafı) hazırlanmıştı ve fotoğrafçı şakalaşanları kah buraya kah oraya oturttu. Şehzadenin 3 yaşındaki çok güzel küçük kızı Nilüfer mutlaka fotoğrafta olmayı istiyordu. Benim kucağıma gelmek için izin istedi ve ben boşuna onu, kameranın

“Olaylar Ve Tanıklar’ın” Işığında Macar Oryantalist Gyula Germanus İle Abdülmecid Efendi

merceğinden kuş fırlayacak diye yatıştırdım. O sürekli kımıldadı. Büyük an gelmişti. Fotoğrafçı telaşlı bir şekilde mercekte kapakları çekti... bir, iki, üç (egy, kettő, három!). Herkes kımıldamadan dinliyordu. Çekim başarılı olmuştu. Kucağımda tuhaf bir nem hissettim. Küçük Nilüfer ağlıyordu ve saraya koştu. Ama ben orada kaldım. Herkes güldü. Ama daha büyük bir felaket olmamıştı!”

Germanus bundan sonra “büyük salona girdiklerini ve orkestranın çok güzel eserler icra ettiğini, bu eserleri perdeyle önü kapanmış bitişik salonda haremın gizlenmiş güzellerinin hayranlıkla dinlediklerini” anlatmaktadır (Tények, t.y.: 129-130).

Saraydaki yemek ziyafeti ve gecenin sonu ise şöyledir (Tények, t.y.: 130):

“Geniş yemek salonunda uzun masalar, şef garsona ait sofraservisleri içinde pişirilen yemeklerle dolup taşıdı. Baş köşede Veliht ve oğulları, diğerleri masaldaki gibi karmakarışık, rasgele oturdular: bir şehzade, bir çingene, bir bakan, bir alto. Hizmetçiler fır döndüler; çok nefis yiyecekler, içecekler getirdiler. Fransız şampanyasının verdiği zevk sınır tanımıyordu. Karmakarışık hoplayıp sıçırıyorduk, şakalaşıyorduk, kahkaha atıyorduk. Birisi Maarif Nazırı’nın ayakkabısını çıkardı ve Boğaz’a fırlattı. Ayakkabı keyifli bir şekilde engin denize doğru yüzdü. Nazır tek bacakla daha uzun bir süre sıçradı. Gece yarısına doğru bütün topluluk arabaya koştu ve şarkı söyleyerek eve gitti. Arabacı oturağında, arabacının yanında, birer müsteşar, faytonda birbirine sarılmış birer bakan ve birer kemancı oturmuştu. Herkes her şeyi unutmuşçasına çok mutluydu.”

Germanus’un bu ziyafetten birkaç gün sonra Enver Paşa ile görüşmesi, devrin siyasi panoraması hakkında bilgi verici niteliktedir. Şöyle ki (Tények, t.y.: 130):

“Birkaç gün sonra Enver Paşa beni çağırttı ve bilgisi ve izni olmaksızın Abdülmecid’i, orkestra ile birlikte sarayında ziyaret etmeye cüret ettiğimden sitem etti. Eskiden Türk şehzadelerini öldürürlerdi. Daha sonra gözaltı hapsine aldılar. Şimdi dünyanın değiştiğine inanmıştım. Fakat Enver Paşa’nın kızgınlığı da yok olmuştu. Fricsay Orkestrası yurda hareket edeceği zaman gara geldi ve beni dostça kucaklayarak veda etti. Bu onunla son buluşmam oldu. Çöküşten sonra, bütün yaşamına uygun olarak, Kuran’ın ayetini mırıldanarak kahramanca öldüğü Türkistan’a, Turanlı kardeşlerine sığındı.”

III. “OLAYLAR ve TANIKLAR’IN” IŞIĞINDA DEĞRELENDİRME ve SONUÇ

Macar edebiyatının seçkin siması oryantalist-yazar Gyula Germanus Türk-İslam dünyası ile ilgilenen ve bu alanda pek çok eser veren bir bilim adamıdır.

Onun hatıralarını bir araya getirildiği *Tények és Tanúk (Olaylar ve Tanıklar)* adlı eser, büyük ölçüde Germanus'un Osmanlı İmparatorluğundan Milli devlet sürecine geçiş aşamasında bu dönemi, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak bir yabancıнын gözü ile değerlendirmektedir. Bu süreçte İstanbul'a birkaç kez gelen Germanus'un dikkatini çeken kişilerden biri Şehzade Abdülmecid Efendi'dir.

Sanata düşkünlüğü ve yeteneği ile bilinen Abdülmecid Efendi'nin Macar yazar Gyula Germanus ile karşılaşması yine sanatçı kişiliği nedeniyle olmuş, Fricsay Orkestrasının İstanbul'a gelişini organize eden Germanus ile buluşmuştur.

Germanus "*Olaylar ve Tanıklar'da*," "*Hilal-i Ahmer'in Hizmeti'nde*", Abdülmecid Efendi'ye geniş yer ayırmaktadır. Germanus'un hatıraları Abdülmecid, saray ve çevresi, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde siyasi ve kültürel ilişkiler ve İttihatçılar hakkında izlenimler sunarken, aynı zamanda, arka planla Osmanlı-Macar ilişkilerini yansıtmaya açısından son derece önemlidir. Henüz Türkçeye kazandırılmamış bu eser Abdülmecid'in kişiliği, çevresi, sanat tutkusu ve dönemin perde arkasını yansıtmaya açısından değerli bir kaynaktır.

KAYNAKLAR

- AKDOĞAN, İ. (1996), Gyula Germanus Gül Baba Türbesinde Düşünceler I, Tarih ve Toplum, 146: 45-53.
- BAYDAR, E.K. (2010), Osmanlı'nın Avrupalı Müzisyenleri, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇOLAK, M. (2011), Macar Oryantalist Gyula Germanus İle Konstantinopol'den İstanbul'a Kadar, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 5-10 Ekim 2009, İstanbul, Bildiriler I içinde (ss. s.358-384) Konya: AKM.
- ÇOLAK, M. (2007), Macar Gyula Germanus'un Çanakkale Savaşı İle İlgili Anıları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIII: 67-68-69'dan ayrı basım, (Mart-Temmuz-Kasım), s.133-144.
- FLESCHE, I. (2004), Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása, Budapest: Corvina Kiadó.
- GÖKÇE, M.S. (2011), Osmanlılar, Macarlar ve Franz Liszt, Türk Edebiyatı, 452: 30-33.
- SATAN, A. (2011), Son Halife Abdülmecid Efendi, Saltanatsız Hilafet ve Halifesiz Cumhuriyet Günlerinde, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Tények és Tanúk (t.y.)*, Budapest: Magvető Könyvkiadó.

TANZİMAT DÖNEMİ CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA'DA GAYRİMÜSLİMLER*

Galip Eken** - Hanife Şen***

Öz

Osmanlı toplumu, Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktaydı. Osmanlı toplumsal yaşamını daha iyi analiz edebilmek ve bu alanda nitelikli çalışmalar ortaya koyabilmek için Müslüman reaya ölçüsünde gayrimüslim reayanın da inceleme altına alınması gerekmektedir. Bu noktada gayrimüslimlerin Osmanlı toplum hayatı içerisindeki rolleri, ülke ekonomisine katkıları, mesleki eğilimleri, yaşam standartları gibi bazı konular önem kazanmaktadır.

Gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik hayatlarına dair önemli ipuçları yakalayabileceğimiz temettuat defterleri, şer'iyye sicilleri, terekeler, nüfus defterleri, gibi birincil kaynaklara ek olarak cizye defterleri, bize bu konuda oldukça kapsamlı bir bilgi içeriği sunmaktadır. Bu çalışmada 1847 yılı cizye defterleri çerçevesinde 19. yüzyıl ortalarında Amasya'da bulunan mükelleflerin tahmini nüfusları, mesleki dağılımları, cizye sınıfları ayrıntılı olarak ele alınmış; defterlere kayıtlı hane ve şahıs isimleri üzerinde de istatistiksel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, gayrimüslim, cizye, nüfus, mesleki dağılım.

NON-MUSLIMS IN AMASYA DURING THE TANZİMAT ERA ACCORDING TO THE JIZYA REGISTRIES

Abstract

Ottoman community was consisted of two components including Muslims and non-Muslims. To analyse the Ottoman social life better and producing qualified studies in this field, non-muslim community must be reviewed as much as Muslims. In this point some topics such as the role of the non-Muslims in the Ottoman social life, their contributions to the country's economy, vocational predispositions and life standards come into prominence.

To get a line on the socio-economic life of non-Muslims in addition to the primary documents like Ottoman court records (Osmanlı şer'iyye sicilleri), profits and earnings registries (temettuat defterleri), probate registries (tereke defterleri), jizya registries (cizye defterleri) presents a quite extensive information content. In this study according to the jizya registries of 1847, around the 19th century, while approximative population, vocational distributions, jizya classes of taxpayers in

* Makale Geliş Tarihi: 01.12.2015. Yayın Kabul Tarihi: 12.01.2016.

** Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas, galipeken64@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, hnif1983@hotmail.com

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Amasya has been researched in detail; a statistical evaluation also has been done on the base of family and personal names which take part in the registries.

Key words: Amasya, non-muslim, jizya, population, vocational distribution.

GİRİŞ

Ermeniler, Rumlar, Yahudiler başta olmak üzere Müslüman olmayan birçok toplum, dilini, kültürünü ve benliğini korumak suretiyle yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyeti altında yaşadı. Sosyal ve hukuki statüleri 19. yüzyıla kadar İslam anlayışı ve padişah iradesi çerçevesinde şekillenen gayrimüslimler önemli bir toplumsal yükümlülük olarak belirli vergilerin ödenmesi karşılığında Osmanlı toprakları üzerindeki varlıklarını devam ettirdiler. Aile hukuku, eğitim, ibadet gibi birtakım konularda kendi içlerinde serbest olmak kaydıyla özerk bir statüye sahiptiler. Elbetteki bu toplulukların devlete karşı yükümlülükleri vergi ödemekle sınırlı değildi ancak birey olarak devletle en önemli temas noktaları ödedikleri vergilerdi¹. Gayrimüslimlerin mükellef kılındığı bu vergiler içerisinde kaynağını İslam'dan alan cizye vergisi önemli bir yere sahipti.

İslam literatüründe mal, can ve özgürlüklerinin güvence altına alınması karşılığında zimmet ehli olan ve belirli şartları taşıyan erkeklerden yılda bir kez olmak üzere alınan vergiye *cizye* denilmektedir. İslam'a göre gayrimüslimlerden cizye alınması zimmet akdine dayanır.² Cizyenin temel koşulları, öncelikle Kuran'da yer alan açıklamalar ekseninde, Hz. Muhammed ve halifelerin uygulamaları ile zaman içinde oluşmuştur. Daha önceden hüküm sürmüş olan İslam devletlerinden Osmanlıya kadar uzanan süreçte şer'i orana bağlı kalınmak kaydıyla cizye miktarında, mükellefiyet

---

¹ Osmanlı hâkimiyeti altında gayrimüslimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın -Yayın, İstanbul 1996. Ayrıca Osmanlıda gayrimüslimlerin hukuki statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1834-1914)*, TTK, Ankara 1996.

² Zimmet, sahip çıkma ve korumak zorunda kalma anlamlarına gelmektedir. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s.1384. "İslam fıkıh anlayışına göre zimme(zimma): İslam hakimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavi din topluluklarına konukseverlik ve koruma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Zimmeden yararlananlara zimmi, zimmi topluluklarına ise ehl-i zimme adı verilmiştir." bkz. Claude Cahen, "Zimme", *İA*, C.13, s.566.

koşullarında, tahsil usullerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.³ Osmanlı döneminde ise cizye, geniş bir coğrafyada oldukça uzun bir süre uygulandığı için çok çeşitli değişim ve uygulamalara tabi tutulmuştur. Fakat söz konusu değişimin büyük ölçüde şer'î kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenilebilir.

Osmanlıda 14-75 yaş arası, akıl ve beden bakımından sağlıklı her erkek cizye ödemekle mükellef kılınmış; sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler cizyeden muaf tutulmuştur. Rahip ve keşişler de ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmışlardır (İnalçık,1992:46).Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından 1691 yılında gerçekleştirilen reform, cizye vergisi açısından adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu şekilde hem cizye ile ilgili olası yolsuzlukların önüne geçmek hem de çöken tımar sisteminden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Yeni sisteme göre mükelleflere dağıtılmak ve her tahsilât döneminde yenilenmek üzere alâ, evsat ve edna adı ile mühürler bastırılıp *varak* ya da *kağıt* denilen belgeler hazırlanmıştır. Bu şekilde karışıklıkların ve suistimallerin önüne geçilebileceği gibi herkesin kendi cizyesinden sorumlu olması sağlanabilecekti (İnalçık:46).

Osmanlı sosyo-ekonomik hayatında köklü değişimlerin yaşandığı II. Mahmut döneminde cizye vergisi ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Buna göre cizye bedeli âlâdan 60, evsattan 30, ednadan 15 kuruş olarak belirlenmiştir (Kenanoğlu,2004:380). Tanzimat döneminde ise birçok alanda görülen yenileşme hareketleri cizye vergisini başlangıçta sadece tahsil ediliş biçiminde etkilemiş; devlet, gayrimüslim cemaat önderlerine vergi toplama alanında sorumluluk verme yoluna gitmişti. Vergi toplama hususunda Dersaadet'te patrikhaneler, taşrada ise kocabaşı ve piskoposlardan yararlanılmıştır (Şener,1993:252).

1.Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri

Geniş çaplı vergi tahrirlerinin yapıldığı klasik dönemde cizye vergisi için müstakil sayım yapılmayarak cizye ile ilgili gerekli veriler söz konusu tahrirlerden elde edilmekteydi. Artık büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıldan sonra ise cizye adına ayrı sayımlar yapılmaya başlanmış dolayısıyla eskiye oranla daha sistemli tutulmuş cizye defterleri ortaya çıkmıştır(Özel,2001:37).

---

³ Cizye vergisinin İslami boyutu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", TDVİA, C.8, s.42-44.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Cizye defterleri, bir bölgede yaşayan gayrimüslim toplulukların sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi edinebilmek ve değerlendirme yapabilmek için başvurulması gereken önemli kaynaklar arasındadır. Bu defterlerden mükelleflere ait meslek, aile ismi, hane yapılanması, ekonomik duruma işaret eden vergi sınıfları hatta bazı durumlarda yaş ve dış görünüş gibi bilgiler dahi elde edilebilmektedir. Ancak cizye defterleri üzerinde değerlendirme yaparken araştırmacıların bazı hususları göz önünde bulundurması gerekmektedir. Örneğin yaş, ekonomik durum, sağlık durumu gibi cizye mükellefi sayılıp sayılmamayı belirleyebilecek veya cizye sınıflarının tayini üzerinde doğrudan etkili olabilecek durumların çeşitli suistimallere müsait oluşu; cizye sayımlarının sürekli güncellenememesi gibi konular dikkate alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında defterlerde yer alan veriler araştırmacılarca istatistiksel formlara dönüştürüldüğünde yüzde yüz bir netlik sağlanamayabilir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki bu defterlerden elde edilen bilgilerle genel hatlarıyla da olsayrimüslimler hakkında araştırma ve değerlendirme yapmaya yeterli bilgibulabilmek mümkün görünmektedir.

Amasya Sancağı merkez kazasına ait, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti kataloğunda kayıtlı, tarihleri 1842 ve 1848 yılları arasında değişen 6 adet cizye defteri bulunmaktadır. Bu defterlerin özellikleri, içerikve düzenleniş amaçları açısından değişiklik göstermektedir. 1847yılına ait 726 numaralı Ermeni ve 727 numaralı Rum milleti adına düzenlenen iki defter mükelleflere ait vergi sınıfı, hane numarası, hane ismi, şahıs ismi, baba adı,görsel özellikler(boy, sakal -bıyık rengi) meslek durumu, yaş gibi bilgiler ihtiva etmeleri bakımından en ayrıntılı içeriğe sahip defterlerdir. Bu nedenle yapılan değerlendirme 726 ve 727 numaralı defterler ekseninde gerçekleştirilmiştir. 1848 yılına ait 1005 numaralı defter Amasya'da geçici olarak ikamet eden yabancıların ve gelip geçmekte olan yolcuların kaydını içermesi yönüyle diğer defterlerden ayrılmakta; 248, 421 ve 51 numaralı defterlerise mükelleflerin mesleki yapılarına dair herhangi bir bilgi içermemekle birlikte buradan sadece vergi sınıfları ve şahıs isimlerine yönelik bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Tablo 1 Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri

Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri			
Defter No	Tarih	Sayfa Sayısı	İçerik
51 ⁴	1842(H.1258)	32	Ermeni ve Rum milletlerine ait cizye kaydı
248 ⁵	1843(H.1259)	24	Ermeni ve Rum milletleri, Amasya'da bulunan yabancıların cizye kaydı
421 ⁶	1844(H.1260)	25	Ermeni milletine ait cizye kaydı
726 ⁷	1847(H.1263)	56	Ermeni milletine ait cizye kaydı
727 ⁸	1847(H.1263)	24	Rum milletine ait cizye kaydı
1005 ⁹	1848(H.1264)	32	Amasya'da ikamet eden ve gelip geçen yabancıların cizye kaydı

2. Amasya Nüfusu

Orta çağda bölgenin en mamur ve gelişmiş şehirlerinden birisi olan Amasya, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da fiziksel gelişmesini XVI. yüzyıl başlarına kadar devam ettirdi. 1525 yılında Amasya, 5'i gayrimüslim olmak üzere toplam 55 mahallede yaşayan 8.000 kişi civarında bir nüfusa sahipti.¹⁰ Bunun 2.000 kadarı gayrimüslim reayadan müteşekkildi (Şahin ve Emecen,1991:1).17. yüzyılda Amasya'ya gelen Evliya Çelebi 48'i Müslüman 5'i gayrimüslim toplam 53 mahallede 5.000 hanelik (yaklaşık 25.000 kişiye tekabül etmektedir) bir nüfustan bahsetmektedir.(Evliya Çelebi, 1998:96)

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlının ilk resmi nüfus sayımı olan 1831 yılı sayımına göre o dönemde Sivas Eyaletine bağlı bir sancak olan Amasya'nın merkez

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat muhasebesi Cizye Defteri (BOA, ML.VRD.CMH.d).051.

⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d.0248

⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d.0421

⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d.0726

⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d.0727

⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d.1005

¹⁰16. Yüzyıl Amasya tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. Adnan Gürbüz, *Toprak- Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

kazası erkek nüfusu¹¹ 4.326'sı Müslüman, 2053'ü gayrimüslim olmak üzere 6.379 kişiden oluşmaktaydı (Karpat,2003:s.153;Gür ve Kahrıman,2012:28).1830-1831 yılları arasında Osmanlı ülkesine seyahat eden Amerikalı Protestan misyonerler Eli Smith ve H.G.O. Dwich'in verdiği rakamlara göre bu dönemde Amasya'da 4.000 Türk, 600 Ermeni ve 125 Rum hanesi bulunmaktadır (Turan,2006:204).19. yüzyıla ait mevcut cizye defterlerinde Ermeni ve Rumlar haricinde herhangi bir milletin kaydına rastlanmamıştır. Ancak Fransız seyyah Le Gous1649 yılında Amasya'da 4 yada 5 hanelik bir Yahudi topluluğundan bahsederken (Tuzcu, 2013:72)seyyah AndrienDupre 1807 yılında gerçekleşen Amasya ziyaretiyle ilgili raporlarında Yahudilerin, Türkler ile aynı mahallelerde yaşadıklarını,buna karşılık Rumlar ve Ermenilerin ayrı mahallelerde ikamet ettiklerini belirtmektedir (Tuzcu:122).Farklı dönemlerde Amasya'ya gelen bu seyyahların Yahudi nüfusa vurgu yapmalarına rağmen değerlendirilen cizye defterlerinde Yahudi millete dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

1863 Ermeni Nizamnamesinin ne derece uygulandığını yerinde tespit edebilmek amacıyla İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından 1877 yılında görevlendirilen; Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon'u kapsayan bir rapor hazırlayan Rahip BogosNatanyan'ın verdiği bilgilere göre Amasya'da 1.000 hane Ermeni, 40 hane Rum ve 10 hanelik bir Protestan nüfus mevcuttu. Natanyan, Müslüman nüfusun ise yaklaşık 3.000 haneden müteşekkil olup büyük çoğunluğunun zengin ve mal sahibi olduğunu belirtmektedir (Natanyan,2008:326-328).

Bölge nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler veren VitalCuinet'e göre 19. yüzyıl sonlarında Amasya şehrinde 20.000 Müslüman; 9.760 Gregoryen Ermeni, 240 Katolik'ten oluşan 30.000 kişilik bir nüfus bulunmaktaydı (Cuinet, 1892:741). 1882 ve 1893 yılları arasındaki resmi nüfus kayıtlarına göre ise Amasya merkez kazasında 37.170 Müslüman, 6164 Ermeni, 23 Katolik, 130 Protestan, 1.414 Rum bulunmaktadır (Karpat:176).

1847(H.1263) tarihli726(Ermeni)-727(Rum)numaralı iki cizye defterinde838 Ermeni ve 205 Rum hanesi kayıtlıdır.Bu verilerden hareketle Barkan'ın kullandığı 5'li katsayı yöntemi esas alınarak yapılan hesaplama göre 19. yüzyıl ortalarında Amasya'da tahminen 4.190 Ermeni ve 1.025 Rum, toplam 5.215 civarında bir

---

¹¹ Ayrıca bkz Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu1500-1927 Tarihi İstatistikler Dizisi CII*, DİE, Ankara 1996.

gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı.¹²Defterlerde Ermeniler ve Rumlar haricinde Yahudi, Katolik, Kıpti vs başka bir milletin kaydı yer almamaktadır.

Tablo 2 Cizye Defterlerine Göre Tahmini Nüfus

Millet	hane sayısı	tahmini nüfus
Ermeni	838	4190
Rum	205	1025
Toplam	1043	5215

Rum milleti adına düzenlenen 1847 tarihli defterde Amasya'ya bağlı Zana, Fındıklı ve Ziyere adlı üç köyde toplam 61 Rum hanesi bulunmaktadır. Bu da yaklaşık 305 kişilik bir nüfusa denk gelmektedir.

Tablo 3 Amasya Civarında Rumların Yerleşik Olduğu Köyler

Köyler	Hane	Tahmini nüfus
karye-i Zana	35	175
karye-i Ziyere	24	120
karye-i Fındıklı	2	10
Toplam	61	305

3.Hanlarda Kalan Yabancı Reaya

1847 tarihli Rum milleti adına düzenlenen defterde vergisini Amasya'da ödemiş olan ve hanlarda misafir olarak kalan yabancı reyanın 70 kişiden müteşekkil olduğu görülmektedir. Bu kişilerin çok azının mesleki durumu kayıtlarda belirtilmiş olmakla birlikte Amasya'ya dışarıdan gelen söz konusu kişilerin en fazla Kayseri(13 kişi) ve Tokat(8) menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgelerin dışında Diyarbakır(4), İstanbul(3), Sivas(3), Van(2), Halep(1)gibi uzak bölgelerden gelenler de hanlarda misafir olarak bulunanlar arasındadır.

Tablo 4 Cizyesini Amasya'da Ödeyen Yabancı Reyanın Dağılımı

Tokat	8
Kayseri	13
Diyarbakır	4
İstanbul	3
Sivas	3

¹²Hane deyiimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hane" , *TDVİA*, C15, s.552-553.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Eğir	2
Van	2
Ankara	1
Gürün	1
Arapkir	1
Merzifon	1
Sorgun	1
Niksar	1
Lâdik	1
Erzurum	1
Halep	1
Diğer	26
Toplam	70

4. Amasya Dışında Bulunan Reaya

1847 yılı defterlerinde kayıtları mevcut olup kendileri Amasya dışında bulunmak suretiyle Ermenilerden 85(%7), Rumlardan ise 16(%6) kişi cizyelerini gittikleri yerlerde ödemişlerdir. Amasya dışında bulunan Rumların neredeyse tamamı (14 kişi), Ermenilerin ise (57 kişi) %67'si evsat sınıfı üzerinden cizye ödemektedir. Çalışma potansiyeli kısıtlı veya çok genç yaştaki mükelleflerin edna cizye ödemediği düşünülürse Amasya dışında bulunan ve çoğu evsat sınıfına dâhil olan bu kişiler muhtemelen ekonomik nedenlerle şehir dışında bulunmaktadır. Kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla gidilen bölgelerin isimlerine bakıldığında Kırım, Selanik, Mısır, Halep gibi birkaç bölge hariç adı geçen bölgelerin tamamı Anadolu coğrafyası dâhilindedir. Gidilen yerler arasında en belirgin yoğunlaşma İstanbul (8 kişi Ermeni- 2 kişi Rum), Taşabad(7Ermeni), Köprü(5Ermeni), Samsun(4 Ermeni- 3 Rum), Lâdik(4Ermeni)gibi yerleşim birimleri oldukları görülmektedir.

Tablo5 Amasya Dışında Bulunan Reayanın Millet Ölçeğinde Dağılımı

Millet	Ala	evsat	edna	top.	%
Ermeni	3	57	25	85	7
Rum		14	2	16	6

Tablo6. Amasya Dışında Bulunan Reayanın Mekân Ölçeğinde Dağılımı

ERMENİ	Kişi sayısı		
		Harput	1
Taşabad	7	Sungurlu	2
İstanbul	8	Kayseri	1
Mısır	1	Hacıköy	3
Lâdik	4	Çorum	1
Ankara	1	Niksar	2
Adana	1	Samsun	4
Köprü	5	RUM	Kişi sayısı
Merzifon	3	Samsun	3
Osmancık	1	Kırım	3
Canik	1	İstanbul	2
Halep	1	Taşoba	1
Zile	2	Selanik	1
Tokat	2	Kayseri	1

5.Mükelleflerin Vergi Sınıflarına Göre Dağılımı

Cizye defterleri esas alınarak yapılan bir değerlendirmede mükelleflerin mal varlıkları, yıllık kazançları, mesleki gelirleri gibi bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. Burada mükelleflerin ekonomik durumlarına işaret eden en önemli unsur ala, evsat ve edna olarak üçe ayrılan ve söz konusu dönem için bedelleri sırasıyla 60, 30, 15 kuruş olan cizye sınıflarıdır. 1847 yılında Ermenilerden 343 (%30) kişi cizyesini edna, 777(%68) kişi evsat, 30 (%3) kişi ise ala; Rumlardan 13 kişi ala(%5), 189(%74) kişi evsat, 55(%21) kişi edna sınıfı üzerinden ödemiştir. Hanlarda kalan yabancı reayadan ise 11 kişi ala(%18), 23 kişi evsat(%37), 28 kişi(%48) edna sınıfına göre cizye ödemiştir. 1847 yılında Ermenilerden tahsil edilen toplam cizye miktarı 30.255 kuruş; Rumlardan 7.275 kuruş; yabancı reayadan 1.170 kuruştur.Cizye sınıflarının dağılımı ekseninde ortaya çıkan tabloya göre Rum mükelleflerin ekonomik düzeyiErmenilere nispetle daha iyi görünmektedir. Ermenilerin kişi başına düşen ortalama vergi miktarı 26,30 ($30.255 \div 1150 = 26,30$) kuruş iken Rumlarda bu oran 28,30($7275 \div 257 = 28,30$)kuruştur.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tablo8 1847 Yılı Verilerine Göre Cizye Sınıflarının Dağılımı

Millet	Ala	%	evsat	%	edna	%	toplam
Ermeni	30	3	777	68	343	30	1150
Rum	13	5	189	74	55	1	257
Yabancı	11	18	23	37	28	8	62
Toplam	54	4	989	67	426	9	1469

Millet esasına göre müstakil olarak tutulan 1847 yılı defterlerinde yer alan rakamsal verileri bir araya getirdiğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır;1847 yılında Ermeni, Rum milletleri ve Amasya'da bulunan yabancı reayadan tahsil edilen toplam cizye geliri 39.300 kuruştur. Toplam hâsılatın %77'si (30.255 krş) Ermeni, %19'u (7.275 krş) Rum, % 5'i (1.770 krş) yabancı reayadan tahsil edilmiştir. Bu miktarın %8'i (3.240 krş) ala, %75'i(29.670 krş) evsat, %16'sı(6.390 krş) edna sınıfına ait cizye gelirlerinden oluşmaktadır.

Tablo 9 1847 Yılı Verilerine Göre Toplam Cizye Hasılatının Dağılımı (krş)

Millet	ala	evsat	edna	Top(krş)	%
Ermeni	1800	23.310	5145	30.255	77
Rum	780	5.670	825	7275	19
Yabancı	660	690	420	1770	5
Toplam	3240	29.670	6390	39.300	
%	8	75	16		

6.Mesleki Yapı

16. yüzyılda Amasya'da 1 boyahane, 1 şem'hane ve bir darphanenin bulunduğu ve ipek dokumacılığının yaygın olduğu; hatta şehir Azerbaycan-Bursa yolu üzerinde bulunduğundan İran tarafından gelen ipekliler için de iyi bir pazar konumunda olduğu bilinmektedir (Şahin ve Emecen:3).¹³17. yüzyılda Amasya'yı ziyaret eden

¹³17. ve 18. yüzyılda dokuma sanayisi oldukça gelişen Avrupa'da daha ucuz ve gösterişli ipekli kumaşlar imal edilmiş bu da kaliteli Türk ipekli dokumalarına olan rağbeti azaltmıştı. Bu nedenle Osmanlı devletinde ipek dokumacılığı gerilerken ipek böceği yetiştirilmesi bir anlamda desteklenmiştir. Dolayısıyla Amasya'da ipek böceği yetiştiriciliğinin önemi artmış, bu durum aynı zamanda Amasya'da dokumacılığın ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Evliya Çelebi bölgenin ekonomik canlılığından ve burada çeşitli meslek sahalarında hizmet veren 1.060 adet dükkân olduğundan bahseder (Evliya Çelebi:97). 19. yüzyıl sonlarında Fransız gezgin Cuinet'in Amasya'da 2.500 civarında dokumacının mevcut olduğunu belirtmesinden dokumacılık sektörünün bölgede özel bir ekonomik değere haiz olduğu anlaşılmaktadır (Cuinet:749). Tournefort seyahatnamesinde ise Tokat ve Amasya'da ülkenin bütün geri kalanından fazla kumaş üretildiği vurgulanmaktadır (Tournefort,2005:223). 1750'li yıllarda genellikle Samsun'dan ihraç edilen Tokat ve Amasya'nın yün-pamuk karışımı dokumalarının Kırım'da alıcı bulunduğu bilinmektedir (Aygün,2009:49). Ayrıca Amasya 1863 yılında Mısır'dan getirilen Pamuk tohumunun üretimi için seçilen pilot bölgeler arasında yer almaktadır ve bölgede pamuk üretimi için teşebbüslerde bulunulmuştur.(Şahin ve Emecen:3)

19. yüzyıl ortalarında Amasya şehrindeki mesleki yapılanma içerisinde gayrimüslimlerin konumu; üretim ve ticari faaliyetlere katkıları hakkında ana hatlarıyla fikir sahibi olabilmek amacıyla Tanzimat dönemi cizye defterleri inceleme altına alınmıştır. Ancak çok genç yaşta ölenler başta olmak üzere kayıtlarda adı geçen bazı mükelleflerin mesleklerinin belirtilmediği görülmektedir.

1847 yılı Amasya cizye defterlerinde kayıtlı bulunan Ermeni ve Rum mükellefler belirli bir eğitim ve donanım gerektiren zanaata yönelik mesleklerden; ırgatlık, hizmetkârlık gibi daha az nitelik gerektiren mesleklere kadar uzanan geniş çaplı bir yapılanma içindeydiler. Değerlendirilen cizye defterlerinden Ermenilerce icra edilen 127 adet meslek ismi tespit edilmiştir. (Kayıtlarda 24 meslek dalına ait çıraklık yer almaktadır.) Rumlara bakıldığında ise 28 ana meslek dalı ve çeşitli meslek kollarına bağlı 4 adet çıraklık bulunmaktadır. Kayıtlara göre 1125 Ermeni ve 172 Rum'un herhangi bir meslek dalıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo10 Gayrimüslimler Arasında En Yaygın Meslekler

Ermeni	kişi	%	Rum	kişi	%
Terzi	102	9	hallaç	41	24
Irgat	62	6	bahçıvan	24	14
Hallaç	55	5	abacı	20	12
Kasab	40	4	kalaycı	8	5
Kalaycı	39	3	keçeci	8	5

İsmail Kıvrım, Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, S. 6/4 Fall 2011, s.715-728.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tellak	32	3	simitçi	7	4
Değirmenci	31	3	duhancı	6	3
Bakkal	30	3	taşçı	6	3
Çerçi	29	3	terzi	5	3

Amasya şehir merkezinde yerleşik olan Ermenilerin mesleki dağılımlarına bakıldığında en yoğun olarak icra edilen meslekler sırasıyla terzilik(102 kişi-%9), ırgatlık (62- %6), hallaçlık(55-%5), kasaplık(40-%4), kalaycılık(39-%3), tellaklık (32-%3), değirmencilik(31-%3), bakkallık(30-%3) ve çerçiliktir(29-%3). Rum milleti içerisinde ön plana çıkan meslekler ise hallaçlık(41kişi, %24), bahçıvanlık (24-%14) ve abacılıktır(20-%12).1840-1841 yılı İngiliz Konsolosluk raporlarına göre bu dönemde Amasya'da en önemli ekonomik faaliyet ipek üretimi ve ticaretidir (Çağlayan,2007:314).Seyyah AndrianDupre burada üretilen ipeğin kalite açısından Bursa ile yarışacak düzeyde olduğunu belirtmektedir (Tuzcu:122). Cizye defterlerine göre gayrimüslimlerin bu alandaki faaliyetlerine bakıldığında 6 Ermeni, 1 Rum'un ipekçi, 2 Ermeni mükellefin ise kazzaz olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.

Yapılan değerlendirmede dikkat çeken bir başka husus ise güncel çerçeveden bakıldığında aynı fonksiyonlara sahip oldukları düşünülen bazı mesleklerin defterlere farklı isimlerle kaydedilmiş olmasıdır. Örneğin defterde çiftçi ve rençber, tütüncü ve duhancı, ipekçi ve kazzaz, gibi meslek isimleri birlikte kullanılmıştır. Bu isimler arasında günümüzde önemini yitirmiş bazı işlevsel farkların olabilme ihtimali var ise de bu durum çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

Ermeni mükellefler arasından toplam 77 kişi çeşitli meslek kollarına bağlı çıraklık statüsüne sahip kişiler olarak kayıt altına alınmıştır. 1847 yılı cizye kayıtlarındaki mesleki dağılıma göre Amasya'da3 abacı, 8 berber, 1bıçakçı, 1 biriketçi, 4 boyacı, 4 dikici, 1 dökmeçi, 1 dülgere, 1 hallaç, 2 ipekçi, 13 kalaycı, 4 kasap, 1 kazancı, 1 kebabçı, 1 keçeci, 4 kırışçı, 1 kunduracı, 1 mumcu, 4 muytab, 3 papuççu, 1 setenci, 5 demirci (temürcü), 11 terzi, 1 urgancı çırağıbulunmaktadır.

Tablo11 Ermeni ve Rum Milletlerinin Kişi Ölçeğinde Mesleki Dağılımları

	Meslek adı	Ermeni	Rum	Toplam
1	Abacı	13	20	33
2	Abacı çırağı	3		3
3	Arpacı	10		10

Galip EKEN-Hanife ŞEN

4	Aşçı	3		3
5	Attar	25		25
6	Ayvaz	2		2
7	Bahçıvan	18	24	42
8	Bakırcı	2		2
9	Bakkal	30		30
10	Beygir hamalı	1		1
11	Basmacı	27	3	30
12	Basmacı çırağı		1	1
13	Benne	9		9
14	Berber	24		24
15	Berber çırağı	8		8
16	Bezzaz	27		27
17	Bıçakçı	7		7
18	Bıçakçı çırağı	1		1
19	Biriketçi çırağı	1		1
20	Boyacı	15	4	19
21	Boyacı çırağı	4		4
22	Cağcı?	1		1
23	Camcı	3		3
24	Camkoç	1		1
25	Çadırcı	2		2
26	Çarıkcı	2		2
27	Çiftçi	2		2
28	Çilingir	5		5
29	Çoban	1		1
30	Çubukçu	1		1
31	Çulha	3		3
32	Çullah	2		2
33	Çekem	4		4
34	Çerçi	29	3	32
35	Çizmeci	2		2

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

36	Çömlekçi	4	2	6
37	Çörekçi	3		3
38	Değirmenci	31		31
39	Dikici	23		23
40	Dikici çırağı	4		4
41	Dökmeci	8		8
42	Dökmeci çırağı	1		1
43	Duhancı	13	6	19
44	Dülger	25	4	29
45	Dülger çırağı	1		1
46	Eskici	19		19
47	Etmekçi	12		12
48	Hallaç	55	41	96
49	Hallaç çırağı	1	3	4
50	Hamal	9		9
51	Hekim	2		2
52	Hızarcı		1	1
53	Hizmetkar	20	4	24
54	İrgat	62	4	66
55	İpekçi	6	1	7
56	İpekçi çırağı	2	1	3
57	Kahveci	9		9
58	Kalaycı	39	8	47
59	Kalaycı çırağı	13		13
60	Kantarcı	1		1
61	Kasab	40	2	42
62	Kasab çırağı	4		4
63	Kasab yazıcısı	3		3
64	Kassar	2	1	3
65	Katırcı	2		2
66	Kazancı	1		1
67	Kazancı çırağı	1		1

Galip EKEN-Hanife ŞEN

68	Kazzaz	2		2
69	Kebabcı	18		18
70	Kebabcı ırağı	1		1
71	Keçeci	10	8	18
72	Keçeci ırağı	4		4
73	Keşiş	8	3	11
74	Kılıcı	2		2
75	Kiriŝci	7		7
76	Kiriŝci ırağı	1		1
77	Koltukçu	1		1
78	Kunduracı	4		4
79	Kunduracı ırağı	1		1
80	Kuyumcu	23	1	24
81	Krku	7	2	9
82	Lağımcı	2		2
83	Lüleci	5		5
84	Manav	3		3
85	Mekku	1		1
86	Muallim	1		1
87	Mumcu	1		1
88	Mumcu ırağı	1		1
89	Muytab	10		10
90	Muytab ırağı	4		4
91	Natr	1		1
92	Odabaşı	8		8
93	Oturakçı	3		3
94	Palancı	1		1
95	Papas	6	1	7
96	Papuççu	17		17
97	Papuççu ırağı	3		3
98	Perdahçı	1		1
99	Poliçeci	1		1

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

100	Rençber	2		2
101	Saatçi	3		3
102	Saraç	2		2
103	Setenci	8		8
104	Setenci çırağı	1		1
105	Simitçi	1	7	8
106	Simsar	1		1
107	Sürücü	4		4
108	Şerbetçi	1		1
109	Tablekar	2	1	3
110	Tahmisçi	4		4
111	Tamburacı	1		1
112	Tarakçı	2		2
113	Taşçı	2	6	8
114	Tellal	5		5
115	Tellak	32		32
116	Temürcü	20		20
117	Temürcü çırağı	5	1	6
118	Terzi	102	5	107
119	Terzi çırağı	11		11
120	Tezgahtar	1		1
121	Tütüncü	2		2
122	Tüccar	13	2	15
123	Uncu	8		8
124	Urgancı	23		23
125	Urgancı çırağı	1		1
126	Yazıcı	1		1
127	Zangoç	2	2	4
	Diğer	3		
	Toplam	1125	172	1297

Ermeni milletinden toplam 1125 kişi herhangi bir meslek dalına mensup görünmektedir. Mesleklere yönelik elde edilen rakamlar bireysel nitelikli olup buradan

| 120

bir meslek koluna ait dükkân sayısı veya daha net rakamlara dair çıkarım yapmak pek mümkün olmamaktadır. Özellikle bir mekâna ve hammaddeye bağlı olarak icra edilen daha fazla insan gücü ve donanım gerektiren meslekler söz konusu olduğunda hane üyelerinin aynı işyerinde çalışma eğilimi gösterebileceğinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle meslek kollarına dair nispeten net rakamlar elde etmek amacıyla sadece hane reislerinin meslekleri üzerinden bir değerlendirme yapmak konuya farklı bir bakış açısı kazandırması bakımından faydalı olacaktır. Tablo 12 incelendiğinde belirlenen meslek dalları ile alakalı daha makul rakamların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin ilk yaptığımız değerlendirmede meslek hanesinde terzi yazan 107 kişi bulunmaktadır. Müslümanlardan da bu işi yapanlar olduğu hesaba katılırsa bu rakam Amasya gibi pek de büyük olmayan ölçekte bir şehir için fazla görünmektedir. Hane reisleri üzerinden yapılan ikinci değerlendirmede ise Ermeni ve Rumlardan toplam 71 hane reisinin terzilik yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo12 Hane ölçeğinde Mesleki Dağılım

Meslek adı		ermeni hane	Rum Hane	Meslek Adı		ermeni hane	Rum hane
1	Abacı	4	11	62	Kasab Ç.	1	
2	Abacı ç.	1		63	Kasab Yazıcısı	2	
3	Arpacı	8		64	Kassarcı	2	1
4	Aşçı	4		65	Katırcı	2	
5	Attar	20		66	Kazancı	1	
6	Ayvaz	1		68	Kazzaz	2	
7	Bahçıvan	11	17	69	Kebabcı	9	
8	Bakırcı	2		70	Kebabcı Ç.	1	
9	Bakkal	17		71	Keçeci	6	8
11	Basmacı	22	3	73	Keşiş	8	3
13	Benne	9		74	Kılıççı	1	
14	Berber	15		75	Kirişçi	4	
15	Berber ç.	2		77	Koltukçu	1	
16	Bezzaz	18		78	Kunduracı	1	
17	Bıçakçı	5		80	Kuyumcu	20	1

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

20	Boyacı	11	2	81	Kürkçü	6	2
23	Camcı	2		82	Lağımçı	2	
24	Camkoç	1		83	Lüleci	2	
25	Çadırcı	2		84	Manav	2	
26	Çarıkcı	2		85	Mekükçü	1	
28	Çilingir	3		87	Mumcu	1	
29	Çoban	1		89	Muytab	6	
31	Çulha	2		91	Natur	1	
32	Çullah	2		92	Odabaşı	9	
33	Çekem	4		93	Oturakçı	9	
34	Çerçi	28	3	94	Palancı	1	
35	Çizmeçi	2		95	Papas	6	1
36	Çömlekçi	2	1	96	Papuççu	12	
37	Çörekçi	2		98	Perdahçı	1	
38	Değirmenci	24		99	Poliçeci	1	
39	Dikici	14		100	Rençber	1	
40	Dikici ç.	2		101	Saatçi	2	
41	Dökmeci	3		102	Saraç	1	
42	Dökmeci ç.	1		103	Setenci	6	
43	Duhancı	8	3	104	Simitçi	2	7
44	Dülger	17	4	105	Simsar	1	
46	Eskici	15		106	Sürücü	4	
47	Etmekçi	10		107	Tablekar	1	1
48	Hallaç	40	31	108	Tahmişçi	4	
50	Hamal	7		109	Tamburacı	1	
51	Hekim	2		110	Tarakçı	1	
53	Hizmetkar	5	1	111	Taşçı	1	3
54	Irgat	51	3	112	Tellal	5	
55	İpekçi	2	1	113	Tellak	26	
56	İpekçi ç.	2		114	Temürcü	17	
57	Kahveci	5		115	Terzi	68	3
58	Kalaycı	23	5	116	Tezgahtar	1	
59	Kalaycı ç.	2		117	Tütüncü	1	
60	Kantarcı	1		118	Tüccar	10	1

Galip EKEN-Hanife ŞEN

61	Kasab	25	1	119	Uncu	8	
				120	Urgancı	14	
				121	Zangoç	2	2

İncelenen kayıtlara göre Amasya merkez kazasına bağlı Zana(35 hane), Ziyere(24) ve Fındıklı(2) karyelerinde toplam 61 hanelik Rum nüfus bulunmaktadır. Ziyere köyünde kalaycılıkla uğraşan bir hane hariç Zana ve Ziyere köylerinde yerleşik olan Rumların tamamı bahçıvanlık; Fındıklı köyündeki iki hane ise çiftçilik mesleğine mensuptur.

1847 yılında Amasya dışından gelerek hanlarda misafir olarak kalan yabancı reayadan ise çok azının mesleki durumu belirtilmiştir. Mesleği kayda geçen bu kişiler arasında 1 sarraf, 1 kumpanya sarrafı, 1 gümrükçü, 1 tüccar, 1 abacı, 2 simitçi, 1 demirci, 1 hallaç, 1 çarıkçı, 2 tellak, 2 uşak, 1 bezirci, 1 eskici, 1 de kalaycı bulunmaktadır. Ayrıca yabancı reayanın konakladığı TaşHan, Serdar Hanı, Zeyneloğlu Hanı, İki Kapılı Han, Kapan Hanı, Galaşoğlu Hanı, Tabutçuoğlu Hanı, Hasan Ağa Hanı, Saraçoğlu Hanı olmak üzere 9 ayrı han ismi kayıtlarda geçmektedir. Daha ziyade tüccar kesimin konakladığı bu mekânlar bir nevi dönemin ticaret merkezleri olarak addedilebilir. Neredeyse tüm misafirlerinin âlâ cizye sınıfına dâhil olması ve içlerinde sarraflar gibi nispeten seçkin meslek mensuplarının bulunması sebebiyle Taş Han, ticari kapasite ve statü olarak daha önemli bir mekân olma izlenimi uyandırmaktadır.

Amasya'nın yanı sıra Kayseri, Tokat, Sivas şehirlerinde ikamet eden ve büyük çoğunluğunu Gregoryen Ermenilerin oluşturduğu gayrimüslim tebaanın cizye defterlerine göre belirlenen mesleki dağılımları kıyaslandığında Kayseri'de ikamet eden gayrimüslimlerin sırasıyla en fazla çerçilik, kuyumculuk, terzilik, eskicilik, papuççuluk; Tokat gayrimüslimlerinin amelik, kazancılık, terzilik, abacılık, tebaalık; Sivas'ta ikamet edenlerin terzilik, kalaycılık, çizmecilik, bezzazlık ve kuyumculuk; Amasya'da bulunanların ise terzilik, hallaçlık, ırgatlık, kalaycılık ve bahçıvanlık mesleği ile ilişkili oldukları görülmektedir. Tablo 13 kıyaslamalı olarak incelendiğinde özellikle Sivas'ta bulunan gayrimüslimlerin tercih ettikleri mesleklerin bütünüyle nitelik gerektiren ve zanaata yönelik meslekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, Sivas'ın idari konumundan dolayı buradaki mesleki yapılanmanın daha gelişmiş ve köklü olabileceği düşünülebilir.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tablo 13 Çeşitli Bölgelerde Ön Plana Çıkan Meslek Dalları

Kayseri ¹⁴			Tokat ¹⁵			Sivas ¹⁶			Amasya		
Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%
Çerçi	74	9	Amele	262	15	Terzi	268	15	Terzi	107	8
Kuyumcu	48	7	Kazancı	159	9	Kalaycı	123	7	Hallaç	96	7
Terzi	46	6	Terzi	110	6	Çizmeci	106	6	Irgat	66	5
Eskici	41	5	Abacı	95	5	Bezzaz	89	5	Kalaycı	48	4
Papuççu	38	5	Tebaa	95	5	Kuyumcu	80	4	Bahçıvan	42	3

Meslekler ve cizye sınıfları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla âlâ sınıfına mensup mükelleflerin mesleki dağılımlarını ele aldığımızda genel dağılım içerisinde âlâ cizye ödeyen tüccar (11 kişi) ve bezzazlar (6 kişi) belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Tablo 14: Âlâ Cizye Sınıfına Dâhil Olan Meslekler

Âlâ sınıfına göre cizye ödeyen meslek mensupları	Kişi
Kalaycı	1
Kasab	2
Tüccar	11
Bezzaz	6
Terzi	2
Attar	2
Kürkçü	1
Oturakçı	1
Abacı	1
Değirmenci	1

¹⁴Tablo 13'deki Kayseri ilgili veriler hakkında bkz. Doğan Yörük, "H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall, 2013, Ankara, s.446, 447.

¹⁵ Tablo 13'deki Tokat ile ilgili veriler hakkında bkz. Galip Eken, Hanife Şen, Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler, I. Cilt, Tokat 2015, s. 410.

¹⁶ Tablo 13'deki Sivas ilgili veriler hakkında bkz. Hanife Şen, *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2014, s.100.

Galip EKEN-Hanife ŞEN

Boyacı	1
Poliçeci	1
Kocabaşı	1
Bahçıvan	1

7.Mesleklerin Sektörel ve İşlevsel Dağılımı

1847 yılı Ermeni ve Rum milletine ait cizye defterlerinde tespit edilen ve işlevleri net bir şekilde belirlenebilen meslekler üretim, hizmet ve alım satım olmak üzere üç sektörel başlık altında değerlendirilmiştir. Çeşitli hammaddelerin işlenerek piyasaya sürüldüğü üretim sektöründe Ermeni milletinden 521 kişi (%47); hammadde ve sermaye olmaksızın daha çok fiziksel performansa dayalı mesleklerden oluşan hizmet sektöründe 339 kişi(%31); işlenmiş mamullerin pazarlandığı alım-satım sektöründe ise 251 kişi(%23) hizmet vermektedir.Yine 1847 yılı cizye defterleri üzerinde yapılan değerlendirmeye göre Amasya'da ikamet eden ve Ermenilere nispetle oldukça az bir nüfusa sahip olan Rum milletinden 90 kişi (%52) üretim, 68 kişi(%40) hizmet, 14 kişi(%8) alım-satım sektöründe yer almaktadır.

Tablo15 Sektörel Dağılım

Sektör	Ermeni Milleti		Rum Milleti	
	Kişi	%	Kişi	%
Üretim	521	47	90	52
Hizmet	339	31	68	40
Alım- Satım	251	23	14	8

Cizye kayıtlarında yer alan meslekler işlevlerine göre kategorize edilerek 11 ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Ermeni mükellefler arasında: giyim-tekstil(343kişi-%30), hizmet(191-%17), gıda-tarım(187-%14), maden(118-%10), sağlık(27-%2) , ticaret(103-%9), deri(32-%3), keyif verici ürünler(29-%3), inşaat-yapı malzemesi(41-%4), din(16-%1) olmak üzere sıralanan kategorilerin yanı sıra hiçbir kategoriye dâhil olmayan (camkoç, kirişçi, çömlekçi, lüleci, mumcu, tarakçı, çağcı) %2'lik bir orana sahip 7 meslek diğer başlığı altında toplanmıştır. Ortaya çıkan değerlere bakıldığında giyim tekstil (%30) kategorisinin büyük bir farkla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride yer alan meslekler içerisinde terzilik(102 kişi) ve hallaçlık(55) meslekleri dikkate değer bir farkla ön plana çıkmaktadır. Daha çok fiziksel potansiyele dayalı mesleklerin gruplandırıldığı hizmet sektöründe ırgatlık(62) ve tellaklık(32); gıda- tarım sektöründe kasaplık(40) ve değirmencilik(31); madene dayalı iş kolları arasında

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

kalaycılık (39), silah sektöründe bıçakçılık(27), işlenmiş mamullerin alınıp satıldığı ticaret alanında bakkallık (30) ve çerçilik(29); sağlık kategorisinde attarlık(25); dericilik alanında papuççuluk(17) ilk sıralardadır. Keyif verici ürünler içerisinde duhancılık(13) ve kahvecilik(9); inşaat alanında dülgerlik(25); din alanında ise keşişlik(8) en fazla icra edilen mesleklerdir.

Rumların mesleki dağılımlarına bakıldığında giyim tekstil kategorisi (89 kişi%52) içerisinde hallaçlık(41 kişi), urgancılık (23), abacılık(20); gıda-tarım sahası(33 kişi-%19) içerisinde bahçıvanlık (24 kişi); madencilik alanı(10 kişi-%6)dâhilinde kalaycılık(8); inşaat- yapı malzemesi alanında (11 kişi-%6) taşçılık (6) meslekleri göze çarpmaktadır. Deri, sağlık ve silah sahalarında faaliyet göstermemiş olan Rumların %52'si giyim tekstil, yüzde 19'u ise gıda- tarım sahasında yoğunlaşmıştır.

Tablo 16 İşlevlerine Göre Mesleki Kategoriler

Meslek Kategorileri	Ermeni		Rum	
	Kişi	%	Kişi	%
Giyim tekstil	343	30	89	52
Hizmet	191	17	9	5
Gıda-tarım	187	17	33	19
Maden	118	10	10	6
Ticaret	103	9	6	3
İnşaat-yapı malzemesi	41	4	11	6
Deri	32	3		
Keyif verici ürünler	29	3	6	3
Sağlık	27	2		
Silah	17	2		
Din	16	1	6	3
Diğer	16	1	2	1

8.Hane ve Şahıs İsimleri

Mükelleflere ait hane ve şahıs isimleri, cizye defterlerinin araştırmacılara sunduğu önemli bilgiler arasında yer almaktadır. Kişiyi ait kayıta sadece şahıs adı ve baba adı bulunabildiği gibi kişi hane reisiyse adeta bir soyadı niteliği taşıyan hane isimleri de deftere yazılabilmektedir. (Kır Öhan Oğlu İstefanveled-i Öhanvb). 1847 yılı kayıtlarına göre Ermenilere ait cizye defterinden 87, Rumlar adına düzenlenen

defterden ise 56 farklı şahıs ismi tespit edilmiştir. Toplamda 1247 Ermeni, 257 Rum mükellefin ismi tespit edilebildiği gibi defter sayfalarındaki yıpranma nedeniyle okunamayan isimlerde mevcuttur.

Ermeni mükellefler arasında en çok kullanılan isimler sırasıyla Karabet(136 kişi%11), Agob (131-%31), Avanis(106-%9), Artin(71-%6), Kirkor(68-%5)'dur. Rumlar arasında ise Yovan(21-%8), Mikail(19-%7), Sava(19-%7), Dimitri(17-%7), Nikola(15-%6), Kireki(14-%5) isimlerinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca sayıları az olmakla birlikte Murat, Aslan, Kaplan, Şahin gibi Türk isimleri de Ermeni ve Rumlarca kullanılmıştır. Bu durum etnik ve dini yapıları farklı olsa da yüzyıllarca aynı coğrafyada birlikte yaşayan milletlerin kültürel etkileşimine güzel bir örnektir. Bu durumu teyiden1835-1839 yılları arası Türkiye'de bulunan seyyah vonHelmuthMoltke Ermeniler hakkında şöyle demektedir: *"Bu Ermeniler'e hakikatte Hıristiyan Türkler denebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşın Ermeniler Türk adetlerini hatta dilini benimsemişlerdir."*(Güler ve Akgül, 2007:43).

Tablo 17 En yaygın Ermeni ve Rum Erkek İsimleri

ERMENİ			RUM		
	Kişi	%		Kişi	%
Karabet	136	11	Yovan	21	8
Agob	131	11	Mikail	19	7
Avanis	106	9	Sava	19	7
Artin	71	6	Dimitri	17	7
Kirkor	68	5	Nikola	15	6
Serkiz	59	5	Kireki	14	5
Kivork	58	5	Yorgi	14	5
Mıgırdıç	52	4	Anastas	12	5
İstefan	40	3	Karalambi	9	4
Nikoğos	40	3	Kiryako	9	4
Ohan	32	3	Kostandi	9	4
Haçadur	30	2	Lefter	8	3
Ağya	22	2	Kirkor	7	3
Avakim	22	2	Yani	7	3
Toros	21	2	Abraham	5	2
Manuk	20	2	Aslan	4	2
Asadur	19	2	İstefan	4	2

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Abraham	18	1	Vasil	4	2
Simon	18	1	Yasefa	4	2

Şahıs isimleri ile birlikte hane reislerine mahsus olmak üzere kayda geçirilen hane isimleri büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Bu isimleri niteliklerine göre farklı kategorilerde değerlendirmek mümkündür.

Şahıs İsimlerine göre:Tespit edilebildiği kadarıylaErmenilerce kullanılan hane isimlerinin %23'ü Avidik oğlu, Kokas oğlu gibi şahıs isimlerinden oluşmaktadır.Bu oran Rum haneler arasında %33'tür.

Meslek İsimlerine göre:Kalaycı oğlu, Mutaf oğlu, Kürkçü oğlu gibi herhangi bir meslek ismi içeren hane isimleridir. Ermeni hane reislerinin büyük ölçüde (%27) meslek isimleri içeren hane isimleriyle kayda geçirilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Ermenilerin sosyal yaşamlarında mesleki olguların daha fazla yer tutabileceği yada Ermenilerin mesleki altyapılarının daha nitelikli olabileceğiyle ilişkilendirilebilir.Meslek isimlerine göre verilen hane isimlerinin Rumlar arasındaki yaygınlık oranı ise % 21'dir.

Yer İsimleri ve etnik unsurlara göre:Merzifonlu oğlu, Niksarlı oğlu, İstanbullu oğlu gibi mükelleflerin muhtemelen köken olarak bağlı oldukları coğrafi bölge adlarını içeren hane isimleri; Acem oğlu, Boşnak oğlu, Avşar oğlu gibi çeşitli etnik çağrışımlar yapan isimler bu kategoride yer almaktadır. Ermeni haneler arasındaki kullanım oranı %9, Rumlarda ise %8'dir.

Fiziksel Özelliklere Göre:Ermenilerce %10, Rumlarca %11 oranında kullanılan fiziksel özelliklere göre verilen isimler oldukça renkli bir dağılım sergilemektedir. Bu isimler arasında kolu kısa oğlu, gözü büyük oğlu, kaba sakal oğlu, topal oğlu gibi kişilerin en belirgin fiziksel özelliklerini yansıtan isimler bulunmaktadır.

Karakteristik özelliklere göre:Hali harap oğlu, gece kuşu oğlu, terlemez oğlu, cansız oğlu, altı yarık oğlu, kırk kiseli oğlu gibi bir eylem veya kişiye ait karakteristik bir özellik belirten isimlerdir. Ermeni hane reislerince %19, Rumlarca %18 oranında kullanılmıştır.

Yansıma içeren isimler:Çitçit oğlu, Kabarkabar oğlu, Cemcem oğlu, Dındın oğlu gibi yansımalarından oluşup görünüşte pek bir anlam ifade etmeyen isimlerdir. Kullanım oranı Ermeni hane reisleri arasında %3, Rumlarda %2'dir.

Diğer: Bunların dışında Ermeni mükellefler adına düzenlenen defterde kayda geçen isimlerin %10'u, Rumlarca kullanılanların %7'siherhangi bir kategoriye dâhil edilemediğinden diğer başlığı altında toplanmıştır.

Tablo 18 Hane isimlerinin niteliklerine göre dağılımı

	Ermeni		Rum	
	İsim sayısı	%	İsim sayısı	%
Şahıs isimlerine göre	66	23	38	33
Meslek isimlerine göre	79	27	24	21
Fiziksel özelliklere göre	28	10	12	11
Karakteristik özelliklere göre	55	19	18	18
Yer isimleri veya etnik yapıya göre	25	9	9	8
Yansıma içeren isimler	8	3	2	2
Diğer	29	10	8	7

SONUÇ

Anadolu şehirlerinin büyük çoğunluğunda uzun yıllar Müslüman Türklerle birlikte Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Ermeni ve Rumlar gayrimüslim toplumun önemli potansiyelini oluşturmaktaydılar. Toplumsal ve siyasal konjonktürün değişmeye başladığı Tanzimat dönemine gelindiğinde Osmanlı şehirlerinin ticari, sanayi ve mesleki yapılanmasında önemli yere sahip oldukları anlaşılan bu toplumsal zümre ile devlet arasındaki belki de en önemli ekonomik bağı oluşturan cizye vergisi üzerinde de zamanla bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İtici gücünü arka planındaki siyasi gelişmelerin oluşturduğu cizye vergisi üzerindeki bu değişim, gayrimüslimlerin ileri gelenlerinin cizye tahsilâtı konusunda görevlendirilmelerinden cizye vergisinin kaldırılarak yerine farklı uygulamalara geçilmesine kadar uzanmaktaydı.

Bir bölgedeki cizye mükelleflerine yönelik olarak tahmini nüfus, mesleki durum, vergi sınıfları, yaş durumu, çeşitli fiziksel özellikler, hane yapılanması gibi çok çeşitli bilgilere ulaşabileceğimiz cizye defterlerisosyal tarih alanında yapılan bölgesel nitelikliçalışmalara kaynak olabilecek içeriksel zenginliğe sahiptir. Amasya şehrine ait cizye defterlerinden hareketle yapılan bu incelemede görülmüştür ki Osmanlı şehirlerinde yaşayan Ermeni ve Rumlar dini ve etnik kimliklerini asırlarca muhafaza ettikleri gibi ailece sahip oldukları mesleki kimliklerini de korumayı sürdürmüşlerdir.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Ayrıca Amasya cizye defterlerinin bize sunduğu verilerden anlaşıldığı kadarıyla en azından Amasya ölçeğinde ekonomik yapının önemli ayaklarından birisini gayrimüslimlerin oluşturduğu söylenebilir.

Osmanlı Anadolu şehirlerinde gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğunu Rumlardan ziyade Ermeniler oluşturmaktaydı. Yapılan bu inceleme vasıtasıyla Amasya şehrinin sosyo-ekonomik hayatında da Ermenilerin daha nüfuzlu oldukları gözlemlenmektedir. Cizye defterlerine ek olarak değerlendirilebilecek temettuat ve tereke defterleri, siciller vb kaynaklar çerçevesinde yapılacak daha geniş çaplı çalışmalar bizlere bu sahada yeni bakış açıları kazandıracaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ML.VRD.CMH.d.051

ML.VRD.CMH.d.0248

ML.VRD.CMH.d.0421

ML.VRD.CMH.d.0726

ML.VRD.CMH.d.0727

ML.VRD.CMH.d.1005

Araştırma Eserler

Aygün, N.(2009),“Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”,*Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.23: 41-76.

Behar, C.(1996),*Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927 Tarihi, İstatistikler Dizisi – C. II*, Ankara: DİE.

Bozkurt, G.(1996),*Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1834-1914)*, Ankara: TTK

Cahen, C.(1987),“Zimme”, *İA*, C.13: 566-570.

Cuinet, V.(1892),*La Turquie D'asie-Géographie Administrative et Statistique Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure*, (Ed:Ernest Leroux), Paris.

Çağlayan, K. T.(2008),“İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret (1840-1841)”,*I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu (Amasya 2007)*, I.Kitap:313-325.

Devellioğlu, F.(2006),*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Eken, G. ve Şen, H. (2015), "Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler*, C. 1: 399-416.
- Ercan, Y.(2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*, Ankara: Turhan Yayınları.
- Erkal, M.(1993), "Cizye", *TDVİA*, C.8: 42-44.
- Eryılmaz, B.(1996), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Basın - Yayın.
- Evlıya Çelebi Seyahatnamesi,(1999),2. Kitap,(Yay. Haz.:Kurşun Zekerıya, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul
- Göyünc, N.(1997), "Hane" , *TDVİA*, C.15: 552-553.
- Güler, A. ve Akgül S.(2007), *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Türkar Yayınevi.
- Gür, F.ve Kahrıman, S.(2012), *Amasya Nüfus Defterleri 1840*, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Gürbüz, A.(1993), "*Toprak- Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI.Yüzyılda Amasya Sancağı*", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalçık, H. (1992), "Cizye", *TDVİA*, C.8: 45-48.
- Karpat, K.H.(2003), *Osmanlı Nüfusu 1831-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kenanoğlu, M.(2004), *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kıvrım, İ. ve Elmacı, S.(2011), "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, S. 6/4: 715-728.
- NatanyanBoğos,(2008), *Sivas 1877*, (Yay. Haz.:Arsen Yarman), İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Nedkoff B. C.(1944), " Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Ankara, VIII/3: 599-649.
- Özel, O.(2001), "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk:35-50.
- Şahin, İ. ve Emecen, F.(1991), " Amasya", *TDVİA*, İstanbul, C.3: 1-4.
- Şen, H.(2014), *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, A. (1992), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150.yılında Tanzimat*,(Haz.Hakkı Dursun Yıldız): 259-275.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

- Tuzcu, A.(2013), *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya:Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Turan, Ö. (2006), "Amerikan Misyonerlerinden E.Smith ve H.G.O. Dwich'a Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler", *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Cedit Neşriyat, Ankara: 191-230.
- Yörük Doğan,"H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseride Rum ve Ermeniler",*Turkish Studies*, 8/11 fall, 2013, Ankara

**İLKOKUL BİRİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA VE YAZMAYA
YÜKLEDİKLERİ ANLAMLAR: BİR METAFOR ANALİZİ ÇALIŞMASI****

Çetin Köksal***, Ergin Erginer****, Mustafa Baloğlu*****

Öz

Çalışmada ilkököl birinci sınıf öğrencilerinin “okuma-yazma” kavramına ilişkin metaforlarının ortaya konulması amaçlanmış ve çalışmanın yöntemi nitel olarak desenlenmiştir. Araştırmanın örneklemini maksimum çeşitliliğe dayalı örneklem yoluyla seçilen 112 birinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda katılımcıların okuma yazmaya yönelik oluşturdukları metaforları belirlemeye yönelik; “Okuma yazmayı neye benzetirsin, Neden?, Okuma yazma bilen bir insan sence neye benzer, Neden?, Okuma yazma bilmeyen bir insan sence neye benzer, Neden?” şeklinde 3 adet soru yöneltilmiştir. Görüşme formlarıyla elde edilen verilere, sırasıyla; verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması, verilerin yüzdelerle ifade edilmesi, metafor veya yüklenen anlam sıklığının hesaplanması ve tablolaştırılması, bulguların yorumlanması, sonuç ve önerilerin sunulması işlemleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazmaya ve okuma yazma bilen insanlara karşı olumlu metaforlar geliştirdikleri; okuma yazma bilmeyen insanlara ise olumsuz metaforlar geliştirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İlkoköl birinci sınıf öğrencileri, okuma, yazma, metafor.

**MEANINGS ATTRIBUTED TO READING AND WRITING BY FIRST
GRADE STUDENTS: A METAPHOR ANALYSIS**

Abstract

It was intended to concept of the metaphor for the first grade students of the elementary school in this study and The study was designed as a qualitative method. The study sample was created by 112 students selected in maximum diversity. The interview forms were used to collect the data. 3 questions were asked to determine the form of metaphors they create for the participants to read and write. The questions were ‘ what is reading and writing for you?’ Can you tell me

* Makale Geliş Tarihi: 15.02.2016. Yayın Kabul Tarihi: 10.05.2016.

** Bu çalışma ilk yazarın, Yrd. Doç. Dr. Ergin Erginer ve Prof. Dr. Mustafa Baloğlu danışmanlığında yaptığı yüksek lisans tezinin bir bölümünü kapsamaktadır ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi BAP birimince desteklenmiştir.

*** Öğretmen, Tokat Bilim ve Sanat Merkezi, cetin.koksal@gmail.com.

**** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-posta: erginerginer@nevsehir.edu.tr.

***** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, e-posta: baloglu@hotmail.com.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

why do you think like that?''What is literate person for you?''Why?'' What is illiterate person for you?''Why?'. The data obtained by the interview forms, respectively; coding data, finding theme, classifying and identifying the data according to the codes and themes, expressing the data as percentages, calculating the frequency of meaning metaphor or installed and tabulation, interpreting of findings, presenting the results and recommending were performed. According to result of the research, it was identified that the first grade students have developed the positive metaphors against reading, writing and literate people but they have developed negative metaphors against illiterate people.

Key Words: Elementary first grade students, reading, writing, metaphor.

Okuma Eylemi ve Çocukların Kavramsal Dünyası

İnsanoğlunu diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği zekası ve düşünme yeteneğidir. İnsanın iç benliğini, duygu ve düşünce sistemini oluşturan öge zekasıdır. İnsan duygu, düşünce ve hayallerini söz olarak dış dünyaya aktarır. Bu süreçte insanın en büyük yardımcısı da dildir. Bu nedenle dil, insanın duygu ve düşüncelerini en iyi dışa aktarmasını sağlayan anlatım aracıdır. Dil, bu özelliğinden insanın iç dünyası ve çevresi arasındaki bağı kuran araçtır (Korkmaz 1995). Dil bu denli önemli bir araç olmasından dolayı, çocukların öğrenme süreçlerini de yoğun bir şekilde etkilemektedir. Dil becerileri iyi olan çocukların kavram dağarcıkları da zengin olduğundan, öğrenmeleri daha da kolaylaşmakta, diğer öğrencilerden avantajlı konuma geçmektedirler.

Çocukların kavram dağarcıkları hakkında bilgilenme süreci öğretmen açısından oldukça zordur, çünkü çocukların kavram dünyalarını anlamak oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, metafor araştırmalarıyla bu kompleks sürece yöntemsel olarak manidar anlamlar yüklenmekte, öğrencilerin kavramlara yükledikleri anlamlar bu yolla analiz edilebilmektedir. Böylece öğrencilerin öğrenme ve öğretme sürecindeki anlama dünyaları için eğiticiler fikir edinmekte ve öğretimlerini bu verilerden yararlanarak şekillendirme şansı elde edebilmektedirler.

Çelenk (2008) dil öğreniminde kavramların önemini şu şekilde açıklamaktadır: Türkçeyi öğrenirken ve de öğretirken, kavram öğrenme/öğretme yollarını bilmek öğrencilerin dil gelişimlerinin sağlanmasında önemli katkılar sağlar. İnsanlar erken dönemden başlayarak düşüncenin birimleri olan kavramları ve onların adları olan sözcükleri öğrenirler. Kavramlar bilgilerin yapı taşlarını oluşturur. Kavram gelişimi, yaşam boyu devam eden bir süreç olup insan zihninde her gün oluşarak yeniden

yapılır. Düşünme ise kavramlarla gerçekleşir. İnsanoğlu kavramları, genelleme, ayırt etme ve soyutlama işlemleri aracılığıyla oluşturur. Örneğin “ağaç” kavramı, ağaç olma özelliği taşıyan bütün varlıkların ortak özelliklerini belirleme (genelleme), ağacı diğer varlıklardan farklı kılan özellikleri belirleme (ayırt etme) ve ağaçta bulunan bu özellikleri ondan alarak zihne yerleştirme (soyutlama) işlemi sonucunda oluşur. Böylelikle ağaç ile ilgili bir düşünce geliştirilip ifade edilirken ağacın kendisine gereksinim duyulmaz.

Birinci sınıfa başlayan öğrencilerin kavram dağarcıklarının birbirinden farklı olacağı bilinmektedir. Öğrencilerin bu bireysel farklılıklarından yola çıkarak öğretmenlerin okuma yazma öğretimini planlama ve uygulamaları, okuma yazma öğretiminin de kalitesini artıracaktır. Çocukların nasıl öğrendiklerini bilmek, öğretmenlerin nasıl öğreteceğini etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Öğretmen, okuma ve yazma öğretimi programını çocukların maksimum seviyede nasıl öğrendikleri üzerine tasarlamalıdır (Akyol, 2001).

Okuma, önceden belirlenmiş bir takım sembollerin, duyu organları aracılığıyla algılanıp zihinde anlamlandırılma çabasıdır. Yazma ise; duygu, düşünce ve izlenimlerin belirli sembollerle yazılı olarak ifade edilmesidir. Türkiye’de okuma ve yazma öğretimi birlikte yürütülmekte ve ayrılmaz iki parça olarak görülmektedir. İlkokul birinci sınıftan itibaren okuma yazmaya gerekli önem verilmekte, öğrencilerin akademik başarılarının yükselmesinde okuma yazma olmazsa olmaz bir beceri olarak görülmektedir. Okuma ve yazma becerilerini tam olarak kazanamamış bir öğrencinin derslerinde istenen düzeyde başarı göstermesi de beklenmemelidir.

Bar & Johnson (1997: 4) okur-yazar olma seyahati içinde geçen yolun yaşam boyu olduğunu vurgularlarken, iki önemli kılavuzun bilinmesi gerektiğini düşünmektedirler. Çocuğun baş koyduğu okuma-yazma süreçlerindeki kavramsal olgunlaşma ihtiyacı ve olgun bir okur yazar haline gelmek için çocukların ne öğrenmesi gerektiğini anlamaya olan ihtiyaç.

Okuma yazma eylemi, bireylerin toplumsallaşma sürecinde de önemli bir işleve sahiptir. Birey, okuma-yazma sayesinde hem içinde yaşadığı toplumun değer ve normlarını hem de genel olarak insanoğlunun geçmişten günümüze üretmiş olduğu tüm kültür mirasını tanıma ve geliştirme olanağına kavuşacaktır. Aşıcı (2009)’nın okuryazarlığı bir beceri değil kültür ve gelenek kelimeleriyle tanımlanması ve Nargül

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

(2006)'ün okuma yazmayı insanın kültürlenme sürecinin ilk basamağı olarak görmesi bu düşünceleri destekler niteliktedir.

Günümüzde okuma-yazma, bir metni okuyup kendini ifade etme becerisinden daha kapsamlı olarak okuduğunu anlama, yorumlama, değerlendirme ve bunları kullanma becerisini de gerektirmektedir. Topal (2008: 236)'a göre; günümüzün hızla değişen ve gelişen dünyasında, bireylerin bilgiyi tek bir kaynaktan almaları ve ezberlemeleri beklenmemekte, aksine bilgiye ulaşma yollarını bilen, bunları kullanabilen ve karşılaştığı sorunlara bilgiyi kullanarak çözüm yöntemlerini oluşturabilen bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Metaforlar ve Okuma

Metaforlar olayların oluşumu ve işleyişi hakkında düşüncelerimizi yapılandıran, yönlendiren ve kontrol eden en güçlü zihinsel araçlardan biridir. Metaforlar bireylerin kişisel deneyimlerine anlam vermeleri bakımından, aynı zamanda "tecrübelerin dili" olarak da tanımlanmaktadır. (Miller, 1987. Akt: Saban, 2004).

Metaforlar bir zıtlıklar birliği olmak gibi ilginç bir niteliğe de sahiptir: Somut ile soyut, görsel ile sözel, çizgisel ile kavramsal olanı birleştirirler. Metafor kullanımı, kişinin genel olarak dünyayı kavrayışını oluşturan bir düşünme görme biçimi anlamına gelir. Bireyler, gerek kendi duygu ve düşüncelerini gerek karşılarındakilerin duygu ve düşüncelerini tanımlarken metaforlardan yararlanmaktadırlar. Metaforlar yeni öğrenilen şeylerle önceden öğrenilmiş olan bilgiler arasında benzerlik ilişkisi kurulmasını sağlamaktadır. Bu benzerlik ilişkisi yardımıyla yeni bilginin somut olarak hafızaya yerleşmesi sağlanır (Gün, 2015).

Beck, bir metaforunda belli bir durumdaki ilişkilerin fark edilmesini kolaylaştırmak için başka bir durumdaki benzer bir dizi somut ilişkiye atıfta bulunulur. Ona göre metaforun özü, soyut ilişkileri anlamak veya formüle etmek üzere somut bir imgenin kullanılmasında yatmaktadır (Draaisma, 2007: 34). Perry & Cooper (2001)'e göre metaforlar, önceden tanımlanmayan bir nesnenin, benzerlikler özelliğine vurgu yaparak daha iyi anlaşılmasını olanak tanırlar. Daha önce isimsiz olan bir şeyi tanımlamamızı ve böylece çevremizi anlama ve algılama yoluyla yeni şeyler öğrenmemizi de sağlarlar.

Clarken (1997)'e göre metafor karşılaştırmadır ve farklı şeyler farklı sebeplerle farklı açılardan karşılaştırılabilir. İyi bir metafor düşünceleri anlatmaya yardım eder.

Düşünceleri daha nesnel yapar; anlaşılabilir, açık ve görsel hale getirir. Metafor, ruhsal ve kolaylıkla kavranamayan kavramlar gibi, zor fikirleri tanımlamak için kullanılır. Çok iyi öğretmenlerin hepsi, metaforları benzeşimleri, ibret alınacak öyküleri, kinayeli hikayeleri öğretirken kullanırlar. Lakoff & Johnson (2005)'e göre metaforlar, yüksek düzeyde soyut ve ayrıntılı kavramlar inşa etmemize imkân verir. İnsanların, kavram sistemleri metaforlarla temellenmektedir.

Metaforlar, bir kavramı anlatmak için başka kavramlar kullanmak, anlatımı kuvvetlendirmek, dili zenginleştirmek ve düşünceleri dilsel eylemlere en etkili bir biçimde dönüştürmek için kullanılan yapılardır (Yalçın & Erginer, 2012). Bilinmeyen çoğu kavram, kısmen ya da tamamen bilinen diğer kavrama göre anlaşılabilir. Özellikle, daha az somut ve daha belirsiz kavramları, yaşantıda daha açık biçimde ortaya çıkan, daha somut kavramlara göre yapıya kavuşturma eğilimi bulunmaktadır (Sezer, 2003: 89). Lakoff & Johnson (2005: 149)'un da düşünceleri Sezer (2003: 89)'in düşüncelerini destekler niteliktedir. Örneğin, hem doğrudan çıkan kavramlar hem de metaforlar fiziksel ve kültürel çevremizle sürekli etkileşimimizle temellenir. Sahip olduğumuz kavramsal sistem türü, olduğumuz varlık türünün ve fiziksel ve kültürel çevremizle etkileşim tarzımızın ürünüdür.

Son yıllarda metaforlar eğitimin her aşamasında kullanılmıştır. Örneğin; metaforlar program geliştirmede ve planlanmasında kullanıldığı gibi öğrenmeyi desteklemek ve yaratıcılığı teşvik etmek için de kullanılmıştır. Öğretmen eğitiminde ise metaforlar öğretim uygulamaları ve öğretmen rollerinin yeniden düşünülmesine rehberlik eden araçlar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca metaforlar hizmet öncesi öğretmenlerin, sosyalleşme süresince ihtiyaçları hakkında konuşmalarını anlamak öğretmen rolleri hakkındaki geleneksel düşünceleri değiştirmek ve kavramsal değişimi öğretmen rolünün yeniden tanımlanmasını teşvik etmek için de kullanılmaktadır (Vadeboncoeur & Torres, 2003: 88).

Metaforlar öğrenmenin geliştirilmesi için son derece değerli araçlardır. Eğer bir şeyleri keşfetmek istiyorsak, bunu öncelikle hayal etmemiz gerekir. Metaforlar ayrıca anlamamızı sağlayan, hayal gücümüzde belirsiz kavramları net fikirler haline getiren araçlardır. (Sanchez vd., 2000: 358). Doğan (2015) da metaforlar yardımıyla pek çok soyut kavramın, zihnimizde önceden oluşturulmuş şemalara daha kolay yerleşip öğrenmenin daha kolay ve kalıcı olmasına yardımcı olacağını belirtmektedir.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

Öğrencilerin metaforları, en geniş anlamıyla öğrenip kullanabilecekleri ders, anadilini kazandırmayı hedefleyen Türkçe dersidir. Bireyin kendini gerçekleştirmesini, toplumsallaşmasını ve kültürlenmesini amaçlayan ilköğretim basamağında, iletişim kurma, toplumsallaşma ve kültürlenmenin temel gereği olan ana dili öğretiminin gerçekleştirilmesinde Türkçe dersi oldukça önemli bir yere sahiptir (Özdemir, 1987: 12-13).

Metaforların eğitimde kullanımına dönük pek çok araştırma bulunmaktadır (Erginer, 2011). Bu çeşitlilik araştırmanın konusu olmadığından dil eğitimine dönük metafor çalışmalarını bu çalışmada anmanın daha doğru olduğu düşünülmüştür. Yazıcı (2010)'nın araştırmasında, öğretmen adaylarının edebiyat hakkındaki kullandıkları metaforların hayatın içinden kavramlarla anlatıldığı dikkat çekmektedir. Kesen (2009) ise, yabancı dil ders kitaplarıyla ilgili metaforların gezegen, uzay, yapboz, rehber ve harita gibi kavramlarla açıklandığını bildirmektedir. Özcan (2010)'a göre, ilköğretim öğrencileri dil öğrenmeyi bilişsel, zor, aşamalı, çok zaman isteyen, zevkli, faydalı, karmaşık, sıkıcı, bir süreç olarak algulamakta ihtiyaç ve sosyalleşme aracı olarak görmektedirler.

Öğrencilerin dil derslerinde metaforlardan yararlandıklarını bulgulayan Girmen (2007), dil becerisi gelişmiş öğrencilerin daha fazla metafor kullandıklarını görmüştür. Pishgadam & Navari (2010), öğrencilere metafor seçtirerek yaptıkları araştırmalarında, okullarda yapılan dil eğitiminin davranışçı yapıldığını, öğrencilerin tercihlerinin ise bilişsel olduğunu bulgulamıştır. Dershanelerdeki yaklaşımda ise bilişsel yapılar baskındır.

Shaw & Mahlios (2008) öğrencilerin okuryazarlıkla ilgili geliştirdikleri metaforları, karışım, seyahat, macera, gereklilik, anahtar, merdiven ve mücadele gibi sözcüklerle açıkladıklarını bulgulamışlardır. Bu metaforlar, dil öğrenmenin bir çabalama ve mücadele süreci olduğu gibi, bir ihtiyaç olarak da algılandığını göstermektedir.

Çocukların okuma edinimi hakkında metaforik olarak bilgilenme ve öğretmenleri çocukların okumaya dönük kullandıkları metaforlar hakkında bilgilendirme, Türkçe derslerinin daha etkili işlenmesi için bir gerekçe olabilir. Bu konuda bilinçlenme okuma eğitimine dönük kavramsal yapıları analiz etme sürecini geliştireceğinden, Türkçe derslerinde öğretmeni daha etkili kılabilir. Bu bağlamda,

araştırmanın konusu olan ilkökul çocuklarının okuma yazma metaforlarını araştırmanın, anadil eğitimine de özel bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı: Araştırma, ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin “okuma-yazma” kavramı için kullandıkları metaforları ortaya koymayı amaçlamıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin “okuma yazma” kavramını nasıl algıladıklarını belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazma ile ilgili algılarının belirlenmesi için nitel araştırma tekniklerinden görüşme tekniği, görüşme sonrası verileri analiz etmek için ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma Modeli ve İşlem Yolları

Bu çalışma tarama modelinin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2003). Tarama modeliyle ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin “okuma-yazma” kavramı için kullandıkları metaforlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 1’de araştırmanın planlanması uygulanması ve sonuçlandırılması sürecinde kullanılan işlem yolları verilmiştir.

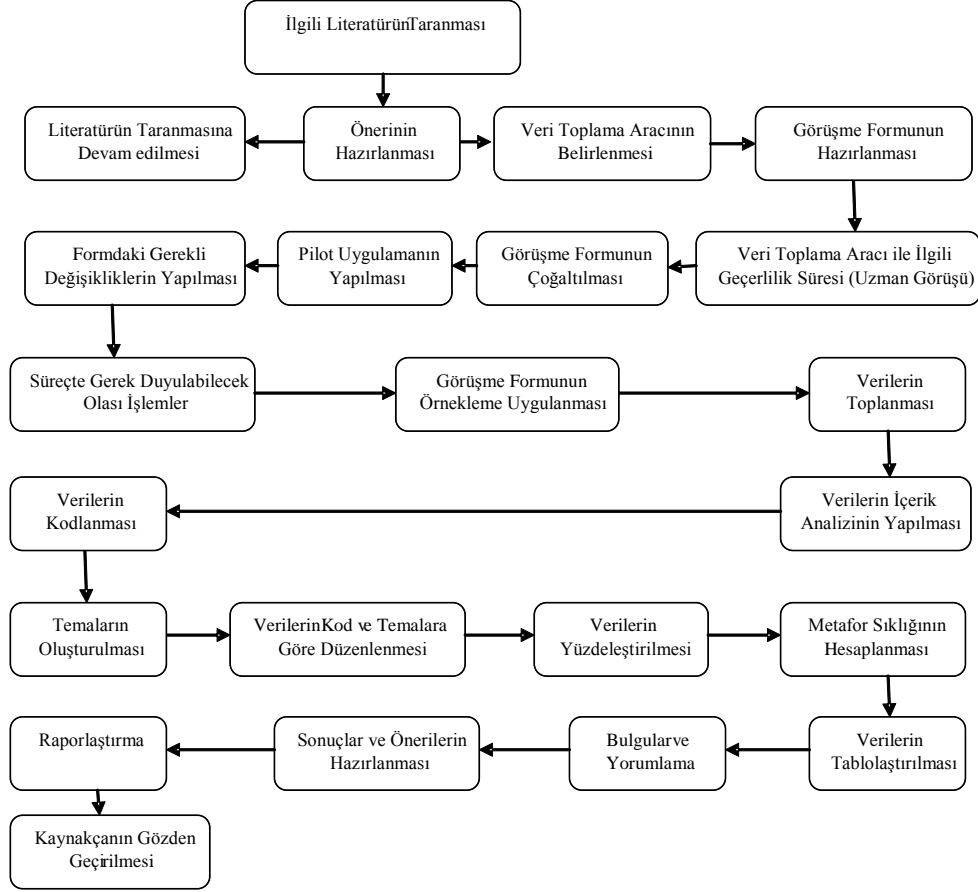
Kullanılan Ölçme Aracının Özellikleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme tekniğinin uygun olacağına karar verildikten sonra 25 adet yapılandırılmış soru hazırlanmıştır. Bu sorular arasından araştırmanın amacına en uygun sorular seçilerek uzman görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşlerine göre sorularda düzenlemeler yapıldıktan sonra, görüşme formunun amaca hizmet edip etmediğini, soruların anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla bir ilkökuldaki 25 birinci sınıf öğrencisi, üzerinde pilot uygulama yapılarak anlaşılması güç olan sorular üzerinde değişikliğe gidilmiştir ve uygulamaya geçilmiştir.

Görüşme formunda katılımcıların okuma yazmaya yönelik oluşturdukları metaforları belirlemek için; Okuma yazmayı neye benzetirsin? Neden?, Okuma yazma bilen bir insan sence neye benzer? Neden?, Okuma yazma bilmeyen bir insan sence neye benzer? Neden? şeklinde katılımcılara 3 adet soru yöneltilmiştir. Görüşmeler her katılımcı için bire bir yapılmıştır. Görüşmeye geçilmeden önce her bir katılımcıya görüşmenin amacı ve nasıl yapılacağı anlatılmıştır.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

Şekil 1. Araştırmada Kullanılan İşlem Yolları Diyagramı

Görüşme formundaki sorular her bir bireye sırayla yöneltilmiştir. Her bireye görüşme formundaki soruları istedikleri gibi cevaplama izni verilmiş ve kesinlikle yönlendirmeden kaçınılmıştır. Bireyler görüşme formundaki sorulara cevap veremedikleri ya da cevaplamak istemediklerinde bir sonraki soruya geçilmiştir. Görüşme formları her birey için ayrı kod numaraları verilerek kaydedilmiştir. Katılımcılar için Ö kodu kullanılmış ve her bir katılımcıya ayrı ayrı numara verilmiştir. Görüşmeler, okulun durumuna göre okul kütüphanesinde, müdür odasında, sınıfta veya toplantı salonlarında bireysel olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara isimleriyle hitap edilmiş, analiz ve raporlaştırma sürecinde her bir katılımcı verilen kodlarla anılmıştır.

Verilerin Düzenlenmesi

Görüşme formlarıyla elde edilen verilere sırasıyla, verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması, verilerin yüzdelerle ifade edilmesi, metafor veya yüklenen anlam sıklığının hesaplanması ve tablollaştırılması, bulguların yorumlanması, sonuç ve önerilerin sunulması işlemleri yapılmıştır. Metafor kategorileri hesaplanırken toplam katılımcı sayısı, metaforların toplam metafor yapılarına oranı hesaplanırken de toplam metafor sayısı kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimum çeşitliliğe dayalı örneklem oluşturmada amaç, genelleme yapmak için çeşitlilik sağlamak değildir, tam tersine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 87). Bu bağlamda Tokat ili Almus ilçesinde öğrenim gören 112 ilkokul birinci sınıf öğrencisi çalışma grubumuzu oluşturmuştur.

BULGULAR VE YORUMLAR

Metafor kullanımına ilişkin bulgulardan “Okuma yazmayı neye benzetirsin? Neden?” sorusuna ilişkin kurulan metaforlar aşağıdaki gibi biçimlenmektedir.

Tablo 1. “Okuma yazmayı neye benzetirsin? Neden?” sorusuna ilişkin geliştirilen metaforlar.

Kategori adı	Kategori içeriği	Kategorinin genel özellikleri	Her kategoride belirli özellik gösteren metaforlar
	-Katılımcı f (%)		
	-Metafor f (%)		
Gereklilik	-30 (26,8) -15 (15,0)	Bunu yazıp okuduğumuz için. Kitaplarda düz yazı olduğu için. Kalemle yazıyoruz. Okulda kullanıyoruz. Harflerle okuyoruz	Düz yazı, kalem, harf, çalışma, defter, ağaç, öğretmen, bilgisayar, okul, güzel yazı, el

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri
Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

		Okuyup yazarak ders yazısı, kelime, çalışıyoruz. Defterime yazı silgi, kağıt, yazı yazıyorum. Önce yazıyorum sonra okuyorum. Kitap, defter, kalem ağaçtan yapılıyor. Okuyamazsak öğretmen kızar, öğretmen oku dediğinde okuyabilmeliyiz. Yazılar olduğu için. Bilgisayardan çıktılar alır okuruz. Okulda öğrendiğimiz için. Güzel yazıyorum. El yazısı ile yazıp okuduğumuz için. Cümlelerde kelimeler var, kelime kelime okuyoruz yazıyoruz. Yanlış yazınca sileriz. Kağıda yazarız.
Bilgilendiricilik	-26 (23,2) -5 (5,0)	Okuyarak öğreniyoruz. Öğrenme, Kitap, Okuduğumuz için bilgiler Çalışmak, Okul, öğreniyoruz. Kitaptan Çalışkan olma. okuyup yazıyoruz. Kitap içinde bilgiler olduğu için. Kitapta yazılar olduğu için. Okuyup yazarak ders çalışıyoruz. Okulda öğrendiğimiz için. Çünkü her şeyi öğrenmeliyiz.
Eğlendiricilik	-16 (14,3) -10 (10,0)	Yazı yazarken aklıma geliyor, Kelebek, güzel çok seviyorum. Okumak da bir şey, çocuk yazmak da çok güzel. Çünkü oyuncağı, çok kolay. Hikaye okumayı hikaye, şarkı, seviyorum. Resim yapmayı resim yapma,

---

		çok seviyorum. Çiçekler okuduğum zaman çok güzel oluyor. Okumak ve yazmak çok eğlenceli. Okuma yazma keyifli bir iş. Çocuklar okuma yazmayı severler.	çiçek, eğlenme, keyif, çocuk.
Ödüllendiricilik	-5 (4,5) -4 (4,0)	Öğretmenimiz okuyanı alkışlatıyor. Öğretmen aferin diyor. Öğretmenimiz okuyana aferin diyor. Çalışkanlar ödül alır.	Alkış, aferin, hediye, ödül.
İş sağlayıcılık	-4 (3,6) -3 (3,0)	Öğretmenimiz okuma yazma ödevi veriyor. Okuyarak meslek sahibi olabilirim. Bizim işimiz okuyup yazmak, iş yapmak güzel.	Ödev, meslek, iş.
5 Kategori	81katılımcı	43 özellik	37 metafor

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde öğrencilerin "Gereklilik" kategorisine ilişkin toplam 15 metafor geliştirdikleri, bunun da 30 öğrenci (% 26,8) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yukarıdaki tablodan elde edilen bilgilere göre öğrencilerin okuma yazmayla ilgili metaforlarının derste kullandıkları araç- gereçlerden ve bu araç gereçlerle yaptıkları etkinliklerden (çalışma, güzel yazı, ödev, vb.) etkilendiği sonucuna varılabilir. Ayrıca öğretmenin öğrencilere ödev olarak verdiği etkinlikleri bilgisayar ortamında hazırlayıp öğrencilere verdiği, öğretmenin bu davranışının, öğrencilerin okuma yazma metaforu geliştirmesinde önemli bir yeri olduğu sonucuna da varılabilir. Sebep olarak verdikleri cevapları, metafor olarak verdikleri cevaplara gerekli olarak gördükleri; eğer metafor olarak verdikleri cevaplar olmazsa sebep olarak verdikleri cevapları gerçekleştiremeyeceklerine inandıkları, örneğin harf metaforunda "Harf olmasa okuyup yazamayız." gibi düşündükleri, çıkarımı yapılabilir.

Öğrencilerin "Bilgilendiricilik" kategorisine ilişkin toplam 5 metafor geliştirdikleri, bunun da 26 öğrenci (% 23,2) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Buradaki veriler incelendiğinde öğrencilerin okuma yazmayı, öğrenme, kitap ve

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

çalışma gibi okulla ilgili metaforlara benzettikleri gözlenmektedir. Bunun sebebi, öğrencilerin okuma yazmanın sadece okulda yapıldığına inanması ya da çevresindeki insanların okul dışında ders çalışmaması olabilir. Ayrıca yukarıdaki tablo incelendiğinde öğrencilerin okuma yazma metaforunun genellikle öğrenme ve kitap üzerine yoğunlaştığı anlaşılabilir. “Çalışkan olma” metaforu ve kullanılma sebebi: “Her şeyi öğrenmeliyiz.” dikkat çekicidir. Buradan hareketle öğrencilerin çalışkan olanların her şeyi bildiği, her şeyi öğrenmek içinde okuma yazmanın gerekli olduğu düşüncesinde oldukları yani öğrencilerin okuma yazmayı, öğrenme için bir araç olarak gördükleri söylenebilir. Ayrıca “okul” metaforunu kullanması, öğrencinin okuma yazma eylemini okulda öğrenmesinden ve okulu, bilgi öğrenilen yer olarak algılamasından kaynaklanabilir. Balcı (1999)’nın araştırmasının “İlköğretim okullarının temel işlevleri; bakım, bilgi aktarımı ve gençlerin yetiştirilmesidir.” sonucunun bu durumu desteklediği söylenebilir.

Öğrencilerin “Eğlendiricilik” kategorisinde okuma yazmaya ilişkin metaforları çeşitlilik göstermektedir. Ancak kullanılan bütün metaforların ortak yanının insanları mutlu eden varlıklar oldukları söylenebilir. Ayrıca, öğrencilerin okuma yazmayla ilgili metaforlarının somut nesnelere (kelebek, çiçek gibi), soyut nesnelere (keyif, eğlenme gibi) kadar farklılaştığı görülmektedir. “Çocuk” metaforunun kullanılması dikkat çekicidir. Öğrencilerin, okuma yazmayı çocuklar yapar, düşüncesinde oldukları çıkarımına neden olabilir. Öğrencilerde böyle bir düşüncenin oluşmasının nedeni olarak akranlarıyla birlikte sınıfta okuma yazma öğrenmesi, okula okuma-yazma öğrenmek için gelen büyüklerini görmemesi ya da çevresinde okuma-yazma yapan büyüklerini görmemesi olabilir.

Öğrencilerin “Ödüllendiricilik” kategorisine ilişkin toplam 4 metafor geliştirdikleri bunun da 5 öğrenci (% 4,5) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yukarıdaki tabloya ait öğrencilerin ödüllendirici kategorisindeki okuma yazma metaforlarının sebepleri incelendiğinde, birinci sınıf öğretmenlerinin okumayı gerçekleştiren öğrencileri alkışlattığı, bu öğrencilere aferin dediği ve ödüller verdiği anlaşılmaktadır. Buradan okuma yazma öğretiminde öğretmenlerin öğrencileri çeşitli ödüllerle ödüllendirdikleri ve okuma yazmaya heveslendirdikleri çıkarımı yapılabilir. Ayrıca öğrencilerin okuma yazmayla ilgili metaforlarında öğretmen davranışlarının çok önemli bir yeri olduğu yorumuna ulaşılabilir.

“İş Sağlayıcılık” kategorisine ilişkin öğrencilerin toplam 3 metafor geliştirdikleri bunun da 4 öğrenci (% 3,6) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yukarıdaki veriler incelendiğinde öğrencilerin yarısı iş sağlayıcılık kategorisi içinde okuma yazmayı ödev olarak, diğer yarısı ise meslek ve iş olarak tanımlamışlardır. Öğrencilerin okuma yazma metaforlarının sebepleri incelendiğinde iş sağlayıcı kategorisinde iş yoğunluğundan ve zorluğundan bahsetmedikleri gözlemlenmiştir. Bu sebeple öğrencilerin iş sağlayıcı bakış açısıyla okuma yazmaya olumlu yaklaştıkları çıkarımı yapılabilir. Bu çıkarımın, Hoffman ve Kretovics (2004)’in öğrencilerin kurumla ve akademik işlemlerle ilişkisinin kısmi işçi olarak daha iyi açıklanabileceğini düşünceleriyle ve Leino ve Drakenberg (1993)’in araştırmalarının “Okul, bir işyeri ve diğer metaforların toplandığı bir organizasyondur.” sonucuyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Metaforlar ve kullanılma sebepleri incelendiğinde öğrencilerin, okuma yazma olmasaydı öğretmen ödev vermeyecekti düşüncesinde oldukları, ödev ile okuma yazma arasında bir bağ kurdukları, ayrıca okuma yazmanın öğrencilere gelecekte meslek sahibi olmak için aracılık yapabileceği düşüncesinde oldukları çıkarımları da yapılabilir.

“Okuma yazma bilen bir insan sence neye benzer? Neden?” sorusuna ilişkin öğrencilerin oluşturdukları metaforlar aşağıdaki gibi biçimlenmektedir.

Tablo 2. “Okuma yazma bilen bir insan sence neye benzer? Neden?” sorusuna ilişkin geliştirilen metaforlar.

Kategori adı	Kategori içeriği	Kategorinin genel özellikleri	Her kategoride belirli özellik gösteren metaforlar
	-Katılımcı f (%) -Metafor f (%)		
Başarılı olan	-41 (36,6) -3 (3,0)	Çalışkanlar okuyup yazar, ona çok çalışkan bir çocuk derler, çalışkanlar hızlı okurlar. Hızlı okuyarak sınıf birincisi olabiliriz.	Çalışkan, sınıf birincisi, her şeyi bilen biri.
Mesleği olan, Maddi durumu iyi olan	-39 (38,4) -13 (13,0)	Bize öğreten kişi, okuyup öğretmen olacağım. Okuyup yazarak polis olabiliriz. Okuyarak meslek sahibi olabilirim. Öğrenciler, okuma yazmayı	Öğretmen, polis, meslek sahibi olmak, öğrenci, doktor,

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

			bilirler. Okuyup yazarak doktor olabiliriz. Zenginlerin hepsi okuma yazmayı bilir. Güzel bir evimiz olması için okumalıyız. Ben de okuyup büyünce araba alacağım. Öğretmenimize de o öğretti.	asker, zengin, güzel bir evi olan, arabası olan adam, müdür, bilim adamı, büyük bir iş adamı, emekli.
İdeal olan	insan	-22 (19,6) -12 (12,0)	Akıllılar okur. Okuyarak adam olabiliriz. Uslu çocuklar hep yapar, okuma yazma da yapar. Okuyunca yazınca mutlu oluyorum.	İyi biri, dürüst biri, akıllı, adam, insan, efendi biri, uslu çocuk, temiz, zeki, güzel bir insan, zekalı insan, mutlu biri.
Gelişen		-9 (8,0) -8 (8,0)	Her tarafa uçuyor. Okuyup yazarak her şey yapabiliriz. Çok büyüyor. Kuşlar özgürdür, her yere giderler, ben de özgür olacağım ve her yere gideceğim. Çiçekler her yere güzel kokular veriyor.	Kelebek, her şey, ağaç, kuş, çiçek, hızlı araba, beyin kutusu, okula giden birisi.
Bilgili olan		-5 (4,5) -3 (3,0)	Okuyup yazarak bilgili olabiliriz. Biz de bilmiyorduk, öğrendik. Gazete okuyan adam okuma yazma biliyordur.	Bilgili insan, okuyan çocuk, gazete okuyan adam.
5 Kategori	116 Katılımcı		23 özellik	39 metafor

Öğrencilerin "Başarılı Olan" kategorisine ilişkin toplam 3 metafor geliştirdikleri bunun da 41 öğrenci (% 36,6) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu kategorideki öğrenciler okuma yazma bilmekle çalışkanlık arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır. Bunun sebebi, çalışkan öğrencilerin iyi derecede okuma yazma bilmeleri olabilir. Ayrıca bu kategorideki bir öğrenci de hızlı okuyarak sınıf birincisi olabileceğini düşünmektedir. Bu durum öğretmenin öğrencilere hızlı okuma yarışını yaptırıp kazananı birinci olarak ilan etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Her şeyi bilen

biri, metaforunda öğrencilerin okuyup yazarak her türlü bilgiye ulaşabileceği, her türlü bilgiye sahip birinin başarılı olacağı düşüncesinde oldukları çıkarımı da yapılabilir.

Öğrencilerin “Mesleği Olan, Maddi Durumu İyi Olan” kategorisine ilişkin toplam 13 metafor geliştirdikleri bunun da 39 öğrenci (% 38,4) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yukarıdaki tablodan elde edilen bulgulara göre öğrenciler okuma yazma bilen bir insanı; en çok öğretmene, ardından sırasıyla polis, doktor ve öğrenciye benzetmektedirler. Bunun sebebi olarak öğrencilerin çevrelerinde okuma yazma bilen insanların değişik mesleklere sahip olmaları gösterilebilir. Ayrıca öğrencilerin, okuma yazmayla birlikte, ileride olmak istedikleri meslekleri söyledikleri de düşünülebilir. Öğrencilerin okuma yazmanın kendilerine bir meslek kazandıracağını düşündükleri kanısına varılabilir. Ayrıca öğrencilerin, okuma yazmanın insana zenginlik kattığını, araba ya da güzel bir ev gibi çok sevilen bir nesneye sahip olma duygusu verdiğini düşündükleri de söylenebilir.

Öğrencilerin “İdeal İnsan Olan” kategorisine ilişkin toplam 12 metafor geliştirdikleri bunun da 22 öğrenci (% 19,6) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Temiz, zeki, iyi dürüst, akıllı vb. gibi metaforlar incelendiğinde bu metaforların birleşerek ideal insanın sahip olabileceği özellikleri oluşturduğu düşünülebilir. Bu kategorideki öğrencilerin okuma yazmanın insanın eksikliklerini gidererek, ona farklı ve güzel özellikler kazandırdığını düşündükleri, insanın kendisinin her türlü eksikliklerini giderebilmesi için okuma yazmanın önemli bir araç olduğu düşüncesinde oldukları çıkarımı yapılabilir.

Öğrencilerin “Gelişen” kategorisine ilişkin toplam 8 metafor geliştirdikleri bunun da 9 öğrenci (% 8,0) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Yukarıdaki tablodan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin % 8’i okuma yazma bilen insanları gelişen nesnelere benzetmektedirler. Kelebek, ağaç, kuş, çiçek metaforlarında genişlemeyi, etrafa yayılmayı olumlu olarak gördükleri çıkarımı yapılabilir. Öğrencilerin, okuma yazma bilen insanları her yere gidebilen ve gittikleri yerlere güzellikler götüren kişiler olarak gördükleri ve bu sayede okuma yazma bilen insanların kendi kişisel gelişimlerine katkı sağladıkları çıkarımı da yapılabilir. Öğrencilerin bu metaforları kullanmalarının sebebi olarak okuma yazma bilen insanların araştırıp-okuyarak kendilerini geliştirebilecekleri düşüncesinde oldukları gösterilebilir. “Hızlı araba” metaforunu kullanma sebebi olarak, öğrencilerin, “Çok okuyup yazarak hızlı okuyup yazma becerisine sahip olabiliriz.” düşüncesinde

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

oldukları düşünülebilir. Beyin Kutusu metaforunun kullanılma sebebi olarak da beynin sürekli gelişen yapısının, ne kadar çok çalışılırsa o kadar çok beynin gelişeceği düşüncesinin farkında oldukları düşünülebilir.

Öğrencilerin “Bilgili Olan” kategorisine ilişkin toplam 3 metafor geliştirdikleri bunun da 5 öğrenci (% 4,5) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu kategoride öğrenciler, okuma yazmanın bilinmeyi öğretme yönüne dikkat çekmişlerdir. Öğrencilerin öğrenmenin okuma yazma ile mümkün olabileceği düşüncesinde oldukları söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin gazete okuyan insanları bilgili olarak nitelendirdikleri çıkarımı yapılabilir. “Gazete okuyorsa bir adam okuma yazmayı biliyordur, bu adam okuma yazmayla gazeteden bilgiler öğrenebilir o halde bu adam bilgilidir” şeklinde düşündükleri de varsayılabilir.

Öğrencilerin, “Okuma yazma bilmeyen bir insan sence neye benzer? Neden?” sorusuna ilişkin kurdukları metaforlar aşağıdaki gibi biçimlenmektedir.

Tablo 3. “Okuma yazma bilmeyen bir insan sence neye benzer? Neden?” sorusuna ilişkin geliştirilen metaforlar.

Kategori adı	Kategori içeriği	Kategorinin genel özellikleri	Her kategoride belirli özellik gösteren metaforlar
	-Katılımcı f (%) -Metafor f (%)		
Başaramayan, üstesinden gelemeyen	75 (67,0) 14 (14,0)	Tembeller okuyamazlar, yazamazlar. Hiçbir şey yapamadığı için. Okula gitmeyen birisi okuma yazma öğrenemez. Okumazsak çoban oluruz. Hayvanlar okuma yazma bilemez. Dersleri kötü olan okuyamaz. Akılsızlar okumazlar. Küçükler okuma yazma bilemezler. Bebekler okuyamazlar da yazamazlar da. Her şeye inanırlar.	Tembel, hiçbir şeye benzemeyen, zekasız, okula gitmeyen, çoban, domuz, maymun, dersleri kötü olan, akılsız, küçükler, bebek, vahşi, salak beceriksiz.

Zararlı olan	18 (16,1) 7 (7,0)	Onlar hep kötülük düşünürler. Hiç okuma yazma yapmazlar. Serseriler, hep kötülük yaparlar. Okuma yazma yapmazlar. Okuma yazma yapmazsak dayak yeriz. Derslerine başkasından bakar. Kediler sinsi olurlar.	Kötü biri, yaramaz, serseri, dayak yiyen, hırsız, kedi, dürüst olmayan.
Muhtaç olan	10 (8,9) 3 (3,0)	Mesleği olmayan insan okumamıştır.	Mesleği olmayan, fakir, evsiz.
3 kategori	103 katılımcı	18 özellik	24 metafor

Öğrencilerin “Başaramayan, Üstesinden Gelemeyen” kategorisine ilişkin toplam 14 metafor geliştirdikleri bunun da 75 öğrenci (% 67,0) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu kategorideki öğrencilerin büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir insan için tembel metaforunu kullanmışlardır. Diğer kullanılan metaforlar da incelendiğinde bunların ortak noktasının başarısızlık olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin okuma yazmayı başarıyı elde etmek için kullanılan bir araç olarak gördükleri, bu sebeple de okuma yazma bilmeyen bir insanı beceriksizlik ve başarısızlık belirten metaforlarla ifade ettikleri düşünülebilir. Okuma yazma bilmeyen birini okula gitmeyen olarak nitelmesi öğrencinin, okuma yazmayı sadece okulda öğrenilen bir beceri olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu çıkarımı, Balcı (1999)’nın araştırma “Öğrenci ve öğretmene ilişkin mecazlar okul sisteminin bilgi ve öğretmen merkezli olduğunu göstermektedir.” bulgusunun desteklediği söylenebilir. Ayrıca “küçükler” ve “bebekler” metaforlarını kullanma nedeni olarak öğrencilerin, okuma yazma için belirli bir yaşa gelmesi gerektiğini düşündükleri çıkarımı da yapılabilir.

Öğrencilerin “Zararlı Olan” kategorisine ilişkin toplam 7 metafor geliştirdikleri bunun da 18 öğrenci (% 16,1) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu kategorideki öğrenciler okuma yazma bilmeyen bir insanı iyi insan profilinden uzak sıfatlarla (yaramaz, kötü, serseri, hırsız, vb.) tanımlamışlardır. Yukarıdaki tabloda kullanılan metaforların sebepleri incelendiğinde hepsinin ortak yanının olumsuz davranışlar olduğu görülmektedir. Bu kategorideki öğrencilerin, okuma yazma bilmeyen insanların olumsuz davranışlar yapabileceğini ya da olumsuz davranışlara maruz kalabileceğini düşündükleri çıkarımı yapılabilir.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

Öğrencilerin “Muhtaç Olan” kategorisine ilişkin toplam 3 metafor geliştirdikleri bunun da 10 öğrenci (% 8,9) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu kategorideki öğrenciler okuma yazma bilmemenin bir eksiklik olduğunu düşünerek okuma yazma bilmeyen insanı işi olmayan, parası olmayan ve evi olmayan bir insana benzetmektedirler. Öğrencilerin, her insanın mutlaka okuma yazma bilmesi gerektiğini, aksi takdirde bir şeylerin eksik kalacağını düşündükleri çıkarımı yapılabilir. Ayrıca öğrencilerin meslek sahibi olmak ve maddi durumlarının iyi olması için okuma yazmanın şart olduğunu düşündükleri çıkarımı da yapılabilir.

Tablo 3’te ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin, okuma yazma bilmeyenlere karşı olumsuz düşünceler içinde oldukları görülmektedir. Öğrencilerin böyle olumsuz düşüncelere sahip olmalarının nedeni, ailelerinin onları okula göndermeden önce okumazsan “..... olursun ya da .....gibi olursun.” gibi nasihatlerde bulunmaları olabilir.

TARTIŞMA

İlköğretim birinci sınıf öğrencileri, okuma yazmayı bilgilendirici, iş sağlayıcı, eğlendirici, ödüllendirici ve gereklilik olarak görmektedirler. İlköğretim birinci sınıf öğrencileri; okuma yazmayla ilgili çok sayıda metafor kullanmışlardır. Okuma yazma için kullandıkları bu metaforların, “Bilgilendiricilik, iş sağlayıcılık, eğlendiricilik, ödüllendiricilik, gereklilik” olarak gruplanabilmesi öğrencilerin okuma yazmaya karşı olumlu düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.

İlköğretim birinci sınıf öğrencileri, okuma yazma bilenleri; mesleği olan, geliştiren, maddi durumu iyi olan, başarılı olan, bilgili olan, ideal insan olan, olarak görmektedirler. İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin, okuma yazma bilenler için kullandıkları metaforların: “Mesleği olan, maddi durumu iyi olan, geliştiren, başarılı olan, bilgili olan, ideal insan olan, neşeli olan, ailesi olan” şeklinde gruplanabilmesi öğrencilerin okuma yazma bilen insanlara karşı olumlu düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.

İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin, okuma yazma bilmeyenler için kullandıkları metaforların: “Muhtaç olan, zararlı olan, başaramayan, üstesinden gelemeyen” kategorileri altında toplanabilmesi öğrencilerin okuma yazma bilmeyen insanlara karşı olumsuz düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin geliştirmiş oldukları metaforlardan da anlaşılacağı üzere öğrenciler metaforlar geliştirirken ebeveynlerinden, günlük hayatlarındaki olay ve

olgulardan vs. etkilenmektedirler. Kurnaz, Çiftçi ve Karapazar (2013)'ın yaptıkları çalışmada öğrencilerin metafor oluştururken fen ve teknoloji dersindeki kavramlardan, kendi ilgi alanına giren konulardan, günlük olaylardan ve medyadan etkilendiklerini ortaya koymuşlardır. Özsoy (2014)'un yaptığı çalışmada “üstün yetenekli öğrenci” kavramına öğrenci, öğretmen ve ebeveynlerin bakış açılarının homojen dağılım gösterdiği görülmüştür. Ünal ve Yiğit (2014)'in okuma kültürünün oluşmasında ailenin etkisini araştırdıkları çalışmalarında ailenin okuma kültürü oluşturmada hem model olma açısından hem de çocukların geleceklerini şekillendirme açısından büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu bilgiler ışığında öğrenciler ne kadar çok uyarıcılarla desteklenirse o kadar çok metafor geliştirecekleri ve okuma yazma kavramı ile algılarını o denli güçlü bir şekilde ortaya koyacakları ve öğrencilerin okuma yazma öğretiminde öğretmenlerine o denli güçlü ip uçları verecekleri manidardır.

Metaforlar öğrencilerin zihinsel gelişimi esnasında algı ve öğrenme biçimlerini açığa çıkarmada güçlü bir zihinsel araç olarak kullanılabilir (Ekiz ve Koçyiğit, 2012). Kişilerin hayat görüşlerinin belirlenmesinde, dünyayı anlamlandırmalarında, olay, durum, olgu, kavram ve nesnelere kurdukları iletişimde metaforik düşüncenin çok büyük önemi vardır. Bu anlamda metaforik düşünme yöntemi, bir öğrenme taşı olarak da önemlidir (Pilav ve Uslu Üstten, 2013). O halde ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazmaya ve okuma yazma bilen insanlara karşı olumlu metaforlar geliştirmeleri sınıf öğretmenleri öğrencilerin motivasyonlarının artırılmasında ve okuma yazmaya karşı olumlu bakış açılarının devam ettirilmesinde öğrencilerin geliştirmiş oldukları metaforları kullanabilirler. Ocak ve Günay (2009) metafor tekniğini özellikle öğrencilerin dikkatini çekmek amacıyla kullanılabileceğini belirtmektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere dikkatini öğreneceği konu veya etkinlik üzerine yoğunlaştıran öğrencilerin de öğretimden maksimum düzeyde fayda sağlayacağı aşikardır.

Eraslan (2011)'in belirttiği gibi metaforlar; anlamsal olarak bireylerin geliştirdikleri ifadelerdir ve ilgili olay, kavram ya da olgunun bireyde oluşturduğu etki ve ifade biçimidir. Bu tanımdan yola çıkarak metaforların öğrencilerin duygusal hazır bulunuşluk düzeyleri hakkında öğretmenlere ip uçları verebileceğini de söyleyebiliriz. Buradan hareketle öğrencilerin geliştirmiş oldukları bu metaforlar öğrencilerin okuma yazmayı severek ve etkili bir şekilde öğrenmelerinde de bir araç olarak kullanılabilir.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

Şahin (2014) de öğrenci görüşlerinin ve algılarının incelemesinin öğrenci eğitimlerinin başarısını ve etkililiğini artıracığı görüşünü savunmaktadır.

İlköğretim, bireylerin yetiştirilmelerinde ilerdeki yaşamlarının şekillenmesinde önemli katkıya sahip olan ve eğitim sürecinin ilk basamağı olması nedeniyle de bütün eğitim hayatının temelini oluşturan bir öğretim kademesidir. İlköğretim sürecinde öğrencilerin karşılaştıkları eğitim ortamlarının düzenlenmesinden sorumlu olan ve öğrencilerin genel olarak kendilerine model aldığı öğretmenler ilköğretim sürecinin önemli bir ögesidir (Cerit, 2008). Okuma yazma öğrenimi ve öğretimi konusuna da öğretmenler birinci derecede önem atfetmektedir. Öğrencilerin okuma yazma kavramına ilişkin geliştirmiş oldukları algıları metaforlar aracılığıyla tespit edilip yine metaforlar aracılığıyla değiştirilip okuma yazma öğretiminin etkililiği sınıf öğretmenleri tarafından artırılabilir. Saban (2008)'ın metaforlar zihinsel imgeleri açığa çıkarmada, anlama ve değiştirmede güçlü bir "pedagojik araç" olarak kullanılabilir, görüşü de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Sosyal temsiller bireylerin davranışlarını ve tutumlarını etkileyebilmektedir (Kaya, Ogurlu, Taşdemir, Toprak, 2015). Öğrencilerin okuma yazma kavramına yükledikleri anlamlardan öğrencilerin bu öğretime karşı olumsuz olarak geliştirebilecekleri davranış ve tutumları gözden geçirilmelidir. Araştırmada, öğrencilerin okuma yazma bilmeyen insanlar için olumsuz metaforlar geliştirdikleri görülmüştür. Okuma yazma öğretiminde her öğrencinin bireysel farklılıkları göz önünde bulundurularak eğitim yapılması hayati önem arz etmektedir. Bazı öğrencilerin okuma yazmaya daha erken geçmeleri, bazı öğrencilerin ise okuma yazma öğreniminde diğer öğrencilerin gerisinde kalabilmeleri olağan bir durumdur. Ancak okuma yazmayı erken öğrenen öğrencilerin geç öğrenen öğrenciler üzerinde ve geç öğrenen öğrencilerin kendileri üzerinde olumsuz bir tutum geliştirmesi de öğretmen tarafından önüne geçilmesi gereken bir durumdur. Hazırlanacak okuma yazma öğretimini eğlendirici hale getirecek etkinlikler ile öğrencilerin ilerdeki yaşlarda da okumaya yazmaya karşı olumlu tutumlarını devam ettirebilmeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Ahioğlu, Ş. (2006). Öğretmen ve Veli Görüşlerine Göre Farklı Sosyoekonomik Düzeydeki Ailelerin İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma Yazma Sürecini Etkileme Biçiminin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Akyol, H. (2001). Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Arslan, M. M. & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi, *Milli Eğitim*, 35 (171): 100-108.
- Aşıcı, M. (2009). Kişisel ve Sosyal Bir Değer Olarak Okuryazarlık, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 9-26.
- Balcı, A. (1999). Metaphorical Images of School: School Perceptions of Students, Teachers and Parents from Four Selected School (in Ankara), Unpublished Doctoral Dissertations, Middle East Technical University, Department of Educational Sciences, Ankara.
- Bar, R. & Johnson, B. (1997). Teaching and Reading and Writing in Elementary Classroom. NY: Longman.
- Beydoğan, H. Ö. (2009). Okuma-Anlama Sürecinde İşe Koşulan Stratejiler ve Bu Stratejiler Kapsamında Kullanılan Taktikler, *Milli Eğitim*, 38 (181): 65-81.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen Kavramı İle İlgili Metaforlara İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (4): 693-712.
- Clarke, R. H. (1997). Five Metaphors for educators, Paper Presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, 24-28 March, Chicago.
- Çelenk, S. (2008). "Türkçe Öğretiminde Yararlanılabilecek Öğretim Yöntem ve Teknikleri", Çelenk, S., Tazebay, A. (2008), *Türkçe Öğretimi İlke- Yöntem-Teknikler* (s: 17-48, 2. Bölüm İçinde) Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara.
- Doğan, Y. (2015). 100. Yılında Öğretmen Adayları ve Öğrencilerin Bakışlarıyla Çanakkale Savaşları: Bir Metafor Araştırması, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/3 Winter: 369-386.
- Draaisma, D. (2007). Bellek Metaforları, Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi, Çev: Gürol Koca, Metis Bilim Yayıncılık, İstanbul.
- Ekiz, D. & Koçyiğit, Z. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin "Öğretmen" Kavramına İlişkin Metaforlarının Tespit Edilmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21 (2): 439-458.
- Eraslan, L. (2011). Sosyolojik Metaforlar, *Akademik Bakış Dergisi*, 27: 1-22.
- Erginer, E. (2011). A Metaphorical Analysis Of The Meanings Attributed To The Education System By University Students: A Case Study, *Education*, 131 (3): 653-662.
- Gertrude, H. (1963). Early Writing as an Aid to Reading, *Education Digest*, 28 (7): 42-44.
- Girmen, P. (2007). İlköğretim Öğrencilerinin Konuşma ve Yazma Sürecinde Metaforlardan Yararlanma Durumları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması

- Gün, M. (2015). Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin “Türkçe Sözlük” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, *Turkish Studies*, 10 (7): 447-476.
- Hoffman, K., D. & Kretovics, M, A. (2004). “Students as Partial Employees: A Metaphor for the Student-Institution Interaction”, *Innovative Higher Education*, 29 (2): 103-120.
- John B. & Gail D. H. (2009). Credibly Assessing Reading and Writing Abilities for Both Elementary Student and Program, *Assessing Writing*, 14: 25-37.
- Karasar, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kaya, F., Ogurlu, Ü., Taşdemir B.& Toprak, Y. (2015). Social Representations of Giftedness in Turkey, *Journal of Theory and Practice in Education*, 11(2), 742-765.
- Kerimgil, S. & Meral, E. (2007). İngilizce Kelimelerin Öğretiminde Etkin Olan Metafor ve Kurgular, XVI. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (s: 799-805), (Editör: Erginer, E.), Detay Yayıncılık, Cilt: 3, Tokat.
- Kesen, A. (2010). Turkish EFL Learners’ Metaphor with Respect to English Language Coursebooks. *Novitas-RİYAL*, 4(1), 108-118.
- Kıbrıs, İ. (2008). Okuma ve Yazma Çalışmalarında Şiir Etkinliklerinden Nasıl Yararlanılabilir?, *Abant İzzet Baysal Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1): 53-66.
- Korkmaz, Z. (1995). Türk Dilinin Bugünkü Sorunları. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Tdk Yayınları, Ankara.
- Köksal, Ç. (2010). İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin, Ebeveynlerinin ve Öğretmenlerinin “Okuma-Yazma” Kavramına Yükledikleri Anlamlar: Metaforik Bir Analiz. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Kurnaz A., Çiftçi Ü. & Karapazar H. (2013). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Değer Algılarının Betimsel Bir Analizi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (26), 185-225.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2005). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil* (Çev: Gökhan Yavuz Demir), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Leino, A. & Drakenberg, M. (1993). Metaphor: an Educational Perspective, *Research Bulletin* 84, Helsinki.
- Mary, C. S. (1954). Influence of Reading and Experience-Writing on Spelling: a Case Study, *Elementary School Journal*, 54 (8): 456-463.
- Nargül, E. (2006). Alan Dışından Atanan Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma Yazma Öğretimindeki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Sorunlar, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ocak, G. & Günay, S. B. (2009). Üstün ve Özel Yetenekli Öğrencilerin Yabancı Dil (İngilizce) Öğretiminde Metafor Sisteminin Uygulanması, *Milli Eğitim*, 182.

- Özcan, A. (2010). İlköğretim Öğrencilerinin İngilizce Öğrenmeye Yükledikleri Anlamlar: Metaforik Bir Analiz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Özdemir, E. (1987). İlkokul Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi Kılavuzu. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Özsoy, Y. (2014). Bilim ve Sanat Merkezi Öğrenci, Öğretmen ve Velilerinin Üstün Yetenekli Öğrenci Kavramına İlişkin Metaforları, *Journal of Gifted Education Research*, 2(1), 74-87.
- Perry, C. & Cooper, M. (2001). Metaphors are Good Mirrors: Reflecting on Change for Teacher Educators, *Reflective Practice*, 2 (1): 41-52.
- Pilav, S. & Uslu Üstten, A. (2013). Lise Öğrencilerinin Edebiyatla İlgili Algılarının Metaforlar Yoluyla Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies*, 8 (8): 1073-1085.
- Pishghadam, R. & Navari, S. (2010). Examining Iranian Language learners' perceptions of language Education in Formal and Informal Contexts: A Quantitative Study. *MJAL*, 2(1), 171-185.
- Saban, A. (2004). Giriş Düzeyindeki Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Öğretmen" Kavramına İlişkin İleri Sürdükleri Metaforlar, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (2): 131-155.
- Saban, A. (2008). Okula İlişkin Metaforlar, *Educational Administration: Theory and Practice*, 55: 459-496.
- Sanchez, Alvaro, Barreiro, Jose Maria & Maojo, Victor (2000). Design of virtual reality systems for education: A cognitive approach. *Education and Information Technologies*. 5:4, 345- 362.
- Sezer, E. (2003). Dilde ve edebiyatta "yol" metaforu, *Kitaplık*, 65, 88-91.
- Shaw, D. M. & Mahlios, M. (2008). Pre-service Teacher's Metaphors of Teaching and Literacy, *Reading Psychology*, 29: 31-60.
- Şahin, Ç. Ç. (2014). Bilim ve Sanat Merkezi Öğrencilerinin Bu Kurumlara İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11-1 (21):101-117.
- Tamar L. & Tili W. (2006). In their own Words: Understanding Student Conceptions of Writing through their Spontaneous Metaphors in the Science Classroom, *Instructional Science: an International Journal of Learning and Cognition*, 34 (3): 227-278.
- Temizkan, M. & Sallabaş, M.E. (2009). Öğretmen Adaylarının Okuma ve Yazmaya Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (27): 155-176.
- Topal, Y. (2008). "Türkçe Öğretiminde Teknolojik Araç Gereçler ve Materyal Tasarımı", Çelenk, S. ve Tazebay, A. (2008), *Türkçe Öğretimi İlke- Yöntem- Teknikler* (s: 235-276, 9. Bölüm İçinde), Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara.

**İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma ve Yazmaya Yükledikleri
Anlamlar: Bir Metafor Analizi Çalışması**

- Ünal, F., T. & Yiğit, A. (2014). Çocuklarda Okuma Kültürünün Oluşmasında Ailenin Etkisi, *International Journal of Language Academy*, 2 (4): 308-322.
- Vadeboncoeur, J. A. & Torres M. N. (2003). "Constructing and Reconstructing Teaching Roles: A Focus on Generative Metaphors and Dichotomies". *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 24 (1): 87-103.
- Yalçın, M. & Erginer, A. (2012). İlköğretim Okullarında Okul Müdürüne İlişkin Metaforik Algılar, *Journal of Teacher Education And Educators*, 1(2): 229-256.
- Yazıcı, N. (2010). Metaphor on "Literature" by Teachers-to-be Graduates of Turkish Literature Departments, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 5339-5343.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Zorbaz, K. Z. (2007). Türkçe Ders Kitaplarındaki Masalların Kelime - Cümle Uzunlukları ve Okunabilirlik Düzeyleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 3 (1): 87-101.

İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA SELANİK TRAMVAYI*

Ayşe ERYAMAN**

Öz

Osmanlı Devleti şehirlerinde, Tanzimat devrindeki merkezi bürokrasinin gerçekleştirdiği Batılı reform hareketinin bir sonucu olarak, önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen şehircilik faaliyetleri sonucu Osmanlı şehirlerine giren bir unsur da tramvay olmuştur. Selanik şehrinde ulaşım için ilk defa 1889 yılında tramvay hattı döşenmeye ve 1893’de de ilk atlı tramvaylar işlemeye başlamıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile birlikte benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde Selanik tramvaylarına yönelik devletin politikaları Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve dönemin basını çerçevesinde incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik tramvayları konusunda bir takım gelişmelerin yaşandığı tespit edilmiştir. Bu süreçte tramvaylar elektrikle işletilmeye başlanmış, mevcut vagon ve bekleme salonlarına yenileri eklenmiş ve yetersiz görülen tramvay hatlarının arttırılmasına gidilerek şehir içi ulaşım geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Tramvay, Ulaşım, Şehircilik.

THESSALONIKI TRAMWAY DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract

There had been major changes in Ottoman cities as a result of Western reform movements of central bureaucracy during the Tanzimat Period. One of the results of urbanism activities that took place in Ottoman cities was tramway. Tramway rail began to be constructed in 1889 for the first time, and the first horse car started to operate in 1893 in Thessaloniki. Within the frame of principles adopted with the Second Constitutional Period, state policies on Thessaloniki tramway were tried to be investigated by analyzing the Ottoman archives of the prime ministry and the press of the period in this study. As a result of the analysis, it was determined that there had been some improvements in Thessaloniki tramways during the Second Constitutional Period. At this point, the tramways were started to run by electricity, the number of current wagons, waiting rooms and tramway routes was increased; in this way, the urban transportation was tried to be improved.

Key Words: Thessaloniki, tramway, transportation, urbanism.

* Makale Geliş Tarihi:07.11.2015. Yayın Kabul Tarihi:21.04.2016.

** Okutman Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, e-mail: eryamanayse@hotmail.com

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

GİRİŞ

Selanik özellikle Tanzimat'tan sonra birçok farklı gelişmelere sahne olan bir şehirdir (Balci, 2010: 10). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'dan itibaren devleti ve toplumu Batılılaştırma doğrultusunda girilen ve Tanzimat olarak bilinen reformlar kent alanını da ilgilendirmekteydi (Emrence, 2001: 6; Ortaylı, 1995: 554). Batılı ilkeler ve uygulamalara göre yapılan düzenlemeler, Osmanlı kent alanına ve bunun dönüşümüne ilişkin daha global düşüncelere varmayı sağlayacak bazı dikkat çekici özellikler taşımaktaydı (Yerasimos, 1999: 1). Osmanlı bürokrasisi için Batılılaşma döneminde gerçekleştirilen bu uygulamaların amacı, bir yandan "Batılı devletlerin üstünlüğüne karşı reformların kazanımlarını kullanarak mücadele etmek", diğer yandan "merkezi devlet otoritesini yeniden kurmak"tı (Yerasimos, 1999: 2).¹

Bu noktada Tanzimat'la birlikte değişen şehircilik anlayışı Selanik'e yansımış² ve Tanzimat sonrası Selanik kültür ve ticaret alanında ciddi gelişmelerin yaşandığı bir kent olmuştur (Alkan, 2003: 30). Tanzimat'ın etkileri Selanik'te 1869'dan sonra hissedilmiştir (Yerolympos, 2000: 148). 1869'da kurulan belediye ile beraber değişen şehircilik anlayışı Selanik'i yavaş yavaş yeni bir çehreye kavuşturmuştur (Bayram, 2009: 33).³ Bu tarihten itibaren yüzünü tamamen Batı'ya çeviren şehir, iş bilen valilerin

¹Ayrıca bkz. Bilal Eryılmaz, "Yerel Yönetim Sendromu", **Yeni Türkiye**, Yıl:1, Sayı:4, Mayıs-Haziran 1995, s.340-346.; M. Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1974, s.15.

²Tanzimat ile benimsenen yeni anlayış tarzının Selanik'e yansımalar için bkz. Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", **Osmanlı**, c.4, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.263.; Bülent Özdemir, "Selanik: 19. Yüzyılda Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetim Geleneğinin Değişimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s.322.; Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik**, çev. Isık Ergüden, İstanbul: TVYY, 2010.; Mark Mazower, **Selanik: Hayaletler Şehri-Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)**-, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.; **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999.; Bülent Özdemir, **Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**, İstanbul: The Isis Press, 2003.

³Ayrıca bkz. A. Yerolympos, V. Colonas, "Kozmopolit Bir Kentleşme", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.170.; F. Georgeon, "Müslüman ve Dönme Selanik", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.115.

öncülüğünde adeta yeniden inşa edilmiştir. 1869 yılında belediyenin kurulmasının ardından evlere su şebekesinin bağlanması, hava gazı ve tramvayın tesisi ile deniz tarafındaki surların yıkılarak büyük bir rıhtım inşası, kenti Avrupa'ya bağlayan demiryolu ağının kurulması bu değişimin en önemli adımlarıdır. Ayrıca 1890 yangınından sonra şehrin yeniden inşası, şehrin çehresini tamamen değiştirmiş, Selanik'i bir Ortaçağ kenti olmaktan çıkararak modern bir kent görünümüne kavuşturmuştur (Yerolympos, 1999: 39; Gounaris, 1994: 104; İpek, 2011: 10).⁴

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki liman kentleri gibi Selanik de fiziksel ve kültürel açıdan tanınmayacak kadar değişmiştir. Yerel, imparatorluk çapında ve uluslar arası çıkar gruplarından elde edilen mali sermaye, merkezi Kuzeybatı Avrupa olan dünya ticareti ile bağlantılar ve bunlara eşlik eden yeni iletişim yöntemleri (telgraf), uluslar arası ulaşım (yollar, demir yolları, buharlı gemiler) ve şehir içi ulaşım (tramvay) bu değişimi ortaya çıkarmıştır (Baer, 2011: 92). Bu noktada Selanik Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel siyasi reformlarının laboratuvarı niteliğindedir (Baer, 2011: 114). Girişilen bu yeni şehircilik anlayışının şehre getirdiği nafia müesseselerinin en mühimlerinden biri de tramvay olmuştur (Selanik Vilayeti Salnamesi, 1325: 538).

---

⁴Selanik 20. yüzyıla "İmparatorluğun en Avrupalılaştırmış kenti" sıfatı ile taçlanmış olarak girer. Bununla birlikte kent modernleşmesini tamamlamış olmaktan uzaktır; her geçen gün kanıtlanan ticari önemine rağmen, Balkan topraklarında durmadan değişen kırılğan jeopolitik dengelere bağımlı kalmaya devam eder. Onu Avrupa'ya ve yanı sıra başkente ve artalanına dolaysız bir biçimde bağlayan demiryolu ağına, okullarının çoğalmasına, modern iletişim tesislerine ve işadamlarının sürekli gidiş gelişlerine rağmen, Selanik'in kendisi gibi, kentsel çevresi de esas olarak geleneksel özelliklerini korur. Körfezin üzerindeki yeni yüzü, modern işadamları ya da geleceğin proleterleri tarafından oturan kenar mahalleleri, artık açılmış sur içindeki kentte elden geçirilmiş bazı mahalleleri her şeye rağmen evrimsel bir sürecin ana hatlarını sunar; ancak bu süreç, Makedonya çatışması ve Balkan Savaşları ile sert bir biçimde kesintiye uğrayacaktır. Fakat Selanik'i ileriki yıllarda, önceden kestirilmesi olanaksız, başlıca üç olaydan kaynaklanan dönüşümler beklemektedir: Kentin 1912'de Modern Yunan Devleti ile bütünleşmesi, tarihsel çekirdeğinin 1917 yangını tarafından nerdeyse tümüyle yok edilmesi ve nihayet 1922'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus değişiminden sonra kentteki etnik dengede meydana gelen büyük değişiklik. Alexandra Yerolympos, Vassilis Colonas, "Kozmopolit Bir Kentleşme", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, s.176-177.

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

I. İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA SELANİK TRAMVAYI

I.1.Selanik Şehrine Tramvayın Gelişi

Osmanlı ve Avrupa şehirleri ile karşılaştırıldığında tramvay Selanik'e oldukça geç gelmiştir.⁵ Selanik'e tramvayın gelmesi Compagnie Ottomane des Tramways de Salonique'nin, 1889 yılında, atlı tramvay işletme ve tesis imtiyazını alması ile başlamıştır (Anastassiadou, 2010: 159).⁶ Selanik Tramvay Şirketi 11 Eylül 1889 tarihinde 50 sene müddetle kurulmuştur (Selanik Vilayeti Salnamesi, 1325: 640).⁷ Şirketle anlaşmaya varılmasının ardından aynı yıl tramvay hattı döşenmeye (Arslan, 1990: 61) ve 1893'de de ilk atlı tramvaylar işlemeye başlamıştır (Moutsopoulos, 1999: 35).

Selanik'teki bu tramvaylar ilk etapta, Hamidiye mahallesini ve şimendifer istasyonlarını şehre bağlayan 11 kilometrelik çifte hat üzerinde işlemekteydi (Selanik Vilayeti Salnamesi, 1325: 538). Şirketin ahırları ve büroları şehrin iki ucunda, Beşınar yakınları ve Kırlar mahallesinde idi. Şirkete ait 60 araba ve 160 at bu ahırlarda durmaktaydı. Bu organizasyonda 120'den fazla memur, kontrolör, arabacı vesaire de çalışmaktaydı (Anastassiadou, 2010: 160).

---

⁵Oysaki İstanbul'a tramvay geleli yaklaşık 25 yıl olmuştu. İstanbul tramvayları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Çelik Gülersoy, **Tramvay İstanbul'da**, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1989.; R. Sertaç Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay**, I.Cilt, İstanbul: İETT Yayınları, 1998.; Karoly Kos, **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**, çev. Naciye Güngörmüş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.; Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, çev. Zeynep Rona, 3.Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.; Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

⁶Yabancı sermaye sahipleri, kamu hizmetlerini özellikle şehir içi ulaştırma hizmetlerini karlı görmelerinden dolayı, Tanzimat döneminde yapılan hukuksal düzenlemeler sayesinde bu gibi ayrıcalıkları elde etmişlerdi. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s.35.; Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. Ali İhsan Öztürk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.47.

⁷Şirket tarafından 1250000 Franklık bir istikraz akd olunarak karşılığında yüzde beş faizli ve Kânunusani ve Temmuz iptidalarında tediye ve 30 senede 35 defa ku'ra keşidesiyle tesviye olunmak üzere beşer yüz franklık 35000 istikraz tahvili mevkiî tedavüle çıkarılmıştır. **Selanik Vilayeti Salnamesi**, 20.Def'a, 1325, s.640.

Selanik'te Vardar Sokağı/Atlı Tramvaylar (Ünlü, 2006: 52)

Tramvay, Selanik'e girişinden itibaren çok rağbet gören bir ulaşım aracı olmuştur. Bu durum yolcu sayısının her geçen gün artmasından anlaşılmaktaydı. Bunun temel sebebi belediyenin şehir nüfusunun tüm tabakalarının tramvay kullanımını kolaylaştırma çabaları olmuştur. Bu noktada tarifeler konusunda şirketin aldığı kararlarda belediyenin belirli etkisi vardı. Belediyenin bu girişimleri ile fiyatlar kişinin bağlı olduğu toplumsal guruba göre değişebilmekteydi (Anastassiadou, 2010: 160).

20. yüzyılın başlarına gelinirken Selanik'te tramvay kullanımının gittikçe yaygınlaşması ve diğer taraftan şehrin giderek büyümesi mevcut tramvayların Selanik'in ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bu noktada tramvayların geliştirilmesi konusu gündeme gelmiştir.

I. 2. İkinci Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yaşanan Gelişmeler

İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde tramvayların geliştirilmesi konusunda bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu noktada başlangıçta atlar tarafından çekilen tramvayların elektrikle işletilmeye başlaması en önemli gelişmedir. Bu konuda ilk adım, bir İngiliz şirkete 1899 yılında tramvayların elektrikle işletilmesi konusunda imtiyaz verilmesi ile atılmıştı. Buna göre şirket, tramvayların elektrik kuvveti ile cerri istendiğinde bunlara gerekli elektriği sağlamakla mükellefti (Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi Mukavelename ve Şartname Dâhili Nizamnamesi, 1322: 1). Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra 1907 yılında tramvayların elektrik işletilmesi konusunda çalışmalar başlatılmış, 1908 yılında da açılışı gerçekleştirilmiştir

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.HUS., 522/184, 29 Cemazeyilevvel 1326/29 Haziran 1908; BOA, Y.A. HUS., 523/72, 12 Cemazeyilahir 1326/12 Temmuz 1908). Bu suretle tramvayların elektrikle işletilerek nakliyatın geliştirilmesi amaçlanmıştır (Selanik Vilayeti Salnamesi, 1325: 535).

Selanik'te ilk uygulamaları bu şekilde gelişen elektrik kullanımının Meşrutiyet süreci ile birlikte yaygınlaşması, Abdi Tevfik tarafından Selanik'te çıkan Zaman gazetesinde "Elektrik -Telefon" başlıklı yazıda şu şekilde değerlendirilmiş ve istibdat idaresi eleştirilmiştir: *"İstibdat idaresi elektrik, telefon kelimelerini bilmem neden "bomba, dinamit" kelimeleriyle eş tutmuş ve bunların Osmanlı memleketine ithalini men eylemiş idi. Bütün kâinatça takdir gören bir elektrik ve telefon gibi icatlardan Osmanlıları neden mahrum etmek istemişler? Edebiyat ve şaire müteallik eserler ve bu gibi neşriyata meydan vermemeyi zorunlu gören bir idareden elektrik ve telefonun meni hakkında gerekli sebep aramaya lüzum var mıdır? Edebiyat, şair niçin zararlı idi ise elektrik ve telefon da onun için zararlı idi. Tarih, meşrutiyet-i serbesti, müsavat, vatan gibi kelimeler niçin yasaklanmış ise bu iki fennin icadı dahi onun için zararlı idi. Hamdolsun istibdat üzerimizden kalktı. Esaret zinciri kırıldı. Her cihetten hürriyet elde eden, hukuk-u beşeriyet kazanan Osmanlılar, bugün bütün fennin icatlarından yararlanma imkânına kavuşmuş, bugün, masaj, elektrikli röntgen gibi tıp için gerekli makineler, aydınlatma ve elektrik gücüne bağlı dinamolar, bilumum elektrikli icatlar, hürriyet ve Meşrutiyet'in tesir-i hayat bahşiyle serbest bir şekilde ithal olunur. 19 ve 20. asrın en harika keşiflerinden biri olan elektrik kuvveti ve yine bu sayede icat edilen telefon az zaman sonra bütün şehirlerimize ulaşacak, bunların faydasından her medeni memleket gibi biz de yararlanacağız"* (Zaman Gazetesi, 25 Şevval 1326/20 Kasım 1908: 4)

Aynı yazının devamında yazar, o gün için elektrikle aydınlatma ve elektrik kuvvetiyle tramvay işletilmesi gibi uygulamalardan faydalanan Osmanlı şehirlerinin sırasıyla, Şam, Selanik, Beyrut şehirleri olduğunu ifade ederken, İstanbul'un ise henüz bu imkânlardan yararlanamadığını belirtmektedir. Böylece Meşrutiyet idaresi ile birlikte Selanik'in elektrik, telefon gibi gelişmelerden yararlanan bir şehir olduğunu görmekle iftihar duyulacağını ifade etmiştir (Zaman Gazetesi, 25 Şevval 1326/20 Kasım 1908: 4).

II.2.1. Selanik Tramvay Kumpanyasına Yönelik Şikayetler ve Talepler

Öte yandan İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik Tramvay Kumpanyası'na yönelik halkın önceden süregelen şikâyetlerinin devam ettiği de görülmüştür. Diğer taraftan bu şikâyetlere karşı, Meşrutiyet sisteminin getirdiği bazı esaslar, özellikle

halkın hukukunun korunması yolunda benimsenen temel anlayış tramvaylar konusuna da yansımıştır. Bu noktada İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte halkın tramvay şirketine karşı olan ve daha önceden beri süre gelmekte olan şikâyet ve talepleri özellikle basın yoluyla girişilen faaliyetlerle dile getirilerek, tramvay kumpanyasının bu istekler doğrultusunda harekete geçirilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Konuyla ilgili olarak, Selanik'te çıkan Zaman gazetesi "Belediyemizin Nazar-ı Dikkatine" başlığı ile yazdığı yazısında, istibdat devrinde halkın, tramvay kumpanyası hakkındaki hukukunun çiğnendiğini ancak Meşrutiyet'in ilanının milletin hukukuna aykırı olan bütün uygulamalara karşı müdafaa vazifesini üstlendiğini belirtmiştir. Gazete aynı yazının devamında, Selanik Tramvay Kumpanyası'na ait şikâyetlerini dile getirmiştir. Bu şikâyetlerden biri de, kumpanyanın mukavename ahkâmına riayet etmeyerek, eşya nakline mecbur olmasına rağmen bu hizmeti yerine getirmemesi ve bundan dolayı halkın düştüğü zor durumdu (Zaman Gazetesi, 13 Zilkade 1326/7 Aralık 1908: 2).

Bunlardan ayrı olarak dile getirilen şikâyetler arasında yer alan hususlar şu şekilde dikkat çekmekteydi: özellikle Hürriyet meydanında (Zaman Gazetesi, 13 Şevval 1326/8 Kasım 1908: 4) tramvayın gelmesini bekleyen ahalinin yağmurlu zamanlarda açıkta beklemelerini engellemek için burada bir vagon bekletilmesi gerekliliği, diğer taraftan kumpanya ile yapılan anlaşma gereği vagonlara bindirilecek ahalinin miktarı ve yine ayakta bekleyecek olanların da belli olmasına rağmen bunlara riayet edilmemesi, İslam kadınlara ait olmak üzere tahsis edilmiş olan mevkilerin erkekler tarafından işgal edilmesi ile İslam kadınlarının zor durumda kalması, çarşı hattına tahsis edilen vagonların ihtiyacı karşılamakta yetersiz olmasından dolayı tramvay bekleyenlerin saatlerce ayakta kalması, ayrıca tramvay memurlarının nezaketsizlikleri (Zaman Gazetesi, 18 Şevval 1326/13 Kasım 1908: 3). Halkın bu şikâyetleri basın tarafından dile getirilerek, bu konularda tramvay kumpanyasının ve belediyenin dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan bu konudaki şikâyetlerin kumpanya tarafından dikkate alınarak, söz konusu taleplerden bazılarının yerine getirilmeye çalışıldığı yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Kumpanya, yukarıda değinilen şikâyetlerden biri olan Hürriyet meydanında halkın uzun müddet açıkta vagon beklemesine son vermek için iki vagon bulundurmaya başlamıştı. Diğer taraftan tramvay direktörlüğünce gazetelere tebliğ olunan varakada, kimin tramvaylardan ne gibi şikâyeti varsa direktörlüğe

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

bildirildiği zaman gereğinin yapılacağı beyan olunmuştu (Zaman Gazetesi, 17 Zilkade 1326/11 Aralık 1908: 2).

Yukarıda da belirtildiği üzere tramvay kumpanyası tarafından gazetelerle neşr edilen tebligatta ahalinin idare hakkında şikâyeti olduğu takdirde direktörlüğe müracaat etmelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştu. Bunun üzerine Selanik Yalılar ahalisi kumpanya nezdinde teşebbüste bulunmak ve talep edilecek esasları müzakere ve tayin eylemek üzere Beyaz Kule'de İttihat Bahçesi kahvehanesinde bir miting yapmaya karar vermişti (Zaman Gazetesi, 17 Zilkade 1326/11 Aralık 1908: 2). Bu haberden de anlaşılacağı üzere Selanik halkı öteden beri çiğnen haklarına karşı bir takım kazanımlar elde edebilmek, kumpanyanın halkın şikâyetlerine sebep olan uygulamalarına son verebilmek ve kumpanyayı halkın istekleri doğrultusunda harekete geçirebilmek için bir dizi faaliyet içine girmiştir.

Tramvay kumpanyası nezdinde teşebbüste bulunmak, talep edilecek esasları müzakere ve tayin eylemek üzere gerçekleştirilen bu mitingde yapılan görüşmeler sonucunda şu esasların kabul edildiği görülmüştür:

1- Yalılar'da sakin olan ahalinin çokluğuna nazaran mevcut tramvay vagonları nakliyat için yeterli olmadığından Yalılar hattında işleyen vagonların arttırılması, çarşı hattı ise mevcut ihtiyacı kesinlikle karşılayamadığından oradaki vagonların da gerekli hatta çıkarılması.

2- Öteden beri uygulandığı halde çok kısa bir süre için kaldırılan abone usulünün herkese uygulanması ve mektep talebesinin ayırt edilmeksizin indirimli tarifeden istifade ettirilmesi.

3- İslam hanımları için ayrılan altı mevkiden dördünün hiçbir zaman erkekler tarafından işgal ettirilmemesi.

4- Şartname gereğince, kumpanya eşya nakliye vagonları çıkarmaya mecbur olduğundan nakliye vagonlarının teşkil edilmesi. Bunların teşkiline kadar şimdilik eski vagonlarla eşya nakliyatının gerçekleştirilmesi ve bu vagonların her gün sabahları alafranga saat ondan on bire ve akşamları üçten dörde kadar işlettirilmesi.

5- Vagonlarda gerek arabacının ve gerekse biletçinin yanında ayak üzerinde bekleyeceklerin ikinci mevkii tarifesi üzerinden ücret vermesi.

6- Ahalinin şikâyetini dinleyecek bir müfettişin tayini ve bu müfettişte şikâyetleri kaydedeceği bir defter bulundurulması.

7- Münasip aralıklarla yollarda bekleme salonları yapılması (İttihat ve Terakki Gazetesi, 13 Aralık 1908: 3).

Düzenlenen mitingde yukarıda yer alan bu esaslar kabul edilirken, diğer taraftan halkın kumpanya nezdindeki taleplerini kabul ettirmek üzere bir de komisyon teşkil edilmişti. Ayrıca bu talepleri icra etmek üzere tramvay kumpanyasına on beş gün süre verilmişti (İttihat ve Terakki Gazetesi, 13 Aralık 1908: 3).

Selanik ahalisinin tramvay kumpanyası nezdindeki hukukunu muhafaza etmek üzere oluşturulmuş bu komisyon kumpanya direktörü ile görüşerek bu konudaki beyannameyi kendisine tebliğ etmiş, kumpanya direktörü de haklı bulunduğu bu talepleri derhal merkezi idarenin dikkatine sunarak ve kabul olduğu takdirde süratle uygulamaya çalışacağını vaat etmişti (Zaman Gazetesi, 22 Zilkade 1326/16 Aralık 1908: 2). Diğer taraftan mevcut şikâyetleri mahallinde tetkik ederek, bunlardan hangilerinin kabul edilebileceğini kararlaştırmak üzere idare meclisi azasından birinin Selanik'e gelmesi kararlaştırılmıştı (Zaman Gazetesi, 7 Zilhicce 1326/31 Aralık 1908: 3).

II.2.2. Halkın Talepleri Doğrultusunda Yapılan Düzenlemeler

Girişilen bu talepler ve baskılar neticesinde tramvay kumpanyası ile aşağıdaki hususlar konusunda anlaşmaya varıldığı görülmüştür:

1- Kumpanya yetkilileri tarafından tramvay idaresinin ıslahı gerekliliği ile beş vagon ve iki ilave vagon inşa edilerek Mart ayı zarfında işlemeye başlamaları kabul edilmişti.

2- Osmanlı hanımları için birinci ve ikinci mevkilerde tahsis edilen ikişer mevki yalnız onlara ait olacaktı ve bu mevkiler işgal edildiği takdirde Osmanlı hanımlarının gelmesi halinde kendilerine terk edilecekti.

3- Sabah ve öğleden sonra tramvay kumpanyası arabalarına yedekler ilave edilecekti.

4- Açık mevkiler ikinci mevkii ad edilecekti.

5- Hürriyet meydanında, Terakki Bahçesi önünde, Defterdar' da bekleme yerleri yapılacaktı.

6- Kumpanya aleyhine yapılacak şikâyet için idare tarafından Hürriyet meydanında bulundurulacak olan memura müracaat edilecekti.

7- Yeniden inşa edilen vagonlar daha geniş ve daha ferah olacaktı.

8- Amele için indirimli fiyat uygulanacaktı.

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

9- Gelecek şubattan itibaren her talep edene abone biletleri verilecekti (Zaman Gazetesi, 1 Muharrem 1327/23 Ocak 1909: 3).

Varılan bu anlaşmaya uygun olarak daha sonraki tarihlerde tramvay şirketi tarafından halkın taleplerinin yerine getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Örneğin kumpanya, Selanik'e yeni elektrikli vagonlar göndermişti (Zaman Gazetesi, 18 Cemaziyülevvel 1327/7 Haziran 1909: 2). Diğer taraftan mevsime uygun olarak kumpanya tarafından kapalı arabalar da getirilerek (Zaman Gazetesi, 11 Şevval 1327/26 Ekim 1909: 3) halkın bu konudaki taleplerinin karşılanmaya gidildiği görülmüştür. Kumpanyanın bu girişimlerinin halk arasında memnuniyetle karşılandığı yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır (Zaman Gazetesi, 22 Cemaziyülevvel 1327/11 Haziran 1909: 2).

Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Meşrutiyet idaresinin ilanı ile birlikte halk kumpanyaya karşı olan şikâyetlerini ve taleplerini daha rahat ifade etme şansına sahip olurken, diğer taraftan kumpanyaya yönelik eleştirilerle kumpanyanın halkın talepleri doğrultusunda harekete geçirilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Girişilen bu faaliyetler neticesinde halkın öteden beri tramvaylar hakkında mevcut olan taleplerinden bazıları kumpanya tarafından yerine getirilmiş, böylece hem halkın tramvay kumpanyası nezdindeki hukuku korunurken hem de şehir içi ulaşımın niteliğinin artırılması sağlanmıştır.

Meşrutiyet sürecinde Selanik tramvayları ile ilgili olarak tartışılan ve bu bağlamda hükümetin Selanik'e yönelik nafia politikalarını belirleyen esaslardan biri de Selanik'teki mevcut tramvay hatlarının yetersizliği ve bu hatların geliştirilmesi konusu olmuştur. Bu noktada, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvaylar memleketin ihtiyacını karşılayamamasından dolayı ve şehrin mamur bir hale gelmesini sağlamak için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisi gerekli görülmüştür (BOA, ŞD. HU., 1233/23, 6 Zilkade 1329/29 Ekim 1911).

Daha öncede ifade edildiği gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda Selanik'te tramvay Hamidiye mahallesini ve şimendifer istasyonlarını şehre bağlayarak, 11 kilometrelik çifte hat üzerinde işlemekteydi (Selanik Vilayeti Salnamesi, 1325: 538).

Selanik'te özellikle Beşçınar'dan Mezbaha'ya giden cadde üzerinde birçok binanın inşa edilmesinden dolayı bu mevkiilerin bir mahalle haline gelmesiyle birlikte, tramvay hattının Mezbaha'ya kadar uzatılması için belediye tarafından kumpanya

direktörlüğüne defalarca tebligatta bulunulmuştu. Söz konusu olan bölgelere tramvay işletilmesi ihtiyacının günden güne artmakta olması ve tramvay kumpanyasının sahip olduğu imtiyaz gereğince bunun başka bir kumpanyaya havale edilmesinin de mümkün olmamasından dolayı, kumpanyanın ya bu teklifleri dikkate alarak hemen söz konusu hattı uzatmaya gitmesi gerekliliği veyahut bu konudaki imtiyazından vazgeçmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı (Zaman Gazetesi, 17 Cemaziyülâhır 1327/6 Temmuz 1909: 2).

Selanik'te Hamidiye Bulvarı ve Tramvay (Ünlü, 2006: 53)

Selanik'te çıkan Zaman gazetesi konuyla ilgili olarak 18 Safer 1327/11 Mart 1909 tarihli "Tramvaylara Dair" başlığıyla yazdığı yazısında, tramvay hatlarının memleketin ihtiyacına göre çok sınırlı olarak Tahtakale'den İstasyon ve Beşçınar'a ve İskele'den Depo'ya kadar işletildiğini, oysa Beşçınar'dan ileri mevkilerin de günden güne gelişmesinden dolayı tramvay hatlarının bu noktalara kadar uzatılması gerektiğini savunmuştur (Zaman Gazetesi, 18 Safer 1327/11 Mart 1909: 2). Bu konuda halkın gerçekleşen şikâyetleri üzerine, bundan önce durum Nafia Nezaretî'ne bildirilmişti. Eski Nazır Zihni Paşa tarafından bu konuda girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen kumpanyaya karşı ciddi bir teşebbüste bulunulmadığından iş sonuçlanamamıştı (Zaman Gazetesi, 18 Safer 1327/11 Mart 1909: 2).

Yapılması düşünülen bu yeni hatlar beş şubeye ayrılmış olup birincisi İttihat Bulvarı'ndaki çeşmeden başlayarak Mithat Paşa Caddesi yoluyla hükümet önünden, belediye caddesinden ve Yalıkapısı'ndan geçerek liman önüne ulaşacaktı. İkinci hat ise, Beşçınar'dan Mezba'a'ya gidecek, üçüncüsü şark şimendiferleri istasyonundan mahalle içini takip ederek Vardar Kapısı, Manastır Caddesi'nden Vardar hattına

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

bağlanacaktı. Dördüncüsü de Depo'dan Küçükkaraburun'a gidecek, beşincisi yıkılacak olan rüsumat dairesi önünden geçip istasyona ulaşacak, altıncısı da kışla yoluyla İttihat Bulvarı'ndaki çeşmeye kadar uzanacaktı (Zaman Gazetesi, 23 Cemaziyelahir 1327/12 Temmuz 1909: 1). Bu yeni hatlar için belediyeye imtiyaz teklifi yapılmış ise de tramvay kumpanyasının söz konusu imtiyazı kendi üzerine alıp, adı geçen hatları inşa etmek üzere belediye ile bir anlaşmaya giriştiği görülmüştür (BOA, DH. MUI., 15-1/40, 12 Ramazan 1327/27 Eylül 1909; BOA, DH. MKT., 2904/41, 01 Şaban 1327/18 Ağustos 1909).

Selanik şehrinde söz konusu hatların inşasına duyulan ihtiyaç üzerine Nafia Nezaretince Selanik'te iki büyük tramvay hattının yeniden tesisi ve inşasına karar verilmiştir. Tanzim edilen projeye göre bu tramvaylardan biri tramvay deposundan Küçükkaraburun'a kadar uzanacak ve diğeri de Allatini civarından başlayarak Yalılar'ın arka caddesini ve kışlayı takip ederek Türk mezarlığından geçip Mithat Paşa Caddesi'yle Yenikapı'ya vasıl olacaktı. Bu ikinci hattın bittiği yerden Beşınar Bahçesi'ne doğru bir şube inşası dahi planlanmıştı. Aynı hattın hükümet konağı önünde bir şube ayrılarak Sabri Paşa veya Belediye caddelerinden birini takiben rıhtıma ulaşması dahi düşünülmüştü. Nezaret bu projeleri ilan ederek, inşaatı müzayedeye koymuştu. Bu konuda birçok talep gelmiş, talipler arasında Selanik Tramvay Kumpanyası'nın da olduğu görülmüştü. Bu şekilde oluşturulacak hatlar ile Selanik'te nakliye vasıtasının geliştirilmesi amaçlanmıştı (Zaman Gazetesi, 3 Recep 1328/11 Temmuz 1910: 2).

Bundan sonraki aşamada Selanik'te yeniden tesis olunacak tramvay hatları hakkında Selanik Tramvay Kumpanyası ile hükümet arasında müzakerelere gidilmiştir (BOA, İ.MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912). Sonuçta, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvayların memleketin ihtiyacını karşılamakta yeterli olmadığı ve şehrin mamur bir hale gelmesi için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisi gerekliliği kabul edilerek, Ticaret ve Nafia Nezareti ile Selanik Tramvay Kumpanyası arasında anlaşmaya varılmıştır (BOA, ŞD. HU., 1233/23, 6 Zilkade 1329/29 Ekim 1911). Böylece Selanik şehrinde yeniden inşası lazım gelen bazı tramvay hatlarının inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Elektrikli Tramvay şirketine bırakılmıştır (BOA, BEO., 4007/300519, 07 Rebiyülevvel 1330/25 Şubat 1912). Konu ile ilgili olarak, Nafia Nezareti ile Selanik Tramvay Kumpanyası arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde bazı esaslar üzerine anlaşmalar hâsıl olmuş, tramvay

kumpanyası belediyece talep edilen bütün tramvay hattı inşasını kabul etmiştir (Rumeli Gazetesi, 4 Muharrem 1329/5 Ocak 1911: 2; Rumeli Gazetesi, 21 Temmuz 1911: 3).

Yapılan görüşmeler sonucunda belirlenen hatların inşası şirkete bırakıldığı gibi tramvay hattının geçeceği sokaklarda gerekli olan genişletme işi için de Selanik vilayetince istenilen 12 bin lira istimlâk bedelinin şirket tarafından belediyeye verilmesi⁸ (BOA, İ.MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912; Rumeli Gazetesi, 27 Nisan 1911: 3; Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 18 Şubat 1910: 6) ve yeni hattın geçeceği sokakların 12 metre uzunluğundaki kısmının iyi bir halde muhafazasına şirketin mecbur tutulması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan şirket sayılan bu şartlara tramvay imtiyazının son bulunduğu 15 Eylül 1957 tarihine kadar olmak üzere cer ve tenvir-i elektrik imtiyazlarının dahi adı geçen şirkette birleştirilmesi şartıyla uyacaktır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Selanik'te yeni tramvay hattı inşası ve işletilmesi imtiyazı Selanik Tramvay Şirketi'ne verilirken diğer taraftan Selanik cer ve tenvir-i elektrik imtiyazı da adı geçen Tramvay Şirketi'ne devredilmiş ve böylece zikr olunan üç imtiyazın Selanik Tramvay Şirketi uhdesinde birleştirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ.MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912; BOA, MV., 226/118, 22 Safer 1330/11

---

⁸Söz konusu mukavelename 3. maddesinin bir fıkrasında "belediyece inşa edilecek hatların geçeceği sokaklardan yalnız belediyeden rıhtıma giden cadde için belediyece karşılanacak masrafa karşılık olmak üzere şirket tarafından 12 bin lira verilecektir" diye yazılı olan maddesine yönelik azadan Abdullah Bey tarafından Selanik tramvay şirketinin mukavelenamesinde istimlâk masrafının şirkete ait olmasına istimlâk masrafı için yalnız şirketin on iki bin lira vermesinin münasip olamayacağını, eski şartlar gereğince söz konusu masrafın şirkete ait olması gerektiği ifade edilmiş ise de inşa olunacak hatlar kumpanyaya şimdiden temettü temin edecek hatlardan ibaret olup bir takımı henüz boş veya yeterli derecede ümrânın gerçekleşmediği mahallerden geçecek ve çok uzun bir süre zarfında varidat masrafını kapamayacak türden olduğundan ve söz konusu mahallerin mamuriyetinin sağlanması maksadıyla bu türden hatların inşasına belediyece lüzum gösterilmiş ve bunların inşası ise istimlâk masrafının kumpanyaya üstlenilmesi imkânının salib bulunmuş olmakla beraber zaten verilecek istimlâk bedeli dahi belediyenin kendi takdir ve talep ettiği meblağdan başka bir şey olmadığından kumpanyanın bunun haricinde hiç bir istimlâk bedeli üstlenemeyeceği kumpanya vekili tarafından beyan ve izah edilmesine ve gerçekten inşa olunacak hatlar şimdiden temettü temin edebilecek esas üzerine seçilmiş ve tayin edilmiş olmasından ve mahalli hükümet ve belediyenin şehrin gelişmesi için henüz ümrân açısından bir gelişme yaşanmayan bir takım mahallerden tramvay geçmesini lüzumlu gördüğü anlaşılmuş olmasından dolayı söz konusu menfaatin sağlanması için belediyenin dahi istimlâk masrafına iştiraki zaruri görülerek tahmin edilen masraf için şirket hissesine 12 bin liranın tahsisi ekseriyetle kabul olunmuştur. BOA., ŞD.HU., 1233/23, 6 Zilkade 1329/29 Ekim 1911.

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

Şubat 1912). Yine varılan anlaşma neticesinde şehir dâhilindeki caddelerden gerekli genişliğe sahip olmayan yolların ilk etapta tek hat olarak inşası lüzumu da şirketçe kabul edilmiş ve yeni tramvayların inşa ve işletilmesinin memleket ve ahaliye sağlayacağı fayda dolayısıyla hükümet ve belediyeye temin eyleyeceği menfaat de önemli bulunmuştur (BOA, İ.MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912).

Yapılan bu anlaşma sonucunda bir tarafta Osmanlı hükümeti adına Nafia Nazırı ile diğer tarafta Selanik Tramvayları Osmanlı Şirketi vekili arasında şu esaslar üzerinde anlaşılmıştır:

1. Madde- Osmanlı hükümeti tarafından aşağıda yazılı hususu içermek üzere elektrikli tramvay hatları inşa ve işletme imtiyazı Selanik Tramvayları Şirket-i Osmaniye'sine verilmiş ve şirket tarafından dahi kabul olunmuştur.

Birinci kısım hat

İlk olarak, Ferik Hasan Paşa sokağının geçtiği noktadan başlayıp, Askeri Kışla ve Millet Çeşmesi ile İdadi ve Sanayi Mektepleri önünden geçerek Yeni Kapı'ya ulaşacak ve buradan Mithat Paşa Caddesi'ni takiple reji fabrikası önünden ve Vardar Kapısı'ndan geçip Manastır sokağını takiple Baruthiriş? mahallesinden geçerek Şark Demiryolları mevkiine bağlanacak olan bir hat.

İkinci olarak, Vardar Caddesi'nde dört yol ağzından başlayıp, Sabri Paşa Caddesi'nden geçerek hükümet konağına bağlanacak olan bir hat.

Üçüncü olarak, Saatli Camii'den başlayıp, Belediye Caddesi ile Yalıkapı'dan geçerek rıhtıma ulaşacak olan diğer bir hat.

İkinci kısım hat

İlk olarak, Küçük Karaburun'dan başlayıp, Allatini Bulvarı'ndan geçip Riga? sokağına ulaşacak olan bir hat.

İkinci olarak, Riga'nın? hanesinden başlayarak Riga? Ferik Hasan Paşa sokaklarından geçen birinci kısım hattın ilk hattından meydana ulaşacak olan bir hat. Ancak hattın her kilometresi için sokağın sağ ve sol taraflarında 200 metrelik bir daire içinde mevcut hanelerin adedi yüze ulaştığı zaman adı geçen hattın inşası mecburi olacaktır. Şimendifer istasyonu ile Beşçınar arasındaki yolun iyi bir halde muhafazası gibi Beşçınar ile Silahhane arasındaki yol dahi belediye tarafından iyi bir halde muhafaza edildiği takdirde kumpanya da bu hattı Silahhane'ye kadar uzatmaya mecbur olacaktı (BOA., İ. MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912).

2. Madde- Birinci kısım hatlardan ikinci ve üçüncü hatlar hariç olmak üzere, bu mukavelenamenin mevzuunu teşkil eden birinci maddesinin son fıkrasında yazılı olan şart esas kalmak üzere tümü çifte hat olarak inşa edilebilecekti. Birinci kısım hattın inşaat projeleri imtiyaz fermanının tarihinden itibaren nihayet bir sene zarfında ita edilecekti. Harita ve projeler, Nafia Nezareti'ne teslim edilmesinden itibaren üç ay içinde tetkik edilerek ya o şekliyle veyahut gerekli olan değişiklikler gerçekleştirilerek tasdik olunacaktı. İnşaata Belediye'den Rıhtım'a giden caddenin genişletilmesinden sonra ve projelerin tasdik tarihinden itibaren altı ay zarfında başlanacak ve inşaata devamlı bu tarihten itibaren nihayet 24 ay sonra inşaatın tamamlanması ile hattın işletme muamelesine başlanacaktı. İkinci sınıf hatların projeleri ise, birinci hat için üç sene ve ikinci hat için ise mecburi olacağı tarihten itibaren nihayet 15 ay müddet zarfında tanzim edilerek Nafia Nezareti'ne verilecekti.

3. Madde- Tramvay hatlarının geçeceği sokak ve yollar hattın inşasına başlanmadan önce masrafı belediyeye ait olmak üzere belediyece tamamen iyi bir hale getirilecekti. Belediye, inşa edilecek hatların geçeceği sokaklardan yalnız belediyeden rıhtıma giden caddenin genişletilmesine mecbur olup, bu cadde için belediyece karşılanacak olan masrafa karşılık olmak üzere şirket tarafından 12 bin lira verilecekti. Diğer sokakları genişletip genişletmemekte belediye karar verici ise de genişletilmesine lüzum gördüğü halde masrafı belediye tarafından karşılanacaktı.

4. Madde- Şirket yeni hatların çekileceği sokakların uzunluğu boyunca kaldırım veya şoseleri iyi bir halde muhafaza etmeye mecbur olacaktı. Ancak sokağın uzunluğu 12 metreyi aşarsa 12 metreden fazla olan mahallin iyi bir halde muhafazası sırf belediyeye ait olacaktı.

5. Madde- Tramvay şirketi, Selanik şehri cer ve tenvirat-ı elektrik imtiyazlarının kendisine terk olunması konusunda elektrik şirketi ile anlaşma akdine gideceğini taahhüt eder. Bu suretle anlaşma hususunda Osmanlı hükümeti dahi söz konusu imtiyazların Selanik Tramvay Şirketi'ne devrolunmasını tasdik ederek, tramvay ve cer ve tenvirata ait zikr olunan üç imtiyazın müddetleri aynı zamanda yani 15 Eylül 1957 tarihinde son bulmak üzere yeni taahhüdat ile birleştirilecekti. Cer ve tenvirata ait mukavelename ve şartnamelerin bu mukavelename ile düzenlenmeyen ahkâmı geçerli olacaktı. Şu kadar ki tramvay şirketi üzerine birleşecek olan imtiyazlardan aydınlatma imtiyaz müddetinin son bulmasından itibaren tramvay imtiyazı müddetinin son bulmasına kadar geçecek 23 sene için fabrikanın aydınlatma

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

şubesinin kıymeti üzerinden her sene yüzde 5 hasebiyle kezalik cer imtiyaz müddetinin son bulmasından itibaren tramvay müddetinin son bulmasına kadar geçecek sekiz sene için fabrikanın cer şubesinin kıymeti üzerinden her sene yüzde beş hasebiyle belediyeye bir aidat verilecekti. Fabrikanın tenvir ve cer şubesinin ayrı ayrı kıymeti ve her kısma ait aidat miktarı mukavelenamenin tatbikinden evvel şirket ile Nafia Nezareti arasında kararlaştırılmak ve ihtilaf vukuunda Şura-yı Devletçe mesele hal edilmek şartıyla söz konusu tesisatlar tramvay şirketinin istifadesine terk edilecekti.

6. Madde- Mevcut hatların inşa ve işletilmesine dair 18 Eylül 1305 (30 Eylül 1889) tarihli mukavelename ve şartname ile 16 Kânunuevvel 1319 (29 Aralık 1903) tarihli maddelerin ahkâmı ve şartları ve şirkete ita edilmiş olan bütün hukuk ile bu mukavelenameler ve şartnameler gereğince şirkete ait olan bütün vazifeler bu mukavelename ahkâmına aykırı bulunmamış olduğu halde yeni hatlar için de tatbik edilecekti. Osmanlı hükümeti bu mukavelename ahkâmının icrasına teminan gerekli olan imalat ve levazımat için şirketin sermayesine iki buçuk milyon frank zamma müsaade edecekti.

7. Madde- Tramvay şirketi bu mukavelenameden doğan taahhütlerin yerine getirilmesi için mukavelenamenin katiyet kazandığı tarihten itibaren 15 gün zarfında Osmanlı hükümetinin kabul edeceği bir bankaya 5 bin Osmanlı lirası yatracaktı. Söz konusu meblağ birinci kısım hattın inşasının tamamlanmasından sonra şirkete iade edilecekti. Şayet şirket zikr olunan müddet zarfında belirtilen kefalet akçesini ödemezse bu imtiyaz feshedilecekti. (BOA., İ. MMS., 147/7, 24 Safer 1330/13 Şubat 1912).

Böylece, hükümet ve Selanik Tramvay Kumpanyası arasında yapılacak yeni tramvay hatları konusunda anlaşmaya varılmış oluyordu. Bu nokta Selanik tramvayları için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Çünkü şehrin günden güne büyüüp gelişmesi ile birlikte tramvay hatlarının arttırılması son derece önemli bir ihtiyaç olarak belirmişti. Konu ile ilgili olarak daha önceden girişilen faaliyetlerin yarım kaldığı düşünüldüğünde, adı geçen anlaşmanın gerçekleşmesi Selanik'teki şehir içi ulaşımın geliştirilmesi konusunda atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'la birlikte diğer tüm alanlarda olduğu gibi şehircilik alanında da reform hareketlerine gidilmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte

Osmanlı Devleti'nin giriştiği şehircilik faaliyetlerinin sonucu Osmanlı şehirlerine giren bir unsur da tramvay olmuştur. Compagnie Ottomane des Tramways de Salonique'nin atlı tramvay işletme ve tesis imtiyazını almasıyla birlikte Selanik'te ilk defa 1889 yılında tramvay hattı döşenmeye ve 1893'de de ilk atlı tramvaylar işlemeye başlamıştır. Çok rağbet gören bir ulaşım aracı olan tramvay kullanımının gittikçe yaygınlaşması ve şehrin giderek büyümesi mevcut tramvayların Selanik'in ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bu noktada tramvayların geliştirilmesi konusu gündeme gelmiştir.

İkinci Meşrutiyet yıllarında Selanik'te işleyen tramvay konusunda birtakım gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Başlangıçta atlar tarafından çekilen tramvayların elektrikle işletilmeye başlaması tramvaylar konusunda yaşanan en önemli gelişmedir. Diğer taraftan, Meşrutiyet sisteminin getirdiği bazı esaslar, özellikle halkın hukukunun korunması yolunda benimsenen temel anlayış, tramvaylar konusuna da yansımıştır. Bu noktada Selanik halkı öteden beri çiğnenen haklarına karşı bir takım kazanımlar elde edebilmek, kumpanyayı halkın istekleri doğrultusunda harekete geçirebilmek için bir dizi faaliyet içine girmiştir. Halkın bu tür girişimleri kumpanya tarafından dikkate alınarak, söz konusu taleplerden bazıları yerine getirilmiştir. Yeni elektrikli vagonlar ve mevsime uygun kapalı arabalar getirilerek, uygun yerlerde bekleme salonları yapılarak halkın bu konudaki talepleri karşılanmaya çalışılmıştır. Böylece hem halkın tramvay kumpanyası nezdindeki hukuku korunurken hem de şehir içi ulaşımın niteliğinin arttırılması yolunda bir takım adımlar atılmıştır.

Meşrutiyet sürecinde Selanik tramvayları ile ilgili olarak tartışılan ve bu bağlamda hükümetin Selanik'e yönelik nafia politikalarını belirleyen esaslardan biri de Selanik'teki mevcut tramvay hatlarının yetersizliği ve bu hatların geliştirilmesi konusu olmuştur. Bu noktada, Selanik şehrinde işletilmekte olan tramvayların memleketin ihtiyacını karşılayamamasından dolayı ve şehrin mamur bir hale getirilmesini sağlamak için bazı caddelerinde yeniden elektrikli tramvaylar tesisine karar verilerek, bu şekilde oluşturulacak hatlar ile Selanik'te nakliye vasıtasının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum, şehrin günden güne büyüüp gelişmesi ile birlikte tramvay hatlarının arttırılmasının son derece önemli bir ihtiyaç olarak belirmesi durumu göz önünde tutulduğunda ve konu ile ilgili olarak daha önceden girilen faaliyetlerin

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

yarım kaldığı düşünülürse, Selanik'teki şehir içi ulaşımın geliştirilmesi konusunda atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

BOA, BEO., 4007/300519.

BOA, DH. MKT., 2904/41.

BOA, DH. MUI., 15-1/40.

BOA, İ.MMS., 147/7.

BOA, MV., 226/118.

BOA, ŞD. HU., 1233/23.

BOA., Y.HUS., 522/184.

BOA, Y.A. HUS., 523/72.

Salnameler

Selanik Vilayeti Salnamesi, 20.defa, 1325.

Gazeteler

İttihat ve Terakki

Rumeli

Tasvir-i Efkâr

Zaman

Kitap ve Makaleler

Alkan, M.Ö. (2003), **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**, Terakki Vakfı, İstanbul.

Anastassiadou, M. (2010), **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.

Arslan, S. (1990), **Salnamelere Göre Selanik**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Baer, M. D. (2011), **Selanikli Dönmeler-Yahudilikten Dönerler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler-**, çev. Sevinç Kayır, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.

Balcı, M. (2010), **Selanik Düştü-Selanik'in Kaybediliş Öyküsü ve Hasan Tahsin Paşa'nın Savunması-**, Kesit Yayınları, İstanbul.

- Bayram, S. (2009), **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Emrence, C. (2001), "İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik (1871-1922)", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 93, Eylül 2001, s.6-13.
- Eryılmaz, B. (1995), "Yerel Yönetim Sendromu", **Yeni Türkiye**, Yıl:1, Sayı:4, Mayıs-Haziran 1995, s.340-346.
- Georgeon, F. (1999), "Müslüman ve Dönme Selanik", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayıncılık, İstanbul, s.113-127.
- Gülersoy, Ç. (1989), **Tramvay İstanbul'da**, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Gounaris, B.C. (1994), "Selanik", **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)**, ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.103-120.
- Heper, M. (1974), **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- İpek, N. (2011), **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kayserilioğlu, R. S. (1998), **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay**, I. Cilt, İETT Yayınları, İstanbul.
- Kos, K. (1995), **İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi**, çev. Naciye Güngörmüş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kuban, D. (2004), **İstanbul Bir Kent Tarihi**, çev. Zeynep Rona, 3.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mantran, R. (2001), **İstanbul Tarihi**, çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mazower, M. (2007), **Selanik: Hayaletler Şehri-Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)-**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Moutsopoulos, N.C. (1999), "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayıncılık, İstanbul, s.24-41.
- Ortaylı, İ. (1995), "Devraldığımız Miras", **Yeni Türkiye**, S.4, Mayıs-Haziran 1995.

İkinci Meşrutiyet Yıllarında Selanik Tramvayı

- Özdemir, B. (1999), "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", **Osmanlı**, c.4, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.262-269.
- Özdemir, B. (2003), **Ottoman Reforms and Social Life: Reflections From Salonica 1830-1850**, The Isis Press, İstanbul.
- Özdemir, B. (2008), "Selanik: 19. Yüzyılda Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetim Geleneğinin Değişimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s.321-336.
- Öztürk, A. İ. (2003), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi Mukavelename ve Şartname Dâhili Nizamnamesi**, 1322, Dersaadet.
- Toprak, Z. (1982), **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara.
- Seyfettin, Ü.(Ed.) (2006), **Yadigâr-ı Selanik Kartpostallarda Evvel Zaman**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yerasimos, S. (1999), "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, 2. Baskı, ed. Paul Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.1-18.
- Yerolympos, A. (2000), "XIX. Yüzyıl Sonunda Selanik'te Kentlilik Bilinci ve Belediyeye İlgisi", **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak-Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20.yüzyıllar)-**, der. François Georgeon-Paul Dumont, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul, s.147-174.
- Yerolympos, A. (1999), "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, 2. Baskı, ed. Paul Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, TVYY, İstanbul, s.31-59.
- Yerolympos, A. ; Colonas, V. (1999), "Kozmopolit Bir Kentleşme", **Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı**, hzl. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayıncılık, İstanbul, s.167-185.

18. YÜZYILDA TOKAT KAZA MERKEZİ'NDE EĞİTİM ÖĞRETİM HİZMETLERİNİ DESTEKLEYEN VAKIFLAR*

Murat HANİLÇE**

Öz

Vakıflar, bir kurum olarak Osmanlı toplum yaşamında bazı hizmetlerin yürütülmesi açısından oldukça önemliydi. Bir bakıma, günümüzde sosyal devlet anlayışında tezahür eden birçok hizmet devlet eliyle değil vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Bu hizmetler arasında eğitim-öğretim faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. Bu çalışma, 18. yüzyılda ekonomik gelişmişlik konusunda ileri seviyede olduğunu tahmin ettiğimiz Tokat şehrinde kurulu vakıfların eğitim ve öğretim faaliyetleriyle ilgilerini konu edinmektedir. Şehirdeki eğitim hizmetleri sıbyan mektepleri, medreseler, zaviyeler, camiler ve kütüphaneler bazında, hem örgün hem de yaygın eğitimi içeren beş başlık yayacak beş başlık altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tokat, vakıf, eğitim, öğretim.

FOUNDATIONS (WAQFS) SUPPORTING THE TRAINING AND TEACHING SERVICES IN TOKAT DISTRICT CENTER IN THE 18TH CENTURY

Abstract

Foundations as an institution were highly important in terms of executing some services in the Ottoman social life. A lot of services occurring in the social state's mentality at the present time were carried out through foundations not by the state in a sense. Related activities with education had an important place among these services. This study focuses on the relations of the foundations established in Tokat and advanced as a level approximately in terms of economic development in the 18th century. Education and teaching services in the city are examined under five headings as elementary schools, madrasas, zawiya, mosques and libraries including formal and non-formal education in the study .

Key Words: Ottoman, Tokat, waqf, education, teaching.

I.GİRİŞ

Vakıf kelimesi, Arapçada durdurmak, alıkoymak, durma ve durdurma anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, 1317: 1495-1496; Pakalın, 1983c: 577; Sertoğlu 1986: 105). Kelimenin çoğulu ise *evkaftır*. Uygulamada ise vakıf, bir kimsenin sahip olduğu malı dini, hayrî ya da toplumsal bir amaç için kullanılmak üzere ayırmasıdır (Yediyıldız 1986: 153-172). Taşınır ya da taşınmaz mallarını toplum

* Makale Geliş Tarihi: 19.04.2016. Yayın Kabul Tarihi: 24.05.2016.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-posta: murat.hanilce@gop.edu.tr.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

yararına tahsis edenlere *vâkıf*, vakfedilen şeye *mevkûf* denmektedir. Vakıflar, 8. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar İslam ülkelerinde sosyo-ekonomik hayatın canlılığının sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nde, bugün modern devletlerin görevleri arasında gösterilen beledi, sosyal, sağlık ve kültürel hizmetlerin pek çoğu, devlet bütçesinden para ayrılmaksızın şahıslar tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir (Başol ve Düzbakar, 2009: 1-14). Bu hizmetlerden biri de eğitim-öğretim faaliyetleridir (Özcan, 2002: 872-877).

Eğitim, belli bir bilim dalı ya da sanat kolunda yetiştirme ve eğitime işi olarak tanımlanmakta olup aynı zamanda çocukların ve gençlerin toplum yaşamı içerisinde yer almalarını sağlamak için gerekli tecrübeleri elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme ve terbiye anlamlarını da içermektedir. Öğretim ise bir öğretim kurumunda, öğreticiler aracılığıyla öğrencilere araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması çalışmalarının genel adıdır (Başol ve Düzbakar, 2009: 2). Osmanlı Devleti'nde planlı, programlı ve süreli (örgün) eğitim, mektep ve medreselerde yapılırdı. Bu örgün eğitim ağı cami, mescit ve sıbyan mekteplerinde kurulur; medreselerde de devam ederdi. Camiler, mescitler ve zaviyeler ayrıca yaygın eğitim işlevlerini de yerine getirmekteydi.

18. yüzyılda Tokat'ta vakıfların genel gelişimini anlayabilmek için önce şehrin tarihine göz atmak ve şehrin ekonomik durumunu ortaya koymak gerekmektedir. Hiç şüphesiz, vakıf kurabilmek belirli bir ekonomik birikime bağlıdır. Çalışmamızda 18. yüzyılın seçilmesindeki başlıca neden de bu yüzyılın Tokat şehrinin ekonomisinin o tarihlerde belirli bir seviyeye erişmesiyle ilgilidir.

Tokat, Anadolu'nun eski yerleşimlerinden biridir. 4000 yıllık tarihi geçmişinin yaklaşık 1000 yılı Müslüman Türkler tarafından oluşturulmuştur. Şehir, doğuyu batıya bağlayan ve yan kollarla kuzey-güney istikametine açılan ticaret yollarının geçiş noktasında bulunmasına bağlı olarak, özellikle Osmanlı döneminde önemli bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi özelliği kazanmıştır. Ergani'den çıkarılan bakır madeninin son tasfiye işlemlerini yapıldığı kalhanesi ile adeta dönemin ağır sanayi merkezlerinden biri konumuna erişen Tokat ürettiği bakır eşyalar dışında pamuklu, ipekli dokumaları ve boyahanesi ile de bilhassa 17.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nin önemli üretim merkezlerinden biri olmuştur (Beşirli, 2008: 207-236). Söz konusu dönemde örgün ve yaygın eğitim-öğretim başta olmak üzere, sosyal hayatın bütün safhalarında toplumsal faaliyetlerin planlayıcısı, yürütücüsü ve aynı zamanda

işleticisi olan irili ufaklı birçok vakıf da Tokat'ı büyük Osmanlı kentlerinden biri haline getiren önemli nedenler arasında yer almıştır.

Çalışmamızda ilk olarak Tokat tarihine, Tokat'ın söz konusu dönemdeki ekonomik gelişmişliğine değinilecek daha sonra 18. yüzyıldaki vakıflarla ilgili genel tespitler ve son olarak vakıfların eğitim faaliyetlerine katkısı üzerinde durulacaktır.

Ia.Tokat Tarihine Kısa Bir Bakış

Tokat'ın en eski yerleşim yerinin günümüzde Tokat'ın yaklaşık 8 km. doğusunda bulunan Gümenek olduğu kabul edilmektedir. Kentin bugünkü yerindeki kuruluşunun ise Ortaçağ'a rastladığı öne sürülmektedir. Roma ve Selçuklu dönemlerinde kale-kent görünümünde bir sınır kenti olarak ifade edilen Tokat'ın daha sonra yol kavşağında bulunması nedeniyle bir ticaret kenti olarak sivrildiği ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar da bu yapısını koruduğu anlaşılmaktadır (Beşirli, 2005a: 8). Tokat'ta Türk hâkimiyeti 1073'te Danişmendlilerin burayı ele geçirmesiyle başlamıştır (Aktaş, 2009: 8). 1178'de Danişmendlilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte şehirde Anadolu Selçuklu egemenliği başlamıştır. Tokat, 14. yüzyılın ortalarından itibaren İlhanlılara tabi Anadolu eyaletinin bir parçası olmuştur. 1335'te Eretna Bey'in hâkimiyetine giren Tokat, 1381'den itibaren Kadı Burhaneddin'in kontrolüne girmiştir. Tokat ve çevresi Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlulara yenilmesinden sonra 1398'de Osmanlı yönetimi ile tanışmıştır (Beşirli 2005a: 9).

Osmanlıların ilk asrında genelde bütün Anadolu toprakları, özelde ise Amasya, Tokat ve Sivas yöreleri için Rum tabiri kullanılmıştır. 1413 yılında Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinin yanında üçüncü bir idari birim olarak Rum Beylerbeyliği kurulmuştur (Şimşirgil, 1990: 28-43). İlk zamanlarda Sivas, Tokat ve Amasya'dan oluşan Rum Beylerbeyliği'ne İkinci Murat'ın son dönemlerinde Canik ve Çorum, daha sonra da Karahisar-ı Şarki yöreleri dâhil edilmiştir. Söz konusu dönemde Rum Eyaleti'nin merkez toprakları olarak kabul edilen Sivas, Tokat ve Amasya ise önemlerine binaen *Eyalet-i Rumiyye-i Suğra* adını almışlardır (Gökbilgin, 1979: 403-412).

1413-1520 yılları arasında Rum eyaletinin merkezi, bazen şehzade sancağı Amasya bazen de Tokat olmuştur. 1520 yılında eyaletin merkezi Sivas'a taşınmıştır. Bu son düzenleme ile Tokat, Sivas sancağına bağlı bir kazaya dönüştürülmüştür. Tokat kazası 1520'den itibaren 1600'lere kadar Merkez Nahiye (Tokat), Cincife, Gelmuğat, Kafirni, Kazabad, Komanat, Tozanlu, Venk ve Yıldız olmak üzere toplam dokuz nahiyeden meydana gelmekteydi.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

Osmanlı, Devleti'nin mali yapısında 17. yüzyılda ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak 1620'lerde Tokat'ın nahiye sayısı Merkez, Cincife, Komanat ve Kafirni olmak üzere dörde düşmüştür. Aynı tarihlerde kaza sınırları içerisinde yer alan padişah hasları valide sultan hassına dönüştürülmüş ve bunların idaresi voyvodaya bırakılmıştır. Tokat Voyvodalığı kurulana kadar, Rum Eyaleti içerisindeki mali işlemler Rum Hazinesi Defterdarlığı eliyle yürütülmekteydi. 1620'lerde Rum Hazinesi Defterdarlığı kaldırılmış ve onun yerine Tokat Voyvodalığı kurulmuştur (Özvar 2002: 1605-1634). Haliyle Rum Eyaleti'nin Havass-ı Hümayun'a ait gelir kaynakları bir bütün olarak *ber-vech-i arpalık* iltizama verilmeye başlanmıştır. Voyvodalar, bu yönleriyle hem kendilerine verilen sancakta küçük gelir bölgelerinin idarecileri hem de hazine gelirlerini toplayan vergi tahsildarları görünümündeydiler. Kentin güvenliğinin sağlanması ve gerektiğinde asker toplanması gibi görevlere de sahiptiler. Voyvoda, bu görevleriyle Tokat'ta idari ve askeri birçok yükümlülüğü yerine getiren kişiyi ifade etmekteydi. Tokat Voyvodalığı idari birimi sancak statüsündeydi ve voyvodalıkla idare edilen Diyarbakır gibi diğer bazı birimlerden daha farklıydı. Çünkü Diyarbakır ve diğer yerlerdeki voyvodalar sadece mali bir görevliyken, Tokat Voyvodası mali işler dışında askeri ve siyasi konularda da yetkiliydi (Beşirli, 2005b: 161-215).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idari sistemde yapılan değişikliğin bir sonucu olarak, 1840'ta Tokat Voyvodalığı kaldırılmış ve Tokat Muhasıllığı kurulmuştur. Beklenen verimin alınamamasından dolayı 1842'de muhasıllıktan vazgeçilmiş ve şehir bir müddet kaza müdürleri tarafından idare edilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra ise kaza statüsünü koruyan Tokat bir kaymakamın idaresine bırakılmıştır (Açıkel, 2003: 256 vd.). 12 Ocak 1880 tarihinde Tokat sancak statüsünü elde etmiş ve 1920 senesine kadar da bu idari yapısını korumuştur (Mercan, 2002: 16-17) . 31 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'nin aldığı kararla Tokat, günümüzdeki il konumuna kavuşmuştur (Açıkel, 2004: 259).

Ib. 18. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Durumu

1708'de Tokat Anadolu'daki iç gümrük merkezlerinden biri haline getirilmiştir. Divan-ı Hümayun'un iç gümrük teşkilatını kurma konusunda çıkardığı emirde, Tokat'ın önemli bir ticari kavşak ve bütün Anadolu ile bağlantısı bulunan bir değişim merkezi konumuna eriştiği açık bir dille vurgulanmıştır (Genç, 2000: 272-292). 18. yüzyılda Tokat'ta gelişen sanayi dallarının başında, transit ticaretin de temel konularından birini oluşturan ham ipek işlemeciliği gelmektedir. Bölgede üretilen ham

ipeğin tamamını kullanan bu sanayi kolu, İran'dan gelen ham ipeğin de işlenip iplik haline getirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Tokat'ta ipek işlemecileri ham ipeğin yaklaşık 4.000 kilogramını dikiş ipliği, düğme ve dokuma imalatında kullandıktan sonra arta kalan ipeği ihraç ederdi. 1701 yılında Tokat'ı gezen Tournefort, Tokat'ın bol miktardaki ipek üretimine dikkat çektikten başka, her yıl sekiz on yük İran ipeği tükettiğini de anlatmaktadır. Yine ona göre; ipek hafif kumaş dokumacılığında, iplik üretiminde ve düğme yapımında çokça tercih edilmekteydi (Tournefort, 2005: 222). Tokat'ın ipek konusundaki etkin faaliyetini ortaya koyan başka bir kanıt da Erzurum'a ait gümrük verileridir: Bu verilere göre, 18. yüzyıl içerisinde Erzurum Gümrüğü'nden en fazla ipek geçiren tüccarlar arasında Tokatlılar ilk sırada yer almaktadır (Erim, 1984: 106-108).

Kökleri 15. yüzyıldan beri Tokat'ta var olan ve 18. yüzyılda daha da gelişen bir sanayi dalı da deri işlemeciliğidir. Tokat'ta üretimi bolca yapılan sarı ve mavi maroken deriler kara yolu ile Samsun limanına, oradan da deniz yoluyla Rumeli'de Eflâk'a kadar uzanan geniş bir bölgeye ulaştırılmakta ve pazarlanmaktaydı. Öte taraftan Tokatlı tüccarlar, Karaman ve Diyarbakır gibi bölgelerde üretilen derilerin dış pazarlara sürülmesine de aracılık etmekteydiler (Tournefort, 2005: 223).

1700'lerin Tokat'ı dokuma ve basma üretiminde de ileri bir noktadaydı. Sektör, Tokat'ta ağırlıklı olarak şu tarzda işlemekteydi: İplik ve dokuma safhaları daha ziyade köylerde gerçekleşir; boyama ve basma gibi daha büyük sermaye gerektiren işler ise kent merkezinde yapılırdı (Genç, 2000: 277). 18. yüzyılda bu sektörde çalışanlardan alınan vergilerin artması da dokuma ve basma sanayinin Tokat'ta ilerlediğinin önemli bir delilidir. Sektörün gelişiminin somut bir delili de Tokat'ın damga ve boyahane vergilerinin iltizamını malikâne olarak alan Atıf Mustafa Efendi'nin mevcut boyahaneyi yetersiz bulması ve 1726'da daha büyük bir boyahane inşa ettirmesidir. Defterdarlık görevinde bulunmuş olan Atıf Mustafa Efendi bu boyahaneyi vakıf olarak tesis etmiştir (VGMA. M. 735: 274). Kırım'da Fransız konsolosluğunda görev yapmış olan Charles de Peyssonel'in tespitlerine göre; Tokat ve çevresinden Kırım, Güney Rusya ve Kafkasya'ya 1754-1758 yılları arasında ihraç edilen pamuklu ve basma 500.000 toptan daha fazlaydı. Bu miktara, Rumeli'den Polonya'ya kadar uzanan saha ile Karadeniz ve Gürcistan'a sevk edilen kumaşlar dâhil değildi. Ayrıca Tokat pamuklu mamulleri Anadolu'daki iç pazarlarda da çok sayıda alıcı bulabilmekteydi. 1758 yılına gelindiğinde Tokat dokuma sektörü gerileme eğilimine girdi. Bu gerilemenin başlıca

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

nedenleri arasında 1756-1763 arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşları sırasında Avrupa'dan gelen çivit boyasının maliyetinin beş kata kadar artması, 1758'de Tokat ve çevresini hatta Anadolu'da birçok yeri etkileyen bir kıtlık görülmesi ve 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın Karadeniz'deki ihracatı durma noktasına getirmesi gösterilmektedir (Cinlioğlu, 1950: 57).

18. yüzyılda Tokat'ta bakırcılık sektörü de gelişen önemli sanayi dalları içerisindeydi. 1701 yılında Tokat'ın ticaretinin önemli kısmını bakır kap üretimi oluşturmaktaydı. Bu kaplar içerisinde ağırlığı tencereler, taslar, fenerler ve şamdanlar oluşturmaktaydı. Çok iyi işlenen Tokat bakır eşyaları özellikle İstanbul ve Mısır'da alıcılar bulmaktaydı. Tokat'ta bakır madeni olmayıp, Tokat bakır sektörü için gereken hammadde Gümüşhane ve Kastamonu'dan temin edilirdi (Tournefort, 2005: 222-223). Bu durum 18. yüzyılın ikinci yarısında büyük ölçüde değişmiştir. 18. yüzyılın ortalarında Ergani'de bakır madeni işletilmeye; buradan elde edilen ham bakır son tasfiyeden geçirilmek üzere Tokat kalhanesine gönderilmeye başlanmıştır. Bu durum Tokat'ta bakırcılık sektörünün gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Bundan sonra Tokat, bakır işlemeciliğinde Osmanlı sınırları içerisindeki en büyük merkez haline gelmiştir. Binlerce deveden oluşan kervanların Ergani'den taşıdığı ham bakır, Tokat kalhanesinde işlenerek saf bakır haline getirilirdi. Bu saf ve işlenmiş bakır Samsun İskeleyi ya da İzmit üzerinden gemilerle İstanbul'a ulaştırılır, diğer kısmı şehirdeki bakır eşya imalatı için kullanılırdı. Kalan son kısım ise diğer bölgelere gönderilmek üzere tüccarlara verilirdi (Beşirli, 2004: 9-39).

Ic. Tokat Vakıflarıyla İlgili Arşiv Malzemesi Üzerine Tespitler

Gerek Tokat merkez gerekse Osmanlı döneminde müstakil kaza olan ve günümüzde Tokat Vilayeti sınırları içerisinde yer alan Artukabad (Artova), Erbaa (Sonisa, Erek, Karayaka), İskefsir (Reşadiye), Niksar, Turhal ve Zile ilçelerine ait vakıflarla ilgili çok zengin arşiv kayıtları mevcuttur. Tokat bölgesine ait Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 4000 belge, Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde (Kuyud-u Kadime) 100 belge, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 563 belge, 113 defter (toplamda yaklaşık 7500 sayfaya ulaşan kayıt), Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde 6 defter (toplamı yaklaşık 1800 sayfa), Tokat Müzesi Perakende Arşivi'nde 2 defter, İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi'nde 150 belge, İstanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları Bölümü'nde (M. C. Fermanlar) 3 belge ve Tokat'ta Hasan Erdem'e ait özel koleksiyonda 100 belge bulunmaktadır.

| 182

Bu zengin malzemeye ek olarak Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde ise 325 defter, 8.400 belge ve 39 dosya bulunmaktadır. Ayrıca Tokat'a ait 121 Şer'iyeye Sicili içerisinde de vakıflarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır (Hanilçe 2013: 4-9). Bunların dışında şahıslar elinde olup henüz gün ışığına çıkmamış belgelerin olduğu da tahmin edilmektedir. Bu belgelerin ortaya koyduğu verilere göre Tokat Vilayeti sınırları içerisinde Osmanlı öncesi dönemi de kapsayacak şekilde toplam 1.675 vakıf olduğu anlaşılmıştır. Bu vakıfların 763'ü Zile'de, 751'i ise Tokat merkez kazasında idi. Ali Açikel'in Abdurrahman Sağırlı ile ortaya koyduğu Tokat vakfiyeleri ile ilgili çalışmada 146 vakfiye ele alınmıştır. Bu vakfiyelerden 34'ü Arapça iken 112'si Türkçedir (Açikel ve Sağırlı, 2005: 6-12; Çelik, 1999; Tunca, 2000; Kucur, 1993).

Id. 18. Yüzyılda Tokat'taki Vakıflara Genel Bir Bakış

18. yüzyılda Tokat'ta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Tokat Şer'iye Sicillerine bakılarak toplam 28 vakfiye kaydına rastlanılmıştır. Bu vakfiyelerde yer alan 28 vakıftan 14'ünün erkekler, 12'sinin ise kadınlar tarafından kurulduğu görülmüştür. 2 vakıf ise karı kocaya aittir. Bu rakama bakıldığında, farklı cinsiyetten vakıf kurucularının oranının birbirine yakın olduğu görülmekte ve kadınların da mallarını vakfetme konusunda erkekler kadar istekli olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli tespit ise kadınların da belirli bir mal varlığına sahip olduğu ve bunu hayır işlerinde değerlendirmeye çalıştığı gerçeğidir.

Vakıf Kurucularının Cinsiyetleri, Unvanları ve Mesleki Açından Değerlendirilmesi

18. yüzyıl Tokat vakfiyelerinde adı geçen şahısların 14 tanesi kadın olup bunların ev hanımı olduğu muhakkaktır. Vakıf kurucusu 16 erkeğe baktığımızda hacı ve seyyid unvanlarını kullanan 10 kişi, seccade-nişin bir kişi, defterdar bir kişi, emekli kadı bir kişi, fahrü'l-meşayih bir kişi, terzi bir kişi, müftü bir kişi, ağa bir kişi ve mesleki vasfı ya da kişisel özelliği açık olmayan bir kişi karşımıza çıkmaktadır. Bu rakamlar ilmiye mensuplarının vakıfların kurulmasında büyük paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Vakıf Kurucularının Mahallelere Göre Dağılımı

18. yüzyılda Tokat'ta toplam mahalle sayısı 78'di (TŞS. 1: 297-298). İncelediğimiz vakıf kayıtlarında bu mahallelerden yalnız 17 tanesinin adı geçmektedir. Vakıf kuranların yaşadıkları mahalleleri gözden geçirdiğimizde, Yaşmeydan, Soğukpınar, Cedid, Sofular, Yar Ahmed, Şucaeddin Mehmed Paşa, Çehkanlu, Hoca

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

Ahmed, Aleksan, Zilli Hacı, Hacı İvaz, Kaya, Mihmad Hacib, Debbaghane-i Atik, Yazıcık ve Zaim Mahalleleri karşımıza çıkmaktadır. Öte taraftan, boyahanenin yenilenmesi ile ilgili vakıf kuran Defterdar Atıf Efendi'nin ise İstanbul'da Molla Hüsrev Mahallesi'nde yaşadığı belirtilmiştir.

Vakfedilen Malların Niteliği

Vakfedilen menkul ve gayrimenkuller içerisinde en büyük pay dükkânlara ait olup Tokatlı hayırsever vatandaşlar yaklaşık 50'nin üzerinde dükkânı ya tamamen ya da belirli hissesi oranında vakfetmişlerdir. Bunun dışında 16 parça bağ ve bahçe, 15 adet değişik büyüklükte ev, 4 tane han, 4 bağ, 1 boyahane, 1 kalhane vakfedilen mallar arasında yer almaktadır. Bütün bunlara ek olarak, 1 kişinin kitaplarını ve 4 kişinin de nakit mal varlığını (Kurt, 1996) vakfettiği görülmüştür. 2 kişi ise bedestende bulunan dolabını vakıf malları arasına koymuştur.

Vakıfların Tahsisat Ayırdığı Alanlar

18. yüzyılda Tokat'ta vakıf kuranlar dinsel bir takım beklentilerini karşılamak üzere vakıf tesis edebilmişlerdir. Örneğin kutsal gecelerde cami ve mescitlerde mum yakılmasına dair 25 kayıt bulunmaktadır. Vakıf sahibinin kendisi ve yakınları için Kuran-ı Kerim hatmedilmesi, çeşitli dualar ya da sureler okutulması konusunda dokuz istek vardır. İki vakıf sahibi Kurban Bayramı'nda kurban kesilmesini istemiştir. Bir vakıf sahibi ise vakıf şartlarından önce cenaze masrafının mallarından ayrılmasını vasiyet etmiştir (VGMA. Mf. 739: 172-173).

18. yüzyıl Tokat vakıflarının bir kısım geliri de değişik görevleri yerine getiren din adamlarına tahsis edilmiştir. Vakıf sahiplerinden biri müezzine, biri zaviye şeyhine, biri vaaz ve nasihat edenlere, biri imama, biri imam vekiline vakfına ait gelirden pay ayırmıştır. Havva Hatun adında bir vakıf sahibesi de evinin yalnız Halveti Şeyhlerine kiraya verilmesini şart koşmuştur (TŞS. 12: 75-76). Söz konusu dönemde üç vakıf çeşme, kuyu vb. su kaynaklarının bakımına, bir vakıf köprü tamirine, beş vakıf ağaç dikimine ve iki vakıf bahçe duvarı ve bahçe bakımına pay ayırmıştır.

Vakıf şartları içerisinde doğrudan fukarayı ilgilendiren durumlar da önemli yer tutmaktadır. Müslümanlar için kutsal olan günlerde pirinç pilavı, helva vb. yiyecekler yapıp fakirlere dağıtılmasını şart koşan üç, Tokat fukarasına yardım yapılmasını isteyen bir vakıf buna örnek gösterilebilir. Mekke ve Medine şehirlerindeki çalışanlar ve fukara da Tokat'taki vakıf sahipleri tarafından unutulmamıştır. 18. yüzyılda

Tokat'ta vakıf kuranlardan biri hac müjdecilerine, biri Mekke kapıcılarına, biri Zenzem-i Şerif müezzinine, ikisi Ravza-i Şerif ferraşına, biri Haremeyn'e, beşi Medine-i Münevvere fukarasına, biri Ravza-i Mutahhara hizmetlisine malından bir kısmını vakfetmiştir.

II.18. YÜZYILDA TOKAT KAZA MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM AMAÇLI KURULAN VAKIFLAR İLE GELİRLERİNDEN BU ALANA PAY AYIRAN VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde, halkın eğitim ve öğretimi ile ilgili hizmetler genellikle vakıflar tarafından üstlenilmiştir. Başka bir deyişle, halkın eğitim ve öğretimine devletin bütçesinden doğrudan pay ayrılmamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı geneli dikkate alındığında vakıflara ait giderlerin % 28, 16'sı eğitimle ilgili kuruluşların masraflarına tahsis edilmiştir (Yediyıldız, 2003: 207) .

18. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde örgün öğretim ve eğitim veren kuruluşlar arasında okullar (mektepler) ve medreseler yer alırken halk eğitimi ve öğretiminde camiler ve zaviyeler öne çıkmaktaydı (Yediyıldız, 2003: 207-224). Tipik bir Osmanlı şehri olarak Tokat da bu yapılanmaya büyük ölçüde uymaktaydı.

18. yüzyıl Tokat vakıflarından derslik yapımına bir, müderrise dört, medrese talebelerine yedi, kuran ve tecvid dersi verenlere iki, danışmende bir vakıf tahsisat ayırmıştır. Ayrıca bir vakıf sahibi de kitaplarını Ali Paşa Camii'ne bağışlamıştır.

IIa. Sıbyan Mektepleri'ni Destekleyen Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri çoğunlukla günümüz ilköğretim kuruluşlarının işlevini yüklenmiş gözükmektedir (Hızlı, 1999: 207-217). Yerli ailelerin çocuklarının tamamına açık bulunan ve pek çoğu yalnız bir sınıftan ibaret olan bu okullarda hace-i mektep yani mektep hocası denen bir öğretici, çocuklara okuma yazama becerisi kazandırma, Kuran eğitimi verme ve İslam dininin uygulanması için gerekli bilgileri kazandırmakla sorumlu tutuluyordu. Bazı sıbyan mekteplerinde muallimin halife-i mektep adı da verilen bir yardımcısı bulunurdu. Söz konusu okulların öğretmenleri ücretlerini vakıfların kendilerine ayırdıkları tahsisattan sağlamaktaydı. Zaman zaman kisve baha adı altında öğretmenlere elbise bedeli de ödenebilmekteydi. Bu okullara devam eden öğrencilerin de ekseriyeti vakıflar tarafından desteklenebilmekteydi. Bazı Osmanlı vakıflarının bu okulların öğrencilerine bahar gezileri düzenlemeleri için bile tahsisat ayırdığı tespit edilmiştir (Yediyıldız, 2003: 207-210).

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

Tokat'ta 18. yüzyılda mahalleler nezdinde çok sayıda sıbyan mektebi vardı. Fakat vakfiyeler üzerinde yaptığımız çalışmalarda yalnız bir sıbyan hocası ile ilgili kayda rastlanmıştır. Bu kayıt Ahmed Kızı Fatıma'nın vakfiyesindedir. Bu vakfiyede Sıbyan Muallimi Ali Efendi'nin adı geçmektedir ve kendisine mütevellilik verilmektedir. Fakat bu kişinin hangi sıbyan mektebinde muallim olduğu açık değildir. Ancak sıbyan mekteplerinin yaygınlığı dikkate alındığında Kaya Mahallesi'nde var olan bir mektepte muallim olduğu düşünülebilir.

Ahmed Kızı Fatıma Hanım Vakfı

Kaya Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hanım, H. 1211/M. 1797 tarihli vakfiyesinden görüldüğü kadarıyla aynı mahalledeki evini ve Çay Mahallesi'nde bir bağını malından ayırarak vakfetmiştir (TŞS. 2: 139-140). Vakıf mütevelliliği hayatta olduğu müddetçe Fatıma Hanım, onun ölümü halinde ise damadı el-hac Mehmed bin Abdullah'ın uhdesinde olacaktı. Vakıf şartları arasında mübarek gecelerde üç İhlâs ve bir Fatiha suresi okunması, her sene bir hatm-i şerif indirilmesi ve sevabının Fatıma Hatun'un ruhuna hediye edilmesi de bulunuyordu.

Vakfın diğer şartları içerisinde Mehmed bin Abdullah'tan sonra mütevelliliğin Sıbyan Muallimi Ali Efendi ibn-i Mustafa'ya ait olması da yer alıyordu. Onun nesli tükendiğinde Alaca Mescid Camii'nde imam olanlar mütevellilik görevini yerine getirecekti. Bu durum sıbyan mektebi hocalarının halk nezdinde güvenilir kişiler olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

IIb. Zaviyeleri Destekleyen Vakıflar

Zaviye, tekkenin küçüğüne verilen isimdir. Şehir ve kasabaların ekseri üçra yerlerinde olan zaviye, hücre, küçük oda anlamına geldiği gibi mecazi olarak dünya, alem yerine de kullanılmaktadır. Bu küçük tekkelerin şeyhlerine zaviyedar; bu zaviyelerde oturan dervişlere ise zaviye-nişin, seccade-nişin ya da post-nişin denebilmekteydi (Pakalın, 1983c: 648). Zaviyeler dini, ticari amaçlara hizmet verebildikleri gibi eğitim işlevleri de yüklenebilmekteydiler. İncelediğimiz vakfiyelerde Hamza Bey Zaviyesi ile ilgili bir kayda rastlanmıştır. Bu kayıt, Hüseyin Efendi oğlu Abdürrahim Efendi'ye aittir. Bu kişi, Hamza Bey zaviyesinde seccade-nişindir; yani dervıştır. Vakıf gelirlerinden bir kısmını zaviyede nasihat ve vaaz edenlere tahsis etmiştir. Ayrıca, aynı zaviyede bulunan iki danişmende aylık belirli bir miktar burs verilmesini de şart koşmuştur.

Hamza Bey Zaviyesi, Çekenli Mahallesinde bulunan mescit etrafında yer alan türbe, imaret ve camiyle aslında bir külliye oluşturmaktaydı. Kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, külliye içerisindeki mescit, 1412'de Çelebi Mehmed'in Amasya'da hüküm sürdüğü yıllarda Hamza Bey b. Biçar tarafından yaptırılmıştır (Tokat İl Yıllığı 1973: 65; Şimşirgil 1990: 104).

Hüseyin Efendi Oğlu Eş-şeyh El-Hac Abdurrahim Efendi Vakfı

Vakfın kurucusu Hamza Bey Zaviyesi'nde seccade-nişin olan Fahrü'l-meşayihî'l-kiram Abdurrahim Efendi ibn Hüseyin Efendi'dir (TŞS. 10: 33). H. 4 Evahir 1150/ M.18-28.08.1737 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla Abdurrahim Efendi, Mihmad Hacib Mahallesi'nde bulunan biri bakkal diğeri nalbant olmak üzere iki dükkanını ve yirmi kuruş nakit parayı malından ayırarak vakfetmiştir. Vakıf şartlarında belirtildiği şekliyle, Abdurrahim Efendi, kendisi hayatta oldukça vakfa kendisinin, ölümü halinde dükkânlarla evlatları ve daha sonra onların evlatlarının ve nihayet yirmi kuruş nakde ise Hamza Bey Zaviyesi'nde şeyh olanların mutasarrıf olacağını belirtmiştir.

Vakıf mütevellilerinin dükkânları kiraya vermesi ve gerekli durumlarda dükkânların bakım ve onarımını yaptırması, ayrıca bakkal dükkânı kirasından Hamza Bey zaviyesinde bulunan iki danışmende her ay birer rub' vermesi de vakfın şartları içerisinde yer almıştır. Dükkânın kirasından kalan kısmın ise vakıf sahibinin evlatları arasında bölüştürülmesi istenmiştir.

Zaviyede şeyh olanlara ise ellerinde bulunan yirmi akçeyi işletip her sene kandil gecelerinde halka vaaz vermeleri şart koşulmuştur. Bunun karşılığında da söz konusu paradan hasıl olan nemanın bir rub'una mutasarrıf olabilecekleri ifade edilmiştir. Öte yandan, bu vaaz ve nasihatlerden hasıl olacak sevabın vakıf sahibi Abdurrahim Bey'in annesi merhume Fatma bint-i el-hac Mehmed'in ruhuna hediye edilmesi de vakıf şartları arasında belirtilmiştir.

Vaaz ve nasihat konusu aslında Osmanlı camilerinin de temel işlevlerinden biriydi. Ücretleri vakıflar tarafından karşılanan, *kürsü şeyhi* de denen vaizlerin büyük bir çoğunluğu aynı zamanda birer tarikatın şeyhi konumundaydı. Vaizlere, zaman zaman vaaz ettikleri güne göre de isim verilebilmekteydi: *Pazartesi vaizi* gibi. Cuma günü vaiz verenler ise ayrı bir öneme sahipti. Çünkü Cuma

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

namazı vaaz verebilmek hasebiyle daha fazla insana hitap etme şansına sahip oluyordı (Yediyıldız, 2003: 219-220).

Vakfın bir diğer gelir kaynağı olan nalbant dükkânı kirası ile ilgili de her sene üç vukıyye şem-i asel (balmumu) satın alınıp müteveli eliyle Kazabad kazasında bulunan Bireb-i Kebir, Bireb-i Sagir ve İbisse köylerinde bulunan camilerde Berat gecesinde yakılması şartı konmuştur. Arta kalan nemanın vakıf sahiplerinin evlatları arasında bölüştürülmesi istenmiştir. Bu işten ortaya çıkan sevabın vakıf sahibinden daha önce ölmüş bulunan azatlı cariyesi Ayşe binti Abdullah'a hediye edilmesi de şartlara eklenmiştir. Son olarak vakıfla ilgili şartların ortadan kalkması durumunda vakıf gelirlerinin Tokat fukarasına harcanmasına işaret edilmiştir.

İİc. Medreseleri Destekleyen Vakıflar

10. ve 11. yüzyıllarda ilk İslam medreseleri heteredoks olarak ifade edilen doktrinlere karşı mücadele etmek ve Sünni doktrini desteklemek üzere kurulmuştur. Daha sonra, halifeler ve Müslüman toplumun ileri gelen ve zengin şahısları İslam ülkelerinde çok sayıda medrese inşa ettirmişlerdir. Bu medreselerde ilke olarak, kurucularının inancını ve mezhebini esas alan İslam araştırmaları okutulmuştur. Osmanlılar ise, yeni bir imparatorluğun temellerini attığı zaman, diğer Müslüman devletlerin onlara terk etmiş oldukları birçok medrese bulmuşlardır ve bu müesseselerin kurucularının tespit ettikleri kuralları büyük ölçüde korumuşlardır. 1330'da Orhan Bey'in İznik'te ilk Osmanlı Medresesi'ni açmasından itibaren, Osmanlı Türkleri de ya müstakil olarak ya da külliyelerin bir parçası biçiminde gerek Anadolu'da gerekse de Rumeli'de çok sayıda medrese kurmuştur (Yediyıldız, 2003: 210-212). Tokat'ta Danışmentlilerin şehre hâkim olmasından itibaren medreselerle tanışan Anadolu kentlerinden biri olmuştur.

Her medresede zorunlu olarak bir müderris bulunmaktaydı. Müderrisin başlıca görevi, vakfiyelerde belirtilen şartlara göre akli ve nakli bilimler; başka bir ifadeyle, dini bilimler (ulum-ı şeriye) ve dini anlamaya yardımcı olan alet bilimleri (ulum-ı aliye) ve faydalı bilimler (ulum-ı nafia) okutmaktı. Medrese öğrencilerinin bir kısmı leyli (yatılı-gececi) olup medrese hücrelerinde (oda) kalıyorlardı. Diğerleri ise nehari (gündüzlü) olup yalnız dersleri takip ediyorlardı. Bazı medreselerde, talebeler içinden daha kıdemli olan ve muid adı verilen bir kişi müderrise yardım ediyordu. Bu işlevi bazen danışmendler üstleniyordu. Danışmendler, medrese eğitimini tamamlamış bilim

adamları olup, müderris olabilmek için yedi sene beklemeyi ve araştırma yapmayı göze alan kişilerdi.

Kamusu'l-a'lâmda Tokat'ta 15 kadar medresenin mevcudiyetinden bahsedilmektedir (Şemseddin Sami 1316: 1691). Ahmed Şimşirgil 16. yüzyılda Tokat'la ilgili yaptığı doktora tezinde bunlardan önemli saydığı 7 tanesi hakkında bilgi vermektedir. Bunlar Yağbasan Medresesi (Çukur Medrese), Hisariye Medresesi (Gül, 1997: 46; Bilge, 1984: 195), Gök Medrese, Hacı İvaz Paşa Medresesi, Düzboğan Medresesi, Mevlana Emir Medresesi ve Hacı Emir Medresesi'dir (Şimşirgil, 1990: 117-129). 1899-1900 yıllarına gelindiğinde Tokat Merkezi'nde 15 medrese olduğu anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Sivas, 1302: 457). Bu medreseler arasında Tekye (Soğukpınar Mahallesi), Albastan, Feyziye, Huruc, Yağbasan, Debbağhane, Mihmad Hacıb, Cami-i Kebir, Esir, Hazariye, Şeteciler/Renciler, Gökdaire (Gökmedrese), Gülüd medreselerinin isimleri geçmektedir (Aktaş, 2009: 116). İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Tokat Kitabelerini sadeleştiren Mehmet Mercan ise 11 medresenin adını zikretmektedir. Bunlar: Gökmedrese, Çukur Medrese, Genç Mehmet Paşa Medresesi, Hisariye Medresesi, Horuç Medresesi, Hacı İvaz Paşa Medresesi (İyibaba köyü Tokat merkezde olamk üzere aynı adla iki medrese), Gülbahar Medresesi, Düzboğan Medresesi, Mevlana Emir Medresesi, Hacı Ömer Medresesi'dir (Uzunçarşılı, 2003: XXX). Bütün bu farklı rakamlar ve isimler göstermektedir ki Tokat medreseleri ile ilgili ciddi bir çalışmaya gereksinim vardır. Bunun da tam olarak ortaya konabilmesi Tokat Şeriye Sicillerinin ve vakıf kayıtlarının bütünüyle gözden geçirilmesine bağlıdır. Ayrıca Tokat üzerine yapılan çalışmalarda Hatuniye Medresesi üzerinde fazlaca durulmamaktadır.

Hatuniye Medresesi, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun adına 1485'te yaptırdığı medresedir. Gülbahar, Meydan ve Sultaniye Medresesi olarak da anılmaktadır. Evliya Çelebi Gök Medrese'den başka Tokat'ta bu medresenin adını zikreder. Medrese ile beraber yapılan caminin kitabesindeki feyz kelimesi ebced hesabıyla 1485 tarihine işaret etmektedir. Bu medrese önemli Osmanlı medreselerinden biri olup; 1559'lara kadar 30'lu iken 1569'dan önce 40'luya yükseltilmişti. 1653'ten önce de hariç payesine çıkmıştı. (Gül, 1997: 80; Uzunçarşılı, 1988: 11-18).

Ali Oğlu Terzi El-Hac Mehmed Vakfı

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

H. 1156/M. 1744 tarihli vakfiyesine göre, Hoca Ahmed Mahallesi sakinlerinden Terzi Hacı Mehmed bin Ali, Geyras mevkiinde Defterdar Bahçesi adıyla meşhur yerdeki bir parça bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir (TŞS. 23: 42-43). Vakıf mütevelliliğine Mehmed Çelebi ibn-i Ahmed getirilmiş ve onun ölümü durumunda vakıfla ilgili tasarruf oğullarına bırakılmıştır. Yine, vakıf şartları içerisinde Mehmed Çelebi'nin soyunun tükenmesi halinde vakıf mütevelliliğinin Çukur Medrese olarak da anılan Yağıbasan Medresesi'nde müderris olanlara geçeceğine değinilmiştir.

Yağıbasan Medresesi, Danişmentli hükümdarlarından Nizameddin Yağıbasan (öl. 1166-1167) tarafından yaptırılmıştır. Tokat'ta açılan ilk medrese olma özelliğine sahiptir. İlk kitabesi mevcut olmadığından yapılış tarihi hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Tamir kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu hükümdarlarından II. İzzeddin Keykavus'un ilk saltanat döneminde yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır (Şimşirgil, 1990: 118; Gül, 1997: 32-33).

Müteveli olanlardan ilk olarak istenen şey: Söz konusu bahçenin kira gelirinden her yıl onar guruş ayrılıp, bununla bahçeye meyve fidanı dikilmesidir. Bahçenin arta kalan gelirinin beşte birinin Medine-i Münevvere fakirlerine yollanması şart koşulmuştur. Beşte birlik kısım mütevellilik ücreti olarak ayrılırken, kalan kısmın Çukur Medrese talebelerine dağıtılmasına işaret edilmiştir. Bir çeşit bursa kavuşan bu öğrencilerden ise Kuran-ı Kerim okuyup sevabını önce Hz. Muhammed'in, sonra vakıf sahibinin analarının ve geçmişlerinin ruhuna hediye etmeleri istenmiştir.

Tokat'la ilgili vakıflarda bir şeyin sevabının hediye edilmesi durumunda çokça *valideyn* (iki anne) ibaresi çıkmaktadır. Bu ifadeden asla, o kişinin iki annesi olduğu çıkarılmamalıdır. Burada iki anneden kasıt, kişinin kendi öz annesi ile kayınvalidesi olmalıdır.

Hacı Ömer Efendi Kızı Saliha Hatun Vakfı (Cemal Yahya Medresesine)

Soğukpınar Mahallesi sakinlerinden Saliha Hatun H. 1185/M. 1772 tarihli vakfiyesinde belirtildiğine göre, Penbeciler Sokağı'nda bulunan bir penbeci (pamukçu) dükkânının yarı hissesini malından ayırıp vakfetmiştir (TŞS. 1: 328). Vakfiyesindeki şartlara göre: Dükkânın kirasından Saliha Hatun'un hissesine düşen pay üç eşit parçaya ayrılacaktı. Üçte birlik paya Cemal Yahya Medresesi'nde müderris olanlar

mütevellilik karşılığı sahip olacaktı. Arta kalan üçte ikilik pay aynı medresede eğitim gören talebelere dağıtılacaktı. Talebeler de her gün ders bitiminde üçer İhlas ve birer Fatiha suresi okuyup, sevabını Saliha Hatun'un ve ebeveynlerinin ruhlarına hediye edeceklerdi.

Sarı Müftü Vakfı

Yaşmeydan Mahallesi sakinlerinden Sarı Müftü namıyla meşhur kişi Tokat şehir dışında Dikmenler mevkiinde bir bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir. H. 1189/M. 1775 tarihli vakfiyede yer alan vakıf şartlarına göre: Bahçe her yıl kiralanıp, bahçenin bakım ve onarımından sonra arta kalan nemayla senede üç taksit olarak Yağlıbasan Medresesi'nde bulunan 16 odada sakin ilim talebesine otuz altışar kuruştan toplam yüz sekiz kuruş verilecek, arta kalan para da mütevelli payı sayılacaktı. Mütevellilik ise vakıf sahibi hayatta oldukça kendisinde, ölümü halinde ise erkek evlatlarında, onların soyu tükenirse kız evlatlarının evlatlarında ve eğer onların da nesli tükenirse Yağlıbasan Medresesi müderrisinde olacaktı (VGMA. Mf.580: 392).

Sinan Beyzade Hacı Ahmed Ağa ve Hanımı Afife Hatun Vakfı

Debbağhane-i Atik Mahallesinden Sinan Beyzade el-hac Ahmed Ağa bin es-seyyid Ali Ağa ve eşi Afife Hatun H. 1188/M. 1774 tarihli vakfiyede belirtildiği üzere Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde 1 evi, Suluhan isminde bir hanı, Doğancı mevkiinde üç çiftlik bir parça bağı, 1 kürkçü, 1 haffaf, 1 urgancı, 2 bakkal, 1 keçeci, 1 berber, 1 dikici, 1 kebabçı, 1 manav, 1 kundakçı, 1 kazancı, 1 hallac dükkanını, Çağa Gölü Mevkii'nde 1 bahçeyi, Huruş civarında iki bahçeyi ve bedestende 1 dolabı mallarından ayırıp vakfetmişlerdir (VGMA 222).

Vakıf şartlarına göre, Hacı Ahmed Ağa hayatta oldukça vakıf üzerinde kendisi, ölümü halinde ise eşi Afife Hatun mutasarrıf olacaktı. Vakıf mallar icara verilip ilk önce vakıf mallarının bakımı gerçekleştirilecek; ardından Berat gecelerinde Kızılımam Mescidi'ne mum alınıp verilecekti. Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde bulunan medresede okuyan talebelerin her bir hücrelerine yıllık ikişer vukiyye bezir yağı alınıp verilecekti. Her yıl Regaip, Berat ve Kadir gecelerinde fakir ve miskinlere yemek verilecek, vakıf sahipleri ve evlatlarının neslinin tükenmesi durumunda Tokat müftüsü mütevelli olacaktı. İvaz Paşa, Cemal Yahya, Horuş, Gökmedrese ve Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde bulunan müderrisler ise nazır tayin edilecekti. Masraflardan artan gelirin 1/40'ı mütevelliye, 1/40'ı müderrislere, arta kalan pay ise adı geçen medreselerde okuyan talebelere dağıtılacaktı.

İncelediğimiz vakfiyelerde *Gök Daire* olarak da anılan *Gökmedrese* için *Pervane Külliyesi* yakıştırmaları da yapılmaktadır. Meydan Mahallesiinde bulunan ve yakın zamana kadar müze olarak kullanılan bu tarihi yapı, üzerinde en çok tartışılan Selçuklu eserlerinden birisidir. Kitabesi kayıptır; ancak 1277 yılında Muineddin Pervane tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Son Selçuklu vezirlerinden biri olan Muineddin Tokat'ta yaşaması nedeniyle bu şehrin imarına önemle eğilmiştir. Yaptırdığı hamam da Tokat'ta meşhurdur. Muineddin Pervane Moğollar tarafından öldürülmüştür. Onun ölümü sonrası medresenin hangi amaçlar için kullanıldığı belli değildir. Ancak Osmanlılar zamanında özellikle 18. yüzyıla kadar tekke, bir odası Bimarhane ve bir odası da türbe olarak kullanılan medresenin Osmanlı son dönemlerinde şifahane ve göçmen barınağı olarak kullanıldığı da aşikârdır. Halk arasında içindeki türbeye izafeten *Kırkkızlar Medresesi* diyenler de vardı. Süheyl Ünver ise Selçuk Tababeti isimli eserinde burayı Pervane Bey Darüşşifası olarak göstermiştir. Binanın bir çeşit hastane olarak kullanıldığını gösteren çok sayıda belge mevcuttur. Bütün bu veriler Gökmedrese'nin hem bir medrese hem de devrinin bir şifa kurumu olarak faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır (Yavi, 1986: 40-44).

Nasuh Oğlu Mustafa Vakfı

H. 1196/M. 1781 tarihli vakfiyede belirtildiğine göre, esasen Ortapare kazasına bağlı Emir Said adında köyün ahalisinden olup Tokat'ta Sofular Mahallesiinde sakin Mustafa bin Nasuh Alaca Mescid'in güney kapısı üzerinde ilim talebesi için altı oda ve bir derslik yapılması için gerekli parayı malından ayırmıştır. Odalarda ilim öğrencilerinin kalması ve ilimle uğraşması; derslikte ve yine derslik odasında ulemadan bir kişinin bulunmasını da vakfın başlıca şartı olarak vakfiyesine yazdırmıştır (VGMA. Mf. 578: 17/9).

Alaca Mescid, III. Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklularında müstevfi görevini yerine getiren Abdülaziz bin İbrahim tarafından 1300 yılında yaptırılmıştır. Mescid, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a ait kuvvetlerin Tokat'ı yağma ve tahrip

ettiği sırada büyük ölçüde harap olmuştur ve bu yağma hadisesinden sonra mescitten geriye yalnızca üzerinde Selçuklu dönemi kitabesinin de yer aldığı minare kalmıştır. Bu durum mescit üzerinde bulunan ikinci kitabeden anlaşılmaktadır. 1506 tarihli bu kitabeye göre, mescit, İkinci Bayezid zamanında Şah İsmail'in Tokat'a saldırısı sırasında şehit düşen Abdurrahman b. Ahi Eda'nın ruhu için tamir ettirilmiştir (Şimşirgil, 1990: 108). Evliya Çelebi, bu camiyi "Küçük Minareli olarak da nitelemiştir (Evliya Çelebi, 1314: 58-59). Mescidin avlusunda Alaca Çeşme adıyla bir de çeşme bulunmaktaydı. Çeşmenin kitabesinde Selçuklu Hükümdarlarından Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kara Arslan diye biri tarafından 1282 senesinde yaptırıldığı yazılıdır.

Abdullah Kızı Zeynep Hatun Vakfı

Hacı İvaz Paşa Mahallesi sakinlerinden Zeynep Hatun, H. 1211/M. 1796 tarihli vakfiyesinden görüldüğü kadarıyla Çay Mahallesi'nde bulunan bir parça bahçesini malından ayırıp vakfetmiştir. Vakıf şartlarına göre: Söz konusu vakfa hayatta olduğu müddetçe kendisi, ölümü halinde kocası Es-seyyid Hasan Efendi, onun da ölümü halinde erkek evlatları ve onların evlatları, onların da ölümü durumunda kız çocuklarının soyu mutasarrıf olacaktı. Soyun bu yönüyle de tükenmesi halinde Alaca Mescid Medresesi'nde müderris olanlar mütevellilik görevini üstlenecekti. Müteveli olanlar, vakfa konu bahçenin yıllık kira gelirinden her sene bir vukıyye şem-i asel satın alıp her Berat Gecesi'nde Alaca Mescid'de yakacaklardı. Arta kalan kira geliri Alaca Mescid Medresesi'nin müderrisi ve talebeleri arasında dağıtılacaktı. Müderris ve talebeler de buna karşılık her Cuma Kuran (aşr-ı şerif) okuyup, sevabını vakıf sahibesinin ve ebeveynlerinin ruhlarına hediye edeceklerdi (TŞS. 2: 78-79).

Hacı İvaz Paşa, 15. yüzyılların başlarında Tokat taşrasında sübaşı idi (Gül, 1997: 45). Hacı İvaz Paşa'nın 1407'de Tokat merkezinde yaptırdığı bir medrese vardı. Aynı tarihlerde Hacı İvaz Paşa, İyibaba Köyü'nde de bir medrese yaptırmıştı. Çelebi Mehmed ve İkinci Murad devirlerinde vezirlik de yapmış olan İvaz Paşa, birçok hayır eseri vücuda getirmiştir. Bunlardan biri de Bursa'da yaptırdığı medresedir (Baltacı, 1976: 263).

Cin Ali Kızı Ayşe Hatun (Yeni Daire Medresesi'ne Meşrut) Vakfı

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

H. 1211/M. 1797 tarihli vakfiye Ayşe Hatun adınadır. Şucaeddin Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun aynı mahallede bulunan bir evi ile Taşnerdiban Mahallesi'ndeki bir evini malından ayırarak vakfetmiştir (TŞS. 2: 134-135). Vakıf şartlarına göre: Ayşe Hatun hayatta oldukça kendisi, ölümü durumunda Hasan Efendi diye biri müteveli olacaktı. Söz konusu evlerin kirası hayatta oldukça Ayşe Hatun'un, ölümü halinde ise Hasan Efendi'nin olacaktı. Ayşe Hatun bu iki ev dışında 300 kuruş nakit parasını da vakfetmiş ve bu paradan ortaya çıkacak nemanın Perviz Sokağı'nda bulunan Yeni Daire Medresesi'nde beş odada sakin talebeye her ay 20'şer para olarak dağıtılmasını, kalanının ise Müderris es-seyyid Hasan Efendi'nin olmasını istemiştir. Hasan Efendi öldüğü takdirde evladından âlim ve fazıl olanların mütevelliliği sürdürmesi de şartlara eklenmiştir. Şayet Hasan Efendi'nin soyu tükenecek olursa kadı tarafından hak eden bir mütevellinin iş başına getirilmesi de yerine getirilmesi gerekli şartlardan biriydi.

Daire tabiri büyük bir bina içerisinde birkaç odadan ibaret olup bir şahsın, bir aile veya bir heyetin oturmasına mahsus bir ev gibi bütün müstemilatı haiz, ayrılmış bir kısım hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983a: 388). Tokat'ta 18. yüzyıla özgü bir biçimde bazı medreseler için de daire tabiri tercih edilmiştir. Vakfiyelere bakıldığında Gökmedrese yerine Gök Daire tabiri dikkat çekmektedir. Bu tabirin yalnız Tokat'a özgü olmadığı da açıktır. Bir örnek olması bakımından Konya ili sınırları içerisindeki Tayş Daire Medresesi tabiri ile karşılaştırma yapmak mümkündür (Uz ve Işık, 2010).

Abdulcebbar-zâde Kerimesi, Ahmed Paşa Kızı Ayşe Hanım (Hanım Dairesi Medresesi) Vakfı

Tokat'ta Soğukpınar-ı Müslim Mahallesi'nde Ayşe Hanım ibneti Ahmed Paşa H. 1213/M. 1798 tarihli vakfiyesinde açıklandığı üzere dört hücre, iki dükkan, bir miktar bahçe, suyu ve müstemilatıyla birlikte Hanım Dairesiadıyla bir medrese inşa ettirmiştir (VGMA. Mf. 590: 197-198; TŞS. 4: 59). Ayşe Hanım, Mahmud Paşa Mahallesi'nde bir bahçesini ve şehir dışında Çağagölü mevkiinde bir bahçenin yarısını vakfetmiştir. Kendisinden sonra müteveli olarak şart kıldığı es-seyyid el-hac Mehmed Efendi'yi kendisine vekil de tayin eden Ayşe Hanım, bahçelerin kiraya verilmesini, ortaya çıkacak kiranın üçte birinin tedris yaptığı müddetçe Mehmed Efendi'ye ait

olmasını istemiştir. Kiradan gelen paranın üçte birlik kısmının ise medresede eğitim gören talebelere paylaşılmasını uygun görmüştür. Talebeden her gün ders bitiminde üç İhlâs, bir Fatıha suresi okumasını ve sevabını kendi ruhuna hediye etmesini de şartlar arasında zikretmiştir.

Süleyman Kızı Emine Vakfı

H. 1213/M. 1799 tarihli vakfiyesinde, Mehmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Süleyman, aynı mahallede bulunan bir ev ve bahçesini vakfedip; mütevelliliğin hayatta oldukça kendisine, ölünce eşi Hüseyin bin Hasan'a ve onun da ölmesi halinde evlatlarına ait olmasını şart koşturmuştur (TŞS. 4: 118). Evlatlarının soyu tükenirse mütevellilik Perviz Sokağı'nda bulunan Perviz Medresesi müderrisine geçecekti. Müteveli ev ve bahçeyi kiraya verip, kira geliriyle önce evin bahçesinde bulunan su kuyusunun tamir edilmesi ve evin diğer ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir. Fazla paraya da mütevelliliğine karşılık olarak müderrisin sahip olmasını şart kılmıştır.

II. Kütüphane, Kitap ve Kitaplıklarla İlgili Olan Vakıflar

18. yüzyıl Osmanlı kütüphaneleri dört grupta değerlendirilmektedir: Cami kütüphaneleri, zaviye kütüphaneleri, medrese kütüphaneleri ve son olarak da müstakil kütüphaneler (Yediyıldız, 2003: 224 vd.). III. Ahmed'in tahta çıkışından (1703) itibaren İstanbul dışındaki Osmanlı şehirlerinde yeni kurulan birçok kütüphanenin yanında, daha önce kurulmuş hayır kurumlarına kitap vakfı şeklinde kütüphane koleksiyonlarını zenginleştirmeye yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. 18. yüzyıl padişahlarının çoğu bu tip faaliyetlere destek vermiştir. Örneğin Bursa'da 1786 senesinde Abdullah Münzevi, kitaplarını Bursa Ulu Camii'ne vakfetmiştir (Erünsal, 1988: 69, 112). Bursa'daki Münzevi örneğinde olduğu gibi Tokat'ta da Kayseri Eski Kadısı es-seyyid Mustafa Efendi kitaplarını Ali Paşa Camii'ne vakfetmiştir. İlmiye sınıfından Mustafa Efendi'nin vakfı ile ilgili vakfiyesinde, kitaplarının Ali Paşa Camii'nde bir dolapta muhafazası istenmektedir. Bu durum Tokat camilerinde kitaplıklar bulunduğunu gösteren önemli bir delildir.

Kayseri Eski Kadısı Es-Seyyid Mustafa Efendi Vakfı

H.1165/M.1752 tarihli vakfiyesinde Yaşmeydan Mahallesi sakinlerinden Kayseri Eski Kadısı Mustafa Efendi aynı mahallede bir evi, Nalbantlar Sokağı'nda bir nalbant dükkânını, Sulu Sokak'ta bir kasap dükkânının yarısını, Takyeciler Camii bitişiğinde bir dükkânını, Saraçlar Sokağı'nda bir saraç dükkânını, Meyvehane

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

Sokağı'nda bir manav dükkânını, Bakkallar Sokağı'nda bir bakkal dükkânını ve kendisine ait kitapları vakf etmiştir (SVBMA. 4: 10-11).

Vakıf şartları içerisinde Mevlit Kandili'nde bazı hafızların ve fakirlerin davet edilip Kuran ve Mevlit okutturulması, hasıl olan sevabın vakıf sahibinin annelerinin ve dinlemeye gelen fakirlerin geçmişlerinin ruhlarına hediye edilmesi dışında Samyeri Mahallesi Mescidi'nde merhume annesinin yaptırdığı şamdanda üç kıyye şem-i asel yaptırılması hususuna da yer verilmiştir. Vakıf sahibi, kitaplarının ise Ali Paşa Camii'nde yaptırılacak bir dolaba konmasını ve korunmasını da vasiyet etmiştir.

Ali Paşa, 16. yüzyıl içerisinde otuz sene beylerbeyilik görevi yapan bir Osmanlı paşasıdır. Temerrüd Ali Paşa namıyla da tanınır. Aslen Bosnalı olup Enderun'da yetişmiştir. Temerrüd lakabı kendisine inatçı bir şahsiyet olmasından dolayı verilmiştir. Erzurum Beylerbeyi olduğu sırada Ali Paşa tarafından yaptırılan önemli hayır eserlerinden biri de Tokat'taki Ali Paşa Camii'dir. Caminin 1577 senesinden biraz evvel bitirildiği tahmin edilmektedir. (Afyoncu, 2001: 1007-1033).

İİe. Camilerde Yürütülen Eğitim Öğretim Faaliyetlerini Destekleyen Vakıflar

Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki cami kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitlere verilen isimdi. Daha sonra, içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise mescit olarak anılmaya başlanmıştır. Mescit, Arapçada "eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" manalarına gelen sücud kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekan isimdir. İslam devletlerinde camiler ilk dönemlerden itibaren siyasi, kamusal ve asker birçok işlevi yerine getirdikleri gibi yolcu konaklaması, eğitim ve kitap gibi sosyal hizmetleri gideren kuruluşlar olma özelliklerine de sahip olmuşlardır (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Osmanlı İmparatorluğu'nda medreseler her ne kadar örgün eğitim en önemli parçası ise, yaygın eğitimde de camiler önemli bir yere sahipti. Camilerde bilhassa kuşluk ve ikinci vakitlerinde halka açık dersler verilmekteydi (Şeker 2012: 174-203). Camiler, yaş grupları arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın, çok daha geniş bir kitlenin eğitimine katkıda bulunmaktaydı. Camilerde her vatandaşın kutsal ilimleri öğrenme hakkı vardı. Yalnız bu ilimleri okutmakla görevli öğretim elemanları

atanması örnekleri Osmanlı'da sıkça görülmektedir. Ekserisi bizzat vakıf kurucuları tarafından ismen tayin edilmiş olan bu öğretim elemanlarının çoğu Salı ve Cuma hariç her gün çalışmaktaydı (Yediyıldız, 2003: 218-220). Ne var ki bu konuda 18. yüzyılda Tokat'a ait elimizdeki tek vakfiye örneği bunun tersi bir durum arz etmektedir. Şöyle ki: Vakıf sahibi camide verilecek dersin Salı ve Cuma günleri olmasını istemiştir.

Fahrü'l-Meşayih Mehmed Emin Efendi Vakfı

H.1167/M. 1754 tarihli vakfiyesine göre: Yarahmed Mahallesi sakinlerinden Mehmed Emin Efendi, aynı mahallede bulunan fırını, bahçesi ve avlusu olan evini vakfetmiştir. Vakfın şartlarına göre: Kendisi hayatta olduğu müddetçe Salı ve Cuma günleri Takyeciler Camii'nde Kuran dersleri verecek ve yaşadığı müddetçe evde kendisi oturacaktı (TŞS. 11: 116). Ölümü durumunda erkek evlatları ve onların soyundan gelenler aynı şekilde haftanın iki günü Kuran ve tecvit dersi vermeye devam edecek; hâlihazırda vakıf sahibinin karısı olan Ümmü Gülsüm bint-i Yusuf'la aynı evi paylaşacaklardı. Şayet vakıf sahibinin erkek evlatlarının nesli tükenecek olursa; Haremeynü's-şerifeyn vakıflarından olup hayrat sahiplerinden Matbah-ı Amire eski emini el-hac Halil Efendi'nin vakıflarından almak üzere berat gereği adı geçen camide şeyh olanlar günlük beş akçe karşılığı iki günlük eğitim işini devam ettirecekler ve vakfa konu evde oturma hakkına sahip olacaklardı.

Takyeciler Camii, Takekçiler ya da Tekyeciler Camii olarak da anılmaktadır. 1576 tarihli evkaf defterinde Cami-i Hatun tabiri de kullanılmıştır. Evliya Çelebi cami için, Attarlar içinde *Takyeciler Camii*, yüksek kubbeler, uzun minare ve mavi kurşunla örtülü mamur bir cami demektedir. İlk kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi net değildir. Çok kubbeli yapısından dolayı 15. yüzyıl Osmanlı mimarisinin genel karakterlerini taşımaktadır. 1939 depreminden sonra ve 1964-65'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Takyeciler Camii, Sulu Sokak'ta Yağıbasan Medresesinin kuzeyinde yer almaktadır (Şimşirgil, 1990: 97; Uysal, 1987: 337-343).

III.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

18. yüzyıla ait Tokat vakfiyelerinde diğer alanlarla birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri için toplam 13 vakıf kurulmuştur. Bu vakıflardan bir kısmı eğitim-öğretim görevini yürüten kişilere gelir sağlarken bir bölümü de eğitim kurumlarının bazı

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

İhtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir. Vakıfların bir takım kaynakları ise eğitim kurumlarının inşasına ve öğrencilere burs olarak aktarılmıştır. 28 vakıftan 13'ünün eğitime katkı sağlaması önemlidir ve Tokat'ta 18. yüzyılda eğitim-öğretim faaliyetlerinin farklı sosyal kategorilerden imkânı olanlar tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır. Öte taraftan bu yüzyılda Tokat'ta önceki yüzyıllarda ve sonraki yüzyılda adı geçmeyen medreselerin varlığı da dikkat çekicidir. Örneğin, vakfiyelerde Yağıbasan (Çukur Medrese) Medresesi gibi kökleri Danişmentlilere kadar uzanan bir medresenin 16 odası bulunduğu gibi bir bilgiye ulaşabildiği gibi Perviz Medresesi, Cemal Yahya Medresesi, Alaca Mescid Medresesi, Yeni Daire Medresesi ve Hanım Dairesi Medresesi gibi söz konusu yüzyıla özgü medreseler hakkında veriler de elde edilebilmektedir. Özetle belirtmek gerekirse vakfiyelerde Yağıbasan, Gökmedrese, İvaz Paşa gibi önceden de varlığı kayıtlı medreseler bir grubu teşkil ederken Cemal Yahya, Debbaghane-i Atik, Horuş, Alaca Mescid, Yeni Daire, Hanım Dairesi ve Perviz Medresesi ikinci grubu teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, 18. yüzyıl vakfiyeleri Tokat'taki on medrese hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı topraklarının giderek daraldığı ve vakıf sahiplerinin önemli bir kısmının ülke genelinde mallarını güvence altına almak için zürri yani ailevi vakıflara geçmeye yöneldiği bir dönemde Tokat'ın 18. yüzyıl vakıflarında eğitim faaliyetlerinin bu denli yer tutması ve hatta Tokat'ta yeni medreselerin kurulması şehrin o dönemdeki ekonomik canlılığının ve kültürel gelişmişliğinin bir ifadesi olmalıdır. Tokat Osmanlı döneminde idari, askeri, sosyal, ekonomik, ticari ve ilmi bakımdan 17. yüzyıldan itibaren önemli bir merkez haline gelmiş ve bu özelliğini 19. yüzyıl boyunca da sürdürmüştür. Batılı tarihçi Donald Quataert 19. yüzyıl Tokat'ını bir Avrupalıdan aktararak şu şekilde nakletmektedir: "Tokat, Küçük Asya'nın Manchester'ıdır". Bugün, Türkiye'nin orta halli şehirlerinden Tokat 17. ve 19. yüzyıl arasında gerçekten Osmanlıların ve dünyanın önemli bir üretim ve ticaret merkezi olmuş; bu konudaki kazanımlarını da eğitim vb. sosyal alanlara harcamaktan hiç çekinmemiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA. M. 386, s. 56-57; VGMA. Mf. 484, s. 448-449; VGMA. Mf. 742, s. 338; VGMA. M. 735, s. 274; VGMA. 628, s. 242/228; SVBMA. Bervat ve Vakfiye Defteri No: 4, s.10-11; VGMA, 739, s. 172-173; VGMA. 580, s. 392/220; VGMA. Mf. 578, s. 17/9; VGMA. M. 590, s. 197-198, VGMA. 222.

b) Tokat Müzesi Perakende Arşivi

Defter No: 16, s. 20.

c) Tokat Şeriye Sicilleri (TŞS)

TŞS. 22, s. 36; TŞS. 12, s. 75-76; TŞS. 10, s. 33; TŞS. 10, s. 31; TŞS. 23, s. 42-43; TŞS. 11, s. 116; TŞS. 1, s. 328 ve 297-298; TŞS. 12, s. 103-104; TŞS. 10, s. 112; TŞS. 2, s. 78-79; TŞS. 2, s. 134-135; TŞS. 2, s. 139-140; TŞS. 3, s. 72; TŞS. 3, s. 81; TŞS. 4, s. 11; TŞS. 4, s. 59; TŞS. 4, s. 96; TŞS. 4, s. 118.

Kitaplar, Makaleler, Sempozyum Bildirileri ve Ansiklopedi Maddeleri

Açıkel, A. (2003), "Tanizmat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler (1839-1880)", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27: 2, 253-265.

Açıkel, A. (2004), "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14:2, 331-359.

Açıkel, A.; Sağırılı, A. (2005), Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını.

Afyoncu, E. (2001), "XVI. Yüzyıl Osmanlı Beylerbeyleri I Temerrüd Ali Paşa", Belleten, LXV: 244, 1007-1033.

Aktaş, E. (2009), "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Baltacı, C. (1976), XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul: İrfan Matbaası.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

- Başol, S.; Düzbakar, Ö. (2009), "17. Yüzyılda Bursa'da Eğitim-Öğretim Hizmetlerine Yönelik Vakıflar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII: 1, 1-14.
- Beşirli, M. (2004), "Tokat Bakır Kalhanesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX: 1, 9-39.
- Beşirli, M. (2005a), *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını.
- Beşirli, M. (2005b), "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Bellekten*, LXIX: 254, 161- 215.
- Beşirli, M. (2008), "17. ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçuklu'dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar ve Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 207-236.
- Bilge, M. (1984), *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Cinlioğlu, H. T. (1950), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II. Kısım, Tokat: Tokat Matbaası.
- Çelik, R. (1999), "Tokat Vakıfları (1757-1810)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Tokat.
- Erim, N. (1984), "18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1314), *Seyahatname*, V, İstanbul.
- Genç, M. (2000), "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 272-292.
- Gökbilgin, T. (1979), "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, 12/1, 403-412.
- Gül, A. (1997), *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Hanilçe, M. (2013), *1812-1813 Tarihli 16 Numaralı Tokat Şeriye Sicili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

- Hızlı, M. (1999), "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", Osmanlı, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 207-217.
- Kucur, S. S. (1993), "Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları: Vakfiyelere Göre", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Kurt, İ. (1996), Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mercan, M. (2002), "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", Tokat Kültür Araştırma Dergisi, 10: 17, 16-17.
- Önkal, A.; Bozkurt, N. (1993), "Cami", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 7, İstanbul: 46-56.
- Özcan, T. (2002), "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı" Türkler, X, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 872-877.
- Özvar, E. (2002), "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999) Bildiriler, Ankara: TTK Yayını, 1605-1634.
- Pakalın, M. Z. (1983a-b-c), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I(a)-II(b)-III(c), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Quataert, D. (1999), Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salname-i Vilayet-i Sivas (1302).
- Sertoğlu, M. (1986), *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şeker, Ş. (2012), "Edebi Şahsiyetin Teşekkülünde Camii Derslerinin Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, 5: 22, 174-203.
- Şemseddin Sami (1316), *Kamusu'l-a'lâm*, III, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1317), *Kamus-ı Türki*, Der-saadet.

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

- Şimşirgil, A. (1990), "Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Tokat İl Yıllığı (1973), Ankara.
- Tournefort, J. (2005), Tournefort Seyahatnamesi, İkinci Kitap, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul.
- Tunca, A. (2000), "Vakfiyelere Göre Tokat Vakıfları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uysal, A. O. (1987), "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildirileri, Ankara: 313-364.
- Uz, M. A.; Işık, A. (2010), "Eski Belediye Binası ile Hükümet Binası Arasındaki Bölge: Medreseler ve Camiler", Belgelerle Adım Adım Konya-Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Eki,10:18, 19 Mayıs 2010 Konya.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003), Tokat Kitabeleri, yay. haz. Mehmet Mercan ve Mehmet Emin Ulu, Ankara.
- Yavi, E. (1986), Tokat, Tokat: Tokat Turizm Otelcilik AŞ Yayını.
- Yediyıldız, B. (1986), "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, 13, İstanbul: 153-172.
- Yediyıldız, B. (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

EK-1: Tokat Merkez’de 18. Yüzyıldaki Vakıflara Ait Mallar ve Vakıfların Tahsisatlarına Ait Tablo

Sıra	Vakıf Sahibi	Kaynak	Vakfa Konu Mal				Vakıf Tahsisatı			
			Konut	Ticari İşletme	Bağ-bahçe-arsa	Nakit	Dini beklentiler	Sosyal Faaliyetler	Fukara	Eğitim Hizmetleri
1	Hamza Beşe-oğlu El-hâc Mehmed	VGMA. Mf. 386 s. 56-57, TŞS. 22, s. 36	1	3	-	-	X	-	-	-
2	Abdurrahman Efendi	VGMA. Mf. 484, s. 448-449.	-	1	-	-	X	-	-	-
3	Es-seyyid El-hâc Osman Kızı Havva Hatun	TŞS. 12, s.75-76.	1	1	2	-	X	X	-	-
4	Ebubekir Ağa-zâde El-hâc Mustafa Ağa Vakfı	VGMA. Mf. 742, s.338.	-	1	-	-	X	-	X	-
5	El-hâc Abdürrahim Efendi Vakfı	TŞS. 10, s. 33.	-	2	-	X	X	-	X	X
6	Abdullah Efendi Kızı Amine Vakfı	TŞS. 10, s. 31	-	2	-	-	X	-	X	-
7	Defterdar Atıf Mustafa Efendi Vakfı	VGMA. Mf. 735, s. 274.	-	1	-	-	-	-	-	-
8	Ali oğlu Terzi Hacı Mehmed Vakfı	TŞS. 23, s. 42-43.	-	-	1	-	X	-	X	X
9	Kayseri Eski Kadısı Es-seyyid Mustafa Efendi Vakfı	SVBMA. Beravat ve Vakfiye Defteri	1	6	-	-	X	-	X	X
10	Tokat Müftüsü Veliyüddin Mehmed	VGMA. Mf. 628, s. 242;	1	3	-	-	X	-	-	-

18. Yüzyılda Tokat Kaza Merkezi'nde Eğitim Öğretim Hizmetlerini Destekleyen Vakıflar

	Efendi ve Eşi Saliha Hatun Vakfı	VGMA. Mf. 628, s. 477.								
11	Fahrü'l-Meşayih Mehmed Emin Efendi Vakfı	TŞS. 11, s. 116.	1	-	-	-	X	-	-	X
12	Sünnetçi-oğlu Hacı Abdullah Efendi Vakfı	VGMA. Mf. 739, s.172-173.	2	16	3	-	X	-	X	-
13	Saliha Hatun'un Cemal Yahya Medresesi'ne Vakfı	TŞS. 1, s. 328.	-	1	-	-	X	-	-	X
14	Aleksan Mahallesi Sakinesi Yusuf Kızı Fatma Vakfı	TŞS. 12, s.103-104.	1	3	-	-	X	-	-	-
15	El-hâc Ahmed Ağa ve Eşi Afife Hatun Vakfı	VGMA. 222.	1	14	4		X	-	-	X
16	Sarı Müftü Vakfı	VGMA. Mf. 580, s. 392.	-	-	1	-	-	-	-	X
17	Abdullah Ağa-oğlu Osman Ağa (Cümdi) Vakfı	Tokat Müzesi Defter No: 16	1	-	-	-	-	-	X	-
18	Nasuh oğlu Mustafa Vakfı	VGMA. Mf. 578, s. 17.	-	-	-	-	-	-	-	X
19	Es-seyyid İbrahim Ağa Vakfı	TŞS. 10, s.112.	1	-	1	-	X	-	-	-
20	Abdullah Kızı Zeynep Hatun Vakfı	TŞS. 2, s. 78-79.	-	-	1	-	X	-	-	X

Murat HANILÇE

21	Cin Ali Kızı Ayşe Hatun Vakfı	TŞS. 2, s. 134-135.	2	-	-	X	-	-	-	X
22	Ahmet Kızı Fatma Vakfı	TŞS. 2, s.139-140.	-	-	1	-	X	-	-	X
23	Zeynelabidin Kızı Zahide Vakfı	TŞS. 3, s.72.	1	1	-	-	X	-	-	-
24	Es-seyyid El- hâc Osman Alemdar Vakfı	TŞS. 3, s. 81.	-	1	-	-	X	-	-	-
25	Hasan Kızı Ayşe Vakfı	TŞS. 4, s. 11.	-	-	-	X	-	-	X	-
26	Ahmed Paşa Kızı Ayşe Hanım Vakfı	VGMA. Mf. 590, s. 197-198; TŞS. 4, s. 59.	-	-	2	-	X	-	-	X
27	Fazlullah oğlu Abdullah Kızı Rabia Hanım Vakfı	TŞS. 4, s. 96.	-	-	-	X	X	-	-	-
28	Süleyman Kızı Emine Vakfı	TŞS. 4, s. 118.	1	-	-	-	-	X	-	X
TOPLAM			5	56	6	4	2	2	8	3

CHARLOTTE BRONTË'NİN *JANE EYRE* VE EMİLY BRONTË'NİN *WUTHERING HEIGHTS* ROMANLARININ PSİKANALİTİK YORUMU*

Ayşenur İPLİKÇİ ÖZDEN*

Öz

Bu çalışmanın amacı İngiliz edebiyatının önemli kadın yazarlarından Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* romanlarını, Sigmund Freud'un uzun yıllardır aralarında edebiyat da bulunan pek çok çalışma alanında etkili olan psikanalitik yaklaşımıyla incelemektir. *Wuthering Heights*'in başkarakteri Heathcliff'in, Freud'un Oidipus kompleksi bağlamında incelenmesi ve *Jane Eyre*'in başkarakteri Jane'in, Jung'un Elektra kompleksi bağlamında incelenmesi önem taşımaktadır. Bunun dışında karakterlerin bilinçaltına yerleşen gizli duygular ve istekler, bu karakterlerin davranışlarına yön veren önemli psikanalitik unsurlardır. Çocukluk deneyimlerinin yansımaları hayatlarının devamında görülebilmektedir, bu da Freud'un geçmiş deneyimlere verdiği önemi vurgulamaktadır. Jane kendisini koruyan bir adamı severek ve hayatı boyunca özgür olmaya çabalayarak gizli kalmış isteklerini gerçekleştirmeye çalışırken, Heathcliff kendisinin acı çekmesine neden olan insanlara işkence ederek içgüdülerini tatmin etmeye çalışmaktadır. Romanları incelerken özellikle bastırılmış düşünceler ve psikanalizdeki yapısal kişilik kuramının üç ana sistemi olan id, ego ve süperegö önem taşımaktadır. Özetlenecek olursa, bu çalışmanın hedefi sözü geçen romanları Freud'un psikanalitik yaklaşımıyla incelemek ve karakterlerin iç dünyalarını ve davranışlarının nedenlerini irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Oidipus kompleksi, Elektra kompleksi, id, ego, süperegö.

PSYCHOANALYTICAL ANALYSIS OF CHARLOTTE BRONTË'S *JANE EYRE*
AND EMILY BRONTË'S *WUTHERING HEIGHTS*

Abstract

The aim of this study is to examine Charlotte Brontë's *Jane Eyre* and Emily Brontë's *Wuthering Heights* using Sigmund Freud's psychoanalytical approach which has been influential for long years on a great many fields of study among which literature exists as well. Heathcliff's - the protagonist of *Wuthering Heights* - examination through Freud's Oedipus complex and Jane's - the protagonist of *Jane Eyre* - analysis through Jung's Electra complex are significantly important. Apart from this, the characters' hidden feelings and desires that were engraved in their subconscious are important psychoanalytical elements which direct their behaviour. The reflections of their childhood experiences can be observed in the rest of their

* Makale Geliş Tarihi: 19.04.2016. Yayın Kabul Tarihi: 10.05.2016.

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları (İngiliz Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, aysenuriplikci@gmail.com

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

lives, thus emphasizing the importance Freud gives to past experiences. While Jane tries to fulfill her hidden desires by loving a protecting man and trying to have freedom throughout her life, Heathcliff tries to satisfy his inner instincts by tormenting those who caused him to suffer. In analysing the novels, particularly repressed thoughts and id, ego and superego which are the three main systems of the structural identity theory in psychoanalysis are significant. In short, the objective of this study is to analyse the above mentioned novels with Freud's psychoanalytical approach and to examine characters' inner selves and the reasons of their attitudes.

Key Words: Psychoanalysis, Oedipus Complex, Electra Complex, Id, Ego, Superego.

1.GİRİŞ

1856-1939 yılları arasında yaşayan Sigmund Freud, hem yaşadığı dönemde, hem de sonraki dönemlerde insanlık üzerinde çok büyük etki yaratan bir bilim adamıdır. Freud, nevrotik bozuklukların tedavisi olarak ortaya çıkmış olan psikanalizin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ortaya koyduğu en önemli düşüncelerden biri, insanların farkında olmadıkları bilinçaltı güçler tarafından kontrol edildiklerini iddia etmesidir. Bu bağlamda, psikanalizin çalışma alanı bilinçaltı, çalışma konusu normal dışı davranışlar ve temel metodu ise klinik gözlemdir.

Freud psikanaliz yoluyla hastalarını tedavi ederken önceleri hipnoz ve katarsis metodunu kullanmıştır. Ancak hipnozun tam anlamıyla iyileşme sağlamadığını gördüğünde, hipnoz yöntemini kullanmaktan vazgeçmiştir. Freud daha sonra psikanalizin temel tedavi yöntemi haline gelen serbest çağrışım tekniğini geliştirmiştir. Bu tekniğin uygulanmasıyla hasta, içinden gelen her şeyi olduğu gibi anlatır ve böylece semptomların nedenleri araştırılır. Freud'un belirttiği gibi "hasta ve doktor arasında söz alışverişi meydana gelir. Hasta konuşur, geçmiş deneyimlerini ve şimdiki izlenimlerini anlatır, şikâyet eder, istek ve duygularını itiraf eder. Doktor dinler, hastanın düşünce süreçlerini yönlendirmeye çalışır ve ona bazı şeyleri hatırlatır" (1920, s.3)¹. Schultz'un da söylediği gibi "bu metodun amacı muhtemelen hastanın anormal davranışlarının sebebi olan bastırılmış hatıra veya düşünceleri bilince getirmek, hastanın bunların farkına varmasını sağlamaktır" (2007, s.587). Freud bu teknikle hastalarının anlattıkları olayların çocukluk yaşantılarıyla ilgili olduğunu ve bastırılmış duyguların çoğunun cinsellikle ilgili olduğunu tespit etmiştir. Bunun sonucu olarak

¹ İngilizce kaynaklardan alınan metinler makale yazarı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

nevrozun ortaya çıkmasında cinselliğin kaçınılmaz rolünden söz etmiştir: “nevrozun semptomları büyük çoğunlukla cinsel sorunların sonucudur” (Freud, 1920, s.262).

Freud’un geliştirdiği en önemli kavramlardan birisi ise Oidipus kompleksidir. Freud, konuyla ilgili şunları belirtir: “Çocuk, yeni filizlenen cinsel istekleri karanlık bir önseziyle kendisine yöneldiği anne için, babayı rakibi olarak görür. Erkek çocuğun, ebeveynlerine karşı bu tipik davranışına biz ‘Oidipus kompleksi’ diyoruz” (1919, s.n. yok). Dolayısıyla bu kompleks, erkek çocuğun babadan uzaklaşp ve onu kendisine rakip olarak görüp anneye yaklaşma isteğiyle açıklanabilir. Schultz ise bu kavramı şöyle tanımlar: “Çocuk karşı cinsten olan ebeveynine cinsel olarak bağlanır ve kendisine bir rakip olarak gördüğü, kendisiyle aynı cinsten olan ebeveynine karşı bir korku geliştirir” (2007, s.613). Oidipus kompleksi, çocuğun gelecek hayatını da etkileyen önemli bir kavramdır. Bununla birlikte Freud, yapısal kişilik kuramını geliştirmiştir ve bu kuramda id, ego ve süperegö olmak üzere üç temel yapı vardır (Freud, 2010, s.13). İd, kişiliğin en ilkel bölümüdür ve nesnel gerçekliğin şartlarını göz önüne almadan sadece cinsellik, saldırganlık gibi isteklerinin doyurulmasını ister. Ego, idin denetimsiz tutkularını, gerekli şartları yerine getirerek uygun koşullarda tatmin etmeye çalışır. Süperegö ise davranışın toplumsal şartlara ve ahlak kurallarına göre uygunluğunu belirleyen ve id ile egoyu kontrol eden mekanizmadır. Ego, id ve süperegö arasında sıkıştırıldığında, Freud’un öne sürdüğü inkâr, mantığa bürüme, bastırma gibi savunma mekanizmaları devreye girer. Bir çözüm bulunamadığında ise nevrotik bozukluklar ortaya çıkar. Psikanalizin temel kavramlarına yukarıdaki gibi değindikten sonra, edebiyatla olan ilişkisini incelemek gerekmektedir.

Edebiyatın, Ufuk Ege Uygur’un söylediği gibi “psikiyatri ve psikoloji bilimlerinden yararlanması ve insan yaşamını oluşturan yaşa bağlı çağlardan her birinin özelliklerini kişisel öğeleri ve kişilerin çeşitli ortamlardaki davranışlarını betimlemesi yadsınamaz bir gerçektir” (2005, s.1). Bu bağlamda psikolojinin ve psikanalizin edebiyatla olan ilişkisini kuvvetlendiren en önemli faktör, onun insanla, insan doğasıyla ve insanın içindeki çatışmalarla ilgilenmesidir. Bu durumu Paris şöyle özetler: “Psikanaliz, kendileriyle ve diğer insanlarla çatışma içinde olan kişilerle ilgilenir ve edebiyat da böyle insanları yansıtarak, yine onlar tarafından yazılıp okunur” (1997, s.3). Bu yüzden psikanaliz, insanı incelemek ve insan davranışlarının altında yatan nedenleri görebilmek için önemli bir çözümleme ve eleştiri yöntemidir.

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

Edebiyat ile psikanaliz arasında, belirtildiği gibi yakın bir bağ bulunmaktadır. Freud'a göre insanların doyurulmayı bekleyen içgüdüleri ve istekleri vardır. Ancak bunlar, dış gerçekliğe uyma zorunluluğundan ötürü, diğer bir deyişle toplum kuralları nedeniyle serbestçe doyurulamayacağı için, gerçek hayatta değil de hayaller yoluyla tatmin edilmeye çalışılır. Ancak bu hayaller normalin dışında boyutlara varırsa, ruh hastalığına neden olabilir. Freud'un belirttiği gibi "hem dar hem geniş bağlamda cinsel olarak adlandırılabilen içgüdüsel dürtüler, sinirsel ve ruhsal hastalıkların oluşmasında çok büyük bir role sahiplerdir" (1920, s.8). Bununla birlikte Bressler, psikanalitik eleştiri ile ruh hastalığı ya da nevroz arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklamaktadır: "Psikanalitik eleştirinin temelinde, Freud'un yazarlar da dâhil olmak üzere, bütün sanatçıların nevrotik olduğu varsayımı bulunmaktadır" (2007, s.156). Bu bağlamda sanatçı da ruhsal hasta pozisyonuna yakındır. Freud konuyla ilgili şunları belirtir: "Sanatçı, nevrotik bir hasta olmaya yakın olan içe dönük kişidir. Çok güçlü içgüdüsel ihtiyaçlar tarafından harekete geçirilir. Sanatçı gerçeklikten uzaklaşır ve bütün ilgilerini ve libidosunu da, hepsi kolaylıkla nevroza yol açabilecek hayali isteklerinin ayrıntılarına nakleder" (1920, s.326). Bu bağlamda Eagleton'ın söylediği gibi Freud "sanatı nevrozla karşılaştırır. Freud sanatçının aynı nevrotik bir hasta gibi, güçlü içgüdüsel ihtiyaçların baskısı altında gerçeklikten kaçıp hayal âlemine, fantezilere sığındığını kasteder" (2011, s.187). Sanatçı, bilinçaltındaki bastırılmış istek ve düşüncelerini hayal âleminde ve daha sonra eserlerinde yansıttığı için, Moran'ın da belirttiği gibi "bir sanat eserine, yazarın bilinçaltında kalmış isteklerinin, korkularının vb. sembollerini taşıyan bir belge gibi bakabiliriz" (1994, s.136,137). Diğer bir deyişle sanatçı, bilinçaltındaki gizli düşünceleri, eseri yoluyla ortaya koyabilir. Bu bağlamda edebi metinler, psikanalitik kuramla yorumlanabilir ve metnin yeni anlamları ortaya çıkarılabilir. Psikanalizde hastanın davranışlarının altında yatan nedenler incelenirken - bu durum genellikle bilinçaltıyla açıklanır - serbest çağrışım metodu kullanılır. Analist, hastanın anlattıkları ve sözleri yoluyla, onun davranışlarının nedenlerini saptamaya çalışır. Bu bağlamda davranış nedenleri için dil önemli bir unsurdur. Edebi metinlerde ise, analist-hasta ilişkisinin yerini okuyucu-eser ilişkisi alır. Edebi eser yoluyla, onu oluşturan sanatçının psikolojik durumu ve gizli istek ve arzuları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Yazarın anlattıkları, tıpkı hastanın analiste anlattıkları gibi onun bilinçaltı düşüncelerini ortaya çıkaracaktır. Ancak bu yolla, bazen de doğrudan doğruya eser çözümlenebilir. "Eserdeki karakterleri bu açıdan inceleyince bunların

davranışlarını, kişiliklerini daha iyi kayrayabiliriz” (Moran, 1994, s.140). Okuyucu, örneğin bir romandaki karakterin iç dünyasını ve davranış nedenlerini analiz edebilmek için karakterlerin anlattıklarının, diğer bir deyişle dilin üzerinde odaklanır. Freud’un hastalarına uyguladığı serbest çağrışım tekniği, romanlarda belli bir ölçüde şekil değiştirerek okuyucuların karakterlere uyguladıkları bir yöntem haline alır. Okuyucular, karakterlerin romanlarda anlattıkları yoluyla onların iç dünyalarını ve davranışlarının altında yatan sebepleri keşfedebilirler. Bu yolla belki de, karakterin kendisinin dahi farkında olmadığı bilinçaltındaki düşünceler ve metnin arka planı ortaya çıkar. Sonuç olarak “bir eserin çözümlenmesi [...] onu yaratan sanatçının ve karakterlerinin nevroz ve ruhi komplekslerinin çözümü ile mümkün görülmektedir” (Kantarcıoğlu, 2009, s.259). Başka bir deyişle, yazar eserini ortaya koyarken bir hastanın kendi ruhsal durumunu ve düşüncelerini ifade etmesi gibi yazılarını oluşturur ve eserin altında yatan gerçekleri de okur analiz etmeye çalışır.

Freud çalışmalarında bilinç, bilinçaltı gibi kavramlar kullanmakla birlikte; ego, id, süperego, haz ilkesi, ahlak ilkesi, Oidipus kompleksi gibi kavramları da tartışmıştır. Bununla birlikte Freud cinsellik, bastırma, saldırganlık, yaşam ve ölüm içgüdülerine de değinmiştir. Bu ve benzeri kavramlar yoluyla, romanlarda karakterlerin psikolojik tutumları, iç dünyaları ve davranışlarının altında yatan gizli sebepler incelenebilmektedir.

Sanatçının eserinde kendi bilinçaltında gizli kalmış istek ve düşlerini yansıttığı yukarıda belirtilmişti. Okur da bu durumdan haz sağlar; edebiyat eserini okuyarak belki de kendi bastırılmış duygularını ortaya çıkarır ve bilinçdışı süreçlerinden yasak bir zevk alır. Bu düşünceyi Eagleton şu sözlerle doğrular: “Freud’un kuramına göre bütün insan davranışının temel güdüsü acıdan kaçmak ve haz almaktır. [...] Birçok insanın şiir, roman, piyes okumasının nedeni bundan haz almalarıdır” (Eagleton, 2011, s.198). Bu durum, okurun edebiyat eserini niçin okuduğu sorusunu da bir ölçüde yanıtlamaktadır.

Sonuç olarak psikanaliz ve psikanalitik kuram kullanılarak edebi bir metin incelendiğinde, yukarıda açıklandığı gibi eseri oluşturan sanatçının psikolojik durumu, bastırılmış istek ve arzuları ortaya çıkarılabildiği gibi, eser hakkında da bilgi edinilebilir. Roman karakterlerinin iç dünyaları ve davranış nedenleri analiz edilebilir. Bu yolla, metnin daha önceden ortaya çıkarılmamış anlamları ortaya koyulabilir. Psikanalitik incelemede sanatçı ve eserle birlikte, okurun yeri de yadsınamaz. Çünkü

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

okur ve eleştirmen psikanalizdeki analist görevini üstlenerek, eserin gizli kalmış anlamlarını ortaya çıkarmakla görevlidir. Bu süreç bu şekilde devam edecektir, çünkü Eagleton'ın yukarıda sözü geçen düşüncesine uygun olarak, Freud'a göre insan okumaktan haz duyuyor ve kendini tatmin ediyorsa ve benzer şekilde sanatçı da yazmaktan haz duyuyorsa, hem yazma hem de yorumlama süreci nihai bir noktaya varmayacaktır.

Amacı *Jane Eyre* ve *Wuthering Heights* romanlarının psikanalitik yorumunu yapmak olan bu çalışmada, sırasıyla Charlotte Brontë ve Emily Brontë hakkında kısa bilgi verilmiş, sözü geçen yazarların *Jane Eyre* ve *Wuthering Heights* romanları psikanalitik kuramla tahlil edilmiş ve sonrasında aralarında karşılaştırma yapılmıştır. Eserleri incelemede özellikle psikanalizdeki Oidipus kompleksi ve Elektra kompleksi, bastırılmış düşünceler ve yapısal kişilik kuramının üç ana sistemi olan id, ego ve süperegö önem taşımaktadır. Bu yolla, psikanalitik kuramın eserlerde kullanılışı ve karakterler üzerindeki etkisi uygulamalı şekilde ortaya konmuştur.

2.Charlotte Brontë ve Emily Brontë

Charlotte, Emily ve Anne Brontë olarak bilinen Brontë kardeşler, 19.yüzyıl İngiliz edebiyatında önemli bir yere sahiptirler. Özellikle Charlotte Brontë, hem kızkardeşlerine oranla daha aktif olması, hem de daha çok edebi eser vermesi açısından öne çıkan isimdir. Bu çalışmada incelenen *Jane Eyre* ve *Wuthering Heights* romanlarının yazarları Charlotte ve Emily Brontë, kardeş olduklarından, onların yaşamöyküsünü kısaca birlikte anlatmak daha doğru olacaktır.

Charlotte Brontë 1816'da Yorkshire, İngiltere'de doğmuştur. Ondan iki yıl sonra 1818'de ise Emily Brontë dünyaya gelmiştir. Altı kardeş olan Brontëler'in anneleri Maria Branwell, babaları ise bir din görevlisi olan Patrick Brontë'dir. Anneleri genç yaşta veremden öldükten sonra, beşi kız biri erkek olan Brontë kardeşlere bakmak üzere teyzeleri Haworth'e gelmiştir. 1824'te Charlotte, Maria, Elizabeth ve Emily, Cowan Bridge okuluna gönderilmişlerdir. Ancak Maria ve Elizabeth veremden ölünce, Charlotte ve Emily tekrar eve dönmüştür. Daha sonra başka bir yatılı okula gidip, diplomalarını almalarının ardından, bir süre ders vermişlerdir. Ayrıca Charlotte, iki ayrı evde de mürebbiye olarak çalışmıştır. Charlotte ve Emily daha sonra 1842'de Brüksel'e giderek Pensionnat Heger isimli özel bir okulda Fransızca öğrenmişlerdir. Bu sırada Anne de bir okulda mürebbiye olarak çalışmaktadır. Fakat teyzeleri ölünce,

babalarına bakmak üzere Haworth'e geri dönen kardeşlerden Charlotte daha sonra Anne ve Emily'i orada bırakarak tekrar Pensionnat Heger'e dönmüştür.

1846'da Charlotte kendisinin, Anne'in ve Emily'nin şiirlerini Londra'da *Poems by Currer, Ellis and Acton Bell* adı altında bastırmıştır. Kardeşler daha sonra romanlarını da, gerçek kimliklerini gizlemek istedikleri için, bu takma erkek isimleriyle bastırmışlardır. 1847'de Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* ve Anne Brontë'nin *Agnes Grey* isimli romanları yayınlanmıştır. Ancak Charlotte Brontë'nin ilk romanı olan *The Professor* diğerleri kadar ilgi çekmemiştir. Charlotte'un aynı yıl yazdığı *Jane Eyre* ise hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bir yıl sonra 1848'de Anne'in *The Tenant of Wildfell Hall* romanı basılmış, sonrasında ise 1849'da Charlotte'un *Shirley* ve 1853'te *Villette* romanları yayınlanmıştır.

Charlotte, Emily ve Anne, erkek kardeşleri Branwell'e yoğun sevgi duymakta ve onu dahi olarak görmekteydiler. Ancak önce içki, sonra da afyon bağımlısı olan Branwell 1848'de annesi ve kızkardeşleri gibi veremden ölmüştür. Bir yıl sonra 1849'da da Anne aynı hastalıktan vefat etmiştir. Sırasıyla diğer aile üyeleri de veremden ölecektir. Aile üyelerini veremden kaybeden Charlotte, *Jane Eyre*'de Jane'in gittiği yatılı okulda aralarında en sevdiği arkadaşı Helen de olmak üzere pek çok kız öğrencinin veremden öldüğünü anlatarak, kendi yaşamındaki deneyimlerini romanına yansıtmıştır. Branwell'e diğer kardeşlerinden daha düşkün olduğu söylenebilecek ve ona yoğun bir bağlılık duyan Emily ise, *Wuthering Heights*'da bu yoğun sevgiyi Catherine'in Heathcliff'e olan tutkusunda yansıtmıştır. Benzer şekilde Charlotte da erkek kardeşine duyduğu ve annesini altı yaşındayken kaybettikten sonra varlığı ve ruhuyla yetişen babasına duyduğu sevgiyi ve tutkuyu çocukluğunda bastırarak ileriki yaşlarda hocası Bay Hegel'e yönlendirmiştir. Bu durum Freud'un kız çocukların babaya olan düşkünlüğü savıyla açıklanabilir. Dooley de bu durumdan şöyle bahseder: "Hayatından, mektuplarından ve hepsinden de önemlisi kitaplarından, baba kişiliğinin, duygusal hayatında egemen güç olduğuyla ilgili kanıt bulabilmekteyiz. En büyük yetişkin aşkı, öğretmeni Monsieur Hegel'e olan tutkusu, bunun doğal sonucuydu" (Dooley, 1920, s.223). Charlotte ayrıca, aşağıda da görülebileceği gibi aynı tutkuyu *Jane Eyre*'de Jane'in Rochester'a olan aşkıyla yansıtmaktadır.

Emily, ağabeyi Branwell'in ölümünden altı ay sonra ölmüştür. 1849'da bütün kardeşlerini yitirmiş halde olan Charlotte, babasıyla yaşamaya devam etmiştir. Bununla birlikte Charlotte *Jane Eyre* romanıyla tanınmış olduğu için Londra'da çevre

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

edinmiş, Thackeray gibi ünlü yazarlarla tanışma fırsatı bulmuştur. Otuz sekiz yaşında, yani 1854'te, babası kör olduktan sonra ona yardım etme görevini üstlenen genç bir din adamıyla evlenmiş, ancak dokuz ay sonra bütün diğer aile üyeleri gibi Charlotte da veremden ölmüştür. *Jane Eyre* romanında, Charlotte'un babasının kör olmasıyla ilgili yansımalar da görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, babasına olan bağlılığını gerçek hayatta Hegel'e, *Jane Eyre*'de ise Jane vasıtasıyla Rochester'a yansıtan Charlotte Brontë, romanın sonunda Rochester'ı da tıpkı babası gibi kör olarak betimlemektedir.

3. *Jane Eyre*'in Psikanalitik Yorumu

Charlotte Brontë'nin 1847'de basılan *Jane Eyre* isimli romanı ilk basımından bu yana, pek çok edebi çevre tarafından heyecanla karşılanmış, Charlotte Brontë kısa zamanda adından sıkça söz edilen bir yazar olmuştur. Karakterlerini özellikle bütün çatışmalarıyla ve psikolojik yönleriyle ortaya koyması, kuşkusuz Charlotte Brontë'nin bu başarısında etkili olmuştur. Bu çalışmada *Jane Eyre* romanı psikanalitik edebiyat eleştirisi bağlamında incelenmiştir.

Jane Eyre, hayata anne ve babasını tanımadan, yengesi Bayan Reed ve çocuklarının yanındaki acı verici hatıralarla başlar. Jane çocukluğunda sevgisiz kalmış, hor görülmüş, "güvensizlik, savunmasızlık ve ümitsizlik gibi yoğun duygular geliştirmiş" (Paris, 1997, s.145) ve bunları sürekli olarak bilinçaltına itmiştir. Freud bu durumu *bastırma* kavramıyla açıklar. Diğer bir deyişle, kişi hoş olmayan ya da kendisini rahatsız eden durumları ve düşünceleri bilinçten dışarı atar. Jane bilinçaltına ittiği bu sevgisizliği ve içinde bulunduğu gerilim durumunu, çocukluğunda yanından hiç ayırmadığı bebeğine sevgi duyarak azaltmaya çalışır. Bu durumu Jane'in şu sözleriyle açıklamak mümkündür: "İnsanların sevmeye ihtiyaçları vardır ve ben de sevecek başka bir şey bulamadığım için, bütün sevgimi küçük bir korkuluk kadar kılıksız olan solgun yüzlü bebeğime vermişim" (s.20).

Jane'in yaşadığı bütün olumsuzlukların yanında onu etkileyen, belki de bilinçaltındaki gizli arzuların oluşmasına yol açan önemli bir olay ise, onun kendisine çok ağır gelen bir cezayla cezalandırılmasıdır. Dayısı ölürken Jane'i Bayan Reed'e emanet etmiş, fakat yengesi onu hiçbir zaman sevmemiştir. Hem kendisi, hem de çocukları ona çok kötü muamele etmektedir. Jane, Bayan Reed'in oğlu John'un aşağılamalarına ve hakaretlerine maruz kaldığı bir gün, ona karşılık verme cesaretini gösterdiği için ceza olarak kırmızı oda denilen, Bay Reed'in son nefesini verdiği odaya hapsedilir. Jane burada, içinde bulunduğu ruhsal durumun sebeplerini ve kendisinin

neden hep azarlandığını, ıstırap çektiğini sorgular. Kimsesiz olduğunu ve kimse tarafından sevilmediğini düşündükçe, onu koruyacak birinin varlığına ihtiyaç duyar. Jane, baba pozisyonuna en yakın kişi olan dayısı Bay Reed'in onu sevdiğini hayal eder:

Birden aklıma bir şey geldi. Bay Reed yaşıyor olsaydı bana iyi davranacağından şüphe yoktu - hiçbir zaman da şüphe etmemiştim. Ve şimdi beyaz yatağa, gölgeli duvarlara ve boş aynaya bakarken, ölümler hakkında duyduklarımı düşünmeye başladım. Ölümlerin son istekleri yapılmazsa eğer, hortlayıp istediklerini yapmayan kişileri cezalandırdıklarıydı duyduklarım. Bay Reed'in ruhunun da, kız kardeşinin çocuğuna kötü davranılmasından rahatsız bir vaziyette, bilinmeyen bir âlemden ya da kilisedeki lahdinden kalkarak bu odada karşıma çıkacağını düşündüm (s.11).

Jane bu noktada, Bay Reed'in yanında olması ve onu koruması için gizil bir istek duyar. Ancak sonrasında gördüğü ışığı öte âlemden bir yansıma olarak algılayarak, dehşet içinde odadan çıkmak istese de; Bayan Reed, onu odaya tekrar kilitleyerek fenalık geçirmesine neden olur. Çocukluğunda onu derinden sarsan bu olaydan sonra, Jane'in bilinçaltına, kendisiyle beraber olup onu koruyacak bir baba figürü arzusu tümenden yerleşir. Jane büyüdüğünde, içindeki bu babayla birlikte olma arzusunu Bay Rochester'a duyduğu aşkla doyuracaktır. Bu bağlamda, Freud'un çocukluk döneminde duyulan arzular ve bunların neden olduğu karmaşalarla ilgili düşünceleri ele alınmalıdır.

Freud'a göre, 3-6 yaş arasındaki *fallik evrede*, karşı cinsten ebeveynine sahip olmayı arzu eden çocuk, kendi cinsinden ebeveynini kendisine rakip olarak görerek ondan nefret eder. Fallik dürtülerin arzusuyla annesine sahip olmak isteyen erkek çocuk yukarıda açıklandığı gibi Oidipus kompleksine girer. Freud'un belirttiği gibi "erkek çocuk, küçük bir çocukken, kendi mülkü olarak gördüğü annesine karşı özel bir bağlılık geliştirir ve babasını, bireysel mülkünü şüpheyeye iten bir rakip olarak görür. Benzer şekilde küçük kız çocuk, babasıyla olan ince ilişkisinde annesini rahatsız edici ve kendisinin de gayet güzel doldurabileceği yeri işgal eden bir unsur olarak görür" (1920, s.174). Bu bağlamda, erkek çocuklardaki Oidipus kompleksinin kız çocuklardaki karşılığı, kız çocukların babaya düşkünlüğüyle açıklanan ve Freud'un öğrencisi Jung'un geliştirdiği Elektra kompleksidir. Jung'a göre "kız çocuk, anneye karşı kıskanç bir tavırla birlikte, babaya karşı özel bir sevgi geliştirir. Bunu Elektra kompleksi olarak

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

adlandırabiliriz. Herkesin bildiği gibi, annesi kocası Agamemnon'ı öldürdüğü ve Elektra'dan sevgili babasını aldığı için, Elektra annesi Clytemnestra'dan intikam almıştır" (Jung, 1961, s.154). Dolayısıyla Elektra kompleksi bağlamında kız çocuk annesinden uzaklaşarak babasına yaklaşır ve babasının yanında olmayı arzular.

Jane Eyre ve Bay Rochester arasındaki ilişki, psikanalitik eleştiri bağlamında baba ve kız arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Jane çocukluğunda dolduramadığı baba boşluğunu ve Bay Reed'in ölümüyle de doyurma imkânı kalmayan bu arzuyu, Bay Rochester'a duyduğu şiddetli tutkuyla doyurmak ister. Bu açıdan Jane'in elektra kompleksinin etkisi altında olduğu söylenebilir. Zira Rochester'ın kendisini Jane'in babası olacak yaşta görmesi, bu durumu destekler niteliktedir: "Sizden yaş olarak yirmi beş yıl, deneyim bakımından da bir asır büyük olduğum için üstünlüğe sahip olduğumu iddia ediyorum. [...] Biraz önce belirttiğim haklara ve babanız olacak yaşta bulunmama dayanarak emrederek konuşma hakkım olduğuna siz de katılmalısınız" (s.105, 106). Benzer şekilde Bayan Fairfax, Jane ile Rochester'ın ilişkisini öğrendiğinde Jane'e "sizin aranızda yirmi yaş fark var. Bay Rochester neredeyse senin baban yaşında" (s.211) demiştir. Bununla birlikte Rochester, Jane için otorite sembolüdür; onu "hem korktuğum, hem de çok sevdiğim insan" sözleriyle tanımlar (s.229). Jane, kendisinin kontrol edemediği içsel güçler nedeniyle, kendisini Rochester'ın hâkimiyeti altında hisseder. Aralarında görünmeyen bir bağ vardır. Rochester, Jane'e evlilik teklifinde bulunduğu aralarında geçen diyalogda, bu bağı şu sözlerle ortaya koyar: "Bazen sana karşı tuhaf hislere kapılıyorum - özellikle şimdiki gibi bana yakın olduğun zamanlarda: sanki sol kaburgamın altında bir ip varmış da bu ip senin sol kaburgana sıkıca, hiç açılmayacak şekilde bağlanmış gibi." (s.201). Rochester'ın sözünü ettiği bu bağ, tıpkı baba ve kız arasındaki görünmeyen ama güçlü olan sevgi ve arzu bağına benzemektedir. Romanın sonunda ise Jane, kendisi ve Rochester'ın birleşmesini şu sözlerle ifade eder: "Hiçbir kadın eşine benim kadar yakın olmamıştır: sanki kemiği kemiğim, eti etimmiş gibi" (s.362). Jane böylece Rochester'la kendisini bütünleştirmiş olur.

Jane'in, Rochester'ın akıl hastası bir kadınla evli olduğunu öğrendiği bölümde, onunla evlenmekten vazgeçerek onu terk ettiği görülmektedir. Bu durum Rochester için bir cezalandırma niteliği taşımaktadır. Bu cezalandırma, Freud'un psikanalizi bağlamında, Rochester'ın kastrasyonu yani iğdiş edilmesi olarak kabul edilebilir. Zira Richard Chase 1947'de yazdığı bir yazısında bu durumun sembolik bir kastrasyon

olduğunu söylemiştir (s.487-506). Ancak Jane'in bunu yapmaktaki amacı, Rochester'a ceza vermek değil, kendi gururunu ve ahlakını korumaktır. Çünkü Jane evli bir erkekle birlikte olup metres konumuna düşmek istemez. Chase yazısında aynı zamanda yukarıda sözü geçen durumu, Freud'un da rüyalarda, efsanelerde ve hayallerde göz ve erkeklik organı arasında kurduğu ilişkiyle desteklediğini söyler (1947, s.487-506). Gerçekten de Rochester, Jane'in onu terk edişinden ve Bertha'nın evi yakmasından sonra kör olmuş, Freud'un erkeklik organıyla bağdaştırdığı gözünü kaybetmiştir. Benzer şekilde, efsaneye göre Oidipus bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenir, ancak Thebai'deki salgın hastalıktan kurtulmak için Laios'un katilinin cezalandırılması gerektiğini öğrendikten sonra, acı gerçekle yüzleşir ve iğneyle kendi gözlerini kör eder. Rochester da tıpkı Oidipus gibi kör olur ve belki de şartlar ne olursa olsun, evli olduğu halde başka biriyle evlenmeye niyetlendiği için, Freud'un kastrasyon kavramıyla tanımlanabilecek bir cezalandırılmaya maruz kalır.

Çocukluk yaşantıları ve bastırılan duygular, kişinin davranışlarını ve gelecekte yaşayacağı olayları etkilemektedir. Özellikle bastırma sonucunda, istemsiz olarak birtakım duygular ortaya çıkar ve gizlice bilinçaltına yerleşir. Kişi bu noktadan sonra, bilinçaltından gelen bu içgüdülerle hareket edecektir ve bilinçaltının hissettirdiği duyguları tatmin etmeye çalışacaktır. *Jane Eyre*'de Jane'in çocukluğunda yaşadığı baskılar ve özgürce hareket edememenin sonucunda bastırıldığı duygular, onun benliğine doyurulmayı bekleyen arzular yerleştirmiştir. Bunların en önemlisi özgürlüktür. Jane, kendini arama ve özgürlüğe kavuşma uğruna, içinde bulunduğu yerlerden başka yerlere gitme isteği taşımaktadır. Bu durum Jane'in romandaki şu cümleleriyle açıkça görülmektedir: "Bakışlarım bütün engelleri aşarak ötelerdeki uzak, mavi tepelere takıldı. Bu tepeleri ve limitleri aşmak isteğiyle doluydum!" (s.66), "dünyada daha başka ve canlı iyiliklerin de varolduğuna inanıyor ve inandığım şeyleri görmek için can atıyordum" (s.85). Jane'in Lowood okulundaki en mutlu günleri ise, ormanda özgürce gezebildiği, "özgür, gözlerden uzak ve yalnız" olduğu zamanlardır (s.59). Jane Thornfield'dayken de içindeki bu özgürlük isteğini şu cümleyle ifade eder: "Hem gözlerim hem ruhum bu sönük bölmelerle dolu kasvetli yerden uzaklaşmak, ufukları aşarak denize kadar gitmek istiyordum" (s.91, 92). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Jane içindeki özgürlük arzusunu her fırsatta ortaya koymuştur. Ancak bunlara rağmen, Jane'in süperegosu, yani içinde yaşadığı toplumun kuralları ve koşullar bunu engellemektedir.

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

Bu noktada Sigmund Freud'un geliştirdiği ve yapısal kurama göre oluşturduğu kişiliğin üç ana sistemi olan id, ego ve süperegonun romanda ne şekillerde ortaya çıktığını ve ne gibi karmaşalara yol açtığını incelemek gerekmektedir. Çünkü Geçtan'ın söylediği gibi "davranış bu üç sistemin etkileşiminin ürünüdür" (2010, s.42).

Jane, Bay Rochester'ı bütün kalbiyle sevmesine rağmen, Jane'in süperegosundan gelen düşünceler toplum kurallarına göre onun Rochester'a layık olmadığını, Rochester'ın Blanche Ingram gibi zengin kadınlarla birlikte olması gerektiğini söylemektedir. Jane kimsesiz ve fakir bir hayat sürmüşken, Blanche zengin ve itibarlı bir hayat sürmektedir: "Blanche tam ona göreydi, ayrıca iyi yetişmiş, kültürlü ve hayat doluydu. Bütün erkekler ona hayran kalır diye düşünüyordum" (s.137). Ancak Jane'in, toplum kurallarına göre zenginlerin zenginlerle birlikte olması gerektiğini düşünmesine neden olan süperegosuna rağmen; idden gelen Rochester'la birlikte olma dürtüsünü uygun koşullarda doyurmaya çalışan ego da Jane ve Rochester'ın ruhlarının eşit olduğunu söylemektedir: "Ona ruhça yakın buluyorum kendimi" (s.139). Jane bu düşüncesini daha sonra Rochester ile de paylaşır:

Tanrı bana biraz güzellik, biraz da zenginlik de verseydi; sizden ayrılmanın bana zor geldiği gibi, benden ayrılmak size de zor gelirdi... Sizinle şimdi konuşurken gelenekleri, alışkanlıkları ve şu ölümlü benliğimi bile hiçe sayıyorum. Benim ruhum sizin ruhunuza hitap ediyor; ikimiz de bu dünyadan ayrılmış, ikimiz de Tanrı'nın huzuruna çıkmışız, eşitmişiz gibi... ki elbette eşitiz aslında! (s.202)

Jane'in bu sözlerle gelenekleri ve alışkanlıkları hiçe sayması; egonun, süperegonun isteklerine uymadığını ve ruhlarının eşit olduğunu söylemesiyle de, *mantığa bürüme* savunma mekanizmasını kullandığını göstermektedir. Çünkü id ve süperego arasında sıkışan ego, anksiyete durumundan kurtulabilmek için savunma mekanizmalarını kullanmalıdır. Burada da "bir davranışı daha kabul edilebilir ve daha az tehdit edici hale getirmek amacıyla yeniden yorumlamak" olarak tanımlanan mantığa bürüme savunma mekanizması kullanılmıştır (Schultz, 2007, s.611). Jane, Rochester'la birlikte olabilmek için ruhlarının eşit olduğunu, bu yüzden beraber olmaları için hiçbir engel bulunmadığını söylemek istemektedir.

Jane ve Rochester arasındaki ilişkiyi öğrenen Bayan Fairfax ve Jane arasında geçen konuşma, yukarıdakine benzer şekilde Freud'un yapısal kişilik kuramı bağlamında incelenebilir:

-Bu beni aşar! diye devam etti Bayan Fairfax. Sen de öyle söylüyorsan, demek ki doğru. Ancak sonu nasıl olur, bilemem, gerçekten bilmiyorum. Böyle durumlarda mevki, servet eşitliği çok zaman aranır. Üstelik sizin aranızda yirmi yaş fark var. Bay Rochester neredeyse senin baban olacak yaşta.

Ben sınırlı bir şekilde:

-Hayır, hiç de değil Bayan Fairfax! Babam olacak yaşta falan değil! Bizi yan yana görenler böyle bir şeyi akıllarının ucundan bile geçirmezler. Bay Rochester genç. Zaten ruhu da yirmi beş yaşında gibi genç (s.211).

Bayan Fairfax ve Jane Eyre arasında geçen bu konuşmada, Fairfax kişiliği oluşturan yapıardan olan süperego, Jane ise idden gelen arzuları uygun şekilde doyurmak isteyen egoyu temsil etmektedir. Fairfax, yani süperego, idin istediği Rochester'la birleşme arzusunu engellemek için toplum kurallarını, mevki, servet ve yaş farkını öne sürer. Ancak Jane, yani ego, id ve süperego arasında kalarak savunma mekanizmalarından *inkârı* kullanır. Süperegonun söylediklerinin aksine, bu durumu inkâr ederek, aralarında yaş farkı olmadığını söyler. Fakat daha sonra süperegosu bir süre Jane'in üzerinde etkili olur; bu durum romanda şöyle açıklanır: "Bayan Fairfax'in uyarıları ve şüpheleri neşemi kırmıştı. İçimdeki umutların yerini güvensizlik ve kuşku almıştı. Ona olan inancımın yarısını kaybetmiş gibiydim" (s.212). Sonrasında da Rochester'a çok yakın davranmamaya özen gösterir. Ancak yine de Jane, bütün benliğiyle Rochester'a âşıktır ve ona kavuşma arzusu hiçbir zaman tükenmez. Bu nedenle Rochester'ın da sevgisinde samimi olduğunu öğrendiğinde onunla evlenmeyi kabul eder. Ancak sonrasında gelişen olaylar nedeniyle Jane tekrar kişilik çatışması yaşar:

Jane ve Rochester'ın nikâh töreninde, Rochester'ın aslında akıl sağlığı yerinde olmayan Bertha ile hala evli olduğu ortaya çıktıktan sonra, Jane'in benliğinde çatışmalar oluşur. Jane bir yandan hala Rochester'ı sevmekte, diğer yandan artık onunla olamayacağını düşünmektedir. Bu çatışma romanda şöyle anlatılır:

"Şimdi ne yapacağım?" diye sordum. Aklımın verdiği cevap "Thornfield'dan ayrıl!" ifadesi öyle keskin ve öyle sertti ki, duymamak için kulaklarımı tıkadım. Şimdi bu sözlere

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

dayanamazdım. [...] Ondan tümüyle, hemen, kesin olarak ayrılmaya dayanamazdım. Bunu yapamazdım (s.238).

Bu alıntıda yine süperego, ego ve id arasındaki çatışma görülmektedir. Süperego, "Thornfield'dan ayrıl!" gibi kesin bir ifadeyle Jane'e, bireyin ve toplumun iyiliği için doğru olduğu düşünülebilecek hamleyi yapmasını söyler. Diğer yandan idin arzusunu yerine getirmek isteyen ego "ondan tamamen, hemen, kesin olarak ayrılmaya dayanamazdım. Bunu yapamazdım." demektedir. Jane'in bu durumu, şu şekilde anlatılmaya devam eder: "Ama sonra, içimden bir ses bunu yapabileceğimi ve yapmam gerektiğini kuvvetli bir şekilde söylüyordu. Kendi kararım ile savaşıma başladım" (s.238). Bu iç çatışma daha da şiddetlenir: "Ondan ayrılmalıyım. Ondan ayrılmak istemiyorum... Ayrılamam!" (s.239). Jane yaşadığı çatışmayı Rochester'a da anlatır: "Seviyorum sizi, hem de her zamankinden çok. Ancak sevgimi göstermek bana yasak. Bunu size son defa söylüyorum" (s.243). Jane son olarak kendi içindeki çıkmazı şöyle ifade eder ve karara varır:

Bir insanı ümitsizliğe düşürmek, basit bir kanuna karşı gelmekten daha mı iyi?.. Yine de gururum var... Ben Tanrı'nın emrettiği ve insanların tanıdığı kanuna uyacağım. Aklım başımdayken öğrendiğim kurallara bağlı kalacağım... Kanunlar böyle zamanlar için yapılmıştır... Hoşuma gitmese de boyun eğeceğim onlara... İnançlar, ilkeler var. Bunlara sınıksız sarılacağım ve bırakmayacağım (s.254).

Bu çatışmadan sonra ego, içinde bulunduğu durum için süperegoyu, yani kanun ve ilkeleri dinleyerek, Thornfield'dan uzaklaşır. Fakat romanın sonunda Jane, içinden gelen sesi, yani id'i dinleyerek Rochester'ın yanına bir daha ondan hiç ayrılmamak üzere döner.

4. *Wuthering Heights*'ın Psikanalitik Yorumu

Türkçe'ye *Uğultulu Tepeler* olarak çevrilebilecek *Wuthering Heights* romanı, 1847 yılında Emily Brontë'nin Ellis Bell takma adı altında basılmıştır. 1850'de Charlotte Brontë'nin, romanı tekrar yayına hazırlayıp düzenlemesiyle, yazarının gerçek ismi olan Emily Brontë adıyla yayınlanmıştır. Basıldığı dönemde ve sonrasında, hem olumsuz hem de olumlu tepkiler alan roman, günümüze değin pek çok farklı eleştiri yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada ise *Wuthering Heights*, psikanalitik edebiyat eleştirisi bağlamında incelenmiştir.

Wuthering Heights romanında, ilk olarak Oidipus kompleksinin yansımaları görülebilmektedir. Romanın başkarakteri sayılabilecek Heathcliff, Freud'un psikanalizindeki Oidipus kompleksi bağlamında, çocukken annesine duyduğu şiddetli aşk ve arzuyu, romanda Catherine'e aktarır ve bu aşk onun yetişkinliğine ve ölümüne dek devam eder. Ayrıca Lacan'a göre, doğuştan gelen biyolojik ihtiyaçlar olan içgüdüler önce, çocuğun kendi imgesini yansıttığı ve ayna işlevi gören anne tarafından doyurulur. Bu noktada çocuk anneyle bir anlamda bütünleşir. Lacan'ın konuyla ilgili bir seminerinde ifade ettiği düşünceler şöyle özetlenebilir: çocuk ilk etapta yalnızca annesiyle iletişim halinde olmayı ve onun ilgisini arzulamaz, aynı zamanda onun her şeyi olmak ister (1957). Fakat belli bir noktaya gelindiğinde, doğal içgüdüler cinsel kimlik anlamı da taşımaya başlar. Babanın adının bilinmesiyle ise çocuk bilinçdışı arzusunu bastırarak birey-özne olur ve kültürel konumunu edinmeye başlayarak sembolik düzene girer. Lacan konuyla ilgili şöyle demektedir: "Biz Babanın adıyla, tarihin şafağından beri babanın kişiliğini kanun figürüyle tanımlayan sembolik işlevin desteğini fark etmeliyiz" (2004, s.66). Böylece Lacan sembolik düzeni kanun koyucu rolüne bağlı olarak babayla ilişkilendirir ve çocuk babanın adının bilinmesiyle birlikte kültürel yapılar ve kanunla ilişkili olan sembolik düzene girer. İnsan artık hiçbir zaman babanın adının bilinmesinden önceki dönemdeki doyuma ulaşamamaktadır. "Kendisinde merkezleşmiş olan insan, kendi kendini beyhude aramanın bitimsiz bir diyalektiğinden başka şey değildir" (Hilav, 2008, s.267). Bu bağlamda *Wuthering Heights*'da, annesinden kendisinin dahi hatırlamayacağı bir yaşta ayrılan Heathcliff'in, annesine duyduğu aşkı ve arzuyu Catherine'e karşı hissettiği yukarıda belirtilmiştir. Kendini arayan Heathcliff, Lacan'ın belirttiği anneyle çocuk arasındaki ilk dönemdeki doyuma hiçbir bir zaman ulaşamayacaktır. Heathcliff, kendini bulabilmek için doyurulmayı bekleyen içgüdülerini ve arzularını hiçbir zaman annesine yönlendiremeyecektir. Zira annesine ulaşma şansı olan bir birey dahi, yukarıda belirtildiği gibi babanın adının bilinmesinden sonra hiçbir zaman ilk doyumuna ulaşamaz. Bu bağlamda Heathcliff ile annesi arasındaki ilişki, Heathcliff ile Catherine arasındaki ilişkiye aktarılır. Heathcliff, Catherine ile şiddetli bir bütünleşme arzusu içinde aslında kendini aramaktadır. Bu yüzden sürekli Catherine'le bir bütün olmak ister. Paris'in de söylediği gibi, Heathcliff ve Catherine birbirlerine öyle kuvvetli bağlarla bağlıdır ki, ayrı kimliklerle var olamazlar; onlar ancak birlikteyken bir bütünü oluştururlar (1997, s.246,247). Diğer bir deyişle birbirlerine olan arzuları onları

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

bir bütün yapar ve bu arzuyu doymadıkları takdirde nevrotik bozukluklar ortaya çıkar. Çünkü Freud'un söylediği gibi "semptomlar, belli travmatik deneyimlerin kalıntılarıdır" (1910, s.187). Özellikle bu durum Heathcliff'te saldırganlık, öç alma ve yabanileşme olarak kendini gösterir. Heathcliff'in eşi Isabella'nın şu sözleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: "Bay Heathcliff bir insan mı? Eğer öyleyse deli mi? Değilse, şeytanın ta kendisi mi?" (s.459). Ayrıca "Isabella çok kere Heathcliff'in 'şeytani ihtiyat'ından bahseder" (Mengham, 1988, s.67). Heathcliff "Catherine'in ölümüyle bir canavara dönüşür" (Paris, 1997, s.251). Çünkü artık Catherine'e kavuşması, diğer bir deyişle içindeki arzuları doyması daha da olanaksız hale gelmiştir. Bu bağlamda Heathcliff'in, yukarıda anlatılanlara uygun olarak kendini bulabilmesi de olanaksızlaşmıştır. Heathcliff'in Catherine'e kavuşmakla kendini bulma arzusu onlar öldükten sonra dahi devam eder, anlatılanlara göre ruhları fundalıklarda beraber gezer. Küçük bir çocuk da onları gördüğünü iddia eder. Ağlayan çocuğa ne olduğu sorulduğunda çocuk şu cevabı verir: "Şu sivri kayanın dibinde Heathcliff ve bir kadın duruyor. [...] Yanlarından geçmeye korkuyorum" (s.595).

Oidipus kompleksi bağlamında çocuk, anneye olan yoğun arzu ve aşkından ötürü, babayı düşman olarak görür, kendi arzuları önünde bir engel olduğu için babadan kurtulmak ister. Onu korkutan durum ise baba tarafından hadım edilmektir. Bununla birlikte baba, kanun ve otoritedir. Heathcliff'in, annesine duyduğu arzuyu romanda Catherine'e aktarması bağlamında, Heathcliff sürekli Catherine'in yanında olmak, onunla yakın ilişkiler kurmak ister. Ancak tıpkı çocuğun anneye ulaşmasının engellenmesi gibi, Heathcliff'in de Catherine'e ulaşmasının önünde engeller vardır. Çevredeki insanlar onun aşağı sınıfa ait olduğunu düşünerek, Heathcliff'i aile üyesi olarak görmezler çünkü o, Catherine'in babası tarafından eve getirilmiş kimsesiz bir çocuktur. Örneğin Hindley onu sürekli aşağılar. Nelly, Heathcliff eve ilk geldiğinde kendisinin de onu sevmediğini söyler: "Doğruyu söylemek gerekirse ben de ondan nefret ettim" (s.391). Ona iyi davranan iki kişi Catherine ve babasıdır. Bununla birlikte, kanun ve otoriteyi temsil eden baba, Heathcliff'i de kendi çocuğu gibi görerek, çocukları arasında bir denge kurmak ister. Bu bağlamda baba figürü de Heathcliff'in Catherine'e ulaşmasını engelleyen bir unsurdur. Çünkü kardeşler arasında, Heathcliff'in arzu ettiği türden bir ilişki olmayacağı toplum tarafından koyulan bir kuraldır. Yukarıda sözü geçen engeller, Heathcliff'in istek ve hayallerini gerçekleştirmesini engellemektedir. Heathcliff istek ve arzularını bilinçdışına itmek

zorundadır, böylece baba da onu hadım etmeyecektir. Diğer yandan ego, idin istekleri ve süperegounun kısıtlayıcılığı arasında çok sıkıştırıldığında ortaya inkâr, yön değiştirme ve bastırma gibi savunma mekanizmaları çıkar. Ancak bunlar da etkili olmazsa birtakım sanrılar, hayaller ve sonrasında da nevroz belirtileri ortaya çıkar. Romanda, Heathcliff'in Catherine'le ilgili çocukken ve sonrasında bastırıldığı istekler, hiçbir şekilde tatmin edilemediği için, diğer bir deyişle idin isteği doyurulamadığı için, ego artık duruma bir çözüm getiremez. Heathcliff'in arzularını bastırması, onun hayallerini obsesyona çevirerek, nevroz belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır. "Nevroz, ego ve id arasındaki çatışmanın sonucudur" (Fodor ve Gaynor, 1950, s.117). Yukarıda belirtildiği gibi, idin isteği doyurulmadığı için egoyla arasındaki çatışma Heathcliff'in nevrozuna sebep olmaktadır. Heathcliff, bu durumu Catherine öldükten sonra da sürdürerek, diğer karakterlerden intikam alma yollarına başvuracaktır. Hindley'e sürekli borç vererek onu içinden çıkılmaz bir yola sürükler, Hindley ölünce de Wuthering Heights'ı miras olarak alır. Heathcliff, kendi oğlu Linton ile Catherine'in kızı Cathy'i zorla evlendirir, ancak hiçbir şey onu tatmin etmez. Catherine'e karşı olan isteklerini hiçbir zaman gerçekleştiremeyen Heathcliff, Catherine'in de Edgar Linton'la birlikte olması sonucunda, toplum yaşamına uygun olarak evlenmek durumunda kalır. Edgar'ın kızkardeşi Isabella Linton ile evlenir fakat bunu, toplum içinde yer edinmek için mi, yoksa kendisine hep düşmanlık besleyen Hindley'den öç almak için mi yaptığı ise tartışma konusudur. Görünen o ki, her ne kadar toplum kuralları var olsa da, Heathcliff yukarıda sözü edilen obsesyon ve nevroz sonucunda Isabella ile evlenmiştir. Sonrasında Heathcliff'in bilinçdışı ve Catherine'in hayali onun peşini bırakmaz. Lockwood rüyasını anlattığında dahi, Catherine'in ruhunun gerçekten orada olduğuna inanır ve onu içeri çağırır: "İçeri gel! İçeri gel!.. Cathy lütfen gel. Ah, lütfen bir kere daha! Ah! Kalbimin sevgilisi! Bu kez beni duy" (s.385). Romanın sonunda da, nevrozik semptomları artmış vaziyette, Catherine'in hayaliyle ölür.

Psikanaliz bağlamında, Heathcliff'in nevrozlarının başka bir sebebi de cinselliktir. Freud'a göre kişide oluşan nevrozların ve psikolojik sorunların temel nedeni yukarıda da belirtildiği gibi cinsel hayatla ilgilidir. "Freud 1890'ların ortalarında cinselliğin nevrozda belirleyici bir rolü olduğuna eskisinden daha fazla inanmıştı" (Schultz, 2007, s.589). Sorunlu bir cinsel hayat, ya da cinsel gerilimin birikmesi kişiyi nevroza sürükleyen en büyük etmenlerdendir. Bununla birlikte Freud "normal cinsel yaşamı olan bir insanın nevroz geliştirmeyeceğine" inanmaktadır

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

(Schultz, 2007, s.589). Heathcliff'in içinde bulunduğu durumun da Freud'un yukarıda sözü geçen teorisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü ömrü boyunca Catherine'i büyük bir aşk ve tutkuyla seven Heathcliff ve Catherine arasında roman boyunca hiçbir cinsel yakınlık görülmez. Emily Brontë, onların sadece yatakta ya da kırlarda yan yana yattıklarını ve saatlerini bu şekilde geçirdiklerini anlatır. Sonuç olarak Heathcliff'in psikolojik durumu, Freud'un psikanaliziyle yakından ilgilidir.

Wuthering Heights romanında, Heathcliff'in dışında Catherine ve diğer karakterlerin de psikanalizle ilişkileri bulunmaktadır. Catherine'in durumu id, ego ve süperegö çerçevesinde ele alınabilir. Catherine, idden gelen isteği doğrultusunda Heathcliff'le sürekli birlikte olmak ister. Çocukluğunun çoğu döneminde bu isteğine uyar. Ancak Catherine toplum ve toplumdaki statü kurallarıyla karşılaşınca, diğer bir deyişle süperegönün baskısı altında kalınca, ego arabulucu olmaya çalışır. Fakat Catherine süperegösundan gelen uyarıcıları dinleyerek, Heathcliff'i bırakıp Edgar Linton ile evlenir. Catherine onunla evlenmeye karar verdiğinde şöyle der: "Edgar zengin olacak ve ben de çevrenin en muhteşem kadını olmak istiyorum, ve böyle bir kocam olduğu için gurur duyacağım" (s. 419). Ancak bunu görünüşte kendi isteğiyle yaptığı kabul edilse bile, Catherine'in davranışları incelendiğinde, aslında bilinçaltında idden gelen Heathcliff'le birlikte olma duygusunun her zaman varolduğu görülmektedir. Örneğin Catherine'in Edgar ile evlenmesinden ve Heathcliff'in *Wuthering Heights*'ı terk etmesinden üç yıl sonra Heathcliff geri döner. Catherine sevincini kocasıyla paylaşır: "Ah, Edgar, Edgar!.. Heathcliff geldi-gerçekten o geldi!" (s.430,431). Catherine'in Heathcliff'le birlikte olma isteği şu cümleyle de açıkça görülmektedir: "Buraya iki sofraya hazırla Ellen: birisi Bey ve Bayan Isabella için, kibarlar için olsun; diğeri de Heathcliff ve benim için, aşağı tabakaya göre olsun" (s.431). Catherine öldükten sonra da ruhu Heathcliff'i bırakmaz. Lockwood'un rüyalarında dahi Catherine, Heathcliff'in olduğu eve girmeye çalışır.

Freud'un serbest çağrışım yöntemine göre, söylenen her sözün ve yapılan her şeyin bilinçaltında bastırılmış düşüncelerle bağlantısı vardır. Horney'in söylediği gibi "eylem ve duyguların bilinçaltı güdülenimleri tarafından belirlenebileceği"nden bahsetmek mümkündür (1994, s.11). Bu bağlamda, Heathcliff'in eve gelmesinden sonra, Bay Earnshaw'un ona çok yakın davranması, kimi zaman onu kendi oğlu olan Hindley'den bile daha çok sevmesi, Hindley'in bilinçaltına sevilme ve itilme duygularını yerleştirmiştir. Zira romanda bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir:

Bayan Earnshow ölünce evin oğlu babasını bir arkadaş gibi değil de, bir zorba gibi; Heathcliff'i de onu baba sevgisinden yoksun bırakıp onun ayrıcalıklarını almaya çalışan biri olarak görmeye başlamış, uğradığı bütün bu haksızlıkları düşünerek huysuz bir insan olmuştu (s.391,392).

Hindley bu yüzden, olayların gelişimiyle bilinçaltına ittiği istemsiz ve gizil dürtüler nedeniyle Heathcliff'ten nefret etmekte - "Hindley ondan nefret ediyordu" (s.391) - ve ona karşı acımasızca davranmaktadır. Ayrıca Hindley'in Heathcliff'e olan nefretinin yukarıda belirtildiği gibi Bayan Earnshow'un yani annesinin ölümünden sonra artmasının da Freud'un psikanalizi bağlamında önemli bir yeri vardır. Hindley Oidipus kompleksi kavramına uygun şekilde, fallik dönemde annesine ulaşmayı arzulayan bir çocuk olarak babasından nefret etmiştir. Ancak fallik dönemden sonra yaşın ilerlemesiyle hadım edilme kompleksi ortaya çıkar. "Cinsel organını yitirme kaygısı anneye yönelik Oidipal bağlantının giderek azalmasına neden olur. [...] Çocuk babasıyla özdeşleşmeye başlar" (Geçtan, 2010, s.38). Bu noktadan sonra Hindley babaya sevgi duymaya başlar. Ancak Heathcliff'in eve gelmesiyle birlikte Hindley babaya olan sevgisini bir başkasıyla paylaşmak zorunda kalır ve babanın da o çocuğu daha çok sevmesi, yukarıda da açıklandığı gibi Hindley'in bilinçaltına baba tarafından istenmemeye duyguları yerleştirir. Hindley'in annesinin ölümü üzerine, çocuk fallik dönemdeki durumuyla henüz içinden çıktığı gizil dönem² özellikleri arasında bocalama yaşar. Gizil dönemde yakınlaştığı kendi cinsinden olan baba, artık ona sevgi beslememektedir.

Wuthering Heights'da, Hindley'den başka Cathy ve Linton da, psikanaliz bağlamında ele alınabilecek karakterlerdir. Catherine'in kızı Cathy, Heathcliff'in oğlu Linton'la görüşmeye başladıktan sonra aralarında geçen diyalog yoluyla, diğer bir deyişle Freud'un serbest çağrışım tekniğiyle kişilerin içlerinden geleni anlatmaları yoluyla, Cathy'de bir çeşit elektra kompleksi olduğu varsayılabilir. Cathy Linton'la uzun süredir mektuplaşmaktadır ve yüz yüze görüştükleri bir gün, Linton Cathy'den sık sık yanına gelmesini istediğinde aralarında şu diyalog geçer:

---

² On dört yaşında olan Hindley, Freud'un kişilik gelişiminin psikoseksüel evrelerine göre gizil dönemden yeni çıkmış, genital döneme girmiştir. Genital dönem, erinliğin başlangıcı olan on üç yaş civarında başlamaktadır (Geçtan, 2010, s.40).

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

'Evet' dedi Catherine, Linton'ın uzun, yumuşak saçlarını okşayarak. 'Babamdan izin alabilsem, zamanımın yarısını seninle geçirirdim - Yakışıklı Linton! Keşke benim kardeşim olsaydın!'

Linton daha da neşelenerek 'O zaman beni de baban kadar çok severdin, değil mi?' dedi. 'Ama babam diyor ki, sen benim karım olursan, beni babandan da çok severmişsin - Onun için karım ol!'

Cathy ciddi bir şekilde "Hayır! Hiç kimseyi babam kadar sevemem!" diye karşılık verdi (s.529).

Bu diyalogdan, Cathy'nin babasına, başka bir erkeğe onun kadar bağlanamayacağı derecede düşkünlüğü olduğu çıkarımı yapılabilir. Benzer şekilde Linton'da da Oidipus kompleksi vardır. "Bir insanın karakterinin gelişimini belirleyen (bünyesel olanlar dışındaki) etkenlerin anlaşılması için, o kişinin annesiyle ilişkisini çıkış noktası almak gerekir" (Fromm, 2009, s.19). Bu bağlamda, Linton, annesini kaybetmiş ve sürekli otoriter bir baba figürüyle yaşamak zorunda kalmıştır. Linton annesinden sık sık bahsetmekte ve Cathy'le olan diyaloglarında dahi onun annesine olan tutkusu sezilmektedir. Linton'la Cathy bir aradayken Linton şunları söyler: "Kanepeye otur da dizine yaslanayım. Annemle öğleden sonraları hep böyle yapardık" (s.531). Linton, sürekli annesinden bahsederek ve Cathy'nin yanında olarak, annesine olan doyuramadığı ve annesi öldüğü için de bundan sonra hiçbir zaman doyuramayacağı tutkularını tatmin etmeye çalışmaktadır.

5.SONUÇ

Jane Eyre ve *Wuthering Heights* romanları yukarıdaki gibi psikanalitik açıdan incelendiğinde, iki roman arasında bazı benzer ve farklı yönlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Jane ve Heathcliff'in çocukluklarında yaşadıkları olaylar ve bunların yetişkin yaşamlarına yansımalarıdır. Bu bağlamda, yapısal kişilik kuramının üç ana sistemi olan id, ego ve süperegonun karakterler üzerindeki etkisi ve karakterlerin iç çatışması da önem taşımaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

Jane de tıpkı Heathcliff gibi çocukluğunda çevresindeki insanlar tarafından itilmiş ve hor görülmüştür. Fakat Heathcliff'in yanında onun yalnızlığını paylaşacak Catherine varken, Jane'in kimsesi yoktur. Ancak çok sonraları Lowood'da tanıştığı Helen Burns onun en yakın arkadaşı olmuştur. İkisinin de çocukluklarında yaşadıkları travmalar ve boşluklar, yetişkin olduklarında onların davranışları üzerinde etkili

olmuştur. Jane'in Heathcliff'e göre daha olumlu bir kişilik gelişimi sergilediği ve Freud'un zihinsel aygıtın yapıları olan id, ego ve süperego kavramları göz önüne alındığında, Jane'in daha çok süperegodan gelen uyarıcılarla, Heathcliff'in ise idden gelen dürtülerle hareket ettiği varsayılabilir. Zira Jane, bütün benliğiyle sevdiği erkek ona yanında kalmasını söylediği halde, o idden gelen içsesleri dinlemeyerek süperegonun öne sürdüğü toplum ve ahlak kurallarına uyar. Öte yandan Heathcliff, roman boyunca Catherine'e ulaşmaya çalışmaktan vazgeçmemiş, bu uğurda hiçbir kuralı dinlemeyerek etrafındaki insanlara ve öç alması gerektiğini düşündüğü kişilere karşı her zaman acımasızca davranmıştır. Romanın sonunda da bu arzusunu devam ettirerek, Catherine'e kavuşmanın hayaliyle ölmüştür.

İki romanda da çocukluk döneminden kaynaklanan ve ileriki yaşlara farklı boyutlarda taşınan, karşı cinsten ebeveyne duyulan yoğun tutku gözlenmektedir. Bu durum *Wuthering Heights* romanında Freud'un geliştirdiği Oidipus kompleksi açısından açıklanırken, *Jane Eyre*'de Freud'un öğrencisi Jung'un geliştirdiği Elektra kompleksi bağlamında açıklanabilir. Heathcliff'in çocukluğunda annesine duyduğu yoğun aşk, büyüdüğünde Catherine'e aktarılır; annesine duyduğu kuvvetli tutkuyu Heathcliff artık Catherine için hissetmektedir. Jane ise çocukluğunda önce babası, sonra da dayısına duyduğu sevgi ve korunma duygusunu, ileriki yaşlarında Bay Rochester'a hissettiği aşkla doyurmaya çalışmaktadır. Zira Oidipus ve Elektra komplekslerinde, kız çocuk büyüdüğünde babası gibi bir erkeği, erkek çocuk ise annesi gibi bir kadını severek çocukluktan gelen arzularını gerçekleştirmeye çalışırlar.

Sonuç olarak Freud'un psikanaliz kuramı, pek çok alanda etki bırakmış ve bilim insanlarının çalışmalarına yön vermiş olmakla birlikte; edebiyat eleştirisi açısından da çok önemli bir yere sahiptir. Psikanalitik eleştiriyle sanat eserinin incelemesi yapılarak, edebi metin içindeki karakterlerin detaylı bir çözümlemesi ve metnin gizli kalmış anlamları ortaya konabilmektedir. Bu çalışmada da Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* romanları psikanalitik eleştiri bağlamında incelenmiş ve romanların tahlili yapılmıştır. İnsan ruhunun bütün bilimlerin ve sanatların kaynağı olduğu göz önüne alındığında, insan ruhuyla ve yapısıyla yakından ilgilenen psikanalizin edebi metinleri incelemede daha uzun yıllar kullanılacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* Romanlarının Psikanalitik Yorumu

KAYNAKLAR

- Bressler, C. E. (2007). *Literary Criticism An Introduction to Theory and Practice* (4.bs.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Brontë, C. (1994). *Jane Eyre*. Oxford: Oxford University Press.
- Brontë, E. (1994). *Wuthering Heights*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, R. (1947). The Brontës: A Centennial Observance. *Kenyon Review*. 9. 487-506.
- Dooley, L. (1920). Psychoanalysis of Charlotte Brontë, as a Type of the Woman of Genius. *The American Journal of Psychology*, Vol. 31, No. 3, 221-272.
- Eagleton, T. (2011). *Edebiyat Kuramı* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ege, U. (2005). *Charles Dickens'in David Copperfield ve Büyük Umutlar Romanlarının Psikanalitik Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:399.
- Fodor, N. and Gaynor, F. (Ed.). (1950). *Freud: Dictionary of Psychoanalysis*. New York: Philosophical Library.
- Freud, S. (1910). The Origin and Development of Psychoanalysis. *The American Journal of Psychology*, Vol. 21, No. 2, 181-218.
- Freud, S. (1919). *Totem and Taboo: Resemblances Between The Psychic Lives of Savages and Neurotics*. London: George Routledge & Sons, Limited.
- Freud, S. (1920). *A General Introduction to Psychoanalysis* (G.S. Hall, Çev.). New York: Horace Liveright.
- Freud, S. (2010). *The Ego and The Id*. United States: Pacific Publishing Studio.
- Fromm, E. (2009). *Sigmund Freud'un Misyonu, Kişiliği ve Etkisi Üstüne Bir Çözümleme* (S. Ak, Çev.). Ankara: Ayraç Kitapevi.
- Geçtan, E. (2010). *Psikanaliz ve Sonrası* (14.bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hilav, S. (2008). *Felsefe Yazıları* (4.bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horney, K. (1994). *Psikanalizde Yeni Yollar* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Jung, C.G. (1961). *The Collected Works of C.G.Jung*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Kantarcioğlu, S. (2009). *Edebiyat Akımları Platon'dan Derrida'ya*. İstanbul: Paradigma.
- Lacan, J. (1957). Les Formations de l'inconscient. *Bulletin de Psychologie*, 2, 1-15.
- Lacan, J. (2004). *Écrits: A Selection* (B.Fink, Çev.). London: W.W.Norton&Company.
- Mengham, R. (1988). *Emily Brontë Wuthering Heights*. London: Penguin Books.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi* (9.bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Paris, B.J. (1997). *Imagined Human Beings- A Psychological Approach to Character and Conflict in Literature*. New York: New York University Press.
- Schultz, D.P. and Schultz S.E. (2007). *Modern Psikoloji Tarihi* (Y. Aslay, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

KAMPÜS İÇİ ULAŞIMDA ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ YÖNTEMİYLE ALTERNATİFLERİN SEÇİMİ: KARABÜK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ* **

Metin KILIÇ*** -Rukiye TEKİN****

Öz

Üniversitelerin kuruldukları bölgelerde; ekonomik yapıya, sosyal ve fiziksel altyapıya, kent ve yaşam kalitesine, eğitim seviyesinin artmasına katkıları göz önüne alınarak, üniversite kampüslerinin fiziki yapılarıyla kent imajını iyi şekilde yansıtan alanlar olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek içinse üniversitelerin etkin şekilde yönetimi, kullanımı, geliştirilmesi ve kampüslerde yer alan birimler arası koordinasyonun her anlamda sağlanması gerekmektedir. Bu koordinasyonun önemli parametrelerinden birisi kampüs içi ulaşımdır. Kampüs içi ulaşımın nasıl sağlanacağı konusunda seçim yapılırken pek çok kriter etkili olmaktadır. Çok sayıda kriterin mevcut oluşu, kampüs içi ulaşımın seçimini çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemi haline dönüştürür. Bu çalışmada ulaşım seçiminde etkili olan çok sayıdaki kriter uzman görüşleri ve literatür taramaları dikkate alınarak 8 ana kritere indirgenmiş ve Karabük Üniversitesi genelinde Mayıs-Temmuz 2014 eğitim-öğretim döneminde halihazırda bulunan öğrenci, idari personel ve akademik personel tarafından ikili karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen anket sonuçlarına göre, cevapların tutarlılıklarını dikkate alan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ile ulaşım sistemi seçiminde dikkate alınan kriterlerin önem derecesi göstergesi olan ağırlıkları belirlenmiştir. Ağırlıkları belirlenen ana kriterler üniversite yönetimiyle belirlenen 3 ulaşım seçeneğinin ikili kıyası yapılarak hangisinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre %34,5 ile "Güvenlik" en önemli ana kriter olarak öne çıkarken "Raylı Sistemler" ulaşım seçeneğinin ana kriterlerin pek çoğunda öne çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kampüs İçi Ulaşım, Kullanıcı Tercihleri, AHP, ÇKKV.

Jel Kodları: C02, C12, C16, C44, L91, L92

ON-CAMPUS TRANSPORTATION ALTERNATIVES SELECTION WITH ANALYTIC HIERARCHY PROCESS METHOD: THE CASE OF KARABUK UNIVERSITY

Abstract | The contribution of universities in economic structure, social and physical infrastructure, the quality of life and city, and the level of education cannot be

* Makale Geliş Tarihi: 01.12.2015. Yayın Kabul Tarihi:20.05.2016.

** Kampüs İçi Ulaşımında Alternatif Seçimler: Karabük Üniversitesi Örneği isimli yüksek lisans tezini ve aynı adlı BAP projesinden türetilmiştir.

*** Yrd.Doç.Dr. Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi, email:metinkilic@karabuk.edu.tr.

**** Öğr.Gör. Karabük Üniversitesi Eskipazar MYO, email: rukiyetekin@karabuk.edu.tr

Kampüs İçi Ulaşımda Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

regarded. Therefore, it should be provided that university campuses should be areas reflect city image with their physical structures. In this regard, the effective administration, usage, and development of universities, and the coordination between the units of universities should be provided. One of the most significant elements of this coordination and cooperation is on campus transportation. While choosing the appropriate on campus transportation system, a large number of factors could affect this selection process. The selection of on campus transportation system process becomes a multi-criteria decision making (MCDM) problem. In this study, 8 main factors are evaluated with pairwise comparison by students, administrative and academic staff of Karabuk University in May-July period of 2014 academic year. According to survey results, the weight values, which are indicators of significance level, of the considered factors in transportation system selection process determined using Analytic Hierarchy Process (AHP) responses. Making pairwise comparison between main factors which weight values determined and 3 transportation is preferred. According to results obtained from study, "Security" is the most important main factor with 34,5% ratio and "Railway Systems" comes to the forefront as a transportation system option out of the other main factors.

Key Words: On Campus Transportation, The User's Preferences, AHP, MCDM.

Jel Codes: C02, C12, C16, C44, L91, L92.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin göstergesi olan; insan ve metaların bir yerden başka bir yere aktarılmasına ulaşım, bunu sağlayan araçlara da ulaşım sistemi denilmektedir (Yağmur,2013:2). Ulaşım insanlık tarihi kadar eskiye dayanmakta (Yazıcı, 2010:55) ve tarihsel süreç içerisinde sadece kullanılan araçlar değil, bu araçların bir araya gelerek oluşturdukları sistemler ve gerçekleştiği mekânlar bakımından da çok büyük bir genişliğe ve çeşitliliğe kavuşmuş bulunmaktadır (Bakırcı, 2012:342).

1.1. Kampüs İçi Ulaşım

Fransızca "université" kelimesinden dilimize geçen üniversite sözcüğü; "bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu" olarak tanımlanmaktadır (Erçevik ve Önal, 2011:152).

İlk olarak, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Amerika'da Princeton Üniversitesi için kullanıldığı tahmin edilen kampüs sözcüğünü, "esas işlevleri eğitim, öğretim, araştırma ve uygulama olan, kullanıcıları için gerekli yaşam koşullarını (barınma, eğlence, alışveriş, spor, sağlık vb.) sağlayan akademik köy" şeklinde ifade edilmektedir

| 230

(Erçevik ve Önal, 2011:152). Birçok birimi bünyesinde bulunduran üniversiteler günümüzde küçük bir şehir görünümündedirler (Şensoy ve Yeğingil, 2008:62).

Üniversitelerin kuruldukları bölgelerde; ekonomik yapıya, sosyal ve fiziksel altyapıya, kent ve yaşam kalitesine, eğitim seviyesinin artması ile büyük kentlere göçün azalmasına ve nüfus artışına olan etkisi göz ardı edilmemelidir (Çınar ve Kuşat Gürün, 2006;36).

Üniversite kampüs alanlarının planlanması, diğer kentsel alanlarda yapılan planlamalar gibi kentsel tasarım ölçeğinde ele alınması gereken önemli bir konudur. Üniversiteye ait akademik ve sosyal birimler arasındaki mekânsal kopukluklar nedeniyle farklı fakülteler arasında çok disiplinli eğitim programları geliştirilmemekte; seminer odaları, laboratuvarlar, konferans salonları gibi birimler farklı bölümler tarafından ortak kullanılmamaktadır. Üniversite kampüslerinin daha etkin eğitim ve öğretim kurumları olabilmeleri ve fiziki yapılarıyla kent imajına en iyi katkıyı sağlayabilmeleri için ulaşım ile ilgili sorunların çözülmesi gerekmektedir (Çınar ve Kuşat Gürün, 2006;40).

1.2. Ulaşımı Şekillendiren Alt Faktörler

Kampüslerin kurulum aşamasından başlayarak ilerleyen dönemlerde de gelişim planlarında yer alan ulaşım sürekli bir iyileştirmeye ve değişime ihtiyaç duymaktadır. Bunu gerçekleştirirken arazi kullanımı, kullanıcı istekleri, ulaşımın güvenliği, konforu vb. birçok etken kurulacak veya geliştirilecek ulaşım sisteminin seçim kararını etkilemektedir.

Ulaşım sistemleri belirlenirken çevresel etkileri dikkate alınmalıdır. Tarıma elverişli araziler ulaşım sistemlerinin inşası sırasında yok edilmekte, ulaşım yapıları nedeniyle önemli miktarda yeşil alan tüketilerek, ekolojik dengeye zarar verilmektedir. Günümüzde ulaşım sistemlerinin belirlenmesinde çevresel etkenler daha önce olmadığı kadar dikkate alınmaktadır. Ayrıca bu alanların maliyetleri de hesaplanmaktadır (Öztürk ve Öztürk, 2010:4979).

Ulaşımında bir diğer önemli husus ise hızdır. Her ulaşım sisteminin kullandığı teknolojiye göre bir hız limiti bulunmaktadır. Hızı etkileyen en önemli faktör ise güzergahtır. Güzergahtaki trafik sıklığı, trafik ışıkları ve durak sayısı hızın etkilenmesinin sebeplerindedir. Servis sıklığı (sefer sayısı) ise bir diğer önemli faktördür. Sıklık bir saatte başlangıç noktasından hareket eden ve duraktan geçen araç sayısıdır. Bu faktör planlama sürecinde bir duraktan kaç araç geçmesinin belirtilmesi

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

ile ilgilidir. Planlama sürecinde yoğun saatler tespit edilip sefer sıklığı ona göre belirlenmelidir (Sutcliffe, 2012:130).

Dakiklik ele alınması gereken bir diğer husustur. Hizmetin belirtilen zamanlarda, duyurulan servis sıklığında yapılmasıdır. Araçların duraklara belirtilen zamanda gelmesi ve hareket etmesi ile dakiklik sağlanabilmektedir. Faktörlerden bir diğeri ise güvenilirliktir. Bu faktör iki şekilde algılanabilmektedir. Birincisi yolcunun sorunsuz ve emniyetli bir biçimde seyahati ifade etmekteyken ikincisi dakiklikle ilintilidir. Ulaşım aracının planlanan zamanda planlanan durakta olması yolcunun ulaşım çizelgesine güvenini artırmaktadır. Bir diğer faktör ise konfordur. Hem araç konforu hemde durak yerlerinin konforu başlı başına bir hizmet parametresidir. Araçların tasarımı, koltuk dizaynı, ısıtıcı ve havalandırması gibi özellikler bu konuyla alakalıdır (Sutcliffe, 2012:131).

Erişilebilirlik ise sunulan hizmetin kullanıcıların erişmek istedikleri yere gitmesi ve istenilen yerlerde durulmasıdır. Bunun yanı sıra sistemin kendisine ulaşmak açısından hem duraklara araç giriş çıkışı hemde araca binış çıkış tasarımı engelli insanları düşünülerek tasarlanması erişilebilirlik açısından önemlidir. Anlaşılabilirlik, sistem güzerhanının ne olduğu, araçların hangi duraklarda durduğu, sefer ücretinin ne olduğu, ödemenin nasıl yapılacağı gibi konularda sistemin kolay anlaşılabilir ve kullanıcı dostu olma ilkesidir. Fiyat ise bir diğer önemli faktördür. Taşıma ücretlerinin kullanıcıyı ulaşım araçlarından uzaklaştırmayacak bir ücret politikası belirlemesi önemlidir. Fiyat belirlenirken toplumun her düzeyinden kullanıcı tarafından ödenebilir bir tutar belirlenmelidir (Sutcliffe, 2012:131).

Son olarak bu seçimlerde hangi etkenin öncelikli olduğuna karar verilirken bu faaliyetlerden etkilenen veya etkileyen tüm menfaat sahiplerinin beklentileri ölçülmeli ve analiz edilmelidir. Literatürde ilk olarak 1963'lerde kullanılmaya başlanan stakeholder; paydaş¹, hak sahibi, mensafaat sahibi gibi farklı adlandırmalarla kullanılmaktadır. Bu adla anılan yaklaşım (stakeholder approach) kurumların varlığını sürdürebilmeleri için menfaat sahiplerinin desteklerini almaları ve sistematik olarak onlarla olan ilişkilerini gözden geçirmelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Sarıkaya, 2009:41).

---

¹ "Stakeholder" karşılığı "Paydaş" olarak Türkçe birçok yazında kullanıyor olsa da Türk Dil Kurumu ve hukuksak metinlerde sadece ve sadece hissedar/pay sahibi kavramının karşılığıdır (Kılıç ve Yazıcı 2013;98-104).

Literatürde menfaat sahipleri ile ilgili pek çok sınıflandırma şekli bulunmaktadır ve en genel kullanılanı birincil ve ikincil menfaat sahipleri şeklinde yapılandırılmıştır. Birincil menfaat sahipleri işletmelerdeki hissedarlar, çalışanlar, yöneticiler, müşteriler, tedarikçiler vb. içermektedir. İkincil menfaat sahiplerini ise hükümet, düzenleyiciler, medya, sivil toplum kuruluşları vb. oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2009:46-48). Birincil-ikincil menfaat sahiplerinden başka iç ve dış menfaat sahipleri olarak tanımlanan sınıflama yapılan çalışma için daha uygun olanıdır. Üniversite ve kullanıcılar iç menfaat sahiplerini oluştururken diğerleri dış menfaat sahiplerini oluşturmaktadır.

Kurumlar menfaat sahiplerinin taleplerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve bu taleplere cevap verilmesi her ne kadar karmaşık ve zor olsa da bunu sağlayabilen kurumlar daha uzun ömürlü ve tercih edilir olmayı başarmışlardır. Bu sebeple kurumların menfaat sahiplerinin meşru taleplerini dile getirme konusunda katılım düzeyi yönetim tarafından desteklenmeli ve yönetimin aldığı kararların ise menfaat sahiplerine açıklanabilir olmalıdır. Yönetim ve menfaat sahibinin beraber rol oynarak aldıkları kararlar daha kalıcı ve sürekli olmaktadır (Sarıkaya, 2009:59-61)

Çalışmalara göre farklı değişkenler ve kriterlerin dikkate alınması ulaşım probleminin çözümünü güç hale getirmektedir. Bu çalışmada daha etkin temsil edeceği düşünülen 8 alt kriter belirlenmiş olup AHP yöntemiyle bu kriterlerin önem dereceleri belirlenmiş ve gelecekte kurulması muhtemel sistemlerden kullanıcılar için en çok tercih edileni saptanmaya çalışılmıştır.

1.3. Çok Kriterli Karar Verme ve Analitik Hiyerarşi Prosesi

Ekonomik yapının temel taşı olarak işletmeleri amaçlarına ulaştırmadaki önemli fonksiyonlardan biri karar verme sürecidir (Timor, 2011:1). Karar vermenin var olabilmesi içinde bireyin önünde seçim yapmasını gerekli kılacak pek çok alternatifin bulunması ve bu seçimi yapabilmesi için de zihinsel ve matematiksel bir süreçte değerlendirme yapılması gerekmektedir. Karar verme alternatifleri arasında en uygun olanı seçme analizi olarak değerlendirilebilir. Yaşamda karşılaşılan alternatifler arasında karar verme sürecinde tek kritere göre değil nitel veya nicel birden fazla kritere göre analiz gerekli olmaktadır (Pekkaya ve Çolak, 2013). Birden fazla nitelik ve nicelik içeren kriter ve amacın söz konusu olduğu karar problemine “Çok Kriterli Karar Verme” denmektedir (Timor, 2011:15).

Çok Kriterli Karar verme problemlerinin birden fazla teknikte çözümü mümkündür. Bu tekniklere AHP, ELECTRE, PROMETHEE, MAUT, TOPSİS ve

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

UTADIS gibi yöntemler örnek olarak verilebilir. Bu yöntemlerden AHP'yi büyük ölçekli problemleri değerleyebilecek esnek bir modelleme aracı olması, kriterleri ikili olarak her düzeyde matrisi büyütmeden çok fazla sayıda kriteri probleme dahil ederek karşılaştırabilme özelliğinden, objektif ve sübjektif kriterleri ihtiva eden problemleri çözmeye başarılı bir yöntem olarak kabul edilmesinden ve çok geniş bir uygulama alanına sahip olmasından dolayı tercih edilmiştir.

AHP, birden çok ölçüt içeren karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan bir karar verme yöntemidir. AHP, karar vericilerin karmaşık problemlerini, ana hedef, ölçütler (objectives), alt ölçütler ve seçenekler arasındaki ilişkiye dayanan hiyerarşik bir yapıda modellemektedir. Bu süreç, karmaşık bir karar işlemi çok düzeyli bir hiyerarşik yapıya indirgemektedir. Karar hiyerarşisinin en tepesinde ana hedef yer almaktadır. Bir alt kademe, kararın kalitesini etkileyecek ölçütlerden oluşmaktadır. Ölçütlerin ana hedefi etkileyebilecek özellikleri varsa, hiyerarşiye başka kademeler eklenebilmektedir. Hiyerarşinin en altında ise karar seçenekleri yer almaktadır. Karar hiyerarşisinin kurulmasında kademe sayısı, problemin karmaşıklığına ve detay derecesine bağlıdır (Kuruüzüm ve Atsan, 2001: 86-87). AHP' nin temel avantajı, basitliği ve bu konuda oluşturulmuş yazılımın elde edilebilir oluşudur.

AHP metodundaki aşamalar, aşağıdaki gibi özetlenebilir (Hamzaçebi ve Pekkaya, 2012) :

1. Problemin tanımlanması ve bilgi araştırması yapılır.
2. Alternatiflere göre karar hiyerarşisinin çerçevesi çizilir.
3. Kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapılır ve ikili karşılaştırma matrisi yapılandırılır.
4. İkili karşılaştırma matrisinden kriter ağırlıkları elde edilir.
5. Belirlenmiş olan kriter ağırlıklarının tutarlılıkları hesaplanır.

Tablo 1. AHP'deki Kriterlerin Değerlendirme Ölçeği

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit Derecede Önemli	Her iki faktör aynı öneme sahiptir
3	Orta Derecede Önemli	Tecrübe ve yargılara göre bir faktör diğerine göre biraz daha önemlidir.
5	Kuvvetli	Bir faktör diğerinden kuvvetle daha

	Derecede Önemli	önemlidir.
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli	Bir faktör diğerine göre yüksek derecede kuvvetle tercih edilmektedir.
9	Mutlak Derecede Önemli	Faktörlerden biri diğerinden çok yüksek derecede önemlidir.
2,4,6,8	Ara Değerler Temsil Etmemektedir	İki faktör arasındaki tercihte küçük farklar olduğunda kullanılır.
Karşılıklı Değerler	İj ile karşılaştırılırken bir değer x atanmış ise j, i ile karşılaştırılırken atanacak değer 1/x olacaktır.	

Burada ikili karşılaştırmalar, Tablo 1’de görüldüğü üzere bir çok ankette olan “Orta derecede önemli” , “Kuvvetli derecede önemli” vb. gibi kişisel yargılara göre elde edilen benzer bir yapıdaki metrik olmayan sıralayıcı ölçek sistemi kullanılmaktadır. AHP yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıklarının tutarlılık değeri hesaplanır. Bu hesaplama aşağıdaki denklemlerle hesaplanıp λ’ya bağlı olarak gerçekleşir (Yaralıoğlu, 2010:44-48).

$$D = A * W = \begin{pmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{12}^{-1} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n}^{-1} & a_{2n}^{-1} & a_{3n}^{-1} & \dots & 1 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{pmatrix} \text{ ve } \lambda = \frac{\sum \frac{d_i}{w_i}}{n}$$

Buradaki A matrisi, ikili kriter karşılaştırmalarından elde edilen ikili karşılaştırma matrisi olup n kriter sayısı ve Wise bu A matrisinden elde edilen ağırlık matrisidir. Kriter ağırlıklarının tutarlılık oranı ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Tutarlılık Oranı (CR)} = \frac{(\lambda - n) / (n - 1)}{RI}$$

Buradaki RI, rassallık indeksi olarak isimlendirilir ve kriter sayısına göre Tablo 2’deki karşılığı dikkate alınır. Tutarlılık oranı CR’nin 0,10’dan küçük olması durumunda, uzman veya karar vericinin görüşünü ifade ettiği ikili karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve dolayısıyla belirlenen ağırlıkların uzman veya birimin görüşünü temsil eden ağırlıklar olduğu düşünülür.

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Tablo 2. Rassallık İndeks (RI) Değerleri

Karar Alternatifleri Sayısı n	Rastgele Değer İndeksi
1	0,00
2	0,00
3	0,58
4	0,90
5	1,12
6	1,24
7	1,32
8	1,41
9	1,45
10	1,49
11	1,51
12	1,48
13	1,56
14	1,57
15	1,59

Kaynak: Timor (2011)

Bir karar probleminde, karar unsurlarına ait sıralamayı (ağırlığı ve öncelikleri) belirleyebilmek için kriterlere/alternatiflere ait karşılaştırmaların düzgün bir şekilde yapılması gerekmektedir. Analitik Hiyerarşi Problemlerinde bir karşılaştırma matrisi ile ilgili ağırlıkların belirlenmesi (sentez) işlemleri: matris hesaplamaları yardımıyla, excel işlemleri aracılığıyla, paket program aracılığı ile yapılabilir (Timor, 2011:4-465).

2. KARABÜK ÜNİVERSİTESİNDE ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ YÖNTEMİYLE KAMPÜS İÇİ ULAŞIMDA ALTERNATİFLERİN SEÇİMİ

2.1. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın konusu Karabük kent içi ulaşımının bir fonksiyonu olan Karabük üniversitesi kampüs içi ulaşımında kullanılması muhtemel olan ulaşım seçeneklerinin ulaşım alt kriterlerine göre kullanıcı istekleri ile belirlenmesidir.

Araştırmamızın amacı ise; Karabük üniversitesinin kullanıcılarının gelecekte kurulabilecek sistemler üzerinde kullanıcı tercihlerinin belirlenmesidir. Bir diğer

amacımız ise literatür taramalarında bu alan üzerine yapılmış çalışmaların yetersizliğinden literatüre katkı sağlanmasıdır.

Araştırmanın ana kütlelerini Karabük üniversitesi kampüs içi okulları ve bu okullarda 2013-2014 öğretim yılında öğrenim gören 27.367 öğrenci (17.847'si erkek, 9520'si kız), hali hazırda çalışmakta olan (üniversite personel daire başkanlığından alınan rakamlara göre) 367 idari personel ve 1160 akademik personel oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, 2013-2014 eğitim öğretim yılı içerisinde okumakta olan 1200 öğrenciye, 350 idari personele ve 450 akademik personele oluşturmaktadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak, konuyla ilgili daha önceden yapılmış çeşitli çalışmalar ve araştırmaların incelenmesiyle oluşturulan bir anket formu kullanılmıştır. Anket soruları araştırmanın literatür kısmında elde edilen bir takım bilgilerden yararlanılarak araştırma soruları şekillenmiştir. Anket sorularının cevaplandırılmasında daha çok yüz yüze görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Toplam 2000 anket dağıtılmıştır. Bunlardan ise geriye dönen ve değerlendirmeye uygun bulunan 1112 anket ile uygulama analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmada anket yöntemiyle elde edilen verilerin analizleri MS-EXCELL Office paket programı ve SPSS 18 for Windows Statistical Packages for Social Sciences paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Karabük üniversitesinin kullanıcıları belirlenmiş ve ana kütlelerden örneklem, zümrelere göre örnekleme (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004:40-41) yöntemi ile belirlenmiştir ve demografik yapısı çıkartılmıştır. Var olan kampüs içi ulaşım sistemlerinden hangilerinin kullanıldığı çoktan seçmeli olarak sorulmuş ve ilk üçünün sıralanmaları istenmiş olup var olan kampüs içi ulaşımın değerlendirilmesi ve tercih edilen sistemi kullanım nedenleri 5'li likert tipi ifadeye, katılımcılar uygun gördükleri seçeneği işaretleyerek görüşlerini dile getirmişlerdir.

Güvenilirlik analiziyle, veri toplama aracının güvenilirliği ölçülmektedir. Güvenilirliği değerlendirebilmek için kullanılan yaklaşımlardan biri de Alpha Yöntemi (Cronbach's Alpha Katsayısı) dir. Bu yöntem, sıkça rastlanan Likert ölçekli sorularda kullanılır. Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Katsayı 1'e yaklaştıkça verilerin güvenilirliği artar. 0'a yaklaştıkça verilerin güvenilirliği azalır (Nakip, 2006: 144-146). Var olan kampüs içi ulaşım sistemine yönelik algıları ölçmek için sorulan 8 soruya uygulanan güvenilirlik testi sonuçları Cronbach's Alpha Katsayısı % 86,6 standardize edilmiş Cronbach's Alpha Katsayısı ise % 86,7 çıkmıştır. Cronbach's Alpha

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Katsayısının % 81-100 aralığında çıkması, ölçeğin çok güvenilir olduğunu göstermektedir (Nakip, 2006: 146).

Ulaşım alt kriter sayısı yapılacak işlem sürecinin karmaşıklığından dolayı sekiz ile sınırlandırılmıştır. Gelecekte kurulabilecek ulaşım sistemleri üniversite stratejik planları, yönetimin söylemleri ve arazi şartlarını göz önüne alınarak uzmanların görüşleriyle hayata geçirilebilecek olan 3 tane sistemde karar kılınmıştır.

Çalışmaya gelecekte kurulacak olan sistemlere yenileri eklenecek olursa veya aynı çalışma farklı bir üniversitede yapılacak olursa farklı sonuçlar elde etmek mümkündür.

Araştırmanın varsayımları ise şu şekildedir;

- Araştırma için uygulanan anket çalışmasının veri toplamak için uygun ve güvenilir bir araç olduğu varsayılmaktadır.
- Araştırmaya katılanların kendileri için en ideal seçimi yaptıkları varsayılmaktadır.
- Araştırmaya katılanlara araştırmanın amacı anlatılmış olup bu açıklamaları ve soruları doğru bir şekilde anlayarak doğru bir şekilde cevapladıkları varsayılmaktadır.
- Görüşmelerle elde edilen ulaşım araçlarına ilişkin tercihin yönetimce kısa sürede değişmeyeceği varsayılmıştır.

2.2. Araştırma Bulguları

2.2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya Katılan 1112 katılımcınının 843'ü yani %75,8'i öğrencilerden oluşmaktadır. %15,2'sini idari personel ve %9,0'ını akademisyenler oluşturmaktadır. Katılımcılardan 603 kişi Erkek 509 kişi kadındır. Kadınlar %45,8'ini oluştururken erkekler %54,2'sini oluşturmaktadır.

Ankete Katılan 100 Akademisyenin %32'si 32 kişi olan Okutmanlar, %25,0'ı Araştırma Görevlisi olan 25 kişi, %17'si 17 kişi olan Doçentler, %12'si 12 kişi olan Yardımcı Doçentler, %9,0'ı olan 9 kişi Profesörler ve %5'i 5 kişi olan Öğretim Görevlileri oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere katılımcıların büyük bir bölümü Öğretim Elemanıdır.

Araştırmaya katılan idari personelin %63,9'unu memurlar oluşturmaktadır ve en büyük yüzdeye sahip oldukları görülmektedir. Memurları sırasıyla %18,3'ü tekniker, %8,9'u cerit eleman,%4,7'si güvenlik, %2,4'ü daire başkanı, %1,8'i bankacı takip etmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin büyük kısmı hazırlık sınıfında okumakta olup %35,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Hazırlık sınıfı öğrencilerin sırasıyla %22,2 ile 2. Sınıf öğrencileri, %19,3 ile 1. Sınıf öğrencileri, %14,9 ile 3. Sınıf öğrencileri, %5,9 ile 4. Sınıf öğrencileri takip etmektedir. Lisansüstü öğrencilerine gelindiğinde ise tüm öğrencilerin %1,5'i olan yüksek lisans öğrencilerken %1'ini doktora öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anket Türü	f	%	İdari Personel Görev Dağılımı	f	%
Öğrenci	843	75,8	Daire Başkanı	4	2,4
Akademik Personel	100	9,0	Memur	108	63,9
İdari Personel	169	15,2	Tekniker	31	18,3
Toplam	1112	100,0	Güvenlik	8	4,7
Akademisyenlerin unvan dağılımı	f	%	Hazırlık	f	%
Profesör	9	9,0	1.Sınıf	163	19,3
Doçent	17	17,0	2.Sınıf	187	22,2
Yardımcı Doçent	12	12,0	3.Sınıf	126	14,9
Araştırma Görevlisi	25	25,0	4.Sınıf	50	5,9
Öğretim Görevlisi	5	5,0	Yüksek Lisans	13	1,5
Okutman	32	32,0	Doktora	1	1
Uzman	0	0,0	Toplam	843	100,0
Toplam	100	100,0	Cinsiyet	f	%
Öğrencilerin Öğrenim Türü	f	%	Kadın	509	45,8
Birinci Öğretim	431	51,1	Erkek	603	54,2
İkinci Öğretim	412	37,1	Toplam	1112	100,0
Toplam	843	100,0			

Ankete katılan 843 öğrencinin %51,1'i birinci öğretim öğrencisiyken %37,1'i ikinci sınıf öğrenciler olduğu görülmektedir. Ankete katılan lisansüstü öğrencilerin akşam eğitim programı olmadığı için birinci öğretim işaretlemeleri istenmiştir.

Kampüs İçi Ulaşımda Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Katılımcılara yaşam alanlarından kampüs ana giriş kapısına kadar en çok hangilerini kullandıkları sorulduğunda verilen cevaplara mertebeli dereceleme analizi uygulanmıştır. Sıralı bir ölçek olan bu tür derecelemede nesnelere, katılımcıya tesadüfi (ya da alfabetik) bir sırada sunulur ve belirli bir ölçüte göre sıralanması istenir. Burada ikili karşılaştırma olmayıp, önem derecesine göre sıralama söz konusudur (Nakip, 2006: 138).

Tablo 4. Katılımcıların Yaşam Alanından Kampüs Ana Giriş Kapısına Kadar Gelirken En Çok Kullandıkları Ulaşım Seçenekleri

ULAŞIM SEÇENEĞİ	TOPLAM PUAN	SIRALAMA
Yaya	2057	1
Toplu Taşıma	1691	2
Şahsi Otomobil	676	3
Yurt Servisi	453	4
Taksi	200	5
Otostop ile	171	6
Bisiklet	68	7
Motorsiklet	32	8

Tablo 4’de göre en çok tercih edilen ulaşım seçeneğinin yaya olarak ulaşım olduğu görülmektedir. Yaya ile ulaşımı toplu taşıma ulaşımı, şahsi otomobil ile ulaşım, yurt servisi ile ulaşım, taksi ile ulaşım, otostop ile ulaşım, bisiklet ile ulaşım ve son olarak motosiklet ile ulaşım takip etmektedir. Yaya ulaşımının en yüksek çıkmış olmasının nedeni üniversite yerleşkesinin kurulu bulunduğu 100. Yıl semtinin yoğun olarak öğrencilerin yerleşkesi olması ve üniversiteye yürüme mesafesinde bulunması olabilir.

Tablo 5. Katılımcıların Kampüs Ana Giriş Kapısından Buldukları Birime Gidiş İçin En Çok Kullandıkları Ulaşım Seçenekleri

ULAŞIM SEÇENEĞİ	TOPLAM PUAN	SIRALAMA
Yaya	2514	1
Toplu Taşıma	1474	2
Şahsi Otomobil	562	3
Yurt Servisi	459	4
Otostop ile	131	5

Bisiklet/Motosiklet	72	6
Diğer	65	7

Katılımcılara kampüs ana giriş kapısından buldukları fakülteye kadar en çok hangilerini kullandıkları sorulduğunda verilen cevaplara mertebeli dereceleme analizi uygulanmıştır. Ulaşım seçenekleri sıralamaları ve aldıkları puanlar Tablo 5’de sunulmaktadır. Tabloya göre kampüs ana giriş kapısından birime kadar kullanılan ulaşım seçeneklerinden en çok tercih edilen ulaşım seçeneğinin yaya olarak ulaşım olduğu görülmektedir. Yaya ile ulaşımı toplu taşıma ulaşımı, şahsi otomobil ile ulaşım, yurt servisi ile ulaşım, otostop ile ulaşım, bisiklet/motosiklet ile ulaşımı ve son olarak diğer ulaşım seçenekleri takip etmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Var Olan Kampüs İçi Ulaşım Algıları

Var Olan Kampüs İçi Ulaşım Algıları	Ortalama ²	Standart sapma
Var olan kampüs içi ulaşım sisteminden memnunum.	2,10	1,134
Var olan kampüs ulaşımını güvenli olduğunu düşünüyorum.	2,50	1,198
Var olan kampüs ulaşımının konforlu olduğunu düşünüyorum.	2,18	1,191
Var olan kampüs ulaşımının erişilebilir olduğunu düşünüyorum.	2,36	1,183
Var olan kampüs ulaşımının çevreye duyarlı olduğunu düşünüyorum.	2,43	1,182
Var olan kampüs ulaşımının esnek olduğunu düşünüyorum.	2,39	1,222
Var olan kampüs ulaşımının maddi külfetinin olmadığını düşünüyorum.	2,7	1,321
Var olan kampüs ulaşımının hızlı olduğunu düşünüyorum.	2,47	1,300

² Tablo 6, 7, 8, 9’ da var olan kampüs içi ulaşım algıları ortalamalarının hesaplanmasında 5’li likert ölçeğinde; 1 “ Kesinlikle Katılmıyorum”, 2 “Katılmıyorum”, 3 “ Kararsızım”, 4 “ Katılıyorum”, 5 “ Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde ifade edilmektedir.

Kampüs İçi Ulaşımda Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Frekans analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Var olan kampüs ulaşımının maddi külfetinin olmadığını düşünüyorum” ifadesine yüksek düzeyde katıldığı (ort=2,7) görülmektedir. Yüksek katılımın (ort=2,5) sağlandığı ikinci yargı ise “Var olan kampüs ulaşımını güvenli olduğunu düşünüyorum” ifadesi olduğu görülmektedir. Diğer yargıların da birbirlerine yakın bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. En düşük düzeyde katıldığını gösteren ifadenin “Var olan kampüs içi ulaşım sisteminden memnunuz,” ifadesi (ort=2,10) olduğunu söylemek mümkündür, İfadelerin ortalamasının katılmıyorum ile kararsızım arasında dağıldığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak var olan kampüs içi ulaşım sisteminin memnuniyet algısının istenilen düzeyde olmadığı söylenebilir.

Tablo 7. Katılımcıların Kampüse Yaya Olarak Geliş Sebepleri

Var Olan Kampüs İçi Ulaşım Algısı	Ortalama	Standart Sapma
Yaya olarak geliyorum çünkü daha güvenli olduğunu düşünüyorum.	2,69	1,251
Yaya olarak geliyorum çünkü daha konforlu olduğunu düşünüyorum.	2,51	1,233
Yaya olarak geliyorum çünkü erişilebilirlik açısından daha kolay olduğunu düşünüyorum.	2,82	1,347
Yaya olarak geliyorum çünkü maddi külfeti olmadığını düşünüyorum.	3,27	1,367
Yaya olarak geliyorum çünkü sağlıklı olduğunu düşünüyorum,	3,15	1,318
Yaya olarak geliyorum çünkü diğer alternatiflerin çok zaman aldığını düşünüyorum,	2,96	1,373
Yaya olarak geliyorum çünkü diğer ulaşım seçeneklerinin daha maliyetli olduğunu düşünüyorum,	3,16	1,426

Frekans analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Yaya olarak geliyorum çünkü maddi külfetinin olmadığını düşünüyorum” ifadesine yüksek düzeyde katıldığı (ort=3,27) görülmektedir. Yüksek katılımın (ort=3,16) sağlandığı ikinci yargı ise “Yaya olarak geliyorum çünkü diğer ulaşım seçeneklerinin daha maliyetli olduğunu

düşünüyorum” ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük düzeyde katıldığını gösteren ifadenin “Yaya olarak geliyorum çünkü konforlu olduğunu düşünüyorum,” ifadesi (ort=2,51) olduğunu söylemek mümkündür. İfadelerin ortalamasının katılıyorum ile kararsızım arasında dağıldığı görülmektedir. Yaya kullanımının tercih edenlerin kısa mesafeler için belirlenen taşıma ücretlerini yüksek bulmasından dolayı yaya olarak ulaşımlarını sağladıkları söylenebilir. Yaya ulaşımlarını sağlayan kullanıcıların öğrenci olduğu çıkarımı yapılabilir.

Tablo 8. Katılımcıların Kampüse Gelirken Araba Seçeneğini Kullanmalarının Sebepleri

Var Olan Kampüs İçi Ulaşım Algısı	Ortalama	Standart sapma
Arabayla geliyorum çünkü daha güvenli olduğunu düşünüyorum.	3,18	1,380
Arabayla geliyorum çünkü daha konforlu olduğunu düşünüyorum.	3,84	1,342
Arabayla geliyorum çünkü erişilebilirlik açısından daha kolay olduğunu düşünüyorum.	4,04	1,269
Arabayla geliyorum çünkü maddi külfeti olmadığını düşünüyorum.	2,39	1,259
Arabayla geliyorum çünkü sağlıklı olduğunu düşünüyorum.	2,67	1,425
Arabayla geliyorum çünkü diğer alternatiflerin çok zaman aldığını düşünüyorum.	4,05	1,258
Arabayla geliyorum çünkü diğer ulaşım seçeneklerinin daha maliyetli olduğunu düşünüyorum.	2,63	1,319
Arabayla geliyorum çünkü birimdeki işlerimden dolayı ihtiyacım olacağını düşünüyorum.	3,07	1,420
Arabayla geliyorum çünkü birimdeki işlerimden dolayı ihtiyacım olacağını düşünüyorum.	3,55	1,311
Arabayla geliyorum çünkü işten önce/sonra bazı işlerim olabileceğimden ihtiyacım olacağını düşünüyorum.	3,22	1,404

Kampüs İçi Ulaşımda Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Frekans analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Arabayla geliyorum çünkü diğer alternatiflerin çok zaman aldığını düşünüyorum,” ifadesine yüksek düzeyde katıldığı (ort=4,05) görülmektedir. Yüksek katılımın (ort=4,04) sağlandığı ikinci yargı ise “Arabayla geliyorum çünkü erişilebilirlik açısından daha kolay olduğunu düşünüyorum” ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük düzeyde katıldığını gösteren ifadenin “Arabayla geliyorum çünkü maddi külfeti olmadığını düşünüyorum,” ifadesi (ort=2,39) olduğunu söylemek mümkündür. İfadelerin ortalamasının katılmıyorum ile katılıyorum arasında dağıldığı görülmektedir. Araba seçeneğini işaretleyen kullanıcıların büyük çoğunluğunun akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Zaman kısıtı her iki çalışan gurubu için önem arz ettiğinden araba seçeneğinin tercih edildiği söylenebilir.

Tablo 9. Katılımcıların Kampüse Gelirken Toplu Taşıma Seçeneğini Kullanmalarının Sebepleri

Var Olan Kampüs İçi Ulaşım Algısı	Ortalama	Standart sapma
Toplu taşımayla geliyorum çünkü daha güvenli olduğunu düşünüyorum,	2,34	1,143
Toplu taşımayla geliyorum çünkü daha konforlu olduğunu düşünüyorum,	2,32	1,226
Toplu taşımayla çünkü erişilebilirlik açısından daha kolay olduğunu düşünüyorum,	2,73	1,254
Toplu taşımayla geliyorum çünkü maddi külfeti olmadığını düşünüyorum,	2,60	1,276
Toplu taşımayla geliyorum çünkü sağlıklı olduğunu düşünüyorum,	2,28	1,197
Toplu taşımayla geliyorum çünkü diğer alternatiflerin çok zaman aldığını düşünüyorum,	2,81	1,371
Toplu taşımayla çünkü diğer ulaşım seçeneklerinin daha maliyetli olduğunu düşünüyorum,	2,74	1,251
Toplu taşımayla çünkü çevreye daha duyarlı olduğunu düşünüyorum,	2,43	1,211

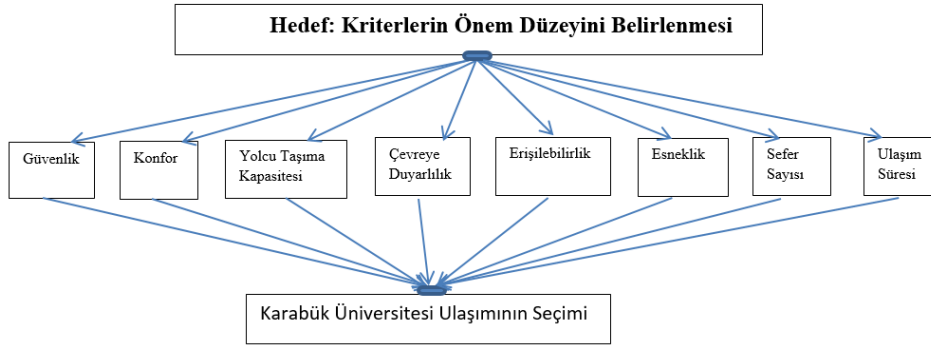
Frekans analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Toplu taşımayla geliyorum çünkü diğer alternatiflerin çok zaman aldığını düşünüyorum,” ifadesine yüksek düzeyde katıldığı (ort=2,81) görülmektedir. Yüksek katılımın (ort=2,74) sağlandığı ikinci yargı

ise "Toplu taşımayla çünkü diğer ulaşım seçeneklerinin daha maliyetli olduğunu düşünüyorum," ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük düzeyde katıldığını gösteren ifadenin "Toplu taşımayla geliyorum çünkü sağlıklı olduğunu düşünüyorum," ifadesi (ort=2,28) olduğunu söylemek mümkündür. İfadelerin ortalamasının katılmıyorum ile kararsızım arasında dağıldığı görülmektedir.

2.2.2. Analitik Hiyerarşi Prosesi Uygulaması

AHP için belirlenen hedef ileride kurulması muhtemel olan ulaşım seçeneklerinin belirlenip, uzmanlarca belirlenen alt kriterlere göre seçiminin yapılmasıdır. Problemin modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Problemin Hiyerarşik Yapısı

Karar vericilerin, faktörler arasındaki tercihleri ikili olarak kıyasladıkları anket sonuçları bireysel tercihlerden tek bir grup yapısının oluşturulmasındaki en iyi yol olan bireysel tercihlerin geometrik ortalaması alınarak tek bir veri haline dönüştürülüp karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Aynı işlem ulaşım alt kriterlerini içinde uygulanmıştır.

Tablo 10. Karşılaştırma Matrisi

	G	K	YTK	ERŞ	ÇD	US	ESN	SS
G	1	3,872983	5,91608	3,87298	1,732051	2,645751	5	5,91608
K	1/3,872983	1	2,645751	1	1	1	1	1
YTK	1/5,91608	1/2,645751	1	1	1	1	1,732051	1
ERŞ	1/3,872983	1	1	1	1	1	1	1
ÇD	1/1,732051	1	1	1	1	1	1	1
US	1/2,645751	1	1	1	1	1	1	1
ESN	1/5	1	1/1,732051	1	1	1	1	1
SS	1/5,91608	1	1	1	1	1	1	1

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Yukarıdaki tablo her bir hücre değeri bulunduğu sütundaki hücreler toplamına bölünmek suretiyle normalize edilmiş ve aşağıdaki ağırlıklar tablosu elde edilmiştir.

Tablo 11. Faktör Ağırlıkları Tablosu:

FAKTÖRLER	AĞIRLIKLAR
Güvenlik	0,351011
Konfor	0,104574
Yolcu Taşıma Kapasitesi	0,085923
Erişilebilirlik	0,090024
Çevreye Duyarlılık	0,103279
Ulaşım süresi	0,094998
Esneklik	0,083871
Sefer Sayısı	0,086321

CR: 0,035691

Bu tablodan elde edilen ağırlıklara bakıldığında güvenliğe öncelikle (%35,1011) ağırlık verildiğini, (%10,4574) ağırlığın da güvenliği izleyen konfor faktörüne ve (%10,3279) ağırlıkla çevreye duyarlılık faktörüne atfedildiği görülmektedir. Bu ağırlıkları ulaşım süresi faktörü (%9,4998) ile takip etmektedir. Erişilebilirlik faktörünü (% 9,0024), yolcu taşıma kapasitesi (%8,5923), sefer sayısı (% 8,6321) ve esneklik (% 8,3871) izlemektedir. Karşılaştırmalardaki tutarsızlık CR (%3,5≤% 10) kabul edilebilir düzeydedir.

AHP'nin ikinci adımın da ise her bir ulaşım seçeneğinin ulaşım karar alt alternatifleri açısından değerlendirilmiştir. Ulaşım alt kriterlerine göre ulaşım seçeneklerinin ikili kıyaslandığı veriler Excell programına işlenmiş olup geometrik ortalaması alınmıştır ve tek bir veri elde edilmiştir ve her bir kriter için karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan karşılaştırma matrislerinde her bir hücre değeri bulunduğu sütundaki hücreler toplamına bölünmek suretiyle normalize edilmiş ve ağırlıkları hesaplanarak tutarlılık oranları bulunmuştur. Her kriter için bulunan ağırlıklar aşağıda toplu olarak verilmiştir.

Tablo 12. Ulaşım Tercihlerinin Ulaşım Alt Kriterleri Ağırlık Tablosu

Ulaşım Alt Kriteri	Ulaşım sistemi Alternatifleri			Tutarlılık Oranı CR
	Toplu Taşıma	Ring	Raylı Sistemler	
Güvenlik	0,229321	0,249499	0,467435	0,006254
Konfor	0,229321	0,249499	0,467435	0,006254
Yolcu Taşıma Kapasitesi	0,265432	0,184572	0,478344	0,029037
Erişilebilirlik	0,258199	0,258199	0,447214	0
Çevreye Duyarlılık	0,258199	0,258199	0,447214	0
Ulaşım Süresi	0,218218	0,218218	0,48795	0
Esneklik	0,394405	0,394405	0,149071	0
Sefer Sayısı	0,449815	0,317985	0,172872	0,029025

Kullanıcıların cevaplarına göre Güvenlik kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%46,7435) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0,6254 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Konfor kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%46,7435) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0,6254 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Yolcu Taşıma Kapasitesi kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%47,8344) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($2,9037 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Erişilebilirlik kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%44,7214) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Çevreye Duyarlılık kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%44,7214) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Ulaşım Süresi kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Raylı Sistem (%48,795) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Kullanıcıların cevaplarına göre Esneklik kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Ring ve Toplu Taşıma (%39,4405) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($0 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Kullanıcıların cevaplarına göre Sefer Sayısı kriteri açısından en uygun ulaşım seçeneği Toplu Taşıma (%46,7435) çıkmıştır ve karşılaştırmalardaki tutarsızlık oranı ($2,9025 \leq 10$) kabul edilebilir düzeydedir.

Bu aşamaya kadar yapılan bütün işlemlerden elde edilen sonuçlar birarada ele alınıp bir tablo halinde özetlenecek olursa:

Tablo 13. Genel Ağırlık Tablosu

Genel Faktör Ağırlıkları	0,351011	0,104574	0,085923	0,090024	0,103279	0,094998	0,083871	0,086321
Ulaşım Seçenekleri	Güvenlik	Konfor	Yolcu Taşıma Kapasitesi	Erişilebilirlik	Çevreye Duyarlılık	Ulaşım Süresi	Esneklik	Sefer Sayısı
IT	0,229321	0,229321	0,265432	0,258199	0,258199	0,218218	0,394405	0,449815
R	0,249499	0,249499	0,184572	0,258199	0,258199	0,218218	0,394405	0,317985
RS	0,467435	0,467435	0,478344	0,447214	0,447214	0,48795	0,149071	0,172872

Her bir alternatifin toplam ağırlığı o alternatifin ilgili kesirler açısından genel faktör ağırlıkları ile alternatife ait kriterin ağırlıklarının çarpımları toplamı alınarak hesaplanır. Toplam ağırlıkların hesaplama şekli ve tablosu aşağıdaki gibidir.

Toplu Taşıma seçeneği için:

$$(0,345838*0,229321)+(0,104611*0,229321)+(0,085247*0,265432)+(0,086862*0,258199)+(0,101978*0,258199)+(0,095627*0,218218)+(0,080555*0,39440) + (0,082968*0,449815)=0,264642$$

Tablo 14. Ulaşım Seçenekleri Ağırlık Sonuç Tablosu

Ulaşım seçenekleri	Toplam Ağırlıklar
Toplu Taşıma	0,264642
Ring	0,2559
Raylı Sistem	0,408797

Bu sonuçlara bakarak “En Uygun Ulaşım Seçeneğinin” kullanıcı tercihlerine göre en yüksek toplam puanı alan ulaşım seçeneği olan Raylı Sistemler olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmamızın amacı Karabük Üniversitesinin kullanıcılarının gelecekte kurulabilecek sistemler üzerinde kullanıcı tercihlerinin belirlenmesidir.

Kampüs içi ulaşımda seçilebilecek alternatifler oldukça kısıtlıdır. Kampüslerin kurulum aşamasından başlayarak ilerleyen dönemlerdeki gelişim planlarında yer alan ulaşım sürekli bir iyileştirmeye ve değişime ihtiyaç duymaktadır. Bunu gerçekleştirirken seçimleri etkileyen pek çok etken bulunmaktadır.

Çalışmada bu kriterleri uzmanlarla yapılan görüşmeler ışığında çevreye duyarlılık, güvenlik, yolcu taşıma kapasitesi, konfor, erişilebilirlik, esneklik, sefer sayısı, ulaşım süresi olarak belirlenmiştir.

Belirlenen kriterler ışığında var olan kampüs içi ulaşım sisteminin değerlendirilmesi ve katılımcıların verdiği puanlamalar sonucunda kriterler ve alt kriterler ağırlıklandırılarak gelecekte kurulması muhtemel üç ulaşım sisteminin (ring, raylı sistem, toplu taşıma) kıyası, yapılan anket çalışması verileri ile yapılmıştır.

AHP çalışmasında katılımcıların cevaplarının geometrik ortalaması alınarak tek bir veri elde edilmiştir ve ulaşım alt kriterleri ağırlıklandırılmıştır. Ulaşım alt kriterlerinden güvenlik diğer kriterlere göre daha ön plana çıkmıştır.

Kampüs içi ulaşımda kurulabilecek sistemlerden Ring, Raylı Sistemler ve Toplu Taşıma her bir ulaşım alt kriteri için ikili kıyası yapılmıştır. Güvenlik, konfor, yolcu taşıma kapasitesi erişilebilirlik, çevreye duyarlılık ve ulaşım süresi kriterleri açısından yapılan kıyaslamalarda Raylı Sistemler, sefer sayısı kriteri açısından yapılan kıyaslamalarda Toplu taşıma, esneklik kriteri açısından yapılan kıyaslamalarda Toplu Taşıma ve Ring en uygun ulaşım seçeneği sonucu elde edilmiştir. Elde edilen veriler genel bir tabloda toplanıp tekrar analiz edildiğinde Raylı Sistem diğer ulaşım seçeneklerine göre ön plana çıkmıştır.

Kampüs İçi Ulaşımında Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemiyle Alternatiflerin Seçimi: Karabük Üniversitesi Örneği

Elde edilen bu verileri Karabük Üniversitesi yönetimi kullanarak var olan sistemde iyileştirmeler yapılabilir. Üniversite gelişim planında revizyonlara gidebilir. Ulaşımı kullananların görüşlerinin yönetimce dikkate alınması üniversitenin menfaat sahipleri ile arasındaki ilişkiyi olumlu etkileyebilir.

Şoförler ve Minibüsçüler kooperatifi verileri değerlendirerek yapacakları revizyonlarla hem tercih edirliliklerini artırabilirler hem de kente katma değer sağlayabilirler.

Çalışmanın karar vericilere gerek olmadan ve zamandan tasarruf sağlaması açısından ilgili literatüre ve araştırmacılara faydalı olabileceği düşünülmüştür.

Kampüs içi ulaşım alanında daha pek çok çalışma yapılabilir. Aynı uygulama farklı üniversitelerde uygulanabileceği gibi kampüs içi ulaşımında ulaşım seçenekleri için maliyetlendirme, optimum durak aralıkları tespiti, ulaşım yolu tasarlanması, vb çalışmalar yapılarak bu alandaki açık kapatılabilir.

KAYNAKLAR

- Bakırcı, Y. D. (2012), "Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'de Havayolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Yapısı", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 340-377.
- Çınar, Ö., ve Kuşat Gürün, D. (2006), "Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin Avşar Yerleşke Planının İrdelenmesi", *KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi*, 36-41.
- Erçevik, B., ve Önal, F. (2011), "Üniversite Kampüs Sistemlerinde Sosyal Mekan Kullanımları", *Megaron Journal*, 151-161.
- http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON_6_3_151_161.pdf
- Hamzaçebi, C. ve Pekkaya, M. (2011), "Determining Of Stock Investments With Grey Relational Analysis", *Expert Systems With Applications*, 38(8), 9186-9195.
- Kılıç, M. ve Yazıcı B.T., (2013) "Stakeholder Kavramının Türkiye'de Farklı Adlandırmalarla Kullanılmasının Yarattığı Sorunlar", XXXII Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Belek, Antalya.
- Kuruüzüm, A., Atsan, N. (2001), " Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,1(1), 85.
- Nakip, M. (2006), "Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar", 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Z., ve Öztürk, T. (2010), "İstanbul Kara Ulaşımında Alan Kullanımı Ekolojik Faktörünün Belirlenmesi", *İMO Teknik dergi*, 4979-4985.

- Pekkaya M, Çolak N.(2013), "Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Önem Derecelerinin AHP İle Belirlenmesi", *Int J Soc Sci* 6: 797-818.
- Sarıkaya, T. ve Khorshid, L. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423.
- Sutcliffe, D. D. (2012), "Toplu Taşıma Sistemleri" T. Kılıçarslan içinde, *Kentsel Ulaşım* (s. 127-178). İstanbul: Ninova Yayınları.
- Şensoy, U., ve Yeğingil, İ. (2008), "Çukurova Üniversitesi ve Çevresi Çevre Düzeni Planı", *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 62-72. *tanıtım kataloğu*. (2014, Aralık 29).
- Timor, D. D. (2011), "*Analitik Hiyerarşi Prosesi*", İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Yağmur, C. (2013), "*Kentiçi Ulaşım Bağlamında İstanbul Ulaşım A.Ş. Örneği Ve Organizasyon İle Ekonomik Açıdan Bir Öneri*", İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yaralıoğlu, K. (2010), *Karar Verme Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yazıcı, M. (2010), "*Kentiçi Toplu Ulaşım Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi ve Bir Uygulama*", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yazıcıoğlu, P. D., ve Erdoğan, Y. D. (2004), "*SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*", Ankara: Detay Yayıncılık.

HENRY JOHN VAN LENNEP'E GÖRE AMASYA*

Ayşegül KUŞ**

Öz

Kurulduğu tarih kesin olmamakla birlikte, Amasya tarihin en eski dönemlerinden itibaren sahip olduğu jeo-stratejik önem nedeniyle pek çok milletin egemenlik tesis etmeye çalıştığı bir yer olmuştur. Antik dönemde Pontus Krallığı'nın merkezi olarak ön plana çıkan kent, daha sonra Roma hâkimiyetine geçmiştir. Amasya'nın ilk olarak Türk hâkimiyetine geçişi Danişmendliler tarafından 11. yüzyıl içinde olmuştur. 12. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir parçası olan şehir, 14. yüzyılın ilk yarısında İlhanlıların idaresi altına girmiştir. Nihayet Yıldırım Beyazid döneminde ise 1393 tarihinde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başladığı dönemde padişah ve şehzadeler tarafından buraya özel bir ihtimam gösterilmiştir. Kentin bir şehzade sancağı olması, onun önemini ve itibarını arttırmış ve şehrin Osmanlı Devleti açısından önemli bir merkez durumuna gelmesine yardımcı olmuştur. Son yıllarda şehir tarihi çalışmalarında araştırmacılar tarafından sıkça kullanılmaya başlayan seyahatnamelerde de, kentin bu özel öneminden dolayı askeri, idari, sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik durumuna ışık tutacak önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada amaç gezi notlarında şehir hakkında oldukça detaylı bilgi veren Amerikalı misyoner Lennep'in gezi notlarındaki izlenimlerinden yola çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısında kentin içinde bulunduğu fiziki, coğrafi, sosyal ve ekonomik durumu eleştirel bir bakış açısı ile ele alıp değerlendirmek, analiz etmek ve kimi katkılar sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Seyyah, Seyahatname, Lennep, Fiziki Yapı, İpekçilik, Protestan Misyonerlik Faaliyetleri.

AMASYA ACCORDING TO HENRY JOHN VAN LENNEP

Abstract

Although the foundation date of Amasia is not certain, it has become one of the places which many nations had tried to establish dominance on due to its geo-strategic position since the early historical periods. The town came to the fore with the capital of the Pontus Kingdom in the ancient ages and then it fell under the rule of the Roman Empire. The first Turkish dominance in Amasia took place in the 11th century during the Danişmendlis. Then the town became the land of the Anatolia Selçuk State in the 12th century and fell under the rule of İlhanids in the first half of

* Bu çalışma III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amaya Yöresi Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Makale Geliş Tarihi:27.01.2016. Yayın Kabul Tarihi: 09.03.2016.

** OMÜ Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü. İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, aysegulkus@hotmail.com

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

the 14th century. Finally Amasia became the land of the Ottoman Empire during the reign of Yıldırım Beyazid in 1393. When the Ottoman period began, the sultans and the princes gave great importance to it. The town being the Sanjak of the Prince, the prestige and the importance of the town increased as well and it helped it to become an important center for the Ottoman State. It is seen that the travel notes which have been made use of in the history of towns in recent years by the researchers provide considerable information for the reader regarding the military, administrative, socio-cultural, political and economic state of Amasia. Thus the purpose of this study is to critically understand, analyze the physical, geographic, social and economic condition of the town and make some contributions to Amasia in the second half the 19th century using the impressions of Lennep, who give detailed information in his book.

Key Words: Amasia, Traveller, Travel Notes, Lennep, Physical structure, Silk industry, Protestant Missionary Activities.

1.GİRİŞ

Amasya Anadolu'nun kuzey bölümünün orta kesiminde Canik Dağlarının güney tarafından başlayarak 40.15-41.05 kuzey enlemleri ile 35.00-36.30 doğu boylamları arasında yer alan Yeşilirmak ile Merzifon ovasını sulayan Tersekan ırmağının birleştiği noktanın batısında yer alan bir şehirdir.¹ Kentin hangi tarihte kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak çok eski zamanlardan itibaren şehrin "Amasia" adı hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Amasya'da dünyaya gelen ünlü tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon da kentin adının Amaseia olduğunu söyler.² Yine Amasya kent tarihine dair yazdığı eserle bilinen Hüseyin Hüsameddin ise kentin Amas adında biri tarafından kurulduğu için bu adı aldığını vurgular. İlk dönem Osmanlı kaynaklarında da Amasya adının bir değişikliğe uğramadan yer aldığı görülmektedir.³

Geo-stratejik bakımdan taşıdığı önem ve buna koşut olarak özellikle sahip olduğu askeri ehemmiyetle öne çıkan kentin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. İlk olarak, şehir Pontus Krallarının önemli bir merkezi olarak dikkat çekmiştir. Ancak

¹ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Asayiş Bozukluğu ve Alınan Tedbirler", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Temmuz 2009), s. 981.

² Strabon, Coğrafya (Geographika), Çeviren: Adnan Pekman, Kitap XII, Bölüm I-II-III, İstanbul 1969, s. 59.

³ Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XI, 1996, s. 77.

Pontus devleti ile Roma arasında vuku bulan siyasi çekişmeler neticesinde Amasya, M.Ö. 71-70 yılında Roma Konsülü Lucullus tarafından ele geçirilmiştir.⁴ Bu tarihten itibaren Roma'nın hâkimiyeti altına giren şehir önemli idari ve dini bir merkez hakine geldi. Daha sonra 712 yılında Araplar tarafından Amasya ele geçirilse de, kent kısa bir süre sonra Bizans kuvvetleri tarafından tekrar alındı.⁵ Kapadokya'nın Türklerin eline ise XI. yüzyıl içinde geçtiği bilinmektedir. Yinanç şehrin Türk fatihini Danişmendliler maddesinde Emir Artuk Bey olarak göstermektedir.⁶ Osman Turan da Malazgirt Savaşından sonra Bizans imparatoru Diogenes'in tahttan düşürülmesi sonucunda yapılan antlaşmanın bozulması üzerine Sultan Alparslan'ın Emir Artuk önderliğindeki kuvvetleri Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği bilgisini vermektedir. Emir Artuk Bey de emrindeki Türk kuvvetleri ile birlikte Orta Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak bölgelerinde hızlı fetih hareketlerine girişmiştir.⁷

Sultan II. Kılıçarslan döneminde ise kent 1175 yılında Danişmendlilerden alınarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılmıştır. XII. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu Devleti'nin II. Kılıçarslan'ın oğulları arasında pay edilmesi ile Rükneddin Süleyman'ın hâkimiyeti altına girdi. Ancak Selçuklu hanedanının saltanatını kaybetmesi neticesinde, XIV. yüzyılın başlarında Moğol hâkimiyeti altına girdi. Bu arada İlhanlı emirlerinden olan ve Orta Anadolu'da bir devlet kuran Eretna'nın idaresi altına girdi.⁸ Daha sonra ise kente Emir Hacı Şad Geldi Paşa hâkim oldu. Nihayet 1393 yılında Yıldırım Beyazid döneminde Amasya Osmanlı Devletine katıldı.⁹

Kent Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra da geçmişte sahip olduğu önemi sürdürmeye devam etmiştir. İdari bakımdan sancak statüsünü elde eden şehir önemli bir yönetim merkezi olmuştur.¹⁰ Bunun yanı sıra, Osmanlı döneminde padişahlar ve şehzadeler şehre ayrı bir ihtimam göstermişlerdir. Örneğin 1393 yılında Çelebi Mehmed kente Sancak Beyi olarak gelmiştir.¹¹ 1414 yılında ise şehzade Murat, Rum Vilayeti Beyliği ile Amasya'ya geldi.¹² Ondan sonra ise sırasıyla, Şehzade Alaaddin

⁴ Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1970, I. Kısım, s. 143.

⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s.1.

⁶ M. H. Yinanç, "Danişmendliler", *İA*, C. III, s. 468.

⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 134.

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna", *İA*, C. IV. S. 309.

⁹ Şimşirgil, a.g.m., s. 79.

¹⁰ Kaya, a.g.m., s. 982.

¹¹ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1972, s. 277.

¹² Halil İnalcık, "Murad II", *İA*, C. VIII, s. 599.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Çelebi,¹³ Şehzade Bayezid¹⁴ ve Şehzade Ahmet Amasya sancakbeyliği yaptılar. Görüldüğü üzere, şehrin şehzade sancağı olması ona ayrı bir özellik katmış ve pek çok bakımdan Osmanlı devletinin önemli bir merkezi olmasına katkı sağlamıştır.

Seyahatnamelerin bir bölgenin yahut bir şehrin siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel durumuna ışık tutacak çalışmalar arasında görülmeye başlanması oldukça yeni bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşıma paralel olarak, son zamanlarda seyahatnamelerin diğer kaynaklarla birlikte akademik çalışmalarda artan hızla kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki, seyahatnameler yahut gezi notları doğrudan yazarlarının kayıt altına aldıkları gözlem ve incelemelerini birinci ağızdan anlatıldığı eserlerdir. Ayrıca bu kaynakların, çeşitli konular üzerinde önemli bilgiler ihtiva etmesi Osmanlı coğrafyasının ve tarihinin yazılı kaynakları arasında önemli bir yere sahip olmasına sebebiyet vermektedir. İşte bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısında misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Anadolu'da uzun süreli bulunmuş olan Henry J. Van Lennep'in¹⁵ "Travels in the Little-Known parts of Asia Minor" isimli eserinden yola çıkarak, onun Amasya kentine dair olan gözlemlerini irdelemek ve şehrin tarihine kimi katkılar sağlamaktır.

2.Şehrin Konumu ve İklimi

Amasya şehri, Yeşilirmak'ın oluşturduğu iki tarafı sarp ve yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur. Bu konumu nedeniyle şehir, doğu-batı yönünde

---

¹³ Halil İnalçık, Mehmed II", *İA*, C. VII, S. 507.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, C. II, s. 392.

¹⁵ Henry John Van Lennep, 18 Mart 1815 tarihinde Türkiye'de İzmir şehrinde doğmuştur. Lennep'in ailesi Hollanda'nın tanınmış ve eğitilmiş bir sülalesine dayanmaktadır. 1830 yılında ailesi tarafından eğitim amaçlı Amerika'ya gönderilen Lennep, ilk olarak bir dil okuluna devam etmiş ve akabinde ise dini ilimlerle uğraşmıştır. 1840 yılında "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) (Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası) misyoneri olarak Anadolu'ya gelmiştir. Lennep ilk misyonerlik faaliyetlerine İzmir'de başlamıştır. O, çalışmalarını genel olarak "çok ilginç bir ırk" olarak nitelendirdiği Ermeniler üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda 1840-1869 yılları arasında Anadolu, Suriye ve Balkanlarda yeni bir misyonerlik teşkilatı kurmuştur. Kendisinden sonra gelen misyonerler ve dini kuruluşlarla ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda başta İzmir (1840-44), İstanbul (1844-1854) Tokat (1854-56) olmak üzere Mısır ve Doğu'ya araştırma amaçlı seyahatler gerçekleştirmiştir. 1870 yılında yayımlanan "Travels in Little-Known Parts of Asia Minor" adlı eserinde Tokat, Amasya ve Sivas bölgelerine ve Hitit devrine ait bir çok arkeolojik kalıntı hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır bkz. Henry John Van Lennep, *The Oriental Album* :

genişleyebilmektedir. Bu dağlar, şehri adeta bir kale gibi çevreleyip dış saldırılara karşı korunaklı bir hale getirmektedir. Bundan dolayı güçlü birçok devlet bu bölgeyi ele geçirmek için mücadele etmiştir ve şehir bu özelliği ile büyük bir kültür birikimine sahip olmuştur. Bundan dolayı Anadolu'ya gelen birçok seyyah için Amasya büyük ilgi uyandırmış ve seyahatnamelerde önemli yer tutmuştur.¹⁶ Bu seyyahlardan biri de Henry John Van Lennep'tir.

İlk olarak Lennep, okuyucuya Amasya'nın coğrafi konumu ve iklimine dair bir takım bilgiler verir. O, kentin sahip olduğu coğrafi konumunu oldukça ilginç olarak niteler ve şu bilgileri verir:

“ Kent, kuzey ve güney istikametinde giden dar ve derin bir vadinin içinde konuşlanmıştır. Yaklaşık olarak şehrin 2 mil kuzeyinde olan bu vadi, biri kuzey-doğu, diğeri ise kuzey-batı istikametine ayrılacak şekilde iki kısma ayrılır. Bu iki kol, kısa bir süre sonra biri Taşlı Ova diğeri ise Merzifon Ovası olmak üzere geniş düzlüklere dönüşür. Vadinin bu iki kolu daha önce belirtildiği gibi biri Merzifon Ovasından gelen “Soosachan” (Tersekan) ırmağı tarafından, diğeri ise Yeşilırmak tarafından sulanır.”¹⁷ Devam eden satırlarda, seyyah, bu iki ırmak arasında Amasya'nın kuzey kısmına doğru ise zirveleri senenin büyük bir kısmı karla kaplı olan Ak Dağın uzandığını belirtir. O, kentin bu ilginç konumunun ve sulama amaçlı kullanılan kentten geçen çok sayıda ırmağın şehrin iklimi açısından da ilginç bir nokta oluşturduğunun altını çizer. Ona göre, Amasya'da yazlar sıcak geçmektedir. Çünkü kalkerli kayaların geniş yüzeyi her yönden güneşi tüm kente yansıtmakta ve bu da sıcakları dayanılmaz hale getirmektedir. Diğer taraftan kış ayları ise Ak Dağdan gelen sert rüzgârlar ve iki vadi arasından gelen hava akımı ile birleşince oldukça soğuk geçmektedir. Bununla birlikte, kentin doğu ve batı kısmında bulunan yüksek kayalar kenti güneşin yakıcı etkisinden her gün birkaç saatliğine koruma görevi görür.¹⁸

Twenty Illustrations; in Oil Colors of the People and Scenery of Turkey, Pars Tuğlacı (yay.haz.), İstanbul: Altayhan Matbaası, 1985, s.95.

¹⁶ Strabon Amasya şehrini tanımlarken, “İçinden İris nehrinin aktığı geniş ve derin bir vadide kurulmuştur. İnsan emeği ve tabiat buraya hem şehir hem de kale karakterini sağlamıştır. Burası yüksek ve çok sarp bir kaya olup dimdik nehre doğru iner ve nehir tarafında, şehrin kurulmuş olduğu yerde duvar şeklindedir ve iki tarafta da sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup tabii bir şekilde birbirlerine bağlıdırlar be muhteşem birer kule halinde yükselmektedirler” der. Strabon, a.g.e, s. 58.

¹⁷ Henry J. Van Lennep, *Travels in the Little-Known Parts of Asia Minor*, London 1870, C. I, s. 93.

¹⁸ Lennep, a.g.e., s. 93-94.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Görüldüğü üzere, seyyah Amasya şehrinin coğrafi konumu ve bu konumun iklim üzerinde yarattığı etkiyi anlamamıza katkı sağlayan birtakım bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Lennep, Amasya'nın sahip olduğu konumu ve bunun sonucunda oluşan iklim şartlarını ise oldukça ilginç bulduğunu sözlerine eklemektedir. Lennep'ten yaklaşık olarak 16 yıl sonra Samsun üzerinden Amasya'ya gelen Tozer de kentin iklimi konusunda benzer bilgiler verir. Tozer, kentte yaz aylarında artan sıcaklıkların dayanılmaz olduğunu ve şehrin yaz aylarında adeta sıcak bir fırını andırıldığını söyler. Fakat akşama doğru vadiden esen rüzgâr olmasa kentin sıcağına tahammül etmek zordur.¹⁹ Amasya'ya gelen seyyahların çoğu Amasya'nın iklimine değinirken, ikliminin çok sağlam ve havasının da yörenin en hoşu olduğunu ifade ederler.²⁰ Ayrıca seyyahın kente dair gezi notlarında dikkat çeken bir unsurun da, genel geçer bilgiler vermekten ziyade gerekçelendirerek ve detaya inen bir şekilde bilgi aktarması olduğu söylenebilir.

3.Kentin Fiziki Yapısı

Seyyah Amasya'nın fiziki yapısı üzerine de bize bazı bilgiler aktarır. O, ilk olarak eski şehir hakkında bilgi verir. Ona göre, hala eski şehrin kalıntılarının bulunduğu büyük kayalık kitlesi nehir yatağından yaklaşık olarak 800 yahut 1000 fit yukarıda yer almakta ve her taraftan dik bir şekilde yükselmektedir. Zirve ise kuzey ve kuzey-batı yönünde yer alan yilankavi dar bir yolla geçit vermektedir. Aynı zamanda tepede önemli bazı kalıntılar bulunmaktadır. Fakat nehir ile dağın eteği arasında bulunan ve onarım görme şansına sahip başka bir kale daha mevcuttur. Seyyah, kendi ifadesine göre, 1844 yılında ziyaret ettiğini söylediği kalenin üst tarafında bulunan odanın hala ayakta olduğunu ve bu odanın zeminin daha önceleri Türk askerleri tarafından kullanılan ok ve zırh gibi materyallerle dolu olduğu bilgisini verir.²¹ Gerçekten de Selçuklular ve Beylikler döneminde özellikle askeri bakımdan etkin bir rol oynayan kale, kentin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da bu

¹⁹ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881, s. 28.

²⁰Musa Yıldız, "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sında Amasya", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, I. Kitap, Amasya 13-15 Haziran 2007, s. 161. Evliya Çelebi, şehrin beşinci iklimde olduğunu, nehir kenarında kurulduğu ve arazisinin engebeli olması nedeniyle havasının ılıman olduğunu yazar. Ayrıca kışının sert geçtiğini söyler. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966, s. 488.

²¹ Lennep, a.g.e., s.88.

önemini muhafaza etti. Nitekim 16. yüzyılın başlarında kalede çok çeşitli silah malzemeleri yanında zahire de depolanmaktaydı.²² Seyyahın da belirttiği gibi, kale kente en hâkim bölge olan Harsene dağı üzerinde kuruludur ve kesme taşlardan yapılmıştır. Bu kale kimi Arap tarihçilerine göre Karsan Han, bazı batı tarihçilerine göre ise Pontus Kralı Mithridates tarafından inşa ettirilmiştir.²³ Ancak Lennep daha önce gördüğü bu materyallerin muhtemelen kaleyi ziyaret eden kişiler tarafından götürülmüş olabileceğini söyler.²⁴ Seyyahın verdiği bilgilerden, kalede bulunan ve tarihi öneme haiz olan malzemelerin ortadan kaybolduğu ve çalındığı anlaşılmaktadır.

Diğer bir batılı seyyah olan Tozer de kaldıkları hanın yakınında bulunan ahşap bir köprü üzerinden ve kentin dar sokaklarından geçerek 40 basamaktan oluştuğu söylenen merdivenlerden çıkarak kaleye çıktıklarını söyler. O, kalenin bir kısmının Pontus Krallığı dönemi, bir kısmının ise orta çağ Selçuklu izleri taşıdığını belirtir. Ayrıca Tozer kalede bulunan kimi kulelerin hala iyi durumda oldukları bilgisini de verir. Tozer, ünlü âlim Strabon'a atıf yaparak, bu kale duvarlarının imparatorluk sarayını ve kral mezarlarını çevrelediğini de sözlerine ekler. Seyyah kaleyi çevreleyen duvarların Mithridates Savaşlarında şehri ele geçirdiği sırada Pompey tarafından zarar gördüğünü ve Ankara Savaşında Sultan Beyazid'i yenilgiye uğratan Timur'un yedi aylık kuşatması karşısında ise başarılı bir şekilde dayandığının altını çizer.²⁵

Lennep, kale hakkında bilgi vermeye devam ederek şöyle der:

“Zirveden itibaren başlayan yolun aşağısında bulunan yaklaşık üçte birlik olan ve aşağı kaleye giden ve zor bir patika yolla geçit veren kısmı, dağın merkezine doğru olan istikamette bulunan ve tünele benzeyen bir noktadır. Buranın ağız genişlik olarak

---

²² Şimşirgil, a.g.m. s. 80.

²³ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Sadeleştirenler: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara 1986, s. 48-53. Evliya Çelebi, kalenin Eski Arap kavimlerinden Amelika kavmi tarafından yapıldığını ve daha sonra birçok hükümdar tarafından düzenlemelerin yapıldığı bir Rum kalesi olduğunu yazar. Rumlardan Danişmentoğullarının aldığını, birçok defalar İran topraklarından gelen Azerbaycan hükümdarları tarafından kuşatıldıysa da alınmadığını belirtir. Danişmentlilerden Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara geçtiğini, Yıldırım Bayezid'in Timur'dan şehri korumak için fetihten sonra buraya şehzadesi İsa Çelebi'yi gönderdiğini ifade eder. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tefik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966, s. 482.

²⁴ Lennep, a.g.e., s. 88. Strabon da iki sivri tepenin bulunduğunu ve bunların birbirine dar bir geçitle bağlı olduğunu, her iki tarafından sahilden oldukça yüksekte olup, hiç bir kuvvetin aşamayacağı dik bir yokuşun bulunduğunu ifade eder. Strabon, a.g.e, s. 59.

²⁵ Tozer, a.g.e., s. 32-33.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

12 fit²⁶ ve yükseklik olarak ise 8 fittir Burada dağın eteğine doğru giden taştan yapılmış basamaklar bulunmaktadır. Ancak bu basamakların bazıları kırılmış ve eskimiş durumdadır. Aynı zamanda çakıla benzeyen gevşek taşlar nedeniyle üzerinde yürümek de oldukça meşakkatlidir. Aşağı doğru inerken bir elimizin üzerine yaslanmak zorunda kaldığımızdan, diğer elimizle de önümüzü aydınlatan mumu tutuyorduk. Burada her biri 6 inç²⁷ olan yaklaşık 150 basamak olmalıdır. Tünelin uzunluğu ise 75fittir. Aşağıda bulduğumuz tek şey taş yığınları ve bir miktar suydur.²⁸ Devam eden satırlarda, seyyah benzer bir şeyi Tokatta da gördüklerini ancak orada gördüklerinin Amasya'dakinden sadece yükseklik derinlik ve diklik bakımından farklılık gösterdiğini vurgular.

Lennep, Tokat ve Amasya'da gördüğü ve tünele benzediğini söylediği bu yapıların, muhtemelen kalenin içinden dışarıya ile iletişimi sağlamak amaçlı kullanıldıklarını düşündüğünü belirtir. Şöyle ki; ona göre, eğer geçit bu amaçlı olmasaydı ne doğrudan dağın merkezine doğru bakar ne de diğer gördükleri örneklerde olduğu gibi dışarı çıkışı gösteren bir işaret olurdu.²⁹ Seyyah, kalede bulunan bu geçit üzerine farklı tartışma ve görüşler olmasına rağmen kendi düşüncesinin şu olduğunu ifade eder:

“Bana göre bu yapı içine yağmur sularının birtakım borular vasıtasıyla toplandığı su sarnıcı olmalıdır; çünkü böyle savunma amaçlı inşa edilen kalelerde su sarnıçlarının olmaması düşünülemez. Aksi takdirde birkaç günlük bir kuşatmaya dahi dayanamazlar. Fakat bu örnekler olmasa su sarnıcı olabileceğini gösterebilecek hiçbir işaret yok. Bu yapının su sarnıcı olduğuna karşı çıkan görüşler olmasına rağmen, zeminin oldukça dik oluşu ve aradan 25 yüzyıl gibi uzun bir zaman dilimi içinde geçidin ağzındaki kayaların yapısında oluşan değişiklikler göz önüne alındığında, benim yaptığım varsayımının daha akla yatkın olduğu görülmektedir”.³⁰

Seyyahın izlenimlerinden, kalenin altında bulunan ve tüneli andıran bu geçidin, mantık çerçevesinde ortaya koyduğu gerekçelerle bir su sarnıcı olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi de, eserinde

²⁶İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm uzunluktadır

²⁷1 inch 0,0254 metreye eşittir.

²⁸Lennep, a.g.e., s. 88-89.

²⁹Lennep, a.g.e., s. 89.

³⁰Lennep, a.g.e., s. 89-90.

Amasya'ya dair bilgi verirken, kalede eski stilde inşa edilmiş bir saray, Yıldırım Beyazıd camii, barut depoları ve sarnıçlar olduğuna işaret eder.³¹ Buna binaen, Lennep'in Amasya'nın önemli tarihi sembollerinden biri olan kalenin fiziki yapısını oldukça detaylı bir gözleme tabi tuttuğu ve okuyucuya bu doğrultuda kimi bilgiler aktardığı dikkat çekmektedir.

Lennep, devam eden satırlarda ise bize kalede bulunan kral mezarları hakkında bazı bilgiler sunar. Ona göre, taştan kesilerek yapılmış bu ünlü kral mezarları kalenin güney-doğu tarafında ve şehrin manzarasına hakim bir noktada yer almaktadır. Bu mezarlara kalenin aşağı kısmından kayanın içine yapılmış yanal merdivenler vasıtasıyla çıkılmaktadır ve her bir mezar belli bir büyüklükte olan bir oda şeklindedir. Ancak baş kısmı ve etrafı kesilip oyularak yapılan kayadan bağımsız bir durumdadır. Bununla birlikte, seyyah nehrin sağ tarafından da buna benzer bir kral mezarının olduğu bilgisini verir. Ona göre bu mezarın girişinde Yunancaya benzeyen ve taşla oyulmuş "Yüce Rahip" yazısı bulunmaktadır.³² Görüldüğü üzere, Lennep antik dönemden itibaren ayakta duran ve kenti ziyaret edenlerin gezi notlarında yer vermeden geçmedikleri ünlü kral mezarları hakkında okuyucuya bir takım bilgiler vermektedir. Bu kral mezarlarının Tozer'in de ilgisini uyandırdığı ve gezi notlarında bu mezarlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi verdiği dikkat çekmektedir. Ona göre, birbirlerinden oldukça uzak mesafelerde inşa edilmiş ve bir yarıkla ayrılmış olan mezarlar iki gruptan oluşmaktadır ve sayıları 5 tanedir. Tozer, uzaktan bakıldığında mezarların fırınları andırdığını ancak yakından bakıldığında ise büyük bir lahite benzediğini söyler. Bu mezarlar kayalıklar içine oyularak yapılmış ve neredeyse aynı özelliklerini korumaya devam etmektedir. Mezarlara sayıları 3 ila 6 arasında değişen geniş basamaklarla ulaşılmaktadır. Tozer, bu mezarları inceledikten ve dik bir patika yol boyunca indikten sonra kayalık boyunca tırmanarak yüksek bir noktada bulunan ikinci grup olarak adlandırdığı iki kral mezarına da gider. O, daha ileride olduğunu söylediği mezarın, diğerinden daha yüksek bir noktada olduğunu ve iki mezar arası bağlantının kayanın ön tarafına yapılmış dik ve kaygan olan basamaklar vasıtasıyla sağlandığını belirtir. Bununla birlikte, Tozer, bu iki mezarın nehirden en az 300 fit yukarıda olduğunu ve bu noktadan vadinin sahip olduğu manzaranın ise nefes kesici

---

³¹ Şimşirgil, a.g.m., s. 80.

³² Lennep, a.g.e., s. 90. Strabon, bu dağlık bölgede kralların hem saraylarının hem de mezar anıtlarının bulunduğunu yazar. Strabon, a.g.e, s. 58.

olduğu bilgisini verir.³³

Seyyahın ilgisini çeken ve gezi notlarında bilgi verdiği diğer bir tarihi yapı ise su kanalıdır. Lennep, çok eski zamanlardan kaldığını söylediği bu su kanalının, vadinin doğu tarafında sert kayaların ön tarafına doğru uzun bir mesafe boyunca kesilerek yapıldığını söyler. Yaklaşık üç mil uzunluğunda olan aynı şeyin kentin güney tarafında da bulunduğunu belirtir. Ona göre kentin tarihi öneme haiz olan diğer yapılarıyla karşılaştırıldığında, bu su kanalı oldukça iyi durumdadır ve küçük bir para harcadığı takdirde eski işlevini görmeye devam edebilir. Ayrıca seyyah, su kanalının birbirine dik iki kesilmiş kısım ve düz bir zeminden oluştuğu bilgisini verir. Ona göre, su kemerinin üzerinde hala açık şekilde görülen keski aletinin izleri bulunmaktadır. Genişliği yaklaşık olarak 5 fittir ancak derinliği belli yerlerde önemli ölçüde farklılaşmaktadır ve genişliğinden daha az ve yoldan 6 fit yukarisindedir.³⁴ Seyyahın verdiği bilgilerden bu su kemerinin kenti ziyaret edenlerin dikkatini çeken ilginç bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Çok eski dönemlerden kalan bu yapı seyyahın çok ilgisini çekmiş olmalı ki devam eden satırlarda yapı ile ilgili bir efsaneyi de aktarır:

“Türklerin mantıklı açıklamasını yapamadıkları her şey için bir efsanesi vardır. Bu nedenle, onlara göre Amasya kralının kızı saraya bir su kaynağından su getiren kişi ile evleneceğini bu olmadığı takdirde asla kimse ile evlenmeyeceğine yemin eder. Kralın kızına aşık olan gençlerden biri bu işi yapmaya koyulur. Ancak çok fakir olduğu için tüm işi kendi elleri ile yapmak zorunda kalır. Fakat bu zahmetli işi ancak 95 yaşına geldiğinde bitirebilir. İş bitirdiğinde saraya prensesi istemeye gider ancak prenses çok uzun zaman önce ölmüştür.”³⁵

Seyyahın verdiği bilgilerden çok eski bir geçmişi olan yapının aynı zamanda ilgi uyandıran efsanesi ile birlikte hala halk arasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Geç Helenistik- -Erken Roma dönemine ait olan bu kanal, antik dönemde şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere yapılmıştır. Kanal kentin coğrafi yapısı göz önünde tutularak kayalar oyulup tüneller açılarak, kimi noktalarda duvar örülerek terazi

---

³³ Tozer, a.g.e., s. 33-35.

³⁴ Lennep, a.g.e., s.90-91. Strabon da kayaların içinde sarnıçların bulunduğunu, şehrin bu kayaktan faydalandığını belirtir. Buradan bir tanesi nehre bir tanesi de boğaza doğru olmak üzere kayalara boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur. Strabon, a.g.e, s. 59.

³⁵ Lennep, a.g.e., s. 91.

sistemine göre inşa edilmiştir. Kanalın Ferhat Dağının eteklerinde bulunmasından ötürü halk arasında Ferhat su kanalı olarak bilinmekte ve ünlü Ferhat ile Şirin Efsanesi ile ilişkilendirilmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ziyaretçiler açısından kentin önemli simgelerinden olmayı sürdüren bu yapının seyyahın da belirttiği gibi ilginç hikâyesi vardır.³⁶

Lennepe'nin kentin fiziki yapısı içinde dikkatini çeken diğer bir bina ise Bay Krug'un³⁷ uzun süre ikamet ettiği binadır. O, bu evin Pontus Kralının ikamet ettiği sarayın yakınında olduğunu söyler ve saraya dair bazı bilgiler verir. O, sarayın nehrin sağ tarafından birazcık geride yüksek bir zemin üzerinde inşa edildiğini söyler. Ona göre, yapı nehrin ikiye ayırdığı iki dik zirve arasında yer aldığından manzara olarak tüm şehre hâkim bir konumdadır. O, yapıdan geriye ayakta kalan şeylerin ise duvarlar, banyolar ve kilerler olduğunu fakat taşların büyük kısmının bina yapma amaçlı olarak sökülüp götürüldüğü bilgisini verir. Seyyah bir takım sebeplerle çıkmadıklarını söylediği eski sarayın bulunduğu noktaya hiçbir şey inşa etme izninin verilmediğini ve bu yerin ölü hayvan leşlerinin ve her türlü çöplüğün atıldığı bir yer olarak kullanıldığını da altını çizer. Buranın ziyaretçileri ise doğal olarak hayvan leşlerinden ve diğer çöplerden beslenen sokak hayvanlarıdır.³⁸ Seyyahın anlatımlarından bir zamanlar geçmişte antik dönemlere kadar uzanan imparatorluk sarayının harabeye dönüştüğü ve binanın inşa edildiği noktanın ise çöplük haline geldiği anlaşılmaktadır.

---

³⁶ Efsaneye göre, Ferhat, Persler döneminde yaşamış ünlü bir nakkaştır. Sultan Mehmene Banu'nun kız kardeşi Şirin için yaptırdığı köşkün süslemelerini yaparken Şirin'i görür ve birbirlerine aşık olurlar. Ferhat sultandan Şirin'i ister. Kız kardeşini Ferhat'a vermek istemeyen sultan onu oyalamak için Elma Dağı'nı delip şehre su getirdiği takdirde Şirin'i vereceğini söyler. Bunun üzerine Ferhat dağları delmeye başlar. Sultan, dağı delip suyun akacağı kanalı tamamlamak üzere olan Ferhat'ın yanına yaşlı dadısını gönderir ve Şirin'in öldüğü haberini ulaştırır. Bu haberi duyan Ferhat elindeki külüngü havaya fırlatır. Külüng başına düşer ve Ferhat orada ölür. Ferhat'ın öldüğünü duyan Şirin kayalıklara gelir ve kendisini kayalıklardan aşağı atar. Her iki sevgiliyi de kayalıklarda yan yana gömerler bkz. <http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/samsunamasya.pdf>.

³⁷ Seyyahın ifadesine göre Krug kente inançlı bir Hıristiyan ve aynı zamanda Evanjelist görüşleriyle bilinen Metz tarafından ipek böceği satın alma ve ticareti ile ilgilenmek üzere gelmiş ve uzun süre burada ikamet etmiştir. Lennepe'nin ifadelerinden, kenti daha önceki ziyareti esnasında da bu şahsın evinde konuk olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Seyyahın verdiği bilgilerden, bu şahsın batılı devletlerin iktisadi çıkarlarının takipçisi olarak kentte uzun süreli ikamet ettiği ve bu nedenle şehri oldukça iyi bildiği anlaşılmaktadır bkz. Lennepe, a.g.e., s. 92-94.

³⁸ Lennepe, a.g.e., s.91-92.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

Tozer de kenti ziyareti esnasında eski imparatorluk sarayının bulunduğu noktayı ziyaret etmiştir. O da, bu sarayın kayaların çıkıntı yaptığı düz bir nokta üzerinde olduğunu belirttikten sonra, Lennep gibi nehrin ve şehrin manzarasına hâkim oldukça müstahkem bir konumda olduğunu söyler.³⁹ Ancak Lennep sarayın içinde bulunduğu duruma dair bilgi verirken, Tozer'in bu konuda bilgi vermediği görülmektedir.

Lennep, geniş bir nehrin ikiye ayırdığı ve Selçuklu mimarisi ile inşa edilmiş olduğunu söylediği çok sayıda köprüleriyle kentin, bu noktadan olağanüstü bir manzarası olduğunu belirtir. Ona göre, buradan şehre bakıldığında kale nehrin sol tarafında belirgin bir şekilde yükselmekte ve hala oldukça dik ve yüksek olan dağ ise nehrin sol tarafına bakmaktadır. Nehrin her iki tarafında ve kayalıkların eteğinde de evler uzanmaktadır. O, bu noktanın vadinin en derin noktası olduğunu buradan itibaren kentin genişleyen vadinin bahçelerle böğürtlenlerle dolu olduğunu vurgular.⁴⁰

Devam eden satırlarda da, seyyah kenti daha önceki ziyareti esnasında manzaranın sol kısmını oluşturan dağın zirvesine Bay Krug ve ailesi ile birlikte çıktıklarını söyler. Seyyah bu deneyimini de okuyucuya aktarır. Ona göre, eski sarayın arka kısmına düşen bu yerde oldukça dar bir yarık bulunmaktadır. Ancak okuyucuya buranın oldukça tehlikeli bir yer olduğunu ve kendilerini tehlikeye atmamalarını salık verir. Lennep, tahminlerine göre nehir seviyesinden 2000 fit, kaleden itibaren ise 1000 fit kadar yukarıya çıkmayı başardıklarını belirtir. Bu gezinti esnasında ise, kendi ifadesine göre, oldukça değerli olduğunu söylediği bazı fosil kabuklarına rastlamıştır.

4. Amasya'da Protestan Mezhebini Yayma Faaliyetleri

Lennep Amasya'da bulunduğu esnada kendisinin de bir misyoner olmasından ötürü kentte Avrupa'dan getirilecek bir nüfusla Protestanlık mezhebini kurma çalışmalarından da bahseder. O, bu türden çalışmaların 10 yıldan fazla bir süreden beri şehirde sürdüğünü söyler. Ona göre, bu doğrultuda çalışmalar yapması için iyi bir Hristiyan ve Protestan mezhebi hakkında derin bilgileri olan Bay Metz tarafından Bay Krug Amasya'ya gönderilmiştir. Aslında kendi ülkesi adına ipek ticareti yapmak için kentte bulunan Bay Krug ilerleyen zamanlarda şehirde Protestan mezhebine inanan bir cemaat oluşturma gibi bir fikre kapılmıştır. Bu bağlamda bireysel olarak misyonerlik yapmaktan daha etkili olacağı düşünülen bu plan çerçevesinde birbirlerini her

---

³⁹ Tozer, a.g.e., s. 33.

anlamda destekleyecek ve düzgün yaşamları ile İncil'i örnek alacak olan hem Hristiyan kadın hem de erkeklerden oluşacak olan bu grup vasıtasıyla kentte Protestan mezhebini diğer insanlar arasında yaymak mümkün olacaktı. Bu fikrin cazibesine kapılan Bay Krug ve diğer batılilar için ticari çıkarlar daha arka planda kaldı. Bu nedenle Almanya'dan Tanrı'nın sözlerini etraflarında bulunan insanlara tebliğ etmek üzere uygun oldukları düşünülen kişiler getirildi. Böylece şehirde yavaş yavaş marangozlardan, taş ustası, değirmenci, ayakkabıcı ve çeşitli meslek gruplarından eşleri ve çocukları ile iyi bir dindar oldukları düşünülen kişilerin sayısı artmaya başladı. Aynı zamanda bu gelenler arasında karısı da kendi gibi iyi bir Hristiyan olan okul müdürü ile gelecek vaat ettikleri düşünülen yarım düzine çocuk da bulunmaktaydı.⁴¹ Seyyah devam eden satırlarda ise bu konuda neler yapıldığını okuyucuya ayrıntılı olarak anlatarak şöyle der:

"Aynı zamanda bir şapel inşa edildi ve gerek yerli dilde vaaz verecek gerekse dini hizmetleri yerine getirecek olan dindar ve düzgün bir Ermeni okul müdürü temin edildi. Böylece gerek Hristiyan nüfusun kente getirilmesi gerekse İncil'den verilecek olan vaazlar yerli insanların konuştuğu dil ile olacaktı. Yani bir anlamda istenilen sonucu elde etmek için birbirini destekleyeceği düşünülen iki önemli araç devreye sokulmuş olacaktı."⁴²

Seyyahın verdiği bu bilgilerden, Amasya'da Protestanlık mezhebini yaymak üzere bir dizi hummalı faaliyete girişildiği anlaşılmaktadır. Aslında bu durum 19. yüzyılın başlarından itibaren batılı devletlerin Osmanlı topraklarında yaptıkları misyonerlik çalışmalarını da örnekler niteliktedir. Zira *Bütün dünyayı Protestanlaştırmak* idealiyle 19. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan misyonerler, ilk olarak Suriye ve Filistin'de başlatmış oldukları faaliyetlerini zaman içerisinde Türkiye topraklarının diğer noktalarında okul, hastane, yetimhane ve kilise gibi kuruluşlar açarak devam ettirme çabası içinde olmuşlardır. Bununla birlikte 1840'lı yıllardan sonra ise İngiliz ve Amerikan diplomatların himayesi altında bu faaliyetlerin hedef kitlesi de özellikle Ermeniler olmuştur.⁴³ Bu nedenle, Lennep'in gezi notlarında dindar ve düzgün biri

---

⁴⁰ Lennep, a.g.e., s.92.

⁴¹ Lennep, a.g.e., s.94-95.

⁴² Lennep, a.g.e., s. 95-96.

⁴³Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 11-15 Eylül 2006, s.80.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

olarak nitelediği bir Ermeni okul müdürünün, bu faaliyetleri yürütmek üzere görevlendirilmesinden söz etmesi ise yukarıda verilen bilgiyi teyit etmektedir.

Board misyonerleri Anadolu ve Orta Doğu'daki çalışmaları neticesinde bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik, dini, tarihi, sağlık gibi konular üzerinde detaylı çalışmalar yapmışlar ve edindikleri yeni bilgiler doğrultusunda kendilerine yeni stratejiler belirlemişlerdir. Böylece bölgede meskûn olan Ermeniler, Gürcüler, Nasturiler ve Keldaniler gibi topluluklar üzerinde yoğunlaşarak bu toplulukları daha yakından tanımaya çalışmışlardır.⁴⁴ Lennep'in de gezi notlarında söz ettiği gibi, Amasya'nın tıpkı Tokat ve Merzifon gibi Anadolu'da Amerikan misyonerlerinin güzergâhları üzerinde bulunan önemli bir istasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyah devam eden satırlarda Amasya'da hayata geçirilmesi planlanan bu faaliyetler hakkındaki düşüncelerini de okuyucuyla paylaşır. O, bu projenin gerçekleşme olasılığının kendi deneyimlerine dayanarak zor olduğunu ve bu nedenle denenmesi planlanan bu projeye ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir. Aslında seyyahın 7 yılı aşkın bir süredir Amasya'ya sadece 60 mil uzakta yaşaması ve Bay Krug ile konu üzerinde sıkça istişarelerde bulunduğu düşünülürse böylesi bir projeyi hayata geçirebilmesi için kendisinin pek çok avantaja sahip olduğunu söyler. Ancak Seyyah bu projenin oldukça maliyetli bir iş olmasından ötürü birtakım çekincelerinin olduğunu altını çizer. Fakat mali mesele halledildiği takdirde oldukça pratik ve kişisel olarak büyük fedakârlıklar yapmaya hazır olan Bay Metz ve bölgeyi çok iyi bilen ve Amasya ve çevresinde oldukça önemli bir nüfuza sahip olan Bay Krug'un yardımları sayesinde bu projenin umut vaat edebileceğini de sözlerine ekler.⁴⁵

Lennep, bu projenin neden başarısız olduğuna dair de birtakım değerlendirmeler yapar. Ona göre, bunun ilk nedenlerinden biri kente gönderilenlerin yeterince dikkatli bir seleksiyondan geçirilmeden gönderilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu işten sorumlu olan kişi, yakinen bu insanları tanıma şansına

---

⁴⁴Aydın, a.g.m., s. 84. Örneğin, bu amaçla American Board, Eli Smith ve H. G. Otis Dwight'ı "Ermenistan" olarak adlandırdıkları bölgeye gönderdi. İzmir'de bulunan bu iki misyoner Balıkesir üzerinden İstanbul'a geçmiş Ermeni Patriği ile konuşmuştur. Daha sonra ise İzmit, Ankara, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Arpaçay, Tiflis, Şuşa, Datev,, Nahçıvan, Erivan, Eçmeyadzin, Tebriz ve Urmiye'de bulunmuşlardı. Seyahatleri esnasında bu iki misyoner özellikle Ermenilerin nüfus, sosyal, ekonomik, idari, eğitim ve kültür yapıları hakkında oldukça detaylı bilgi edinmiştir bkz. Aydın, a.g.m., s. 84.

⁴⁵ Lennep, a.g.e., s. 98.

sahip olmadığından ötürü güvendiği diğer insanların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmıştır. Seyyah diğer bir nedeni ise gelen göçmenlerin kendi ülkelerinde oldukça düzgün insanlar olarak yaşamalarına rağmen yabancı ülke topraklarına geldiklerinde ahlak ve din dışı birtakım hareketler sergiledikleri için geri gönderilmelerine bağlar. Seyyahın anlatımlarından Protestan mezhebini kentte yaymak amacıyla gönderilen insanların iyi bir seçimden geçirilmeden gönderildiği ve bu iş için uygun olmayan kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer önemli noktanın ise işin mali yönü olduğunun altını çizer. Seyyah projenin mali bakımdan büyük bir yük getirmesine rağmen büyük bir ciddiyetle yürütülmeye çalışıldığını söyler. Ancak iyi bir Hristiyan olmadıkları geldiklerinde anlaşılan kişilerin, kendileri ile kontrat yapıldığından geri gönderilmelerinin mümkün olmadığını söyledikten sonra Amasya'ya gelen bu insanların Tanrı'nın buyurduğu çizgide yaşayıp ve hareket etmemelerinden ötürü inançlı iyi bir Hristiyan olan Alman öğretmenin tüm çabalarına rağmen yerli insanlar arasında planlanan etkiyi yaratamadığını vurgular. Lennep bunun yerli halk tarafından yasal olan ancak Evanjelist mezhebinin tehlikeli sonuçlarının örnekleri olarak görüldüğünü söyler.⁴⁶ Görüldüğü gibi, Lennep'in American Board'a⁴⁷ bağlı ve bölgeyi oldukça iyi tanıyan biri olarak oldukça dikkatli gözlem ve analizler yaptığı dikkat çekmektedir.

Seyyah projeyi başarısızlığa götüren diğer önemli bir nedenin ise tıpkı Türkiye'deki yapılan bu tür çalışmalarda olduğu gibi gelenlerin alışık olmadıkları iklim koşulları olduğunu belirtir. Ona göre, bu insanlar kendilerine iklim koşulları konusunda verilen tavsiyeleri dinlememişlerdir. Bu durum ise bazı hastalıklar ve ölümlerle sonuçlanmıştır. Ancak bazıları zaman içinde yerli dili öğrenmiş ve toplumun belli konulardaki önyargılarına kendilerini adapte etmeyi başarmışlardır. Seyyah diğer önemli bir sebebin de batı ve doğu arasındaki sosyo-kültürel bakımdan farklı bakış

---

⁴⁶ Lennep, a.g.e., s. 98.

⁴⁷ ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) 1810 yılında Protestan Amerikan ahlakını, kültürünü ve yaşam tarzını yaymak amacıyla Boston'da kuruldu. ABCFM yönetim kurulu amaçlarını hem dinsel hem de sosyal duyguları içerdiğini belirtti bkz. Dilşen İnce Erdoğan, ""Merzifon'da Amerikan Misyonerler ve Ermeniler", *Akademik Tarih*, C.IV, s.11, 2005, s.18. Ayrıca 1820'li yıllardan itibaren American Board misyonerleri eğitim alanında Osmanlı vatandaşlarının karşısına son derece gelişmiş bir eğitim anlayışla çıkmaya başlamışlardır bkz. Hayati Aktaş, "İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesi", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya, 2007, s.423.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

açıları olduğunu belirtir. Şöyle ki; bir doğulunun gözünde bir batılı ahlaksızca nitelendirilebilecek pek çok şey yapabilir. Bunun en belirgin örneği ise cinsiyetler arasında yaşanan ilişkilerde gözlemlenebilir. Bu göçmenler beraberlerinde kendilerine özgü bazı gelenek ve alışkanlıklarını getirmişler ve geldikleri bu yeni topraklarda bunları sürdürebileceklerini hayal etmişlerdir. Ayrıca baskı ile yerli halkın sahip olduğu kimi gelenekleri benimsemek zorunda kalacaklarını düşünmemişlerdi. Elbette bu insanlar oldukça yüksek bir batı medeniyetinden, her bakımdan cahil kalmış bir doğu toplumuna gelmekteydiler. Bu yüzden her yönden kendilerini üstün görme gibi bir eğilim içindeydiler. Bu ise gelenlerin yerli halk tarafından sığ bir izlenimle değerlendirilmeleriyle sonuçlandı. Yerli halk, gelen bu göçmenleri ahlaki bakımdan oldukça zayıf olarak nitelendirdi ve bu insanlara karşı olumsuz ve nahoş bir izlenim oluştu.⁴⁸ Görüldüğü gibi, Lennep Osmanlı topraklarında sahip olduğu tecrübe ile ortaya çıkan sorunları oldukça sağlıklı bir analize tabi tutarak bilgi vermektedir. Bununla birlikte seyyah, Amasya'ya gelen batılıların kendilerini gelmiş oldukları doğu topraklarında her bakımdan daha medeni ve bilgili görmelerinden kaynaklanan üstenci ve sığ bakış açısının kentte yaşayan yerli halk üzerinde olumsuz etki yaratması neticesinde projenin başarısız olduğunun altını çizmesi önemlidir. Zira Lennep'in verdiği bu bilginin 19.yüzyılda giderek daha baskın hale gelen *ben ve diğerleri* ayırımından yola çıkarak dünyanın merkezine kendine koyan batının⁴⁹ yarattığı kendi doğu imgesini teyit ettiği söylenebilir.

Seyyah devam eden satırlarda kente nüfus yerleştirme ile eş zamanlı vaazların da yerli dillerde verildiğini söyler. Ancak yerli dillerde din öğretimi yapmanın yahut vaaz vermenin oldukça yavaş işlediğini ve yetersiz kaldığını belirtir.⁵⁰ Ona göre, Protestan mezhebini şehirde yayma ve kalıcı hale getirme konusunda yapılan faaliyetler, eğer kente dışardan nüfus getirme gibi bir girişim olmasaydı daha iyi ve kalıcı sonuçlar yaratabilirdi. Lennep bu görüşüne hem Bay Krug'un hem de Bay Metz'in katıldığını belirtir. Bununla birlikte seyyah bu projenin arzu ettikleri sonucu ve etkiyi yaratmamasının kendi açısından birtakım dersler çıkartmasına yol açtığını sözlerine ekler. Ona göre, pek çok kişi tarafından aptalca görülse de pek çok milleti

---

⁴⁸ Lennep, a.g.e., s. 99-100.

⁴⁹ Edward Said, *Oryantalizm, Batının Şark Anlayışları*, Berna Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.22.

⁵⁰ Lennep, a.g.e., s. 100.

dönüştürmeyi başarmış ve muhtemelen bu İmparatorluğu da dönüştürmeyi başaracak olan yalnızca İncil'i vaaz etmeye odaklanmak daha doğru bir yöntemdir. Bir yere Hristiyan nüfus getirme şeklinde mezhep yayma çalışmaları yapmak mantıklı gelebilir. Bu doğrultuda elde edilen deneyimler olumlu sonuçlar yaratmasa da, bu fikir hala bazıları açısından cazibesini korumaktadır.⁵¹ Seyyahın da belirttiği gibi, özellikle 19. yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinin altın çağı olarak görülür. Hristiyan inanç ve doktrinin tüm dünyada yayılması ve İncil'in vaaz edilmesi görevini üstlenen misyonerlerin kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü bir dönemde asıl amaçları ise ülkelerinin maddi menfaatlerini gözetmekti. Bu doğrultuda hareket eden misyonerler ellerinde İncil'le geldikleri ülkelerdeki insanlara insancıl yüzlerini göstererek asıl amaçlarını perdelemeye çalıştılar. Hâlbuki temel amaçları kendi devletlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini genişleterek jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olmaktı.⁵² Batılı kimi araştırmacılar da bu durumu teyit eden bilgiler vermektedir. Örneğin, Amerikalı Dr. Earle "Misyonerler ve din adamları dünyanın hiçbir ülkesinde, Türkiye'deki kadar emperyalizme hizmet etmemişlerdir " der.⁵³ Seyyahın anlatımlarından, bölgede Evanjelist doktrini yayma konusunda yapılan bu girişimin elde ettikleri deneyimlerden yola çıkarak tatmin edici olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, seyyah Amasya'da denenen bu projenin kendileri açısından iki önemli sonuç ortaya koyduğunu şu şekilde aktarır:

"Bu şekilde Protestanlığı yaymak için yapılan iş oldukça maliyetlidir. Koşulların en uygun olduğu yerlerde dahi elde edilebilecek sonuçlar tatmin edici değildir. Fakat bütün yabancı kuruluşların hatalar yaptığına dair bize bir itiraz yapıldı. Elbette biz bu güçlüğü bilincindeyiz ve yabancı vaizlerin sadece iyi bir başlangıç yapmak ve kısa bir süreliğine genel anlamda olabilecek denetleme ve yönlendirme yapmak için uygun olduklarına inanıyoruz. Fakat asıl başarı ve iş yerli vaizlere düşmektedir. Eğer yerli vaizler daha kapsamlı bir eğitimden geçirilirse, istenen başarı hem daha hızlı hem de daha etkili olacaktır."⁵⁴ Görüldüğü gibi, seyyah bölgede uzun zaman kalmış bir misyoner olarak bu projenin neden başarısız olduğuna dair oldukça detaylı bir tahlil

⁵¹ Lennep, a.g.e., s. 101.

⁵² Erdoğan, a.g.m., s.18.

⁵³ Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *TÜBAR-XIX*. 2006 (Bahar), s.337.

⁵⁴ Lennep, a.g.e., s. 101-102.

yapmaktadır. Bunun nedeninin ise bölgeye kendisi gibi gelen diğer yabancı misyonerlere yol gösterme ve rehberlik etmek olduğu söylenebilir.

5. Amasya'da İpekçilik

Doğal koşulların uygunluğunun yanı sıra Amasya'nın önemli ticaret yollarının güzergâhı konumunda olması, bu ekonomik faaliyete dair önemli bir birikime sahip olması ve buna bağlı olarak atölye tipi sanayi tesislerinin kurulması ipek böcekçiliğini olumlu yönde etkilemiştir.⁵⁵ 16. yüzyılda ipek dokumaları ile ünlenen şehir, İran ipeğinin yasaklanması ile ipek üretimine başlamış ve 19. yüzyılda Avrupalı tüccarların dikkatini çekmiştir. Bölgede görev yapan İngiliz konsolosların raporlarında Amasya'nın ekonomik yapısına dair bilgi verirken dikkatlerini öncelikli olarak çeken şeyin kentte yaygın olarak yapılan ipek üretimi olduğu görülmektedir.⁵⁶ Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin Samsun Konsolos Vekili Richard W. Stevens'in gözlem ve önerilerini içeren raporlarda Amasya'da yapılan ipek üreticiliği ve ipeğin ticari bakımdan taşıdığı öneme dair oldukça detaylı ve zengin bilgiler bulunmaktadır.⁵⁷ Kent bu dönemde, gerek ipek gerekse ipek böceği tohumu üreten ve ihraç eden önemli bir merkez haline gelmiştir.⁵⁸ Ayrıca Amasya ipeğinin kalitesi ve bolluğu ve üretimdeki artış da Avrupalıların dikkatini çekmiştir. Örneğin, 1840 yılında İsviçre tarafından kentte bir ticaret temsilciliği açılmıştır.⁵⁹ Bu doğrultuda, Lennep de, kentte bulunduğu esnada ekonomik olarak yabancıların ilgisini çeken ve kentin iktisadi hayatında önemli bir rol oynayan biri olan ipekçiliğe dair gezi notlarında yer vermiştir.

O, ilk olarak Bay Metz tarafından Bay Krug'un koza halindeki ipeğin satın alma işini gerçekleştirmek üzere Amasya'ya gönderildiğini söyler. Lennep, hidrolik basınç yöntemi ile hacmi azaltılan kozanın buradan Avrupa'ya gönderildiğini ve burada Bay Metz'in sahibi olduğu büyük bir fabrikada ise işlendiğini belirtir. Ona göre, zaman içinde gerek işçilik gerekse su gücü ve yakıt Avrupa'dan daha ucuz olduğundan

⁵⁵ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, Vol.6/4, Sonbahar 2011, s. 716.

⁵⁶ Kaya Tuncer Çağlayan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007)*, 1. Kitap, Amasya, 2007, s.314.

⁵⁷ Çağlayan, a.g.m., s.313-325.

⁵⁸ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, a.g.m., s. 715.

⁵⁹ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, a.g.m., s. 721.

işleme işinin Amasya'da yapılmasının daha karlı bir iş olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, ilk olarak Bay Metz bir un değirmeni kurmuş ve sonrasında koza halindeki ipeği eğirmek için bu değirmeni genişletmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte, kentte bulunan Avrupalı ipek tüccarlarının kentteki ipekçiliğin gelişmesine olumlu yönde birtakım katkıları olmuştur. Örneğin, bu batılı tüccarlar ipek kozası üreticilerine bir okka ipek böceği tohumu başına 40 para avans vermekteydi. Ayrıca şehirde eski ipek çıkırıkları ve mancınıkları da daha modern hale getirmeleri, buharlı koza ayırma havuzları kurmaları kentte ipekçilik için yaptıkları olumlu katkılar arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra batılı tüccarlar Amasya ve çevresinde ipekçiliğin daha modern ve iyi koşullarda yapılabilmesi için batıdan bazı eğitimler de getirtmişlerdir.⁶¹ Seyyahın verdiği bilgilerden, Amasya'daki mevcut koşulların ipekçiliği batılılar bakımından oldukça uygun ve karlı bir hale getirdiği görülmektedir. Bu nedenle, onun bu konuda verdiği bilgiler, kentteki önemli iş kollarından olan ipekçiliğe, özellikle 19. yüzyılda batılıların neden bu kadar ilgi gösterdiğini de anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Devam eden satırlarda, seyyah batılılar tarafından kente İtalya'dan bu işten anlayan ve tecrübeli olan iki yahut üç kişinin getirildiğini ve gelen bu kişilerin işi yerli Hıristiyan ve Türk kızlara öğrettiğini belirtir. Ancak Lennep çok kısa süre zarfında bu işin nasıl yapıldığını kavrayan yerli kızların, yüksek ücret alan bu kişilerin işlerini kaybetmelerine yol açtıklarını söyler.⁶² Seyyahın anlatımlarından, kentte ipekçilik yapan batılıların karlarını maksimize etmek amacıyla işçilik ücretlerinin oldukça düşük olduğu Amasya'da yerli halka dayanarak bu işi yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, Lennep kentte Evanjelist mezhebini yaymak amacıyla yapılan faaliyetlerin batılı müteşebbislerin üretim talebini karşılamaya dönük yahut ticari teşebbüse yönelik ilgilerinin azalmasına sebebiyet verdiğini ve ekonomik çıkarları ikinci plana ittiğini belirtir.⁶³ Bu ifadelerden yola çıkarak, seyyahın bir misyoner olması ve bölge gerçeklerini bilen tecrübeli biri olduğu düşünülürse, batılılar açısından ekonomik çıkarların göz ardı edilerek daha baştan başarısızlıkla sonuçlanması muhtemel olan misyonerlik faaliyetlerinin ön plana geçirilmesini doğru bulmadığı ve bunu sorguladığı görülmektedir.

Seyyah Osmanlı topraklarının değişik noktalarında ikamet etmiş ve Osmanlı

---

⁶⁰ Lennep, a.g.m. s. 95.

⁶¹ Ali Tuzcu, *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*, Kayseri 2007, s. 159-160.

⁶² Lennep, a.g.e., s. 95.

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

toplumunu çok yakından gözleme şansına sahip biri olduğundan, Avrupalıların kentte ekonomik anlamda yaptıkları girişimleri de mercek altına yatırdığı görülmektedir. İlk olarak, Lennep hiç şüphesiz batıların teknik, üretim ve zirai bakımdan sahip oldukları donanım ve beceri düşünüldüğünde yerli halktan daha avantajlı bir konumda olduğunu, fakat batılı girişimcilerin yerli insan ve ülkenin kaynakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamasını ise onlar için bir dezavantaj teşkil ettiğini belirtir. Aynı zamanda, bu topraklarda batılı biri oldukça varlıklı biri olarak düşünüldüğünden, yerli halk açısından kazıklamak için de uygun biridir.⁶⁴ Lennep, Osmanlı topraklarında ticaret yapan Avrupalılar için diğer bir sorunun da bir süre sonra işin yerli tüccarların eline geçmesi olduğunu ve bu durumdan Avrupalı tüccarların şikâyetçi olduklarını aktarır. Örneğin, Avrupa ile daha önce ticaret yapan yabancı tüccarların yerini Avrupa'daki önemli ticaret ve liman merkezlerinde tüm ticareti kısa bir süre sonra tekellerine alan yerli Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar almıştır. Çünkü bu tüccarlar aynı işi Avrupalı tüccarlardan hem daha ucuza yapmakta hem de Avrupalı tüccarlardan daha kurnaz hareket etmektedir. Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar 19. yüzyılda batılı güçlerin izledikleri siyasi faaliyetler neticesinde Himaye (Protégé)⁶⁵ sistemi sayesinde pek çok imtiyaz elde etmişlerdir. Osmanlı gayrimüslim reaya, yukarıda seyyahın da belirttiği gibi, bu durumu, yalnızca Müslüman tüccarların aleyhine olabilecek şekilde değil aynı zamanda kısa bir süre sonra Avrupalıların işlerini de kendi tekellerine almak yoluyla önemli servet kazanma ve zenginleşmek için bir araç olarak kullanmaktaydılar.⁶⁶

Amasya'nın ekonomik yaşamında önemli iş kollarından biri olan ipekçiliği dair 19. yüzyılda bölgeye gelen diğer seyyahlar da bilgi vermektedirler. Örneğin, 1838 yılında kentte bulunan yerbilimci Hamilton da gezi notlarında kentte yapılan ipekçilik hakkında bilgi verir. Ona göre, Amasya'nın önemli ticari üretimlerinden biri ipektir.

---

⁶³ Lennep, a.g.e., s. 95.

⁶⁴ Lennep, a.g.e., s. 102.

⁶⁵ Himaye sistemi bağlamında imparatorluk topraklarında bulunan yabancı devletlerin elçilikleri Osmanlı hükümetinden her bir elçi değişiminde yenilenecek pek çok berat elde etti. Aslında bu beratlar kendi hizmetkârları için verilen beratlardı. Ancak bu elçilikler bunu suiistimal ederek elde etmiş oldukları beratları zengin yerli Rum, Ermeni ve Yahudi reaya satmaya başladı. Böylece beratlılar adı altında ayrıcalıklı bir tüccar sınıfı oluştu bkz. Salahi R. Soneyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993, s. 197.

Kentte yıllık olarak 50.000 okkanın üzerinde ipek üretilmektedir. Üretilen ipeğin bir okkası ise 120 piaster (kuruş) değerindedir.⁶⁷ Yine Hamilton'dan çok kısa bir süre sonra 1840 yılında bölgede bulunan Ainsworth ise Ermenilerin büyük bir kısmının ipek üretiminde çalıştıkları bilgisini verir.⁶⁸

Bununla birlikte, seyyah Avrupalıların devlet tarafından fabrikalar kurmak üzere istihdam edildiklerini ancak devlet adına kısa bir süre iş yaptıktan sonra yerli tüccarların onlardan işi öğrenip kendi tekellerine aldıklarının altını çizer. Ayrıca Avrupalıların Osmanlı topraklarında zirai faaliyetler de yaptıklarını ancak gerek iklim koşullarından kaynaklanan sorunlar gerekse eldeki kıt imkânlar yüzünden başarılı olamadıkları söyler. Fakat gerek küçük arazilere sahip olan ve tüm işi kendileri yapan gerekse yüzlerce iş gücü gerektiren büyük çiftlik ve arazi sahibi olan yerli tüccarlar zirai faaliyetlerde onlardan daha başarılı olmaktadır. Böyle bir ortamda hiçbir Avrupalı müteşebbisin başarılı olma şansı yoktur.⁶⁹ Görüldüğü gibi, Lennep'in Osmanlı topraklarında ticari faaliyetler yapan Avrupalıların başarısız olma nedenleri üzerinde durduğu ve bu nedenleri irdeleyerek önemli bilgiler aktardığı dikkat çekmektedir. Ona göre, tüm bu olumsuzluklara rağmen Anadolu toprakları halen Avrupalı müteşebbisler için oldukça ucuzdur. En önemlisi de, tıpkı eski dönemlerde olduğu gibi nasıl bir Roma vatandaşı olmak her gidilen yerde bir koruma sağlıyorsa, Avrupalı olmak ta Osmanlı topraklarında bir batılıyı baskıdan, adaletsizlikten ve yanlışlardan koruyan bir kalkan vazifesi görmektedir. Ancak Avrupalılar Anadolu toprağını, iklimini ve insanını yeterince tanımadığı takdirde bu alanda yaşanan başarısızlık kaçınılmaz olacaktır.⁷⁰ Seyyahın anlatımlarından Osmanlı topraklarında ticari etkinlikler yapan Avrupalıların oldukça ayrıcalıklı birtakım imtiyazlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lennep, kimi imtiyaz ve ayrıcalıklara sahip olan Avrupalılar bu toprakları daha iyi tanıma yönünde çaba sarf ettikleri takdirde, ticari olarak daha başarılı olabileceklerinin de altını çizmektedir.

---

⁶⁶ Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, K.T.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 54.

⁶⁷ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol.I, London 1842, s.370.

⁶⁸ W. Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Vol. II, London 1842, s.28.

⁶⁹ Lennep, a.g.e., s. 103.

⁷⁰ Lennep, a.g.e., s. 103.

SONUÇ

Son yıllarda artan hızda tarih araştırmalarında birincil kaynak olarak yerini almaya başlayan seyahatnameler, seyahat edilen Şehir yahut b6lgelerin tarihi geçmişini aydınlatmada 6nemli bilgiler içermektedir. Ayrıca bu kaynaklar kimi birincil kaynakların eksik yahut hiç olmadığı durumlarda bilgi vererek 6nemli boşlukları doldurma gibi bir işleve de sahiptir. Elbette diğer kaynak t6rlerinde olduğu gibi gezi notlarında da yer alan bilgiler, kaleme alan kişinin gelmiş olduğu k6lt6r ve din ekseninde bazı 6nyargıları içerebilmektedir. Ancak iyi bir tenkit s6zgecinden geçirildiği takdirde d6nemlerine ilişkin hemen her konuda ilginç bilgiler veren bu gezi notlarının Osmanlı b6lge ve Şehir tarihinin aydınlatılması açısından başvurulması gereken kaynak t6rlerinden biri olduğu s6ylenebilir.

Osmanlı Devleti b6y6k bir g6 olarak ortaya çıktığı ilk d6nemlerden itibaren batılıların ilgi g6sterdiği bir devlet olmuştur. Bu çerçevede, y6zyıllar içinde pek çok seyyah bu devleti ve onun içinde bulunduğu ve yayıldığı coğrafyayı yakından tanımak ve g6zlemlemek amacıyla seyahatler yapmışlar ve bu seyahatler esnasında kendilerine ilginç gelen noktaları kayıt altına almışlardır. 19. y6zyılda Osmanlı Devletinin siyasi, idari, sosyal, k6lt6rel ve ekonomik olarak derin bir değişim ve d6n6ř6mden geçtiği bir d6nem olmuştur. Bu nedenle, farklı amaçlar doğrultusunda Osmanlı topraklarına gelen seyyah sayısında da 6nemli bir artış olduğu g6r6lmektedir. 6rneğin, Ermeniler 6zerinde yaptığı misyonerlik faaliyetleri ile bilinen Lennep, bu doğrultuda Anadolu'nun farklı noktalarına geziler yapmıştır. Hatta Tokat'ta uzun s6re ikamet ederek orada yaşayan Osmanlı tebaası olan Ermenilerin eğitimi ile yakından ilgilenmiştir.

Lennep, bu seyahatleri esnasında Amasya'da da bulunmuş ve kente dair kendisine ilginç gelen noktaları kayıt altına almıştır. Onun 6zellikle Amasya'nın fiziki yapısına dair aktardığı bilgilerin kentin tarihini aydınlatma bakımından kimi katkılar sağladığı s6ylenebilir. Ayrıca seyyah Amasya'da ekonomik olarak 6nemli iş kollarından biri olan ve batılıların yakın ilgi g6sterdiği ipekçiliğe dair de oldukça 6nemli ve detaylı bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca Lennep'in bir misyoner olduğu d6ř6n6ld6đ6nde, kentte yaşayan n6fuzlu batılılar tarafından batıdan Hristiyan n6fus getirilerek Şehirde Protestan mezhebini kurmak ve yaygınlaştırmak amaçlı yapılan faaliyetlere dair de oldukça detaylı ve 6zg6n bilgiler vermesi, o d6nemde batılı g6ler tarafından Osmanlı topraklarında y6r6t6len misyonerlik faaliyetlerine ışık tutması

açısından da önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin görevleri gereği Müslüman Türklere karşı sahip oldukları bazı önyargı ve dini taassup dikkate alındığında, Lennep'in bu konuda daha nesnel davrandığı söylenebilir. Bunda elbette kendisinin Osmanlı topraklarında doğmuş olması, iyi derecede Türkçe bilmesi ve eğitim düzeyinin oldukça yüksek olması gibi bazı faktörlerin rol oynadığı söylenebilir. Dolayısıyla Lennep'in sahip olduğu bu özellikler, gezi notlarında Amasya kentine dair verdiği bilgileri bizim için daha değerli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin (1986), *Amasya Tarihi, Sadeleştirilenler*: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi, (1981), "Amasya", İstanbul, C. I, ss. 407 - 509.
- Ainsworth, W. F., (1842) "Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia", Chaldea and Armenia, Vol. II, London.
- Aktaş, H., (2007) "İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesi", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya.
- Atlan, S., (1970), *Roma Tarihinin Ana Hatları*, I. Kısım, İstanbul.
- Aydın, M., (2006) "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Eylül 2006, ss.80-122.
- Çağlayan, K. T., (2007) "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya, , ss.313-325.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. I- II, İstanbul 1966.
- Gabriel, A., Yinanç M. H., (1993), "Amasya", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. I, İstanbul, s. 392 - 396.
- İbn Batuta Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancı, *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Hamilton, W. J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I, London 1842
- İnalçık, H., (1991), "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII,

Henry John Van Lennep'e Göre Amasya

- İstanbul.
- _____, (1991), "Murad II", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VIII, İstanbul.
- Kılıç, R., (2006), "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", TÜBAR-XIX., ss.328-342.
- Kıvrım, İ., Elmacı. S., (2011), "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", Turkish Studies, Vol.6/4, ss. 716-728.
- Lennep, V. H. J., (1870), Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, V. I, London.
- Sonyel, S. R., (1993), Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire, Ankara.
- Edward S., (2004), Oryantalizm, Batının Şark Anlayışları, Berna Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Strabon, Coğrafya (Geographika), Çeviren: Adnan Pekman, Kitap XII, Bölüm I-II-III, İstanbul 1969.
- Şahin, İ., Emecen F., (1991), "Amasya", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- Şimşirgil, A., (1996), "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XI.
- Tozer, H. F. (1881), Turkish Armenia and Eastern Asia Minor, London.
- Turan, O., (1980), Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul.
- Tuzcu, A., (2007), İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya, Kayseri.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1991), "Eretna", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- _____, (1972), Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara.
- Yıldız, M., (2007), "Fransız Gezgin Charles Texier'in Küçük Asya'sında Amasya", I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, I. Kitap, Amasya 13-15 Haziran 2007, ss. 157-166.
- Yinanç, M. H. (1991), "Danişmendliler", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul.
- <http://www.tmo.gov.tr/upload/images/subeharita/kultur/samsunamasya.pdf./soz.asp?turku=13939>, 3.9.2015

**ORTAOKUL (5-8) TÜRKÇE DERSİ DİNLEME EĞİTİMİ
ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ: DURUM ÇALIŞMASI***

Oğuzhan SEVİM** Emrah KAYA***

Öz

Bu çalışmada ortaokul (5-8) Türkçe dersindeki dinleme etkinliklerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Durum çalışması modeline göre düzenlenen bu çalışmaya Erzurum ilinden 19 Türkçe öğretmeni katılmıştır. Çalışma grubuna araştırmacı tarafından geliştirilen öğretmen görüşme formundaki sorular yöneltilmiştir. Öğretmenlerin sorulara verdikleri cevaplar, ses kayıt cihazı ile kaydedilerek içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda öğretmenlerin dinleme becerisinin öneminin farkında olduğu ve öğretmenlere göre Türkçe dersinde dinleme etkinliklerinin yapılmasını engelleyen faktörlerin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, Türkçe dersi, dinleme etkinlikleri, öğretmen görüşleri, durum çalışması.

**EVALUATION OF SECONDARY SCHOOL (5-8) TURKISH LESSON
LISTENING EDUCATION ACTIVITIES ACCORDING TO TEACHER
OPINIONS: ASPECT STUDY**

Abstract

Evaluation of secondary school (5-8th grades) listening education activities of Turkish lesson in terms of teachers' views has been aimed in this study. 19 Turkish class teachers have been participated in this study that has been carried out according to case study model. Questions developed by researchers and taken from the teacher interview form have been addressed to the workgroup. Teachers' answers to the questions have been recorded by a voice recorder and have been analyzed using content analysis and descriptive analysis methods. In the wake of the study it has been concluded that the teachers have been aware of the importance of listening skill and according to the teachers, there have been factors that prevent listening activities in the Turkish lesson.

Key Words Secondary school, Turkish lesson, listening activities, teacher opinions, aspect study.

* Bu çalışma Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM'in danışmanlığında Emrah KAYA tarafından yapılan Yüksek Lisans Tezinden geliştirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi:05.04.2016. Yayın Kabul Tarihi:20.05.2016.

** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, o.sevim@atauni.edu.tr

*** Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi ABD Tezli Yüksek Lisans Programı Mezunlu, emrahkaya@atauni.edu.tr

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

GİRİŞ

Dinleme, konuşan ya da sesli okuyan bir kişinin vermek istediği sözlü mesajları doğru olarak anlayabilme etkinliğidir (Özbay, 2005, s. 11). İnsanlar topluluk olarak yaşamaya başladıkları günden beri birbirleriyle iletişim kurmak için birçok yol denemişlerdir. Dile dayalı sözlü iletişimi kullanmak insanlar için en kolay yol olmuştur.

Bireyin çevresinden aldığı ses ya da mesajların beyin tarafından algılanması süreci olan dinleme, kazanılan ilk ve sağlıklı insanlarda ölmeden önce kaybettiği son dil becerisidir. Bu nedenle birey için büyük öneme sahip bir beceri olan dinleme becerisi üzerine günümüzde artarak devam eden çalışmalar yürütülmektedir.

Topçuoğlu ve Özer (2014) tarafından yapılan araştırmada, ülkemizde dört temel dil becerisinden olan dinleme becerisi alanında yapılan çalışmalar belirlenip tasnif edilmiştir. Bu çalışmada dinleme ile ilgili kitaplar, makaleler, bildiriler, yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda dinleme becerisi ile ilgili; 17 kitap, 7 bildiri, 59 makale, 73 yüksek lisans tezi ve 14 doktora tezi tespit edilmiştir. Dinleme becerisi ile ilgili son 20 yıl içinde kitap, makale, bildiri, yüksek lisans tezi, doktora tezi gibi alanlarda toplam 160 çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar günümüzde de artarak devam etmektedir.

Dinleme etkinliği bilişsel, duyuşsal, devinişsel boyutlu bir gelişim sürecidir. Düşünen, yeni fikirler üreten, araştıran, bilgiye kolay ulaşan, öğrendiklerini kullanan bireylerin yetişmesinde dinleme eğitimi önemlidir.

Dinleme becerisinin hem aile, hem iş, hem toplum, hem de eğitim hayatında pek çok işlevi vardır. Aile ve toplumda sağlıklı ilişkilerin kurulması için insanların dinleme becerisini etkin bir şekilde kullanmaları gerekir. İkili ilişkilerde ve iş hayatında başarının sürekliliği dinleme becerisinin etkin kullanımıyla mümkündür.

Dinleme becerisi; eğitim, sosyal ve sağlık gibi birçok hayati meseleyi etkilemektedir. Ancak bu çalışma kapsamında yapılan ön analizlerde, ortaokullarda öğrencilerin dinleme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak etkinliklerin önemsenmediği ve bunlara yeterli zamanın ayrılmadığı gözlemlenmiştir. "Hâlbuki günlük hayatta iletişim konusunda karşılaşılan problemlerin başında doğru ve iyi dinleme alışkanlığının kazanılmamış olması gelmektedir. Bu sebeple, yetişmekte olan çocuk ve gençlerimize iyi dinleme becerisini okullarımızda kazandırmak zorundayız" (Özbay, 2001, s. 9). Dolayısıyla öğretim sürecinin yönlendiricisi konumunda olan öğretmenlerin bu kadar önemli bir beceri hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi önemlidir.

Bu araştırmada Türkçe derslerinde yapılan dinleme etkinliklerinin ne düzeyde amacına ulaştığı oğretmen görüşleri açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaç kapsamında ‘‘Ortaokullardaki dinleme eğitimi etkinlikleri konusunda oğretmen algıları nelerdir?’’ sorusuna cevap aranmıştır.

1. Yöntem

Araştırma Modeli

Bu alışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması (rnek olay) yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Durum alışması, sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir (Merriam, 2013, s. 40). Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Bir duruma ilişkin etmenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım & şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın alışma grubunu Erzurum ilindeki 19 Türkçe oğretmeni oluşturmuştur. Yapılan görüşmelerde örnekleme yöntemi olarak olasılık temelli bir örnekleme yöntemi olan seçkisiz örneklem kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada nitel araştırmalarda en çok kullanılan yöntem olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada veri toplamak amacıyla öncelikle oğretmenlerin görüşlerini almak üzere oğretmen görüşme formu hazırlanmıştır. Bu form hazırlanırken uzman görüşlerine başvurulmuş, uzmanların nerileri doğrultusunda formda değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra üç oğretmenle pilot uygulama yapılarak soruların anlaşılabilirlik düzeyi ölçülmüş ve alınan dönütler doğrultusunda görüşme formuna son Şekli verilmiştir.

2. Verilerin Analizi

Toplanan veriler nitel araştırma desenlerinden betimsel analiz ve içerik analizi tekniklerine göre analiz edilmiştir. Betimsel analiz yönteminde veriler grşlenden elde edildiği Şekilde değiştirilmeden alıntılar Şeklinde okuyucuya aktarılır. Farklı kişilerin aynı soru hakkındaki farklı düşüncelerinin grşlenlerden elde edildiği tarzda aktarılması esastır (Demir, 2009, s. 313). Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur. Toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Görüşmelerde sorulara verilen cevaplar dijital ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Kayıt işlemi başlamadan önce görüşme yapılan kişiye vereceği cevapların kaydedileceği söylenmiş ve gerekli izin alınarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Her soruya verilen cevaplardan hareketle belirlenen kategoriler tablolara yerleştirilmiş ve bu kategorilerin oluşmasında etkili olan faktörler aynı satırda yazılmıştır. Örneğin; bir soruda iki kategori çıkarılmış Her kategorinin yanına kategoriyle ilgili olan öğretmenin numarası eklenmiştir. Belirlenen kategorilerin çıkarıldığı cümlelerden örnek olarak ifadeler seçilmiş ve tabloda gösterilmiştir.

3. Bulgular

Öğretmen Görüşleri

Bu bölümde öğretmenlerin öğretmen görüşme formunda yer alan sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiştir. Her soruya verilen cevaplardan hareketle öğretmenlerin düşüncelerinde etkili olan faktörler tablolara yerleştirilmiştir. Örneğin; birinci soruda öğretmen görüşleri öncelikle yeterli, yetersiz ve kısmen yeterli olmak üzere üç kategori çıkarılmış, öğretmenlerin bu düşünceyi nasıl ifade ettikleri yanlarında kod isimleri belirtilerek yazılmıştır. Daha sonra öğretmenlerin düşüncelerinde etkili olan dokuz faktör çıkarılarak bu faktörler veri analizi amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 4.1. Öğretmenlerin Birinci Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Eden Faktör	Kastedilen	İfade Edilen
	Yeterli	<ul style="list-style-type: none"> • Etkinlikler kazanımlara ulaşmak için yeterlidir. (Ö₁₁) • Ben dinleme etkinliklerinin amacına ulaştığını ve yapılması gerektiğini düşünüyorum. (Ö₁₂)
Sınıf ortamı Konu Öğretmen Metin Dinleme	Kısmen yeterli (Amaçlara ulaşmaya engel olan faktörler	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Güncel konuları içerdiği zaman daha etkili oluyor. (Ö₂) ▪ Dışarıdan gelen sesler, okulun yakınındaki garajdan gelen sesler, beden eğitimi dersine çıkan öğrencilerin sesleri, dinliyor gibi

alışkanlığı	var)	görünüp dinlemeyen öğrenciler. Dinleme etkinliklerinin amacına ulaşmasına engel oluyor. (Ö ₅)
Öğrenci seviyesi		
Teknoloji		
Materyal		
İlgi		
Beslenme		
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Öğretmene çok iş düşüyor burada, güzel bir ses tonunda etkileyici bir şekilde olursa öğrenciler metinleri bir seferde anlıyor ve amaçlara ulaşmak daha kolay oluyor. (Ö₁₂) • Olaya dayalı metinler bir okuyuşta anlaşılıyor; ancak düşünceye dayalı metinler ilk okumada anlaşılmadığı için etkinliklerde amaca ulaşamıyor. (Ö₁₇, Ö₁₈) • Sınıftaki öğrencilerin seviyesi yüksekse dinleme alışkanlığını elde etmişse çocuk, amaçlara ulaşabiliyorsun. Öğrencileriniz dinleme alışkanlığını kazanmamışsa amaçlara ulaşmanız mümkün değil. (Ö₁₉) • Sınıflarımızda teknolojik imkânları kullanamıyoruz. Sınıf mevcudumuz 20'yi geçmiyor; ancak görsel olmayınca etkinlikler amacına ulaşmıyor. Dinleme etkinliklerinin görsel ve işitsel materyallerle yapılması daha etkili oluyor. (Ö₃) • Dinleme metinlerini uygulamak için sınıflar donanımlı değil, hoparlör ve bilgisayar yok bunların eksikliğini çekiyoruz. (Ö₆) • Bazı metinler öğrencilerin ilgisine yönelik, öğrenci bunları dinliyor. Dolayısıyla etkinliklerde amaca ulaşabiliyoruz. (Ö₇)
Dinleme alışkanlığı		<ul style="list-style-type: none"> • Öğrencilerimiz dinlemeyi bilmiyor. Dinliyor gibi görünüyor; ama kaldırıp sorduğumuz zaman metinden tamamen bihaber olduğunu görüyoruz. (Ö₇)
Dikkat	Yetersiz	<ul style="list-style-type: none"> • Öğrencilerimiz dikkat toplamada zorlanıyor. (Ö₉)
Metin		<ul style="list-style-type: none"> • Metinler yeterli değil, kaliteli değil. Gereğinden uzun, gelişi güzel hazırlanmış metinler. Metinler uzun olduğu zaman çocuk başı ile sonunu
Sınıf Mevcudu		

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

---

	anlamıyor. Akış olarak belli bir düzeni olmayan metinler. (Ö ₁₀)
	<ul style="list-style-type: none"> • Dinleme etkinliklerini kazanımlara ulaşmak için yeterli bulmuyorum. Dinleme metinleri soyut kavramlar içeriyor. Öğrenci bir okuyuşta metni anlamıyor. (Ö₁₃ ve Ö₁₄) • Metinler kalitesiz tam diyorsun ki öğrencide şiir okuma zevki uyandırayım. Şiir bir noktadan sonra gitmiyor. Şiirlerde ölçü ve kafiye olmalıdır. Ayrıca metinlerin güncellenmesi gerekmektedir. Eski metni yıllardır kitaplarda duruyor. Çoğu etkinlik hep tekrar ediyor. Bu etkinlikleri tekrar yapmıyoruz. Sekizinci sınıftaki etkinlikleri çok basit buluyorum daha ciddi olmalıdır. (Ö₅)

Tablo 4.1’de öğretmenlerin dinleme etkinliklerinin amacına ulaşip ulaşmadığı, eğer amaçlara ulaşamıyorsa buna engel olan unsurların neler olduğu konusundaki görüşleri ifade edilmiş ve bu görüşlerinde etkili olan faktörler kategorize edilmiştir. Tablo 4.1. incelendiğinde öğretmenlerin dinleme etkinliklerini yeterli, yetersiz ve kısmen yeterli buldukları görülmektedir.

Tablo 4.2. Öğretmenlerin İkinci Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

---

Etki Eden Faktör	Kastedilen	İfade Edilen
Ders saati	Yeterli	<ul style="list-style-type: none"> • Yeterli zamanımız oluyor (Ö₂) • Eğer öğretmen önceden dinleme metnini gözden geçirirse yeterli olup olmaması o kadar da önemli değildir. Öğretmen onu yeterli hale getirir. (Ö₁₉)
Dil bilgisi		<ul style="list-style-type: none"> • TEOG sınavları sebebiyle dil bilgisi konularına ağırlık verdiğimiz için dinleme etkinliklerine yeterli zaman ayıramıyoruz. (Ö₁)
TEOG	Yeterli	
Ders saati	Değil	<ul style="list-style-type: none"> • Zaman kısıtlı etkinlikleri zar zor yetiştiriyoruz. Ders saati az. Yazma ödevi veriysem çocuk bir ders saatinde ancak yazıyor zaten. (Ö₈)

Tablo 4.2’de öğretmenlerin dinleme etkinliklerini gerektiği gibi uygulamak için yeterli zamanlarının olup olmadığı konusundaki görüşleri ifade edilmiş ve bu görüşlerinde etkili olan faktörler kategorize edilmiştir. Tablo 4.2. incelendiğinde

öğretmenlerin dinleme etkinliklerini uygulamak için bazılarının zamanı yeterli bazılarının da yetersiz buldukları görülmüştür.

Tablo 4.3. Öğretmenlerin Üçüncü Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Eden Faktör	Kastedilen	İfade Edilen
	Katkı sağlar	<ul style="list-style-type: none"> Dinleme etkinlikleri kesinlikle öğrencilerin dinleme becerilerine ve günlük hayatlarına katkı sağlamaktadır. (Ö₁) Dinlemeyi eğer sınıfta tam olarak sağlayabiliyorsanız. Dersi dinleme arkadaşını dinlemeye de bayağı bir etkisi oluyor. (Ö₃)

Tablo 4. 3'te öğretmenlerin dinleme etkinliklerinin öğrencilerin dinleme becerilerine ve günlük hayatlarına katkısı olup olmadığı hakkındaki düşünceleri ifade edilmiştir. Bu konuda olumsuz düşünceye sahip bir öğretmene rastlanmamıştır.

Bu ifadelere bakıldığında tüm öğretmenlerin dinleme etkinliklerini düşünce olarak benimsedikleri, dersleri açısından uygun buldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4.4. Öğretmenlerin Dördüncü Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
Bilgisayar ve ses sistemi var.		Yeterli	<ul style="list-style-type: none"> Dinleme metinlerini sınıfta uygulamak için sınıflarımızın teknolojik alt yapısı yeterlidir. (Ö₁₅, Ö₁₆)
Bilgisayar, CD, Hoparlör eksikliği.		Yetersiz	<ul style="list-style-type: none"> Görsel ve dinlemeye yönelik etkinliklerde insanın fitratı gereği katılım daha fazla oluyor. Bu televizyon izlemek gibi bir şeydir. Ancak ben izletemiyorum; çünkü CD yok. (Ö₂) Sınıflarımızda teknolojik imkânları kullanamıyoruz. Görsel olmayınca etkinlikler amacına ulaşmıyor. Dinleme etkinliklerinin görsel ve işitsel materyallerle yapılması daha etkili oluyor. (Ö₃) Dinleme metinlerini uygulamak için sınıflar donanımlı değil, hoparlör ve bilgisayar yok bunların eksikliğini çekiyoruz. (Ö₆) CD'ler çok etkili oluyor. Çünkü uzman biri

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

		okumuş oluyor. Ben okurken öğrenci ne şekilde dinliyor. Onu değerlendiremiyorum. Öğrencileri takip edebilmem için metni bilgisayardan dinletmem lazım. (Ö ₈)
		<ul style="list-style-type: none"> Dinleme etkinliklerinde CD olmadığı için hiçbir şeye yaramıyor. (Ö₁₇, Ö₁₈)
Oyun	Eğitimde teknoloji kullanımını uygun bulmuyorum	<ul style="list-style-type: none"> Okullarımızda teknolojik imkân sunulmuyor. Ayrıca öğrenciler teknolojik materyalleri oyuncak gibi kullanıyor. (Ö₁) Metinleri ben okuyorum. Vakit harcadığı için CD kullanmıyorum. (Ö₇) Metinleri ben okuyorum. CD'yi bir kez denedim. Okuyucunun ses tonu çirkindi. Ben okudum. Öğrencilerin daha çok ilgisini çekti. Belki de beni sevdikleri içindir. (Ö₁₂) Teknolojik alt yapımız hemen hemen hiç yok. Akıllı tahtalara ve tabletlere çocuğun motive olduğuna inanmıyorum. (Ö₁₉)

Tablo 4.4'te öğretmenlerin dinleme etkinliklerini uygulamak için sınıfların teknolojik alt yapısını uygun bulup bulmadıkları ve ders kitabı dışında materyal kullanıp kullanmadıkları betimlenmiştir.

Tablo 4.5. Öğretmenlerin Beşinci Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
Konu		Yeterli	<ul style="list-style-type: none"> Konu güzel olduğunda sınıf ortamı da uygun olduğunda çok fazla sıkıntı çekmiyoruz. (Ö₁) Görsel ve dinlemeye yönelik etkinliklerde insanın fitratı gereği katılım daha fazla oluyor. (Ö₂) Düzenli, kendine hedef koymuş öğrenciler her derste olduğu gibi bizim dersimize de katılıyor. (Ö₅) Yeter ki öğrenci metni kavrasın metni kavarsa etkinliklere katılıyor. Bazı metinleri uzun buluyorum. (Ö₆)
Öğrenci Kavrama düzeyi		Kısmen yeterli	

Öğrenci seviyesi		<ul style="list-style-type: none"> Katılımı sınıf seviyesi belirliyor. Sınıfın seviyesi yüksekse katılım fazla oluyor. (Ö₁₃, Ö₁₄) Dinleme etkinliklerine katılım yeterli değil, metni anlamadıkları için katılmıyorlar. Ancak paragraf paragraf okunduğu zaman anlayabiliyorlar. Uzun metinde öğrenci toparlayamıyor. (Ö₄) Öğrencilerimiz dinlemeyi bilmiyor. Dinliyor gibi görünüyor; ama kaldırıp sordüğümüz zaman metinden tamamen bihaber olduğunu görüyoruz. (Ö₇) Öğrencilerimiz dikkat toplamada zorlanıyor. (Ö₉) Öğrenciler dinlemede daha pasif oluyorlar. (Ö₁₅, Ö₁₆)
Dinleme alışkanlığı	Yetersiz	
Metin		

Tablo 4.5'te öğrencilerin dinleme etkinliklerine katılım düzeyleri öğretmen görüşlerine göre betimlenmiştir.

Tablo 4.6. Öğretmenlerin Altıncı Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
Zaman kaybı	Türkçe öğretim programındaki dinleme becerisini değerlendirme formunu kullanmıyorum. Öğrencileri gözleyerek değerlendiriyorum		<ul style="list-style-type: none"> İlk zamanlarda dinleme gelişimini ölçme formlarını doldurduk; ama çok artısını görmedik. (Ö₁) Öğrencilerin dinlediği metinle ilgili soru hazırlamasını isterim. Kitabımızdaki değerlendirme formlarını her sınıfta uygulamak uygun olmuyor. (Ö₅) Dinleme becerisini ölçme formlarını kullanmıyorum. Bu formları zaman kaybı olarak görüyorum. Genel izlenimlerime göre öğrencileri değerlendiriyorum. (Ö₁₁) Etkinliklere göre değerlendiriyorum. Ölçekleri doldurmuyorum. Daha çok sınıf ortamında uyguluyorum. (Ö₁₂) Metinden sonra çalışma kitaplarındaki etkinlikleri yapıyoruz. (Ö₁₇, Ö₁₈)

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

		<ul style="list-style-type: none"> İlk dönemlerde uygulamayı kavradıktan sonra kitabımızdaki formları uyguladım. Ancak bu formlar bazen ağır olabiliyor. (Ö₁₉)
Türkçe öğretim programındaki dinleme becerisini değerlendirme formunu kullanıyorum.		<ul style="list-style-type: none"> Dinleme becerisini değerlendirmek için kitaplarımızdaki formu kullanıyoruz. (Ö₂) Etkinlikler yapıyoruz. Kitabımızdaki dinleme becerisini değerlendirme formunu dolduruyorum. (Ö₇)
Türkçe öğretim programındaki dinleme becerisini değerlendirme formunu kendimce düzenledim.		<ul style="list-style-type: none"> Öğretmen kılavuz kitabındaki dinleme becerisini değerlendirme formunu kendimce düzenleyerek öğrencilerime uyguluyorum. (Ö₄)

Tablo 4.6'da öğretmenlerin dinleme etkinliklerini uyguladıktan sonra kullandıkları bir ölçme değerlendirme sistemi olup olmadığı sorusuna verdikleri cevaplar gösterilmiştir.

Öğretmenlerin çoğunun Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan dinleme becerisini değerlendirme formunu kullanmadıkları, bu formları zaman kaybı olarak gördükleri anlaşılmıştır. Dinleme becerisi değerlendirme formu kullanmayan öğretmenler öğrencilerini etkinliklere verdikleri cevaplara göre değerlendirmektedirler.

Tablo 4.7. Öğretmenlerin Yedinci Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
Öğrenci seviyesi			<ul style="list-style-type: none"> Benim öğrencimin kapasitesi dinleme metinlerini bir defada kavrayabilecek kapasitede değil. (Ö₂)
Dikkat eksikliği	Uygun; öğrenci yetersiz.	ancak seviyesi	<ul style="list-style-type: none"> Dinleme etkinliklerini sınıf düzeyine uygun buluyorum. Öğrencilerde dikkat eksikliği var. Etkinliklere ve metinlere yoğunlaşamıyorlar. (Ö₄)
Metin uzunluğu			<ul style="list-style-type: none"> Metinler uzun olduğu zaman çocuk başı ile

		sonunu anlamıyor. (Ö ₁₀)
		<ul style="list-style-type: none"> • Metinler genel olarak sınıf düzeyine uygun; ama bazı dinleme metinleri gereğinden fazla uzun. (Ö₁₁) • Metindeki yabancı kelimelerin çokluğu metnin anlaşılmasını zorlaştırıyor. (Ö₃) • Olaya dayalı metinler bir okuyuşta anlaşılıyor; ancak düşünceye dayalı metinler ilk okumada anlaşılmıyor. (Ö₁₇, Ö₁₈)
Aynı etkinliklerin tekrar edilmesi	Seviye altı	<ul style="list-style-type: none"> • Çoğu etkinlik hep tekrar ediyor. Bu etkinlikleri tekrar yapmıyoruz. Sekizinci sınıftaki etkinlikler daha ciddi olmalıdır. (Ö₅)
	Uygun	<ul style="list-style-type: none"> • Etkinlikleri sınıf seviyesine uygun buluyorum. Ama uygulanabilirlik açısından zaman sıkıntısı var. (Ö₈) • Etkinlikleri sınıf düzeyine uygun buluyorum. (Ö₁₂)

Tablo 4.7’de dinleme etkinliklerinin sınıf düzeyine uygunluğu hakkında öğretmen görüşlerine yer verilmiştir. Bazı öğretmenler etkinliklerin sınıf seviyesine uygun olarak hazırlandığı halde öğrencilerin seviyesinin (hazırbulunuşluk düzeylerinin) düşük olması ve dikkatlerini metne yoğunlaştıramamaları sebebiyle etkinliklerde zorlandıklarını düşünmekte, bir öğretmen aynı etkinliklerin tekrarlanması sebebiyle etkinlikleri basit bulmakta, bazıları da etkinlikleri sınıf seviyesine uygun bulmaktadır.

Tablo 4.8. Öğretmenlerin Sekizinci Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
		Görüşlerimiz alınmıyor.	<ul style="list-style-type: none"> • Ders kitapları hazırlanırken kimse bizden görüş sormadı. Öğrencilere faydalı olabileceğini düşündüğümüz etkinlikleri yapıyoruz. Gereksiz gördüklerimizi atıyoruz. (Ö₁) • Ders kitapları hazırlanırken görüşlerimiz

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

	<p>alınmıyor. Ders kitabında bir hatayla karşılaştım ve bunu müfettişe bildirdim. O da Talim ve Terbiye Kuruluna dilekçe yazmam gerektiğini söyledi. (Ö₂)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Şu ana kadar benim görüşüm alınmadı. Belli başlı birkaç okuldan görüş alındığını duymuştum. (Ö₅) • Görüşümüz alınmadı. (Ö₁₉)
Görüşümüz alındı.	<ul style="list-style-type: none"> • Talim ve Terbiye Kitap İnceleme Kurulu toplantısına gittim. Görüşlerimizi bildirdik; ama bize yine o hatalı kitapları gönderdiler. Bu inceleme senede iki defa Ankara'da yapılıyor. Yayınevi kitabı veriyor bize hata varsa raporlaştırıyoruz. Kitap basıma gitmiyor. (Ö₃) • Kitap inceleme komisyonunda yer aldım. (Ö₈)Geçen yıl kitaplar hakkında görüş bildirmemiz istendi. Biz de gönderdik. (Ö₁₇, Ö₁₈)

Tablo 4.8'de ders kitaplarındaki dinleme etkinlikleri hazırlanırken gerek MEB gerek yayınevleri tarafından öğretmenlerin görüşlerinin alınıp alınmadığına ilişkin öğretmen görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 4.8. incelendiğinde dinleme etkinlikleri hazırlanırken öğretmen görüşlerine yeterince başvurulmadığı görülmektedir. Bu soruya cevap veren öğretmenlerden sadece dördünden olumlu (Ö₃, Ö₈, Ö₁₇, Ö₁₈) cevap alınmıştır.

Kendilerinden ders kitapları hakkında görüş alınan öğretmenlerin Erzurum il merkezindeki sosyo-ekonomik seviyesi yüksek, gözde devlet okullarında görev yapmaları dikkat çekmiştir.

Öğretmenlerin konu hakkındaki düşünceleri genel olarak görüşlerinin alınmadığı, alınsa bile görüşleri doğrultusunda iyileştirme yapılmadığı yönündedir:

Araştırma kapsamında görüşme yapılan öğretmenler kendilerine bu sorular sorulmasa düşüncelerini ifade edemeyeceklerini, eğer görüşleri dikkate alınırsa bu tür araştırmaların öğretim programlarının geliştirilmesinde faydalı olacağını belirtmişlerdir. Bu durum öğretmenlerin öğretim programlarının geliştirilmesi ve daha

sağlıklı bir eğitim-öğretim ortamının oluşturulabilmesi için kendilerine düşeni yapabilecekleri konusunda bizi umutlandırmıştır.

Tablo 4.9. Öğretmenlerin Dokuzuncu Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Faktör	Eden	Kastedilen	İfade Edilen
Öğretmen kılavuz kitabı	Uyguluyorum.		<p>Metni ben okurken öğrencilerin çalışma kitapları açık oluyor. Önemli (etkinliklerle ilgili) kısımları not almalarını istiyorum. Bunu yapmazsak dinleme metinlerini defalarca okumak zorunda kalıyoruz. (Ö₃)</p> <p>Önce kendim okuyorum. Öğrencilerin kitaplarını kapattırıyorum. Daha sonra anladıklarını özetlemelerini istiyorum. (Ö₅)</p> <p>Öğretmen kılavuz kitabındaki yönergelerde dinleme yöntemlerini uygulamamız isteniyor. (Ö₆)</p> <p>Kılavuz kitabında yazan yönergelere göre dersimizi anlatıyoruz. (Ö₈)</p> <p>Metni ortasında kesip, sizce burada ne olmuş olabilir diyorum. Ama bu teknik hikâye ve masallarda işe yarıyor. Sekizinci sınıftaki bir makalede sıkıcı olabiliyor. (Ö₁₂)</p>

Tablo 4.9’da öğretmenlerin Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda belirtilen dinleme/izleme yöntem/tekniklerini uygulayıp uygulamadıkları konusundaki görüşleri gösterilmiştir.

Tablo 4.9. incelendiğinde soruya cevap veren öğretmenlerin tümü programda yazan dinleme/izleme yöntem tekniklerini uygulamaktadır. Öğretmenlerin bu teknikleri uygulamasındaki en önemli etken öğretmen kılavuz kitabındaki yönergelerin onları bu etkinliklere yöneltmesidir. Ancak öğretmenler yönergelerde yazmasa da yeri geldiğinde bu teknikleri kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Dinleme/izleme yöntem ve teknikleri metnin daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmakta ve etkinliklerin daha rahat yapılmasını sağlamaktadır. Ayrıca öğrenciler bu tekniklerin uygulamasından zevk almaktadır.

**Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri
Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması**

Tablo 4.10. Öğretmenlerin Onuncu Soruya Verdikleri Cevapların Analizi

Etki Eden Faktör	Kastedilen	İfade Edilen
Metin	Dinleme metinleri gözden geçirilmeli.	<ul style="list-style-type: none"> • Dinleme metinleri daha kısa olmalı ve bilinmeyen kelimeler daha az olmalıdır. • Metinler anlam bütünlüğü bozulmadan kısaltılmalıdır. • Kitaplardaki metinler güncellenmelidir. • Metinler somut olmalıdır. • Görseller metinle ilişkili olmalıdır. • Türkçenin güzelliklerini barındıran metinler seçilmelidir. • Alt sınıflarda düşünce yazılarına daha az yer verilmelidir.
Sınıf mevcudu Teknoloji	Sınıf mevcudu azaltılmalı, dersliklerin teknolojik alt yapısı iyileştirilmeli.	<ul style="list-style-type: none"> • Sınıf mevcudu yirmi beşin üzerine çıkmamalıdır. • Sınıflarda bilgisayar, ses sistemi imkânı sağlanmalıdır.
Öğretmen	Öğretmen araştırmacı olmalı, dinleme metinleriyle yetinmemelidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Öğretmen, sadece dinleme metinlerine bağımlı kalmamalı, her fırsatı dinleme etkinliği olarak değerlendirmeli, araştırmacı olmalı, öğrencileri yönlendirmelidir.
Öğrenci seviyesi	Öğrenciler başarı durumlarına göre farklı şubelere ayrılmalı.	<ul style="list-style-type: none"> • Öğrenciler seviyelerine göre farklı şubelere kaydedilmeli, seviyesinde ilerleme görülen öğrenciler üst şubeye, bulunduğu şubeye ayak uyduramayanlar alt şubeye kaydırılmalıdır.
Veli	Veli, çocuğun	<ul style="list-style-type: none"> • Veli dinleme becerisinin doğuştan gelen

---

dinleme becerisini geliştirmeye çalışmalıdır.	öğrenilemeyecek bir beceri olduğunu düşünmemelidir. Dinleme konusunda çocuğuna örnek olmalıdır.
---	---

Tablo 4.10'da öğretmenlerin Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda belirtilen dinleme/izleme etkinliklerinin daha verimli hale getirilmesine yönelik önerilerine yer verilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmacının gözlemleri ve Türkçe öğretmenleriyle yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

1) Araştırmaya katılan birçok öğretmen dinleme etkinliklerinin amacına ulaştığını; ancak amaca ulaşmayı engelleyen bazı faktörlerin olduğunu düşünmektedir. Bu faktörler gürültü, öğrencilerin dikkat eksikliği, öğretmenin ses tonu, öğrencilerin anlama düzeylerinin düşük olması, dersliklerdeki teknolojik imkânların yetersiz olması, metinlerin gereğinden uzun olması ve sınıfların kalabalık olması olarak sıralanabilir.

Dinleme etkinliklerinin uygulanması için kimi öğretmenler zamanı yeterli bulurken kimileri yeterli bulmamaktadır. Yazma etkinliklerinin uzun sürmesi ve öğrencilerin liselere yerleştirilmelerinde etkili olan TEOG sınavlarında çıkan konulara ağırlık verilmesi zamanın yetmemesinde etkili olan en büyük faktörlerdir.

Örnekleme katılan öğretmenlerin birçoğu sınıf mevcutlarının kalabalık olmasının öğrencilere zaman ayrılmasını güçleştirdiğini belirtmiştir. Güven (2008), Çelenk (2008), Özpolat ve diğerleri (2007) ve Yalar (2010) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları da bu bulguyu desteklemektedir.

Öğretmenlere göre dinleme etkinliklerinin verimli bir şekilde uygulanabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için velilerin öğrencileri okula motive ederek göndermesi ve öğrencinin öğretmenine güven duyması gerekmektedir. Aksu'nun (2013) öğretmenin öğrencisine karşı olumlu tutuma sahip olması gerektiği ve Senemoğlu'nun (1994) verimli bir eğitim-öğretim yapılabilmesi için insan ilişkilerine dayalı bir atmosferin geliştirilerek, anne babaların eğitime katılması ve eğitim kurumlarının eğlenceli bir ortam haline getirilmesi gerektiğine ilişkin tespitleri bu bulguları desteklemektedir. Ayrıca Bağcı ve Temizkan (2006) öğrencilerin dinleme becerilerinin geliştirilmesinde, öğretmenlerinden yüksek seviyede bir beklentiye sahip olduklarını belirtmiştir.

Öğretmen görüşleri ve araştırmacının gözlemlerinden dikkat eksikliğinin dinleme etkinliklerini olumsuz etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karadüz (2010) dinlemenin pasif bir süreç olmadığı kalıcı öğrenmenin gerçekleşebilmesi için bireylerin zihinsel olarak çok zengin süreçlerden geçmesi gerektiğini düşünmektedir. Dinlemenin bilinçle gerçekleşen bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla dinlemede etkin bir bilişsel süreç söz konusudur. Bu

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

sebeple Doğan (2012, s. 23) öğrencilerde dikkat geliştirmeye yönelik çalışmaların dinleme eğitiminin temeli ve en önemli unsuru olduğunu düşünmektedir. Winn (1998, s. 144; Akt. Doğan, 2012, s. 18) ise ilk ve orta öğretimdeki öğrencilerin “*öğrenim hayatları boyunca sorgulamasına, sınıflandırmasına, organize etmesine, değerlendirmesine ve seçmesine zemin hazırlayacak çalışmalara katılmaları gerektiğini*” belirtir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu dinleme etkinliklerinde teknolojik araç gereçlerin kullanılması gerektiğini savunurken teknoloji kullanımını uygun bulmayan öğretmenlerle de karşılaşmıştır. Şahin ve Şahin de (2007) öğretmenlerin büyük bir bölümünün bilgisayar ve internet ağı başta olmak üzere her türlü araç gerecin eksiksiz olarak okullarda olması gerektiği görüşünde olduklarını belirtmiştir. Dinleme etkinliklerinde bilgisayar kullanımına olumlu bakmayan öğretmenlerin bu görüşlerinde bilgisayarın zaman kaybı olması ve öğrencilerin bilgisayarla işlenen dersleri ciddiye almaması etkili olmuştur. Gözlemlerimize göre ise öğretmenlerin derste bilgisayar kullanımına olumsuz bakmalarında bilgi teknolojilerini kullanma konusunda yetersiz olmaları etkili olmaktadır. MEB tarafından öğretmenlere bu konuda uygulamalı eğitimler düzenlenmesinin sorunun çözümüne önemli katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin etkinliklerde başarılı olmasının ön koşulu metni kavramasıdır. Öğrenciler metni kavradıktan sonra etkinliklerin yapılmasında sıkıntı yaşanmamaktadır. Öğretmenler genel itibarıyla dinleme metinlerini kazanımları edindirmek için yeterli bulmamaktadır. Bu sonuç Melanlıoğlu (2013) ve Gündoğdu (2011) tarafından yapılan araştırmalarla desteklenmektedir. Ancak Durukan (2011) ve Yılmaz (2007) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmenlerin çoğunun dinleme metinlerini kazanımlara ulaşmak için yeterli buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çaylı (2012) ise Türkçe öğretmenlerinin dinleme metinlerini seviye üstü ve seviye altı olarak nitelendirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Öğretmen beyanlarından dinleme metinlerinin uzun olmasının öğrencinin metni anlamasını güçleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkçe Öğretim Programı'na göre öğrencilerde dinleme zevki uyandıracak metinler seçilmeli ve bu metinler öğrenci seviyesine ve süreye uygun uzunlukta olmalıdır. Bu amaçla metinlerin özü ve anlam bütünlüğü bozulmadan kısaltma ve düzenleme yapılabileceği belirtilmiştir (MEB, 2006, s. 56-58). Ancak öğretmenlere göre bazı metinlerde yapılan kısaltmalar metnin bütünlüğünü bozmuş ve anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu sonuçlar ışığında dinleme metinlerinin metinsellik özelliklerinin Türkçe Dersi Öğretim Programı'na göre gözden geçirilmesi önerilebilir.

2) Tüm öğretmenler dinleme etkinliklerinin dersleri için faydalı olduğunu düşünmektedir. Aksu'nun (2013) öğretmenlerin dinleme becerisinin önemli olduğu görüşünde olduklarına ilişkin araştırma sonucu da bu bulguyu desteklemektedir. Öğretmenlere göre dinleme etkinlikleri öğrencilere belli bir kural ve düzen

kazandırmaktadır. Böylece öğrenci nasıl etkili bir şekilde dinleyeceğinin bilincine varmaktadır.

3) Elde edilen bulgulara göre dinleme etkinlikleri sırasında ders kitabı dışında materyal kullanan öğretmen sayısı azdır. Bunun sebebi olarak ise dersliklerde bilgisayarın ve ses sisteminin bulunmaması görülebilir. Gözlemlerimizden ve görüşme verilerinden teknolojik alt yapı yeterli olsa dahi özellikle hizmet yılı fazla olan öğretmenlerin bilgi teknolojilerini kullanma konusunda yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Türel (2012), Adıgüzel (2011), Gürol, Donmuş ve Arslan (2012) tarafından yapılan araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir. Bazı öğretmenler de öğrencilerin akıllı tahta ve tabletleri oyuncak gibi kullandıklarını, bu sebeple de bu araçlarla ders işlemenin güç olduğunu düşünmektedir. Buradan bilgi teknolojilerini eğitimde yöntem olarak gören öğrencilerin oyun olarak algılayanlara göre daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

4) Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu, öğretmen kılavuz kitaplarındaki gözlem ve ölçme-değerlendirme formlarını zaman kaybı olarak görmektedir. Öğretmenler öğrencilerin dinleme becerilerini genellikle etkinliklere verdikleri cevaplardan ve genel izlenimlerinden hareketle ölçmektedir. Melanlıoğlu'na (2012, s. 1593) göre dinleme içsel bir süreçtir, bu nedenle de bireyin kendi kendini değerlendirmesi daha etkili olacaktır. Böylece öğrenci dinleme farkındalığı kazanacaktır. Tüzel ve Keleş (2013), Şahin (2012) ve Temur'un (2010) araştırmalarında dinlemeden önce ve sonra verilen soruların öğrencilerin sorulara cevap verme oranını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmalara göre öğrencilere metin dinletilmeden önce sorular verildiğinde, bilgi tipi sorulara cevap verme oranları yükselirken eleştirel düşünmeyi gerektiren sorulara cevap verme oranları düşmüştür. Dinleme metni dinletildikten sonra sorular verildiğinde tam tersine eleştirel düşünme gerektiren sorulara cevap verme oranı yükselirken bilgi gerektiren sorulara cevap verme oranı düşmüştür. Bu sebeple Karabay (2014, s. 91) öğretmenlerin ölçme değerlendirme kullandıkları gerek araçları gerekse soruları hangi amaçla ve nasıl kullanacakları konusunda farkındalık oluşturmaları gerektiğini savunmaktadır.

5) Öğretmenlere göre ders kitapları ve öğretim programları hazırlanırken öğretmenlerin görüşü yeterince alınmamaktadır. Daha verimli bir eğitim-öğretim ortamı oluşturulabilmesi için öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine daha fazla başvurulmalı ve onların ihtiyaçlarına göre eğitim programları geliştirilmelidir.

6) Öğretmenler Türkçe Öğretim Programı'ndaki dinleme/izleme yöntem ve tekniklerini uygulamaktadır. Öğretmenlerin bu teknikleri uygulamadaki amaçları metnin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktır. Bu tekniklerin öğretmenler tarafından uygulanmasında öğretmen kılavuz kitaplarındaki yönergelerin etkinliklere yöneltmesinin etkisi de vardır. Fidan (2012) yaptığı araştırmada öğrencilerin en çok dikkat ve not alma stratejilerini kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Araştırmamıza katılan öğretmenler de öğrencilerin en çok not alma tekniğini sevdiğini belirtmişlerdir.

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

Koç'un (2003) yaptığı araştırmada dinleme becerilerini kazandırma yöntemlerinden "dramatizasyon" yöntemi, deney grubu öğrencilerine uygulanan klâsik yöntem, kasetten dinletme, okunan metnin resmini yaptırma, öykü tamamlama, gösterme, CD'den dinletip izletme yöntemlerinin içinde en başarılı yöntem olarak tespit edilmiştir. Bu bulgudan öğrencilerin daha çok yaparak yaşayarak öğrenmeye yönlendirilmesinin başarı düzeylerini arttıracacağı sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKLAR

- Aksu, D. (2013). *Bütünleştirici dinleme modeli uygulamalarının ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin dinleme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Bağcı, & Temizkan. (2006). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin Türkçe öğretmenlerinden beklentileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4), 477-498.
- Çaylı, C. (2012). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi öğretmen kılavuz kitaplarındaki müstakil dinleme metinlerine yönelik öğretmen uygulamalarının değerlendirilmesi*. Kayseri: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çelenk, S. (2008). İlköğretim okulları 1-5 sınıflar eğitim programının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *17. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (1-3 Eylül 2008) Bildirileri (Eğitim Programları)*, (s. 242-247).
- Demir, O. Ö. (2009). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. K. Böke içinde, *Nitel araştırma yöntemleri* (s. 285-318). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Doğan, Y. (2012). *Dinleme eğitimi* (2 b.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Durukan, E. (2011). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 209- 216.
- Fidan, M. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin Türkçe dersinde kullandıkları dinleme stratejilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Kayseri.
- Gündoğdu, A. E. (2011, Kış). İlköğretim sekizinci sınıf dinleme metinlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 6(1), 1186-1196.
- Güven, S. (2008). Sınıf öğretmenlerinin yeni ilköğretim ders programlarının uygulanmasına ilişkin görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 177, 224-236.

- Karabay, A. (2014). Dinleme metinlerinin sınıf içi uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 81-94.
- Karadüz, A. (2010). Türkçe ve sınıf öğretmeni adaylarının dinleme stratejilerinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 39-55.
- Koç, N. (2003). *Dinleme becerilerini kazandırma yöntemlerinin uygulanması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Melanlıoğlu, D. (2012, Winter). Dinleme becerisine yönelik ölçme değerlendirme çalışmalarında üstbilis stratejilerinin kullanımı. *Turkish Studies*, 7(1), 1583-1595.
- Melanlıoğlu, D. (2013). Ortaokuldaki dinleme eğitiminin niteliğine ilişkin fenomografik bir araştırma. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 1(1), 34-44.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma, desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özbay, M. (2001). Türkçe öğretiminde dinleme becerisini geliştirme yolları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 589(1), 9-14.
- Özbay, M. (2005). *Bir dil becerisi olarak dinleme eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özpolat, A. G., Sezer, F., İşgör, İ. Y., & Sezer, M. (2007). Sınıf öğretmenlerinin yeni ilköğretim programına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 174, 206-213.
- Senemoğlu, N. (1994). Okulöncesi eğitim programı hangi yeterlikleri kazandırmaktadır? *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 21-30.
- Şahin, A., & Şahin, E. (2007). Türkçe eğitiminde öğretim teknolojileri ve materyaller. A. Kırkılıç, & H. Akyol içinde, *İlköğretimde Türkçe Öğretimi* (s. 309-349). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şahin, C. (2012). *Dinleme metinlerinden önce ve sonra sorulan soruların ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerisine ve hatırlama düzeyine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya.
- Temur, T. (2010). Dinleme metinlerinden önce ve sonra sorulan soruların üniversite öğrencilerinin dinlediğini anlama beceri düzeyine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 303-319.

Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması

- Topçuoğlu, F., & Özer, F. (2014, Mayıs). Türkçe öğretiminde dinleme becerisi ile ilgili kaynakça çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 203-218.
- Tüzel, S., & Keleş, E. (2013). Dinleme öncesi ve dinleme sonrası verilen soruların 5. sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama beceri düzeylerine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 27-45.
- Yalar, T. (2010). İlköğretim 3. sınıflarda Türkçe dersi öğretiminde karşılaşılan sorunların öğretmen görüşlerine göre belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 30-41.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, İ. (2007). *Türkçe öğretiminde dinleme becerisini geliştirmeye yönelik önerilen etkinliklerin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Niğde.

YARDIMCI FİİL İŞLEVİYLE “YE-” FİİLİNE ART ZAMANLI BİR BAKIŞ*

Ali Osman SOLMAZ**

Öz

Türkçede birleşik fiil yapma yollarından biri de yardımcı fiillerin isimlere getirilerek kullanılmasıdır. Bu yardımcı fiillerin sayısı sınırlıdır. Ancak asıl fiiller de Türkçede her zaman yardımcı fiil fonksiyonuyla kullanılma eğilimi göstermiştir. Birleşik fiil oluşumu esnasında anlam bakımından bazı değişiklikler gerçekleşerek anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller ortaya çıkar. Gerçek anlamı dışında yardımcı fiil fonksiyonuyla kullanılan fiillerden biri de **ye-** fiilidir. Kutadgu Bilig'ten Türkiye Türkçesine kadar her dönemde **ye-** fiili yardımcı fiil olarak metinlerde yer almaktadır. Bu çalışmada, taranan eserlerde tespit edilebilen örnekler ışığında geçmişten bugüne **ye-** fiilinin yardımcı fiil olarak kullanımı örneklendirilerek tarihî seyri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Fiil, Yardımcı fiil, Ye- Fiili.

A DIACHRONIC LOOK AT THE VERB -YE FUNCTIONING AS A HELPING VERB

Abstract

One of the ways to make compound verbs in Turkish is to attach helping verbs to the nouns. The number of these helping verbs is limited. However, main verbs in Turkish have also been used as a helping verb. During the formation of a compound verb, some changes happen in the meaning resulting in some compound verbs which merge in meaning and become idioms. The verb **-ye** is one of the verbs that have lost their real meanings and are used as helping verbs. In all periods from the times of the Kutadgu Bilig to the present day Turkey, the verb **-ye** has always been used in Turkish as a helping verb. This study has tried to determine the historical process of the verb **-ye** as a helping verb presenting examples from the works determined after performing a literature review.

Key Words: Compound verbs, Helping Verb, Verb **-ye**.

Sözcük türetme yollarından biri de kelime birleştirmek suretiyle ‘birleşik kelime’ kullanmaktır. Yeni sözcük ihtiyaçlarımız iki ismin, iki fiilin ya da bir isimle bir fiilin birleşmesiyle de karşılanabilmektedir. Bunlardan fiillerle yapılan birleşik kelimeler hakkında A. Bican Ercilasun şunları söylemektedir: “Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak,

* Makale Geliş Tarihi: 07.03.2016. Yayın Kabul Tarihi:06.05.2016.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Basit fiilin yapısında sadece kök ve ek, birleşik fiilin yapısında iki veya daha fazla kelime vardır." (Ercilasun 1984:48)

Birleşik fiiller iki fiilin ya da bir isimle bir fiilin birleşmesiyle oluşurlar. Gramer kitaplarına bakıldığında farklı adlandırmalar yapılmış olsa da genelde iki fiilin birleşmesiyle oluşanlar bir grupta, bir isimle bir fiilin birleşmesiyle oluşanlar diğer grupta yer alır. (Ergin,1993:364; Bilgegil, 1984: 280-282; Hengirmen, 1998: 266-274; Korkmaz, 2009: 791; Karahan, 2010:73)

Grammer kitaplarında bir ismin bir fiille bir araya gelerek birleşik fiil oluşturması esnasında kelimelerin en az birinin anlam değiştirmesiyle ilgili şu tespitler yer alır: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller a. Kendi sözlük anlamını koruyan birinci kelime kendi sözlük anlamında kaymış bulunan fiille birlikte bir deyim kurar: *hasta düş-*, *laf at-*, *göz at-* b. Bütün kelimeler kendi sözlük anlamından kaymış ve tam bir deyim durumuna girmiş bulunurlar: *kafa tut-*, *boy ölçüş-*, *ağır bas-* c. Birinci kelime ismin durumuna girebilir: *ağzını ara-*, *başını kaldır-*, *gözünü kırpma-* (Ediskun, 2004:246). Hengirmen, yardımcı eylemler başlığı altında *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-* fiillerinden bahsedip birleşik fiillerin deyimleşmesinden ya da anlam değiştirmesinden bahsetmemiştir. (Hengirmen,1998:266) Tahir Nejat Gencan, anlamca kaynaşmış birleşik fiiller başlığı altında verdiği örneklerde bazı birleşik fiillerde hem isim hem fiillerin sözlük anlamlarından uzaklaşarak kaynaştıklarını; bazı örneklerde de isimlerin anlamlarını korurken sadece fiillerin sözlük anlamlarından uzaklaştıklarını belirtir. (Gencan, 1979: 328) Karahan, "Bir Hareketi Karşılıyan Birleşik Fiiller" başlığı altında bir isim ve bir yardımcı fiille yapılan birleşik fiilleri ele alıp "Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller" başlığıyla yardımcı fiiller dışında asıl fiillerin kullanılmasıyla oluşan birleşik fiillerde kelimelerin birinin ya da her ikisinin sözlük anlamlarını kaybettiklerinden bahseder. (Karahan, 2010: 75) Korkmaz, anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiillerin şekilce bir ad ve bir yardımcı fiille yapılan birleşik fiillere benzediğini ancak onlardan fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın ya da ad grubu halinde bulunabilmesi ve işletme ekleriyle genişletilebilmesi yönüyle ayrıldığını belirtir.(Korkmaz, 2009: 838) Ergin, isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerden bahsetmiş anlam ve deyimleşme üzerinde durmamıştır (Ergin, 1993: 365) Bilgegil, kaynaşma yoluyla teşkil edilmiş bileşik fiiller diye konuyu ele alır ve bazen fiil bazen -

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

her ikisi de kendi anlamları dışında kullanılmak üzere- isim soyundan bir kelime ile bir fiilin teşkil ettiği kelimelere bu ad verilir diyerek bunların bazılarının deyim haline geldiğini belirtir. (Bilgegil, 1984:282) Karaağaç, birleşik eylem öbeği başlığında adlarla yapılan eylemler, eylemlerle yapılan eylemler olarak konuyu incelemiş anlam farklılaşmasına değinmemiştir.(Karaağaç, 2012: 471-473) Göker de konuyu adlarla kurulan birleşik fiiller ve fiillerle kurulan birleşik fiiller olarak ele alır. (Göker, 1997: 49-54) Vural ve Böler, bir isim ve bir yardımcı fiilden oluşan fiillerle deyimleşmiş birleşik fiilleri ayrı başlıklarla ele almıştır. (Vural-Böler, 2012:247).

Dilimiz anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller açısından çok zengindir. Dildeki sayıları altı binin üzerindedir.(Korkmaz, 2009: 837) Karahan, bazı fiillerde yardımcı fiiller yerine asıl fiillerin kullanılarak birleşik fiil yapılabildiğini ve bu yapıda yer alan kelimelerden birinin veya hepsinin sözlük anlamlarını ya kaybettiklerini ya da deyimleştiklerini söyler. (Karahan, 2010:75) Bu fiillerden biri de *ye-* fiilidir. Türkçe Sözlük'te on dört farklı anlamı verilen *ye-* fiili (TS:2569), Karahanlı Türkçesinden bu yana farklı birleşik fiiller oluşturmuş olsa da bu fonksiyonunu hâlâ muhafaza etmektedir. Tarihi metinlerden ve sözlüklerden hareketle geçmişten günümüze art zamanlı olarak taranan metinlerde ve sözlüklerde *ye-* fiilinin yardımcı fiil fonksiyonuyla kullanımının her dönem canlı kalabildiğini görmek mümkündür. Geçmişte *yi-*, *ye-* fonetik farklılıklarla kullanılan fiil günümüz Türkçesinde *ye-* olarak kullanılır.

Çalışmamızda Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu, Osmanlı ve Çağatay Türkçelerine ait seçilen eserlerin taranması sonucu, yardımcı fiil göreviyle isimlere *ye-* fiili getirilerek oluşturulmuş birleşik fiilleri tespit etmeyi amaçladık, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesine ait birleşik fiilleri sözlüklerden ve bu alanda yapılmış çalışmalardan elde ettik. Özellikle tarihî dönemlere ait metinlerin tamamının taranmasının mümkün olmaması tespitlerimizi seçilen eserlerle sınırlandırmıştır.

Aşağıda birleşik fiiller dönemlerine göre değil, alfabetik sıraya göre madde başı yapılmış, örneklerin alındığı eserler parantez içerisinde daha çok kısaltmalarıyla verilmiştir. Kısaltmaların hangi esere ait olduğu kaynakçada belirtilmiştir. Buna göre Karahanlı Türkçesinden günümüze *ye-* fiili ile kurulmuş birleşik fiiller şunlardır:

âdem eti ye-: İnsan kanı dökmek, vahşet yaratmak. (Öztürk, 2008: 929)

ağzını ye-: Alay ifadesi olarak kullanılır. (Öztürk, 2008: 928)

ajun yi-: Dünya nimetlerine sahip olmak.

bu iki birikse bolur er tükel / tükel er *ajunug* tamam *yir* tükel

“Bu ikisi bir kimsede toplanır, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine ulaşır.” (KB 225:126-127)

isiz öngdi urma ay ilçü bögü / isiz bolsa bolmaz *ajunug yigü*

“Ey hakim devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hükmedilemez.” (KB 1459:322-323)

negü tir eşitgil köni kıklıg / er köni kıkı bolsa *ajun* bütrü *yir*

“Doğru hareketli insan ne der, dinle; doğru hareket eden insan dünyanın bütün nimetlerine erişir.” (KB 2863:530-531)

arzu yi- Arzusuna kavuşmak.

bu kurka tegip er tapınsa birer / idi ked tusulur begi *arzu yir*

“Bu derecelere yükselen her hizmetkâr kendi görevini yaparsa, o beyine çok faydalı olur ve bey de arzusuna kavuşur.” (KB 4072:708-709)

negü tir eşitgil kör erdemlig er / bu erdem bile er tilek *arzu yir*

“Erdemli insan ne der, dinle; bu erdemle insan dilek ve arzusuna ulaşır.” (KB 3420:608-609)

ukuş ol burunduk anı yetse er / tilekke tegir ol tümen *arzu yir*

“Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır.” (KB 159:116-117)

asığ yi- Fayda görmek, faydasına olmak.

negü tir eşitgil bu şîr ayguçı / ikigü yaraşsa *asığ yir* tuçı

“Şair ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu daima onların faydalarına olur.” (KB 3211:578-579)

tilin sözle yumşak negü kolsa / birigli alır kör anıng *asığ yir*

“Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse ver; dikkat et, veren alır ve kârından yararlanır.” (KB 4331:746-747)

ayvayı ye- argo. Kötü bir duruma düşmek, hapı yutmak. (MTS:96)

bağır yi- Zarar vermek.

ikinci basınçak budun başlar er / üçünçi suk erse budun *bağır yir*

“İkincisi halkın başında bulunan kişinin zayıf olması; üçüncüsü de halkın bağrını yiyen tamahkârlıktır.” (KB 3110:564-565)

uşol kassab iti tig koy itindin *bağır yir* künde illa öz yanındın (HŞ 1633:276)

baldu yi- balta darbesi almak.

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

kayusı çerigde *kılıç baldu yir* / kayusı turada yuluğda karır

“Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi korumakla görevlidir, orada yaşlanır.” (KB 1736:366/367)

baş yi- :Ölümüne sebep olmak.

kara baş yağısı kızıl til turur / neçe *baş yidi* bu takı ma turur

“Kara başın düşmanı kızıl dildir; ne çok baş yemiştir o ve hâlâ da yemektedir.” (KB 966:246-247)

baş yi- : Bir şeyi talebinde ısrarla taciz etmek.(KT:260)

başını ye- : Ölümünü mücbib olmak. (KT:1555); ihlâk. (LO:421); Güç duruma düşmesine yol açmak. (TS:268)

kümüş körse altun angar arsıkar / idisi *başın yir* ya baş alsıkar

“Altın ve gümüş görünce ona aldanır; efendisinin başını yer ya da kendi başını kaybeder.” (KB 2726: 510-511)

bilgisiz ne aysa ayur ukmadın / anın öz tili öz *başını yiyür*

“Bilgisiz ne söylese anlamadan söyler, onun kendi dili kendi başını yer.” (AH 119-120:50)

başın etini ye- : Bir şeyi talebinde ısrarla taciz etmek. (KT:260)

başının etini ye- : İbrâm ve ilhâhla tekrarlayarak izaç etmek.(KT:1555) ; Karşısındakini bezdirinceye, bıktırıncaya kadar sürekli konuşmak veya söylenmek. (TS: 268)

baş eti ye- : İz’ac, vırvır.(LO:421)

beglik yi- : Beylik yapmak, hüküm sürmek.

usal bolsa begler işin bütrümez / usal beg bütün bilgü *beglik yimez*

“Beyler ihmalkâr olursa işlerini başaramazlar; bey iyice bilmeli ki, ihmalkârlık ederse beyliği devam edemez.” (KB 2027: 410-411)

bu küçkey kişi kendü *beglik yimez* / bu küçkey küçini budun kötrümez

“Zalim kişi uzun süre beyliğe sahip olamaz; zalimin zulmüne halk uzun süre dayanamaz.” (KB 2030:410-411)

berge yi- / bere yi- : Dayak yemek, yaralanmak, berelenmek..

bedük tutsa könglin bu sü başlar er siziksiz yağdın bu er *berge yir* (KB2296)

‘aceb şah ne söyledi bu müdbire ki eslemedi *yiyiserdür bere* (SN 2279:348)

yavuz ise şol demde bed-mest olur *bere yir* ü kendü oranın bilür (SN 4242:483)

hâlüm sorma ki nitedür; bunca *bere yimiş* ve işçuğazından kalmış işbu vakt olub taâm yimemiş. (MN 52b8:106)

bıçak ye-: Bıçaklanmak (TS:327)

birbirini ye-: İki veya daha çok kimse birbiriyle uğraşmak, birbirine kötülük etmek. (TS:353)

bok ye-: Yakışksız bir iş yapmak. (TS:374)

bora ye-: germ ve serd, cihanı çekmek, tatmak. (LO:421)

borç ye-: Borç ederek geçinmek.(MTS: 161)

boya ye-: Boyanmak, ikinci defa boyanmış olmak. (Öztürk, 2008: 929)

ceza ye-: Cezalandırılmak, cezaya maruz kalmak.(TS:458)

çare yi-: Çaresine bakmak.

işüm ziyâna viriserler ve bu işüñ çâresin yimek gerek (MN 26a 11-12:53)

çıgaylık yi-: Fakirliğe düşmek.

telim baynı kördüm boğuz bulnadı özi boldı müflis çıgaylık yidi

“Birçok zengin gördüm boğazlarının esiri oldular, böylece iflas ederek tekrar yoksulluğa düştüler.” (KB 4592:786-787)

çifte ye-: Hayvanın çiftesine maruz kalmak.(TS:543)

çimdik ye- : Birisi tarafından kendisine çimdik atılmak.(MTS:236)

damga ye-: Biri kötü bir yargıya veya nitelenmeye uğramak.(TS:590); (Özellikle kötü bir hüküm) Herkes tarafından kendisine yakıştırılmak, damgalanmak.(MTS:251)

darbe yemek: Büyük zarar verici veya üzücü bir durumla karşılaşmak.(MTS:254)

dayak ye-: Dövülmek. (TS:600)

degenek ye-: Dögülmek, ağaç yemek, çubuk yemek, kötek yemek sille yemek, tabanca yemek. (17. yy.: 560)

dert ye-: Dertlenmek.

derd ü gam u renc yiyü ölmek Sekkâgîge boldı cân gıdâsı (MSD 581:242)

devlet yi-: Mutluluğa ulaşmak, nimetlere sahip olmak.

sen emdi tükel dünya devlet yiding / köngül bastıng arzu heva bekleding

“Sen şimdi dünya ve devletin her çeşidini elde ettin; gönlüne hâkim olarak heva ve nefsinı engelledin.” (KB 5759: 958-959)

dişi dişini ye-: Kendini sıkmak, sıkıntı içinde olmak. (Öztürk, 2008: 930)

dirig ye-: Kaygılanmak.

dirig yedi anıng üze öğrendi (ME,175/2:67)

sözni ağzındın işitü öğrendi sözni ökündi, dirig yidi (ME, 176/2: 68)

edeb ye-: terbiye almak, terbiye edilmek.

kim *edeb yémese* kiçiglikde koptı andın uluglukıda felah (ÇGT: 187/10:210)

ekmeğini ye-: Birisinin işinde çalışarak kendi geçimini sağlamak.(TS:768)

emek ye-: Zahmet çekmek, emek vermek.

ola kim okıyup dua kılalar *emek yidüğümüzi* çün bileler (SN 340:217)

saña vâcib olur anı istemek *garıblık çeküben yimek* çok *emek* (SN 681:239)

benüm için iklimlere geçmedün *emek yimedün* malunı saçmadun (SN 3195:412)

boz yapalak devlingece *emek yime* irte-gice

anun işi göz sepekdür *salup ördek alur degül* (YE 157-5:210)

ak sakallu pîr koca bilmez ki hâli nice

emek yimesin hacca bir gönül yıkarısa (YE 299-3:313)

endişe ye- : Endişelenmek, endişe etmek.

ne ölüm *endîşesin yir* ol kişi / ne günâh dip terk ider mekrûh işi (GN 1191: : C.I-1,259)

hak anuñ önünde ölmek komadı / ol ölüm *endîşesin* hiç *yimedi* (GN 6056:C.II-1,83)

erej yi-: Huzur bulmak, huzura kavuşmak.

Bu yanglığ turur *barça beglik işi / kayusu erej yir* kayu öz başı.

“Her beylik işi böyle olur; bazısı huzura kavuşur, bazısıysa kendi başını yer. (KB 2156:428-429)

etin yi-: Eziyet çekmek

oğul kızda ötrü ata *yir etin* / oğul kız atamaz atası atın

“Oğul ve kız yüzünden baba daima eziyet çeker; fakat oğul ve kız atasının adını dahi anmaz.” (KB 1166:278-279)

gam yi-: Üzölmek, gamlanmak, tasalanmak.

tirigle tapındıñ ötediñ hakım / ölüerde muñgadıp *yidiñ* hem *gamım*

“Hayattayken, hizmet ettin ve hakkımı ödedin; ölüerken de beni düşündün ve benim için üzüldün (KB 1559: 336-337)

... çünkü kişi kendü makamından taşra çıkdı dahı ne gam yir ki cemi’ âfâk anuñ yiridür (GT 43a5 :184)

Bir sa’at dirlik-içün emek gerek / bir sa’at ölüm *gamın yimek* gerek (GN 1112: : C.I-1,243)

Yûnus imdi *gam yime* / n'idem ne kılam dime / gelür kişi başına / ezelde ne yazıla (YE 335-20:339)

didi *gam yime* i miskin berü tur / ikilik perdesinden çık gerü tur (FN 1437:195)

degül düşmene dosta hem dimegil / peşimân olup sonra *gam yimegil* (SN 4012:468)

yaman kişi kızı yitkey tiyü gülistânga
benefşe nil çiker allığa vü *yir* köp *gam* (MSD 189:138)
ger ir iseng *gam yimegil* dünyâ için / bu dünya niçük kilür ise eyle kiçer (ŞD:183b-
5:299)
ay Şibânî fazl-ı Hak köptür velî *gam yimegil*
sin özüngdin bolma gafil bu kiçer devrân için (ŞD 122a-5:214)
ışk otıdın *gam yimes-min* bil ki narı gül bolur (ŞD 40a-10:114)
her ni dişe ışkdın dir irdim / her *gam yise* ışkdın yir irdim (BD 556-2:316)
ta garib irdim nasibim *gam yimek* irdi vü bes
şehrim içre dağı *gam* bolsa nasibim ya nasib (NEV.:120)
gam ye- *gam* horden tabirinden tercüme keder etmek. (KT:1555); mükedder olmak.
(LO:421); elem çekmek, kasavet çekmek (17. yy.: 792)
gam yeme- Tasa etmemek, kaygılanmamak, üzülmemek.(TS:901)
gol ye- Topun kendi kalesine girmesine engel olamamak. (TS:952)
gözü yememek: Bir işi yapmak için kendinde kuvvet ve cesaret bulamamak.(MTS: 436)
gussa ye- Kaygılanmak. üzülmek, endişe etmek.
cihanda dahı 'ömr didükleri / dün ü gün delim *gussa yidükleri* (SN 289:214)
ögütledi didi ki *gussa yime* / bu düşüni hiç kimseneye dime (SN 885:253)
didiler ki Tanrı birdür dersin / *gussasın* bunun ne resme *yirsin* (LN:94)
Allahumdan diledüm seni görem / bin iki yüz yıl *gussañ yirem* (DY 119:159)
rızk için *gussa yime* kimse rızkın kimse yimez
rızk için *gussa yime* pâdişâh eksük eylemez (YE 109-1:176)
çün kafâ baglu-durur kaçça gide / *gussa yimekdür* işi ayruk n'ide (GN 5368:C.I-2,1077)
zirâ çok toklar görmüşüz kim açmaga irmedi ve çün tonuñ bitün ola, yalnızcılık
gussasın yime. (MN 18b5:38)
avret eyitdi: *gussa yime!* Ol yirde ki sen kethudâ olasın (MN 53b8:108)
gussa ye- Acımak, teessüf etmek. (17. yy.: 805)
güş-mal ye- Edeplenmek. (17. yy.: 775)
hak ye- Başkalarının hakkını vermemek. (TS:1026)
halt ye- halt etmek, uygunsuz bir söz söylemek, uygunsuz davranmak. (TS:1036);
Yakışksız, münasebetsiz bir iş yapmak. (MTS:464)
hasret yi- Hasret çekmek, özlemek.
sakinç irmez keligli barça kısmet niçe nimet yiseng hem *yigü hasret* (HŞ 2847:347)

anlar mālige *hasret yéyür* sen.(ÇGT: 208/2:224)

niçeler bu menzile irdiyidi / ayru düşdi soñra çok hasret yidi (GN 7948:C.II-1, 445)

anuñ firākından *hasret ve gussa yidügin* şerh eyledi (MN 49a13:99)

herze ye-: Yañşamak; çene çalmak, forta kırmak (17. yy.: 848); Münasebetsiz bir şey söylemek veya yapmak. (MTS:498)

ınçık yi-: Ah vah etmek.

tirer sen haramıg barır sen kalır / sen *ınçık yiyü* bar ol *arzu yiyü*

“Haram toplarsın, gidersen kalır; sen inleye inleye git, sefasını o sürsün.” (KB 3385:604-605)

içi içini ye-: İsteddiğini yapamamak yüzünden üzülmek. (TS: 1141)

içini ye-: Şüphede içinde kıvranarak çok üzülmek. (TS: 1143)

ig ye-: Hastalanmak.

bodunlar ortasınga kirdi iglendi, iglig boldı, *ig yedi* (ME,185/2: 70)

il yi-: Hüküm sürmek, iktidar olmak.

erejin avınsa *yise il* uzun / bütün can üzülse yise ol ajun

“Huzur içinde yaşasın, uzun zaman hükümran olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın.” (KB 1929:396-397)

uzun *il yiyeyin* tise ay büğü / törü tüz yoritğu budunuğ küğü

“Ey hakîm, memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmek ve halkı korumalısın.” (KB 2033:412-413)

kaçan *yir ilin* ol tünermiş küne / sınamış kişig ol sınaşa yana

“Sınanmış kişiyi tekrar tekrar sınamaya kalkışan o kara bahtlı insan bir devletin başına nasıl geçebilir.” (KB 5886: 976-977)

inçlik yi-: Huzur bulmak .

kılıç teprer erken yağı tepremez / kılıç kınka kirse beg *inçlik yimez*

“Kılıç kımıldadığı sürece düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse beyin huzuru kaçır.” (KB 2144:426-427)

kadgu yi-/ kaygu yi-: Kaygılanmak, endişelenmek.

işing iş biligli kişilerke bir / kılı bilmese iş sınıp *kadgu yir*

“İşi iş bilen kişilere ver; iş yapamayan insan onu beceremezse üzülür, müteessir olur.” (KB 5534:924-925)

nişe öz işingning *kadgusını yemezsen* ? (NF146-12: 102)

... biz *kadgusın yemesek* neteg ümmet bolgay miz ? (NF 28-10:21)

tanukluk birür irdi kõngli kim bu / sözüm algay kim uş köp *yidi kadgu* (HŞ 1245:253)
manga yüz *kadgu yigüçi* kerek yâr / eger yüz kadgu yisem men bu düşvâr (HŞ
1845:288)

yana sır içide aydı: kadgu yemen Muhammed tirig turur (KE 223v16:321)

oglan-iken kişi hiç *kaygu yimez* / dünyaya geldüm yine gidem dimez (GN 1170: C.I-
1,255)

oglan u yigit kocadur didügüm / kendü 'ömrüm *kaygusıdur yidügüm* (GN 1164: C.I-
1,253)

dün ü gün *kaygular yirsin* n'ideyin yohsulın dirsın

ol cömerddür rızkun virür kaygu yimek nendür senün (YE 148-5:203)

imdi korkaram düşümden girü görem gördüğüm düşden dahı *kaygu yirem* (DY 48:154)

çok selâm kıldı saña *kayguñ yedi* selâmum degür didi ısmarladı (DY 688:201)

o bileymişse hiç *kaygu yimezdük* / binine düşmenün birdür dimezdük (FN 2567:272)

Ol moğul-çîn hecride *kaygu yimekdin* özge yok

dâyimâ boldı Şibânî veh ki b'idâr közlering (ŞD: 84a5:166)

sin gam yeme 'ışkımda diding kim süngök oldung

niçe *yemesek kaygunun* yir bizni gam ay cân (LD 1527:166)

âdemî bolmağa mén *kadgu yésem* kanım üçün (ÇGT 81/9:161)

emdi cihân *kadgusun yéyü* turur men.(ÇGT:94/8:167)

kaydın yi-: Üstüne düşmek, endişelenmek.

işid imdi saña Hak ne dimişdür bu erkânun nice *kaydın yimişdür* (BH 31b7:112)

buğur gel bir işit Hak ne dimişdür bu 'ası kullarun *kaydın yimişdür* (BH 35b4:120)

dostum dimiş yaratmış hem anun *kaydın yimiş*

iş bu yüzüm karasın teberrükler düzerem (YE 171-10:220)

öldi diyeler *kaydum yiyeler* / bir kuş oluban çıkam aradan (YE 284-3:301)

el-azizi gör Kuşeyride nedür / ol dahı ma'ninün kaydın yir (LN:219)

kazık ye-: Aldatılmak, kazıklanmak. (TS: 1373); argo. Bir şeyi çok pahalıya almak veya aldığı şey iyi çıkmamak, alış verişte aldatılmak, kazıklanmak. (MTS:647)

kendi kendini ye-: kederle helak olmak, kahr etmek. (KT:1555); Gussa ile helak olmak, intihar. (LO:421); Açığa vurmadan içten içe üzölmek. (TS:1387)

kendini ye-: Açığa vurmadan gizli gizli üzölmek. (TS:1389)

kılıç yi-: Kılıç darbesi almak.

kayusı çerigde *kılıç baldu yir* / Kayusı turada yuluğda karrı

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

“Kimi orduda kılıç ve balta yer;kimi kaleyi korumakla görevlidir, orada yaşlanır.” (KB 1736: 366-367)

korkusun yi-: Korkusunu çekmek.

hiç gark *korkusun yimek* gerekmez (MN 42b3:86)

kötek ye-: Dögülmek, urılmak. (17. yy.: 1055)

kurşun ye-: Vurulmak.(TS: 1532)

mansıb ye-: Mansıb görmek, mansıb sürmek, mansıb tutmak, hıdmet görmek. (17. yy.: 1197)

miras ye-: Mirasa konmak. (KT:1555) Miras horden, varis olmak (17. yy.: 1258)

nane ye-: halt etmek. (LO:422); Yakışksız bir davranışta bulunmak, uygunsuz bir iş yapmak. (TS:1751)

nedamet yi-: Pişman olmak

pâdişâha kâfirlik kılmagıl kim üküş *nedâmet yigeysen* (NF 425-5:295)

şakik andag ayganınga *nedâmet yidi* (NF 434-13:302)

yazuk kılsalar bir yolu *nedamet yip* peşiman bolsalar yazukları yarlıkanur (KE127r16:178)

ma'nîsiz sözdin sakınmadın isvâ sözlep *nedâmet yégünçe* ma'nîlig sözni sakınıp keç sözlese edgürek (ÇGT 10/3:125)

nîmet yi-: Nimetlere ulaşmak.

sakınç irmez keligli barça kısmet niçe *nîmet yiseng* hem yigü hasret (HŞ 2847:347)

bunca dürlü *ni'metin yirsin* anun / ten düüst oldı safa buldı canun (VG 1330:254)

oruç (orucunu) ye-: Oruç tutmamak.(MTS:955)

ökünç yi-: Pişman olmak.

sözün kesti oğlın kuçup yığladı / Ulındı yana ol *ökünçler yidi*

“Sustu, oğlunu kucaklayıp ağladı;tekrar ah vah etti ve pişmanlıklar getirdi.” (KB 1510: 330-331)

adaş tut kişide talusın kedin / Yavuz bolsa iş tuş *ökünç yir* kidin

“İyi ve seçkin kişileri ahbap edin; insanın eşi ve arkadaşı kötü olursa sonunda pişman olur.” (KB 4233:730-731)

seningde uluğung sini tepsegey / Uçuz bolğa özüng *ökünçler yigey*

“Senden büyükler seni çekemezler;sen de itibardan düşer ve pişman olursun.” (KB 4248:732-733)

ökünç yip kadgu canınga singürdi alar hem sizmesün tip tik oturdı (HŞ 972:50)

endi yaş katıg ökünç yedi anıng üze (ME:170/5: 66)

ölüm yi-: ölmek, ölümü tatmak.

yağı sançğuka tutğu iki tolum / Bu iki tolumdın yağı *yir ölüm*

“Düşmanı vurmak için şu iki silah kullanılmalı; bu iki silah düşmana ölüm getirir.”

(KB 2355: 456-457)

papağan ağzını ye-: mec. Çok söz, azar işitmek. (Öztürk, 2008: 931)

papara ye-: Şiddetli azar işitmek, paylanmak, azarlanmak. (MTS:975)

para ye-: Gereksiz olarak çok para harcamak, çok para harcatmak, görevli bulunduğu yerin imkânlarından yararlanarak para çalmak, rüşvet almak. (TS:1884)

perveriş yi-: Beslenmek, yetişmek.

birle suvarılıb uçmak hevâsı birle *perveriş yimiş* (MN 34b10:70)

pişiman yi- : Pişman olmak.

yana birkaç eyyamdın soñ bu boyagçı *pişîmân yidi* (NF 194-5:133)

reşk ye-: Kıskanmak, kıskançlık duymak.

melek hayli *yise* eşkim için *reşk* / töküben ol peri her div için eşk (FŞ:105)

renc yi-: Sıkıntı, eziyet çekmek.

‘âkil iseñ câhile *renc yimegil* / yiriseñ soñra dönüp incinmegil (GN 2112:CI-1, 441)

devlet anuñ kim aña yoldaş ola / *renc yimekden* aña bağı baş ola (GN 2861:C1-2, 593)

niçe kim *renc yiriseñ* ‘ilme yigil / dünya mâlından ‘ilim yig bellü bil (GN 9505:C.II-2,745)

benüm için ol niçe saçdıdı genc / benüm için ol niçe *yididi renc* (SN 3454:429)

nakaşa at u ton öküş mâl u genc / bağışladı didi yidüñ bunca renc (SN 3733:449)

derd ü gam u *renc yiyü* ölmek Sekkâgîge boldı cân gıdâsı (MSD 581:242)

sakınç yi-: Kaygılanmak, kaygı çekmek.

Kim erse bu künlük tilese sevinç/ İsizlik kılur ol yarın *yir sakınç*

“Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse, o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker.”

(KB 913:236-237)

manga edgü saknıp bu söz sözleding Muyan birsü tengri *sakınçım yiding* (KB 3684:646-647)

sille ye-: Ağaç yemek, çubuk yemek, degenek yemek, kötek yemek, tabanca yemek. (17. yy.:1595)

sopa ye-: Dövülmek, dayak yemek. (TS: 2140)

tabanca ye-: Bir sille yemek. (17. yy.: 1674)

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

tavuk ayağı ye-: gık mık edip ağzındakini söylemek, lakırtı tutamamak, saklayamamak. (KT:1555); kula bula gibi cırcır etmek. (LO:422); gevezelik etmek, dedikodu yapmak. (TS: 2289)

tayanç yi-: Sopa ye-, dayak ye- (ÇGT:540)

eger düşmen yüzige oknı atsañ hazer kıl *tayanç yémegil* (ÇGT 45/12:143)

teessüf yi-: Esef etmek, üzölmek.

... ve telef kıldığum ‘ömriçün te’essüf yirdüm...(GT 3b-4:129)

telef bolgan ömrka *teessüf yép* bu kaç münāsib beyt sebt kıldım (ÇGT 3/5:122)

teşvîş yi- : Endişe etmek , telaşlanmak, tasalanmak.

imdi dinle ol Kutayfer işini / nice yir ol malun teşvişini (DY 402:180)

aña göre yiyelüm teşvişini / yigi kankı sâbit eyle işini (GN 9571:C.II-2,757)

hem añarlar adını hem işini / kimse var mı kim yimez teşvişini (GN 2883:CI-2, 597)

eydürisem eyâ gönöl kanı farıza yâ sünnet

eydür ki yok teşviş yime bu sevüye ‘amel irmez (YE 104-6:173)

begenmezsın kimesnenüñ işini / *yimezsın âhiretlük teşvişini* (BH 12b1:74)

aklı olan kişiler neyler işi / ahiret kaygusu-çün *yir teşvişi* (LN:195)

tiriglik yi-: Yaşamak, yaşam sürmek, hayatı tatmak.

tü nimet yiding me *tiriglik yiding* / ölüm yir sini sen usanma öküş

“Çok nimete ulaştın ve hayatı tattın; unutma ki, yakında ölüm seni de yiyecektir.” (KB 1106:268-269)

büte boldı munda *tiriglik yidim* / öd ödlele ıdıp nefis butını sıdım

“Epey bir zaman oldu, hayatımı burada geçirdim; zamanla nefsin belini kırdım.” (KB 3635:640-641)

Şatunung başına teği yokladım / Yaşımını tükettim *tiriglik yidim*

“Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatınım tamamlanmasıdır.” (KB 6053:1002-1003)

tokat, dayak ye-. (LO:422)

tokat ye-: Kendisine tokat vurulmak. (TS:2361)

törpü ye-: 1. Törpü ile aşındırmak veya düzeltmek. 2. mec. Kaba bir kimseyi terbiye etmek, inceltmek. 3. mec. Sivrilikleri topluma uymayan şeyleri gidermek, aşındırmak, aşırılıkları ortadan kaldırmak.(Öztürk, 2008: 931)

yağmur ye-: Islanmak. (LO:422); Yağmurda iyice ıslanmak, sırlıslıklam olmak. (TS:2502)

yara ye-: Yaralanmak, zahm-zede olmak. (17. yy.: 1870)

yumruk ye-: Dövülmek, yumruklanmak. (Öztürk, 2008: 932)

zahm ye-: Yaralanmak.

'adet kıldım *zahm yimek* tiken har ni meryem bolsun ajunda ni gülzar (HŞ 3315: 374)

'âşık bolmasa uşbu 'yiti kat yir nidin munça halayık *zahmın yir* (HŞ 265:196)

ben dahı ok zahmın yavlak yidüm / ahşamın at boyınun kucakladum (VG 1279:248)

zahm yimiş on yidi yirde teni bağladı / cerrah hoş ki bend anı (LO 1300:251)

zılığıt ye-: Azar işitmek. (MTS:1387)

Aşağıdaki tabloda ye- fiili ile yapılmış birleşik fiiller verilerek incelenen eserler ışığında görüldükleri dönemler + ile gösterilmiştir.

	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Osmanlı Türkçesi	Türkiye Türkçesi
âdem eti ye-:						+
ağzını ye-:						+
ajun yi-:	+					
arzu yi-:	+					
asığ yi-:	+					
ayvayı ye-						+
bağır yi-:	+	+				
baş yi-/başını ye-:	+				+	+
başın etini ye-: başının etini ye-: baş eti ye-:					+	+
beglik yi-:	+					
berge yi- / bere yi-:	+			+		
birbirini ye-:						+
bok ye-:						+
bora ye-:					+	
boya ye-:						+
çare yi-:				+		
çıgaylık yi-:	+					
darbe ye-						+
damga ye-:						+

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

dayak ye-:					+	+
degenek ye-:			+		+	
dirig ye-:		+				
dişi dişini ye-:						
devlet yi-:	+					
edeb ye-:			+			
ekmekini ye-:						+
emek ye-:				+		
endişe ye- :				+		
erej yi-:	+					
etin yi-:	+					
gam yi-/ye-:	+		+	+	+	
gam yeme-:						+
gol ye-						+
gözü yeme-:						+
gussa ye-:				+	+	
güş-mal ye-:					+	
hak ye-:						+
halt ye-:						+
hasret yi-:		+	+	+		
herze ye-:					+	+
ıncık yi-:	+					
içi içini ye-:						+
içini ye-:						+
il yi-:	+					
inçlik yi-:	+					
kadgu yi-/ kaygu yi-:	+	+	+	+		
kaydın yi-:				+		
kazık ye-:						+
kendi kendini ye-:					+	+
kendini ye-:						+
kılıç yi-:	+					
korkusun yi-:				+		

kötek ye-:					+	+
kurşun ye-:						+
mansıb ye-:					+	
miras ye-:					+	+
nane ye-:					+	+
nedamet yi-:		+	+	+		
nimet yi-:		+		+		
oruç yi-						+
ökünç yi-:	+	+				
ölüm yi-:	+					
papağan ağzını ye-						+
papara yi-						+
para ye-						+
perveriş yi-:				+		
pişiman yi- :		+				
reşk ye-:			+			
renc yi-:			+	+		
sakinç yi-:	+					
sille ye-:					+	
sopa ye-:						+
tabanca ye-:					+	
tavuk ayağı ye-:					+	
tayanç yi-:			+			
teessüf yi-:			+	+		
teşvîş yi- :				+		
tiriglik yi-:	+					
tokat ye-					+	+
törpü ye-:						+
yağmur ye-:					+	+
yara ye-:					+	
yumruk ye-						+
zahm ye-				+	+	
zılgıt ye-						+
papara yi-						+

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

SONUÇ:

İsimlere gelen ye- fiili Karahanlı Türkçesinden bugüne birleşik fiiller oluşturmuştur. Bu fillerin bazıları zaman içerisinde kullanımdan düşmüş, bazıları sadece belirli dönemlerde kullanılmış, bazıları da hâlâ kullanımdadır. Taranan eserler ve sözlükler ışığında 86 farklı birleşik fiil tespit edilmiştir. Daha ayrıntılı bir çalışmada bu sayının artacağına kuşku yoktur.

Karahanlı Türkçesinde (22), Harezmi Türkçesinde (8), Çağatay Türkçesinde (10), Eski Anadolu Türkçesinde (17), Osmanlı Türkçesinde (21), Türkiye Türkçesinde (33) farklı ye- fiili ile yapılmış birleşik fiil tespit edilmiştir.

Birleşik fiilleri oluşturan isim kullanımdan düşünce birleşik fiil de kullanımdan düşer. Ye- fiili ile geçmişte birleşik fiil oluşturduğu halde isim unsuru bugün kullanılmayan örnekler şunlardır: *asığ, çıgaylık, diriglik, erej, gussa, güş-mal, inçık, inçlik, ökünç, perveriş, reşk, renc, sakınç, tayanç, tabanca (tokat, şamar), teşviş, tiriglik, zahm.*

Birleşik fiili oluşturan isim günümüzde kullanıldığı halde Türkiye Türkçesinde ye- fiiliyle birleşik fiil yapmayan örnekler şunlardır: *acun, yara, teessüf, mansıp, nedamet, ölüm, pişman, kaygı, kılıç, arzu, bağır, beglik (beylik), bere, bora, çare, devlet, edeb, emek, hasret, il, gam ye-(olumsuzuyla kullanılmaktadır).*

Bu birleşik fiillerde ye- fiili olumlu anlamlarda *arzu yi-, nimet yi-, devlet yi-, edeb ye-, il yi-* gibi fiillerde ‘kavuşmak, ulaşmak, elde etmek’ anlamlarında kullanılmıştır. Olumsuz anlam taşıdığı hallerde *bere yi-, bora ye-, çıgaylık yi-, darbe ye-, gussa ye-, kılıç ye-, kötek ye-, kurşun ye-, sille ye-, tokat ye-, yağmur ye-* benzeri örneklerde ‘bir şeye maruz kalmak’ anlamları katmaktadır. *baş ye-, ekmeğini ye-, tavuk ayağı ye-, oruç yi-* gibi bazı fiillerde ise tamamen mecaz anlamlar kazanmıştır.

KAYNAKLAR ve KISALTMALAR

Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmânî (Haz. Prof.Dr. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara 2000 (LO)

Ata Aysu, Kısasü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım),TDK Yayınları, Ankara, 1997 (KE)

Berbercan Mehmet Turgut, *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2011 (ÇGT)

Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 3. Baskı 1984

- Dilçin, Cem, *Mesud Bin Ahmed-Sülheyl ü Nevbahâr*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991(SN)
- Eckmann, Janos, *Nehcül Ferâdis I Metin, II Tıpkı Basım* (Yayımlayanlar Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara, 1995 (NF)
- Edip Ahmet Yükneki, *Atabetü'l- Hakayık*, (Haz.Reşit Rahmeti Arat),TDK Yayınları Ankara, 2006 (AH)
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 2004
- Eminoğlu, Emin, *Şeyyad Hamza Destân-ı Yusuf*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 (DY)
- Ercilasun, Ahmet Bican : *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara, 1984
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım dağıtım 20. Baskı, İstanbul,1993
- Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979
- Göker, Osman, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri III*, MEB Yayınları İstanbul, 1997
- Haceminioğlu, Prof. Dr. M. Necmettin, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara, 2000 (HŞ)
- Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998
- Karaağaç, Günay, *Lutfi Dîvânı* (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkı Basım), TDK Yayınları Ankara,1997 (LD)
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012
- Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları,15. baskı Ankara, 2010
- Karasoy, Yakup, *Şiban Han Dîvânı* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkı Basım), TDK Yayınları Ankara, 1998
- Kemal, Eraslan, *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*, TDK Yayınları, Ankara, 1999 (MSD)
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2009
- Köktekin, Kâzım, *Yusuf-ı Meddah-Varka ve Gülşah* (Giriş-Gramer İncelemesi-Metin-Dizin), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 2001 (VG)
- Levend, Agah Sırrı, *Ali Şir Nevaî II. Cilt, Divanlar 4 Türkçe I Farsça Divan*, TDK Yayınları, Ankara, 1966 (NEV)
- Özavşar, Resul, *Marzubânnâme tercümesi -Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri*, Dizin- Y.Lisans Tezi, Diyarbakır, 2009 (MN)
- Özkan, Mustafa, *Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1993 (GT)

Yardımcı Fiil İşleviyle “Ye-” Fiiline Art Zamanlı Bir Bakış

- Öztürk, Deniz, *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, TDK Yayınları, Ankara, 2008
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989 (KT)
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvan ve Risâletü'n-Nushiyye*, H Yayınları, İstanbul, 2008 (YE)
- Tekin, Gönül Alpay, *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn*, TDK Yayınları, Ankara, 1994 (FŞ)
- Tepeli, Yusuf, *Deroiş Muhammed Yemînî Fazîlet-nâme I*, TDK Yayınları Ankara, 2002 (FN)
- Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara, 2011 (17 YY.)
- Türk, Vahit, *Hatiboğlu-Bahrü'l Hakâyık*, TDK Yayınları, Ankara, 2009 (BH)
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2011(TS)
- Vural, Hanifi, *Letâyif-nâme* (Giriş - Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal Dizin), Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999 (LN)
- Vural, Hanifi; Böler, Tuncay, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011
- Yavuz, Kemal, *Âşık Paşa Garib-nâme*, TDK Yayınları, Cilt I-1,I-2,II-1,II-2 İstanbul, 2000 (GN)
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Çev. Prof.Dr. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi (KB)
- Yüce, Nuri, *Mukaddimedü'l Edeb, Harizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası*, TDK Yayınları, Ankara, 1993 (ME)
- Yücel, Bilal, *Bâbü'r Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995 (BD)

**SUSAMAK FİİLİNİN ÖLÇÜNLÜ DİLDEKİ ÇEKİMİ VE AĞIZLARDAKİ
SÖYLENİŞİNDEN HAREKETLE BİR ÖNERİ***

Hanifi VURAL*

Öz

Susamak fiilinin kimi zamanlara göre çekimi, sözdizimsel anlamda bir *belirsizlik* veya *anlam bulanıklığı* terimlerinin içerik ve kapsamına denk düşen bir durum oluşturmaktadır. Bu yazıda bu durumun oluşmasına yol açan ana etkenden söz edilerek adı geçen fiilin Anadolu ağızlarındaki karşılığı üzerinde durulacak ardından bu karşılığın *Türkçe Sözlük'e* madde başı olarak aktarılması hususu tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Susamak, Susmak, Belirsizlik, Anlam Bulanıklığı, Çift Anlamlılık.

**THE CONJUGATION OF THE VERB TO FEEL THIRSTY IN STANDARD
LANGUAGE AND A SUGGESTION WITH REFERENCE TO ITS
PRONOUNCIATION IN THE DIALECTS**

Abstract

The conjugation of the verb to feel thirsty creates a situation that equals to content and scope of ambivalence and ambiguity in syntactic terms. This study will deal with the major factor which leads up to above mentioned situation with a focus on their equivalent in Anatolian dialects, and subsequent to this their transfer to Turkish Dictionary as lexical entry will be discussed.

Key Words: to feel thirsty, to keep quiet, ambiguity, ambivalence, doubleness.

GİRİŞ

Dilin var oluş sebebi ve doğası; anlaşmayı sağlamak, diğer anlaşma araçlarından farklı olmak üzere açık, anlaşılır bir iletişime imkân tanımaktır. Her bir dil varlık düzeyine eriştikten sonra ilk, dar ve işlenmemiş durumundan kurtulma ve kendini geliştirme çabası içine girer. Böyle bir gelişim çizgisi izlemeyen diller, zamana yenilerek yokluk karanlığına gömülmüşlerdir. Dilin canlı bir varlık oluşuna işaret eden bu tarafı, aynı zamanda dil evreninin iç öğelerini ve bu öğelerin birbiriyle ilişkilerini de haber vermektedir. Bütün diller için geçerli olan bu durum doğal olarak Türkçe için de doğrudur, geçerlidir.

Yapı bakımından eklemeli diller grubuna giren Türkçenin söz varlıkları; kök, ek, gövde öğelerinin işletim alanına dâhil olarak bir bildirişim dizgesi düzeyine çıkmaktadır. Ancak zaman zaman bir anlamı dillendirme, bir yargıyı bildirme kastıyla birleşen kimi dil unsurları başka bir anlam ve yargıya kılıf veya kalıp olan şekille

* Makale Geliş Tarihi: 15.09.2015. Yayın Kabul Tarihi:23.11.2015.

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Susamak Fiilinin Ölçünlü Dildeki Çekimi ve Ağzlardaki Söylenişinden Hareketle Bir Öneri

örtüştüğü, ses olarak birebir eşlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bir anlam kargaşasına yol açan bu durumu araştırmacılarımız farklı adlandırmalarla tespit ve takdim etmişlerdir. Şöyle ki:

belirsizlik (Alm. Amhiguitat, Doppelsinn. Fr. ambiguite, İng. ambiguity). Genellikle biçim ve anlam arasında bire bir karşılıklılık bulunmaması durumunda dilsel bir biçimin iki ya da daha çok sayıda yoruma yol açması. Belirsizlik sözdizimsel ya da sözlüksel olabilir. Sözlüksel düzlemde eşadlılık ya da çokanlamlılık, söz dizimsel düzlemdeyse, yüzeysel yapının iki ya da daha çok sayıda derin yapıya bağlanabilmesi belirsizliğe yol açar (Vardar 2002: 35).

belirsizlik (Ambigüité, Ambiguity, Doppelsinn): Dilsel bir ifade, iki veya daha çok yoruma açıksa belirsizdir. İki çeşit belirsizlikten söz edilebilir: *Kelimededen doğan belirsizlik, söz diziminden doğan belirsizlik*. Birincisi eş adlılık hadisesinin sonucudur. Mesela: "Karadan hoşlanmam." cümlesinde *kara* kelimesi böyle bir belirsizlik taşır. Bu kelime hem bir rengin, hem deniz kelimesinin mukabili olarak kullanılabilir. Söz diziminden doğan belirsizlik "Arkadaşı annesine seslendi." şeklindeki cümlelerde görülen belirsizliktir. (http://www.isistercume.org/dilbilim_terimleri_sozlugu.htm)

anlam bulanıklığı (İng. ambiguity; Alm. ambiguität; Fr. ambiguité) Bir dil ögesinin, aynı bağlamda, geçerli olan iki ya da daha fazla yorumlama, anlamlama sergilemesi. Örneğin *Bunun yüzünü ne yapacağız?* cümlesinde yüz sözcüğü surat veya kılıf anlamlarına geliyor olabilir. Aynı biçimde *Ömer'i dün burada otururken gördüm* cümlesinde oturan, Ömer de olabilir ben de. Bu durumlarda cümlenin tamamı bir anlam bulanıklığı sergilemektedir (Hengirmen 1999: 29).

iki anlamlılık "ibham" (Amphibologie, Amphibology, Zweideutigkeit): İki anlama gelebilen söz dizimi belirsizliklerine bu ad verilir. Bu durumda cümle, kuruluşundan dolayı iki şekilde yorumlanabilir. Ayrıca her iki yorumlamada da cümlenin kuruluşunda hiçbir aksaklık sezilmez (<http://ege-edebiyat.org/docs/277.doc>).¹

Mustafa Cemiloğlu da, dilde *çift anlamlılık* terimine yer vererek Nevin Selen'in bir makalesinden² hareketle cümle içinde iki ayrı anlama gelebilecek kullanımlara yer

¹ Akdeniz, Safiye, *Dil Bilimi Terimleri*, <http://ege-edebiyat.org/docs/277.doc>, 3.9.2015.

² Bu makalenin künyesi şöyledir: Selen, Nevin, "Dilde Çift Anlamlılık Olayı", Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ekim 1984, C. 1, S. 1, s. 1-8.

vermektedir: *Bilginin keşfi heyecan yarattı. Yul Brayner'in bileklerini kesen karısı ölümden döndü* vb. (Cemiloğlu, 2004: 7-8).

İsmlendirmeler farklı olsa da *belirsizlik, anlam bulanıklığı, ibham, çift anlamlılık* gibi terimler aynı dil olayını anlatmaktadır.

Standart Türkiye Türkçesinde de kimi kelimelerin eklerle genişletilerek kullanımlarında anlam bulanıklığına yol açtığı görülmektedir. Bunlardan belki de en sık kullanım alanına dâhil edilenlerden biri de *susamak* fiilidir, denebilir. Bu fiil özellikle şimdiki zaman eki -yor ile genişletildiğinde başka bir fiilin aynı zamanlı çekimiyle sesteş bir yapıya kavuşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, *susa-* fiili ile *sus-* fiilinin şimdiki zaman çekimleri sesteş bir form oluşturmaktadırlar:

susa- + yor+um > susuyorum

sus- + yor+um > susuyorum

Görüldüğü gibi bu iki ayrı fiil tabanı aynı ekle kullanım sahasına dâhil edildiğinde aynı fonemik yapıya girmektedirler. İkinci çekim gerek tek başına gerekse cümle içinde kullanılırken herhangi bir belirsizliğe yol açmazken birinci çekimde bir ses ve anlam bulanıklığı gerçekleşmektedir. -yor ekinin başındaki y- ünsüzünün daraltıcı özelliği gerileyici bir etki ile fiilin sonundaki -a ünlüsünü yazıda ve konuşmada daraltması sonucunda ortaya çıkan bu durumun iletişimdeki olumsuzluğunu gidermek için iki ayrı yol mümkün görünmektedir:

1. Türkçemizde -yor şimdiki zaman ekinin yanı sıra kullanageldiğimiz bir -makta birleşik ekimiz daha var. *susa-* fiilini bu ikinci ek ile çekimlediğimizde kullanımda ortaya çıkan karışıklık giderilmiş olur.

Örneğin Halk Ozanımız Nuri Çırağı'nın, "Koskoca deryada *susamaktayım*."³ dizesi bu hâliyle merama uygun bir söyleyişe sahipken eki değiştirdiğimizde yeni şekil şöyle olmaktadır: "Koskoca deryada *susuyorum*." Görüldüğü gibi söz konusu fiilin -makta ekiyle genişletilmesi herhangi bir belirsizliğe fırsat vermemektedir.

2. Bu hususta Anadolu ağızlarından yararlanılabileceği kanaatindeyiz. Canlı bir varlık olan dil, canlılığını sürdürerek eksiksiz bir iletişim dizgesi oluştururken karşılaştığı engelleri aşmak için yine kendi bünyesinde çözüm yolları bulmaya yeltenir ve karşılaşılan olumsuzlukları giderir. Nitekim yöre ağızlarımızdan bazıları, *susa-* fiilinin yukarıda dile getirdiğimiz kullanımından ortaya çıkan belirsizliği ve anlam kargaşasını ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu düşündüğümüz kimi fonemik

³ www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=13939, 3.9.2015

Susamak Fiilinin Ölçünlü Dildeki Çekimi ve Ağızlardaki Söylenişinden Hareketle Bir Öneri

farklılıklara yönelmişler. Bu maksatla ağız sözlüklerine başvurduğumuzda söz konusu fiilin, sonuna bir -z ünsüzü alarak kullanıma girdiğini görmekteyiz:

susan-: Susamak. (Gemalmaz 1995: 285, Turan 2006: 277)

susura-: Susamak [Orhana, Anamur, Silifke-İçel] (TDK 2000: 3701)

susuzmak: Susamak [Çüngüş, Çermik-Diyarbakır] (Özçelik, Boz 2002: 248)

susazmak: Susamak. [Persenti, Silifke-İçel] (TDK 1978: 3700).

susazmak: Susamak [Erzurum] (Olçay 1995: 126, Gemalmaz 1995: 286)

susazmak: Susamak [Keban, Baskil, Ağın-Elazığ] (Buran 1997: 203)

susazmak: Susamak [Adana, Osmaniye] (Yıldırım 2006: 489)

Görüldüğü gibi Anadolu ağızlarında daha çok *susaz-* formuna giren fiil, şimdiki zaman eki -yor veya diğer zaman eklerinden biriyle çekime girmesinde herhangi bir anlam bulanıklığı veya belirsizlik oluşmamaktadır: *susazıyorum* gibi.

SONUÇ

Susa- fiilinin özellikle şimdiki zaman -yor eki ile genişletilmesinde ortaya çıkan anlam bulanıklığı veya belirsizlik, eş anlamlıların sözdizimsel yapılarındaki gibi kolay bir yolla giderilebilecek düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu belirsizliği gidermek için yukarıda dile getirilen her iki yoldan da yararlanılabilir. Bir taraftan -makta ekinin tercihi yoluna gidilirken diğer taraftan *susaz-* fiili *Türkçe Sözlük'e* madde başı olarak alınıp kullanımı yaygınlaştırılabilir.

KAYNAKLAR

Akdeniz, Safiye, *Dil Bilimi Terimleri*, <http://ege-edebiyat.org/docs/277.doc>, 3.9.2015.

Buran, Ahmet (1997), *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.

Cemiloğlu, Mustafa (2004), *Dil Bilimi Açısından Yazılı Anlatım ve Anlatım Teknikleri Öğretimi*, İstanbul: Aktüel Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler* (3. cilt), Ankara: TDK Yayınları.

Hengirmen, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.

Olçay, Selâhattin (1995), *Erzurum Ağızı, İnceleme-Derleme-Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Hanifi VURAL

Özçelik, Sadettin; Boz, Erdoğan, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı, Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Selen, Nevin (1984), "Dilde Çift Anlamlılık Olayı", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ekim 1984, C. 1, S. 1, s. 1-8.

TDK (2000), *Derleme Sözlüğü*, 10. cilt, Ankara: TDK Yayınları.

Turan, Zikri (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Ankara: TDK Yayınları.

Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları I-II*, Ankara: TDK Yayınları.

<http://ege-edebiyat.org/docs/277.doc>, 3.9.2015

http://www.isistercume.org/dilbilim_terimleri_sozlugu.htm, 3.9.2015

www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=13939, 3.9.2015

DİN DİLİ DİNİ DİL AYRIMI*

Ali YILDIRIM*

Öz

Peygamberler aracılığıyla insanlığa iletilen, Tanrı'nın emir ve yasaklarını ihtiva eden ve insan hayatının tüm yönlerini kapsayan vahyin, ilahi bir vasıf taşıyor olması, bu dili kutsallaştıran en temel özelliğidir. Bu süreç Tanrı, peygamber ve insan arasında büyük ölçüde tek yönlü olmakla birlikte bir iletişim biçimini tasvir etmektedir. Her iletişimin kullandığı bir dil vardır ve bu anlamda burada gerçekleşen iletişim biçiminin, din dili olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Vahye muhatap olan insan, yaşantısına katılan dini anlam ile söylem ve eylemlerine dini bir hüviyet yüklemektedir. Dinin dil üzerine etkisini ortaya koymak ve söylemin niteliğini açıklamak anlamında daha doğru bir kullanıma işaret etmek açısından burada ortaya çıkan dili ise dini dil olarak ifade etmek uygun görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Dili, Dini Dil, Yaşayan Dil, Mantıkçı Pozitivizm.

THE SEPARATION OF "RELIGIOUS LANGUAGE" AND "LANGUAGE OF RELIGION"

Abstract

Transmitted to humans through the prophets, containing the orders and prohibitions of God, and the revelation that covers all aspects of human life is a divine qualities carry this language sanctify the most basic features. This process amongst God, Prophet and human, but is substantially unidirectional illustrates a communication form. There is a language used by each communication. In this sense, the place where the communication form, we think that should be considered in religious language. Revelation addressed to the people, it is to install a religious identity discourse and action by participating in the religious sense of life. The meaning of reveals the influence of language and explain the nature of the discourse of religion, the terms points to a more correct use of the language appeared here seems to be appropriate to express a religious language.

Key Words: Religious Language, Language of Religion, Living Language, Logical Positivism.

GİRİŞ

Dil, bilinçli olarak meydana getirilmiş toplumsallaşmış bir semboller sistemidir (Öner, 2013: 74) ve dilin yapısını büyük ölçüde aynı coğrafyayı paylaşan insanların inanç, ihtiyaç ve kültürel ortak noktaları belirler. İnsanların rutin yaşam koşulları

* Makale Geliş Tarihi: 24.04.2016. Yayın Kabul Tarihi: 27.05.2016.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
E-posta: ali.yildirim26@gop.edu.tr.

Din Dili Dinî Dil Ayrımı

onların günlük konuşma dillerini meydana getirdiği gibi, inanç dünyalarını yansıtan ilahi emirler, ibadetler, ritüeller ve semboller de zamanla dinî bir söylemin ve dinî bir literatürün oluşmasını sağlar. Bu dil, başlangıçta taklide dayalı olmakla birlikte zamanla insanın zihin dünyasına nüfuz ederek onun tüm hayatına şekil ve yön verebilen etken bir güç haline gelebilir. Öyle ki insan, aldığı nefesten, aklından geçen her niyetten, meşgul olduğu işlerden ve sosyal ilişkilerinden bu dilin etkilerini soyutlayamaz. İnsan hayatına bu derece nüfuz edebilen bir olgu olarak dini dilin gücünün kaynağı ve doğrulanabilirliğine dair yapılacak tespitler konunun pratik ve metafizik boyutlarının ortaya konması açısından önemli ipuçları verebilir.

Öncelikle dini dilin yapısı ile ilgili ortaya konacak kapsayıcı bir tanım bu dilin fonksiyonlarını dışarıda bırakmamak adına önemli bir işlev görebilir. Ancak ortaya konacak herhangi bir tanım bu dil için belli sınırlar çizmek maksadı taşıyacak olursa dini dilin anlamını daraltmak durumunda kalabilecektir. O halde dini dilin kullanımı için belirlenmiş bir takım kurallardan söz edilebilir mi? Dini dilin kullanımı belli zaman ve mekânlarla mı sınırlıdır? Dilin, dini olması yalnızca dini bir konudan bahsederken mi gündeme gelmektedir? Ya da yalnızca dindar mı dini dili kullanır? Bu sorulara vereceğimiz her tür olumlu cevap dini dili bir tür indirgeme ve kısıtlama ile karşı karşıya getirecektir. Zira bu dilin kullanımının yalnızca dinsel bir faaliyet olarak algılanması o dilin yalnızca belli saatlerde bir camiye ya da bir kiliseye hapsedilmesine neden olabilir.

Diğer taraftan dindar olmayan fakat dini bir konudan bahseden bir kimsenin kullandığı dilin de dini bir dil olup olmaması tartışma konusu edilebilir. Bu noktada dini hayata dair herhangi bir tecrübesi bulunmayan bir kimsenin dini ifadeleri, emir ve yasakları, ibadet ve muamelata ilişkin uygulamaları algılama durumunun, dindar bir kimseninkinden farklı olacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle tüm bu ritüelleri, inanç ve yaşantıdan bağımsız olarak ifade etmekte kullanılan dilin de dini bir dil olmasından söz etmenin, ifadenin anlamını karşılamak bakımından, yerinde olamayacağı kanaatindeyiz.

Din Dilinin İndirgenmesi

Son yüzyılda Batıda ortaya çıkan analitik yaklaşım içerisinde cereyan eden, pozitivizmin devamı sayılabilecek düşünce akımlarından olan ve daha çok dil ağırlıklı analizleri ile ön plana çıkan mantıkçı pozitivizmin, özellikle din karşıtlığı temeline dayalı yaklaşımı, dini dilin anlaşılması ve yorumlanmasında daima dışlayıcı bir tutum

sergilemiştir. Mantıkçı pozitivistler ve bir kısım analitikçiler dini kavramlar üzerinde birtakım doğrulama ve yanlışlama testleri uygulamak suretiyle bu dilin metafizik unsurlarını ortadan kaldırmayı denemiştir. Kaldı ki bu felsefecilerin doğuş sebebi olarak gösterilen metafizik karşıtlığı (Ural, 2006: 13), antikçağdan beri gelen ve rasyonelleştirme olarak adlandırılan bir anlayışın son halkası olarak yorumlanmaktadır. Buna göre matematik ve geometri aracılığıyla fizik dünyanın rasyonelleştirilmesi adımı tamamlanmış olup son adım yani konuşma dilinin rasyonelleştirilmesi ayrı bir inceleme konusu olarak belirlenmiştir (Ural, 2006: 23). Yapılacak iş dil analizidir ve bu görevi üstlenecek olan bilimin adı felsefedir. Mantıkçı pozitivistlerin felsefeye yükledikleri bu yeni görev zamanla kendi içerisinde tepkilerin doğmasına neden olmuştur. İnsan hayatındaki varlığı reddedilemeyen olguların bu felsefecilerin kullandıkları doğrulamacı analizler ile elenmesi, özellikle teist filozoflar tarafından çok geçmeden sorgulanmaya başlanmıştır.

Analitik yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan ve ilk dönem görüşlerinde mantıkçı pozitivistler ile aynı fikirleri paylaşan Wittgenstein, ikinci dönem düşüncelerinde, dini ifadelerin, bağlamlarından ayrılmasının hata olacağına dikkat çekerek her dilin kendi bağlamında kendi kuralları ile ele alınıp anlaşılması gerektiğine dair bir teori geliştirdi (Wittgenstein, 2000:24). Kullanım-anlam ilişkisine dayanan ve dil oyunları adı verilen bu teoriye göre dini dili anlamak onu bizzat kendi kuralları içerisinde değerlendirmekle mümkün olacaktır.

Mantıkçı pozitivistlerin, metafiziği tamamen saf dışı bırakan tutumları karşısında Wittgenstein'in bu yorumu dini dili anlamaya dair daha ılımlı bir yaklaşımı içermektedir. Ancak bu kez, Wittgenstein'in teorisini temel alarak ortaya çıkan dini dil yaklaşımları dini ifadeleri yeni bir tehditle karşı karşıya bırakmıştır. Zira dini ifadelerin anlaşılmasına dair geliştirilen teoriler dini dili belli birtakım alanlara indirgemeyi hedefliyordu. Ahlaki bir yaşam sürme, sonsuz yaşamı hak etme, belli törensel görevleri icra etme, belli bir yaşam tarzını kabul etme, Tanrı'nın tam anlamıyla içselleştirilmesi vb. yaklaşımları öne süren bu teorilerin her biri dini dilin belli bir fonksiyonuna işaret ederken diğer içerik ve fonksiyonları ile yapısal özelliklerini göz ardı etmiş görünmektedirler. Ya da daha iyimser bir değerlendirme ile gözden kaçırma hatasına düşmektedirler. Dahası dini dilin fonksiyonları için ortaya atılabilecek sonsuz sayıda nitelikten bahsedilse bile, içerisinde, metafizik unsurların, ilahi boyutların, Tanrı ve ahiret inancının yer almadığı bir dini dil teorisi mümkün olamayacaktır. Bu nedenle

son yüzyılda, bir takım kurallara bağlayarak ve bu dile belli birtakım fonksiyonlar yükleyerek din dili adıyla ortaya konan teorilerin dini dili ifade etmekten uzak olduğunu düşünmekteyiz. Kısaca, ortaya konan dini dil teorilerinin, dini dili temsil etme noktasında ne derece karşılık buluyor olduğu tartışılan bir durum haline gelmiştir. Bu nedenle dilin kullanımının, onun anlamına uygunluğu hakkında yapılacak bir değerlendirmenin, dilin ait olduğu ve etkisi altında kaldığı unsurları hesaba katılmasıyla ancak mümkün olacağı görünmektedir.

Dini İfadelerin Kullanımı

Dil, bir iletişim vasıtası olarak iletilmek istenene kültürel kodlarla son şeklini vererek mesajın, muhataba, doğru aktarılmasına aracılık eder. Dil, doğrudan doğruya bireylerin ve toplumların iç ruhunu aktarır (Altuğ, 2013: 17). Dil, içerisinde aktarılagelen kültürel zenginlikle yaşayan bir unsurdur. Bu noktada kültürel zenginlik dildeki zenginliğin, dildeki zenginlik de kültürdeki zenginliğin ve ilerlemenin göstergesidir (Akkaya, 2011: 17). Kültürel zenginlik hangi alanda ilerleme gösterdiyse o alana ait kavramların çeşitliliği de artar. Müslüman bir birey için “Tanrı” dendiğinde Allah, Hak, Halık, Mabud, Mevla, Rab, Yaradan gibi birçok isim çağrışım yapabilir. Sonra Müslüman, her biri farklı anlamlar yüklü bulunan birçok farklı isimlerle seslendiği bu Tanrı’nın, âlemi yarattığını, insanlara merhameti ile muamele ettiğini, insanı bu dünyada yarattığı gibi ahirette tekrar dirilteceğini ve yine bu Tanrı tarafından hesaba çekileceğini aynı anda hatırlar getirebilir.

Dil bir atıf çerçevesi oluşturmada temel belirleyicidir. Bu bağlamda kullandığımız kelime ve kavramlar, içinde yaşadığımız dünyanın anlaşılmasında merkezî bir unsur olarak görev üstlenir (Kuvancı, 2012: 127). Dolayısıyla her bir birey için dilin anlamı, yaşantısı boyunca dile yükledikleri ile örülerek büyür ve gelişir. Birey, kullandığı dilin anlamını, psikolojik yapısı (eğilimleri, zaafı, istekleri, korkuları), içinde yaşadığı kültürel ortam (gelenek, görenek, aile ve iş çevresi) ve eğitim (din eğitimi de dâhil olmak üzere hayat boyu aldığı her tür eğitim) ile kendisi doldurur. Bireyin hayatı dilin hayatıdır. Bireyin yaşantıları dili besler, büyütür ve geliştirir. Duruma göre yaşantılar bireyin dilini hırpalır, bozar ve hatta ölümüne neden olabilir, yani onu kullanmadığı için yok olur. Bu nedenle dil, bir topluluk içerisinde birey ile birlikte yaşayan bir özelliğe sahiptir.

Semavi dinlere mensup toplumlarda, dinlerin daha geniş kitleleri muhatap alıyor olmaları, mevzu bahis dinin, kendi dilinin ve söyleminin, yalnızca muhatabı

olduğu toplumda değil tüm dünyada yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir. Örneğin Türk toplumlarında, Arapça kaleme alınmış her tür yazının (Arapçanın Kur'an dili olmasına istinaden) kutsal sayılması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu örnek, toplumların, inandıkları dinin dilinin, üzerlerindeki etkinlikleri ile birlikte hâkimiyetlerini de göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dini dil, toplumların yaşantılarının sözel kültürü olan, masallar, hikâyeler, atasözleri ve deyimlerine de dini bir hüviyet katarak, o toplumun, üzerine yükseldiği medeniyetin yapısına sirayet etmektedir. Benzer bir şekilde toplumu etkisi altına alan din kadar daha güçlü bir kuvvetten bahsetmek oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle dini dil, öncelikle toplumun kendisine kattıklarıyla ve sonra da kendisinin toplum üzerindeki etkisiyle yaşayan bir dildir.

Yeni doğan ve henüz birçok duyu organını dahi kullanmadığı halde Müslüman bir bebeğin kulağına ezan okunması, Hıristiyan bir bebeğin Kilisede kutsal su ile vaftiz edilmesi ya da Musevi bir bebeğe Sinagogda Tevrat okunması dinin insan hayatındaki etkinliğini ilk anlardan itibaren hissettirdiğini göstermesi bakımından önemli örneklerdir. Çevresinde olan biteni fark etmeye başladığı andan itibaren her birey, sürekli, olanlar hakkında bir takım sentezler yapar. Farkında olarak ya da olmadan, her davranışta ortak olan unsurları zihninde birleştirir. Bireylerin, başlangıçta taklit olarak kendi hayatlarına uyguladığı bu davranış biçimlerinin zamanla bilinçli davranışlara büründüğü, kimi bireylerde ise ilgi ve algı düzeylerindeki bireysel farklılıklar nedeniyle taklitten öteye gitmediğini kolaylıkla fark edebiliriz.

Dua için yönelindikleri Tanrı'ya seslendikleri isim; sevinç, üzüntü, heyecan ve korku gibi duygularını dışa vurmakta kullandıkları ünlemler; aile yaşantılarında ve insanlar arası ilişkilerde tabi olduğu dini ilkeler ve örnek aldıkları peygamberler, insanların hayatlarına hangi dinin ne derece nüfuz ettiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Dini tabiiyet yine başlangıçta trajik bir biçimde, aileden gelen tek seçenekli bir durumu ifade ediyor olması itibariyle bireyin belli bir dinin bütün uygulamalarını bütün boyutlarıyla bir paket program halinde edinmesi için ona önemli bir avantaj sağlamaktadır.

İbadet eden anne-baba ile akraba ve komşularının tavır ve davranışlarını sürekli olarak taklit eden bir çocuğun, önceleri, aynı ortamlarda kullanılan dilin, dini olup olmaması ile ilgili herhangi bir fikrinin olması beklenmez. Karşılaştığı bir insana

Din Dili Dinî Dil Ayrımı

“selâmın aleyküm” diye hitap ettiğinde öncelikle dindarca bir davranış sergilemekten öte, babası ya da annesi gibi davranmış olmanın verdiği his ön plana çıkacaktır. Sünnet olduğunda Hz. Peygamberin bir emrini yerine getirmenin onurundan çok, atalarının “adam olmak”la ilgili tembihleri ile motivasyon bulacaktır. Bu tür örnekleri artırmak mümkündür ancak ortada duran şey, toplumun, dini uygulamaları nesiller arası paylaşma açarken bu uygulamaları kültürle çok iyi yoğurmuş olmasıdır. Bireysel tutumlardan sosyal ilişkilere tüm tutum, tavır ve davranışların şekillerini din ve sosyal hayatla iç içe olmuş kültürel yapılar belirlemektedir. Ancak bizim ön plana çıkarmak istediğimiz daha etkin öge, ağırlıklı olarak dindir.

Bireyin düşünce ve davranışlarının belirlenmesinde bireye ilk komutları veren dilin, diğer tüm öğelerin etkisiyle son şeklini almış olması birey için önceki kültürü bir bütün halinde hazır bulma konusunda önemlidir. Toplum tarafından bireye sunulacak olan dilin, dinî ya da seküler olması bireyin kullanacağı dilin niteliğini belirleyecektir. Diğer taraftan dilin dini olması her ifadeden birinin mutlaka dini literatüre ait kavramları taşıyor olması şeklinde anlaşılmalıdır. Dini dilin yalnızca dini kavramlarla sınırlanması dini hayatın kapsamının dar bir çerçevede anlaşılmasına neden olabilecektir. Toplum, dini yaşantısına dair bir takım söylem ve eylemleri dini literatürün dışından kavramlarla da ifade edebilmektedir. Zira kavramı kavram yapan en belirgin öznelik, onun her türlü var olanın kimi zaman oluşabilmesine ama çoğunlukla da bilinebilmesine ilişkin bir çerçeve olmasında kendini göstermektedir (Çotuksöken, 2000: 26). Başka bir ifadeyle, dindar toplumun ve çevrenin kendi aralarında doğal olarak karşılıklı bir etkileşimle oluşturdukları yaşam biçimi de kullanılan dilin, dini anlamlar taşımamasını sağlayabilir. Birey, birçok dini emir ve tavsiyeyi gündelik hayatının sıradan bir eylemi olarak da yaşantıya dönüştürebilmektedir.

O halde bizzat dinin kaynağı olan Tanrı, dinin insanlara tebliğinde rol alan peygamber ve tebliğin konusu olan din, din dilinin üç temel ögesi olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktadan itibaren, vahye muhatap olan insan, yaşantısına katılan dini anlam ile söylem ve eylemlerine dini bir hüviyet kazandırmaya başlar. Burada din, dindar kimselere herhangi bir şey ifade etmek durumundaysa, kendisine inanılan ve ibadet edilen varlığın linguistik temsilin ötesinde olması gerekir (Koç, 1998: 91). Bu nedenle burada ortaya çıkan dili, dile yüklenmiş dini hüviyeti nedeniyle **dini dil** olarak ifade etmek, dinin dil üzerine etkisini ortaya koymak ve söylemin niteliğini

açıklamak anlamında daha doğru bir kullanıma işaret etmektedir. Diğer taraftan peygamberler aracılığıyla insanlığa iletilen, Tanrı'nın emir ve yasaklarını ihtiva eden ve insan hayatının tüm yönlerini kapsayan vahyin, ilahi bir vasıf taşıyor olması, bu dili kutsallaştıran en temel özelliktir. Ancak burada söz konusu sürecin, nihayetinde bir iletişim sürecini tasvir ettiği görmezden gelinmemelidir. Bu süreç Tanrı, peygamber ve insan arasında büyük ölçüde tek yönlü olmakla birlikte bir iletişim sürecine işaret etmektedir. Yine, ilahiyatçı ve filozoflar açısından bakıldığında da "Tanrı" kavramının kuramsal olarak önem arz edebilmesi için Tanrı'nın tüm öteki şeylerle şu veya bu şekilde bir ilgisinin olması gerekir. Bu, Tanrı'yı daha azametli veya daha az azametli kılmaz. Aksine, kutsallığa ilişkin olumlu tasdiki ve olumlu huşû uyandıran öteki özelliklerin O'na özgü kılınmasını mümkün kılar (Koç, 1998: 91). Bu anlamda burada söz konusu edilen dilin, **din dili** olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak Batı'da, din dili ve dini dil diye ifade ettiğimiz bu her iki kavram ile ilgili olarak herhangi bir ayırım gözetilmediği, her ikisi için de dini dil anlamında "religious language" ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak dinin, sosyal ve kültürel hayat ile daha fazla iç içe olduğu, günlük hayatın akışında etkin rolünün daha fazla hissedildiği toplumumuzda bu her iki kavram, literatürde herhangi bir ayrıma tabi tutulmamış olmakla birlikte gündelik dilde farklı şekillerde kullanılmaktadır. İlmi ve felsefi bir çalışma alanı ve tartışma konusu olmak bakımından, vahiy dilinin "din dili" olarak ifade edilmesinin (Çağıl, 2008: 21) karşısında ya da devamında, bu dilin, inananların literatüründe tezahür ediş biçimini "dini dil" tabiri ile karşılamak mümkün görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, Mehmet. (2011), *Filozofça Dil Felsefesi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Alston, William P. (1964), *Philosophy of Language*. New Jersey: Printice-Hall Inc.
- Altuğ, Taylan. (2013), *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Braithwaite, Richard Bevan. (1971), "An Empiricist's View of the Nature of Religious Belief". *The Philosophy of Religion*. London: Oxford University Press, Basil Mitchell (ed.).
- Çağıl, Necdet. (2008), *Din Dili ve Mecaz*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çotuksöken, Betül. (2000), *Felsefi Söylem Nedir?* İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Donovan, Peter. (1985), *Religious Language*. London: Sheldon Press.

Din Dili Dinî Dil Ayrımı

- Ferre, Frederick. (1999), *Din Dilinin Anlamı*. Zeki Özcan (çev.). İstanbul: Alfa Basın Dağıtım.
- Görgün, Tahsin. (2014), "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu". *Din Dili Çalıştayı*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an-ı Kerim Araştırmaları Merkezi (KURAMER). 25-26.04.2014. ss.177-203.
- Greisch, Jean. (1999), *Wittgenstein'da Din Felsefesi*. Zeki Özcan (çev.). Bursa: Asa Kitabevi.
- Koç, Turan. (1998), *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kuvancı, Cenân. (2012), *Din Dili Dil Oyunu mu?* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öner, Necati. (2013), *Dil Üzerine*. Ankara: Divan Kitap.
- Özcan, Zeki. *Dil Felsefesi I*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Rickman, H. P. (1992), *Anlama ve İnsan Bilimleri*. Çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Rossi, Jean Gerard. (2013), *Analitik Felsefe*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Schedler, Norbert O. (1974), *Philosophy of Religion-Contemporary Perspectives*. New York: Macmillan Pub.
- Uçar, Şahin. (2012), *Dil ve Felsefe*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Wittgenstein, Ludwig. (2000), *Felsefi Soruşturmalar*, Deniz Kanıt (çev.), İstanbul: Küyerel Yayınları.

Necmettin Alkan, *Selanik 'in Yükselişi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012; *Selanik İstanbul'a Karşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014; *Ve Selanik Düştü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Necati ÇAVDAR*

Eseri kaleme alan Prof. Dr. Necmettin Alkan, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesidir. Eserin bir “üçleme” niteliğinde kaleme alınmış olması ve muhtevasının müteselsil bir mahiyet arz etmesi seriyi tek bir eser gibi ele alarak incelememizi zaruri kılmıştır. Özellikle edebiyat ve tarih alanlarında öne çıkan bir yazım biçimi olan “üçleme”¹; aynı zaman diliminde yaşanmış, aynı konuyu ihtiva eden ve hakkında söylenecek çok şey bulunan olaylar silsilesinin inşasında yazarların tercih ettikleri bir yol olagelmıştır. Özellikle hatırat ve roman türüne dair yapıtların kaleme alınmasında başvurulan üçleme geleneğinde eser birbirini izleyen üç kitaptan meydana gelmektedir. Yapıtın birinci cildi konunun mukaddimesini, son cildi hâtimesini teşkil etmektedir. İkinci cilt ise genellikle konunun en girift olaylarını ihtiva eden gelişme bölümüne ayrılmaktadır.

Jön Türk hareketinin ortaya çıkışı, hareketin siyasal bir cemiyet/parti haline gelişi, 1908 Jön Türk Devrimi, 31 Mart Vakası ve nihayet 1912-1913 Balkan Harbi hezimetini ile gelinen siyasal gelişmeleri konu alan eseri bir “Selanik” üçlemesi olarak adlandırmakta mahzur olmadığı kanaatindeyim. Her üç eserin başlığında da Selanik adının geçmesi, yapıtın bir Jön Türk üçlemesinden ziyade Selanik üçlemesi olarak adlandırılması gerektiği hissi uyandırmaktadır. Aslında Jön Türk/İttihad ve Terakki konusu tarih dünyamızın en fazla işlenmiş ve işlenmekte olan konuları arasında yer almaktadır. Buna rağmen bu konunun şimdiye kadar doğal sınırları içerisinde en geniş

---

* Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi. ncavdar19@gmail.com

¹ Bir yazarın konu ve fikrî yapı olarak birbirini izleyen üç eseri(<http://tdk.gov.tr>) olarak tanımlan *üçleme/triloji*, birbirinin devamı niteliğinde ya da birbiri ile karakterler veya konu açısından bağlantılı olan üç eserden oluşmaktadır. *Üçleme/triloji* genellikle edebiyat, sinema, video oyunu ve tiyatro alanlarında kullanılmaktadır(<https://tr.wikipedia.org>). Edebiyat alanında üçleme geleneğine birkaç örnek vermek gerekirse; 20. yüzyılın en büyük yazarlarından biri olarak kabul edilen Nobel ödüllü İrlandalı yazar Samuel Beckett'in “Molloy”, “Malone Ölüyor” ve “Adlandırılmayan” adlı romanı bu yazım biçiminin önde gelenleri arasındadır (<https://www.ayrintiyayinlari.com.tr>). Yakın dönem Türk yazınında ise Yaşar Kemal'in “Dağın Öteki Yüzü” üçlemesi, Kemal Tahir'in “Esir Şehir” üçlemesi (<https://tr.wikipedia.org>) ve Fakir Baykurt'un “Irazca” üçlemesi (<http://www.turkedebiyati.org>) bu alanda öne çıkan örneklerdir.

haliyle ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmamış olması bir eksiklikti. Bu yönüyle Selanik üçlemesinin tarih yazıcılığımız adına önemli bir boşluğu doldurduğu ve okunmaya değer bir tarih serisi olduğu kanaatindeyim.

Hemen belirtmeliyiz ki Selanik üçlemesi bir roman değildir. Eserin muhtevasını oluşturan zaman, olaylar ve şahıslar 19. yüzyıl Osmanlı dünyasının gerçek unsurlarıdır. Yazarın öne çıkan özelliği ve bana göre temel başarısı; gerçek bir tarih kesitini tarihi gerçeklikten asla uzaklaşmadan fakat romancı kurgusu ve öngörüsü ile ele alarak önemli sosyolojik tespitlerde bulunmuş olmasıdır. Yazar; yaşanmış olayları ve şahısları Osmanlı arşiv belgeleri, İngiliz ve Alman Dışişleri arşiv belgeleri, dönemin basın organları ve hatıratı çerçevesinde bir tarihçi hassasiyetiyle değerlendirirken Osmanlı tarihinin en önemli evrelerinden birisini oluşturan bu süreci sadece mütehasıslarının ilgileneceği bir tarih metni olmaktan çıkarıp okuyucunun rahatlıkla analiz edebileceği bir film sahnesi haline dönüştürebilmiştir. Bir toplum bilimci olarak, tarih, sosyoloji ve roman tekniğinin unsurlarını mezc etmeyi başaran yazarın vücuda getirdiği roman tadındaki tarih serisi takdire şayandır.

Selanik üçlemesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tarihini ve erken Cumhuriyet dönemini, diğer ifadeyle imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecini şekillendiren gelişmeleri konu edinmektedir. Bu tarih serisini okuyanlar, Jön Türk hareketinin ortaya çıkışı, hareketin mücessem hali olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, Sultan II. Abdülhamid devrinin siyasal ve sosyo-ekonomik olayları gibi temel tarihi gelişmelere vâkıf olabileceklerdir. Jön Türk hareketinin I. ve II. Meşrutiyet'in ilanındaki rolü, 31 Mart Vakası ve Sultan Abdülhamid'in hallinin Osmanlı Devleti'nin sona ermesinde ve Osmanlı toplumunun yeniden şekillenmesinde nasıl bir yere sahip olduğu gibi temel başlıklar, eseri bitirdikten sonra okuyucunun zihnindeki son dönem Osmanlı tarihine dair çok sayıda soruya cevap vermiş olacaktır.

Eserlerini Selanik'in İstanbul'a karşı takındığı tavır üzerine kurgulayan yazar; *"Çalışmamızın hareket noktası Jön Türk-II. Abdülhamid mücadelesidir. Jön Türkler, Selanik'te sivil ve askerî kanat ciddî bir şekilde örgütlenerek Abdülhamid'e karşı yoğun bir mücadeleye girişiyorlar. Bunlara göre Selanik "Kâbe-i Hürriyet" ve "Mehdi-i Hürriyet" idi. İstanbul ise yozlaşmanın ve her türlü ayak oyununun merkezi, bazılarının ifadesine göre ise "köhnemiş Bizans" idi. Bu mücadele sembolik olarak "Kâbe-i Hürriyet Selanik" ile "Köhne Bizans"*

İstanbul'un mücadelesi olarak da görülebilir. Bundan dolayı bu ismi tercih ettik"² ifadeleriyle eserin çıkış noktasını ve kapsamını ortaya koymaktadır.

Yazar, Jön Türkler'in Selanik şehri ile olan organik bağlarını ve neden burayı merkez seçtiklerini; "1895 yılında ilk defa Jön Türk ismiyle bildiriler dağıtılması üzerine, Abdülhamid deşifre olan devlet memurlarının bir kısmını Selanik'e sürgün ediyor ve bunlar kamu görevlerini orada icra ediyorlar. Meselâ Talat Bey Edirne'den Selanik'e sürülüyor ve Selanik'te sınırda posta dağıtıcısı olarak istihdam ediliyor" ifadeleriyle açıklamaktadır. Jön Türkler'in 1906 yılına kadar fiilî gücü olmayıp mevcut yönetimi eleştiren entelektüel bir hareket olarak kaldığını ifade eden yazar, 1906 yılında Selanik'te Jön Türk yayınlarını okuyan sekiz-dokuz kişinin Abdülhamid'in yönetimine son vermek için Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurduklarını ileri sürmektedir. İstiklâl Harbi'nin başkahramanları olacak olan Kâzım Karabekir, İsmet İnönü ve Mustafa Kemal gibi genç subayların da cemiyetin üyeleri arasında olduğunu belirten yazar, neticede cemiyetin Paris'teki entelektüel kanadı ile Selanik'teki bürokrat ve askerî kanadının birleşmesiyle Osmanlı İttihad Terakki Cemiyeti'nin meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Jön Türkler'in Sultan Abdülhamid ile mücadelesine dair orijinal tespitlerde bulunan yazar, güçlü bir istihbarat ağına sahip olan padişahın bu örgütlenmeden haberdar olduğunu ancak üyeleri ortadan kaldırmak yerine onları bir görevle taşraya sürmek metoduna başvurduğundan Jön Türk yapılanmasına dolaylı yoldan yardımcı bulunduğunu ifade etmektedir. 1907'deki II. Jön Türk kongresinde cemiyetin tam bir terör ve ihtilâl beyannameyi ortaya koyduğunu ileri süren yazar, "Sultan Hamid gelinen noktanın ciddiyetini her halde pek göremedi. Eğer durumun vahametini görüp daha erken Meşrutiyeti iade etseydi muhaliflerin gazını alırdı"³ iddiasında bulunmaktadır. Sultan Abdülhamid'in neden böyle bir metoda başvurduğu sorusuna ise yazar; "Abdülhamid, Jön Türkler için "Bunlar kuzu gibidir. Dışarıda kalırlarsa art niyetli kimseler bunlardan istifade ederler. Devlette görevde bulup maaş almaya devam ederlerse sivi fikirlerinden vazgeçerler diye düşünüyordu. Bir şekilde bunları içeride tutarak kontrol altına almak istiyordu" cevabını vermektedir.

²<http://www.yeniasya.com.tr/roportaj/cumhuriyet-osmanli-padisahlarinin-reformlari-uzerine-kuruldu>(17 Eylül 2012 tarihli röportaj).

³<http://www.yeniasya.com.tr/roportaj/cumhuriyet-osmanli-padisahlarinin-reformlari-uzerine-kuruldu>(17 Eylül 2012 tarihli röportaj).

Bir asırdan fazladır süregelen Sultan Abdülhamid aleyhtarı algının değişmesi adına iddialı fikirler öne süren yazara göre, "Jön Türk iddiaları tamamen ajitasyon ve propagandadır. Jön Türkler Sultan Hamid'e karşı propagandayı çok iyi kullanmışlardır. Propaganda konularından biri de öldürme ve işkence iddialarıdır. Fakat 1908 ihtilâlinden sonra kurulan bir heyet öldürülen ve fail-i meçhule kurban giden bir kişiyi tespit edememiştir. En kötü uygulama Taşkışla'da işkence olmuştur. Burada sorgulanan ve işkence görenler bir görevle devletin farklı coğrafyalarına sürgün edilmişler, bunu kabul etmeyenler ise Avrupa ülkelerine kaçmışlardır."

Şerif Mardin ve Şükrü Hanioglu gibi, Selanik üçlemesinin yazarı Necmettin Alkan da Jön Türkler'in ortak bir siyasî ve felsefî düşünceye sahip olmadıklarını düşünmektedir. Yazar, Jön Türkler'in toplumdan kopuk bir ihtilâl grubu olduğunu, Osmanlının sorunlarına çözüm üretecek projeleri olmadığını, tek reçetelerinin meşrutiyet olduğunu, Abdülhamid'in bunlardan çok daha akılcı ve daha iyi projelere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Jön Türkler'in Osmanlı tarihindeki olumlu noktalarına da vurgu yaparak hakkını teslim eden yazara göre; cemiyet, iyi niyetli, devletin istikbalini meşrutiyette gören ama toplumun önünü açacak siyasî ve felsefî görüşleri olmayan gençlerden müteşekkil bir hareket olarak tarihteki yerini almıştır. Sultan Abdülhamid'i Jön Türklerden daha ilerici bulan yazar, Osmanlı modernleşmesinde II. Mahmud, Abdülmecid ve II. Abdülhamid'in (Dede, oğul, torun) birer mihenk taşı olduğunu belirterek bu düşüncesini "Abdülhamid dönemini bir yenileme dönemi olarak ele alırsak, kadim Osmanlı ile modern Osmanlının sentezinin sağlıklı bir şekilde yapılmaya çalışıldığını görürüz. Bundan dolayı Sultan Hamid dönemini devletin restorasyonu olarak değerlendirmek gerekir. 1909 darbesiyle bu restorasyon sona ermiş ve tekrar başa dönmüştür. Osmanlıyı geçmişiyle barışık bir şekilde modernleştiren II. Abdülhamid'dir. Cumhuriyet bu miras üzerine kurulmuştur"⁴ sözleriyle desteklemektedir.

Yazar Osmanlı tarihinin çok tartışmalı, ifrat ve tefrit boyutunda tarafgirliği bünyesinde barındıran ve üzerinde çok çalışılmış bir alanında yaygın olarak bilinenlerin dışında sıradanlığı aşarak yeni bilgiler ve orijinal tespitler ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Selanik üçlemesi, bir bölümü kaçırıldığında sonrakinin anlaşılmasının zihni zorlayacağı metodu ve roman akıcılığındaki üslubu ile

---

⁴<http://www.yeniasya.com.tr/roportaj/cumhuriyet-osmanli-padisahlarinin-reformlari-uzerine-kuruldu>(17 Eylül 2012 tarihli röportaj).

mütehassıslarını imparatorluktan cumhuriyete geçişin sürükleyici tarihini keşfetmeye davet ediyor.

Son dönemde Türk tarihine karşı artan bir ilginin olduğu hem bu alana dair yazılan kitaplara hem de çekilen filmlere toplumun itibar göstermesiyle sabittir. Filmlerin sadece senarist ve yapımcının inisiyatifine bırakılmayıp tarih uzmanlarının nezaretine riayet etmeleri itibar ve kalıcılığına olumlu tesir yapmaktadır. Selanik üçlemesi yapıtının yazarı Prof. Dr. Necmettin Alkan da yazmış olduğu bu tarih serisi ile öne çıkarak aynı konuyu işlemekte olan bir tarih filmi dizisine Jön Türkler konusunda danışmanlık yapmaktadır. Üç kitaptan müteşekkil Selanik üçlemesinin sürükleyici detaylarını okuyucuya bırakarak burada her bir cildini sathi olarak değerlendirip bazı orijinal tespit ve analizleri paylaşmak istiyoruz.

Serinin ilk kitabı "Selanik'in Yükselişi" adını taşımaktadır. 384 sayfadan ibaret kitapta; giriş, sekiz bölüm, sonuç ve indeks kısımları yer almaktadır. Eserde Jön Türkler'in ortaya çıkış süreci ile 1889 yılından 1908 Jön Türk İhtilali'ne kadar geçen Osmanlı Devleti'nin çözülme süreci incelenmiştir. Eserde "*hürriyet, müsavât, uhuvvet*" imgelerinde anlamını bulmuş olan Jön Türk hareketi ile Osmanlı tarihinin en çok tartışılan siyasi aktörlerinin başında gelen Sultan Abdülhamid'in dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmak adına giriştikleri destansı mücadelenin detayları ortaya konulmuştur. Serinin ilk kitabında; Jön Türkler'in siyasi kimliği, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, 1908 Jön Türk İhtilali'ni hazırlayan iç ve dış nedenler, II. Abdülhamid'in Jön Türkler'e engel olmak için yaptığı icraat, Jön Türk İhtilali'nin gerçekleştirilmesinde Batının rolü, Jön Türk İhtilali'nde Mason desteğinin olup olmadığı gibi merak uyandıran konularda önemli tespitler yer almaktadır. Konuya Osmanlı modernleşmesinin başlangıç sürecini değerlendirerek başlayan yazar, yatay boyutta ihtilâl sürecinin şekillenmesini bu noktaya dayandırmaktadır. Jön Türk kavramı ile homojen bir yapıdan bahsedilemeyeceği ve II. Abdülhamid'e muhalif olan herkesin Jön Türk olarak adlandırıldığı iddiasındaki yazara göre; farklı etnik ve dini unsurlara mensup üyelerden müteşekkil bir Osmanlı mozaği görüntüsü arz eden Jön Türk hareketi Osmanlı siyasi ve düşünce tarihinin en etkili ve istikrarlı muhalif hareketidir.

Jön Türk isminin çıkmasındaki esin kaynağının Avrupa olduğunu belirten yazar, Jön Türk hareketinin örgütlenme açısından İtalyan "Carbonari" gizli siyasi cemiyetinin tesirinde kaldığını, bunun yanında Rusya ve İran'daki İhtilal

hareketlerinin de Jön Türkler için model oluşturduğunu ileri sürmektedir. Her zaman merak konusu olmuş olan Jön Türkler'in masonluk ile ilişkisi konusunda, "cemiyete giriş ve yemin kaidelerinden tutun kullanılan bir takım usul ve kaidelerin masonluktan mülhem" olduğunu ifade eden yazar "Jön Türkler, masonluğun hafî ve kuvvetli teşkilatından çok istifade etmişlerdir" sözleriyle net bir fikir oraya koymaktadır. Eserin sonunda varılan netice; Jön Türk İhtilalinin toplumsal altyapıdan ve geniş kitlesel taleplerden yoksun olarak "millet için ve millet adına" yapıldığı iddia edilen askerî bir isyan olarak başlayıp daha sonra belirli bir elit grubun sınırlı taleplerini gerçekleştiren bir ihtilal haline dönüştüğü fikridir. Enver Paşa'nın gerçek bir ihtilal kahramanı olmadığı tezi ise eserin belki de en çarpıcı noktasını oluşturmaktadır.

Serinin ikinci kitabı "Selanik İstanbul'a Karşı" başlığını taşıyor. Eser 400 sayfa olup giriş, on bölüm, sonuç, kronoloji, kaynaklar, fotoğraflar ve indeks kısımlarını ihtiva etmektedir. Eserin ana temasını 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ilk adımı sayılabilecek olan 31 Mart Vakası, Hareket Ordusu'nun askerî darbesi ve Meclis-i Mebusan'ın tartışmalı kararı neticesinde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin detaylarını ortaya koyan kitapta Cumhuriyet dönemine sirayet etmiş olup uzantıları günümüzde de devam etmekte olan bazı toplumsal tartışmaların izini sürmek mümkündür.

Serinin bu ikinci kitabında; 31 Mart Vakası'nın iç ve dış nedenleri, Jön Türk-Sultan Abdülhamid mücadelesinin sonunda oluşan yeni siyasal ortam, ordunun siyasete dâhil olmasının meydana getirdiği kutuplaşma, Edine Vakası, Kör Ali Olayı gibi ihtilâlin öncülleri, Avcı Taburlarının başlattığı ilk hareket, Hareket Ordusunun İstanbul'a gelerek "İstanbul'un yeniden fethi", Sultan Abdülhamid'in hal vakası ve 31 Mart Vakası'nın perde arkasında mürtecilerin mi yoksa yabancı parmağının mı bulunduğu gibi halen tam olarak cevap verilememiş sorulara orijinal cevaplar verilmektedir. Yazar, 31 Mart Vakası'na uzanan tarihî süreci meydana gelen olayların sınırları açısından 1889-1897, 1897-1908 ve 1908-1909 olmak üzere üç evrede değerlendirmiştir. 31 Mart Vakası'nın ayak seslerinin bir yıl önceden duyulmaya başladığını ortaya koyan yazar 23 Temmuz 1908 tarihinin Osmanlı siyasi tarihi açısından bir milât olduğunu ifade etmektedir. Meşruti yönetimin gerçek araçları olan meclisin ve hükümetin gerçek anlamda hiçbir zaman bağımsız olamadığına ve bu durumun Osmanlı iç siyaseti için bir zenginlik olmaktan öte tam bir keşmekeş

meydana getirdiğine değinen yazar, herkesin meşrutiyetten farklı beklentilerinin olduğunu ve hürriyete herkesin istediği anlamı yüklediğini ileri sürmektedir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ordu ve donanmayı "*siyasal bir alet*" olarak kullanarak ordunun siyasete müdahil edildiğini söyleyen yazar ordu içerisindeki Alaylı-Mektepli ayrışmalarının altını çizerek 31 Mart Vakası'nın sadece irtica hareketi olarak izah edilemeyecek kadar karışık ve geniş tabanlı bir hareket olduğunu öne sürmektedir. Yazar, yaygın olarak kabul edilen "ihtilali irticacılar çıkardı" tezinden farklı olarak, 31 Mart hadisesinin meydana gelmesinde İttihad ve Terakki'nin rolünün daha ağır bastığını vurgulamaktadır. Meşruti yönetime karşı yapıldığı iddia edilen ihtilalde asilerin hedefinde doğrudan meclisin olması gerektiğini dile getiren yazar oysa Meclis-i Mebusan'ın 31 Mart Vakası'nın birinci gününden itibaren açık kaldığını, mümkün olduğunca da oturumlara ara verilmediğini ileri sürerek aslında Hareket Ordusu'nun müdahalesini gerektirecek bir durumun olmadığına vurgu yapmıştır. Yazar, Sultan Abdülhamid'in isyan karşısında üzerine düşen sorumluluğu o gün ki şartlarda yerine getirmiş olduğunu, Hareket Ordusu'nun müdahalesinin ise aslında "*bitmiş bir isyanın bastırılması*" olduğunu iddia etmektedir. Karışıklık esnasında Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un dışında toplanmış olmasını "*Kanun-ı Esasi'de olmayan bir şeyi uygulamakla Meclis'in aslında Kanun-ı Esasi'yi çiğnemiş*" olduğunu vurgulamaktadır. Hâl kararıyla ilgili Meclis-i Mebusan'ın görev ve yetkilerinin dışında hareket ettiğini iddia eden yazara göre, hâl fetvası da dini olmaktan ziyade siyasi bir metin niteliği taşımaktadır. Yazar eserin sonunda 31 Mart Vakası'nda ve bastırılmasında yabancı parmağının da bulunduğunu iddia ederek şüphelerini İngiltere ve Almanya üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Serinin üçüncü ve son kitabı "Ve Selanik Düştü" başlığıyla çıkmıştır. 408 sayfadan oluşan eserde, giriş, sekiz bölüm, sonuç, kaynaklar ve indeks kısımları bulunmaktadır. Eserin odak noktasını 1912-1913 Balkan Harbi ve hezimetini ile İttihad ve Terakki'nin Abdülhamid'siz geçen dört yıllık hikâyesi oluşturmaktadır. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle başlayıp 1912-1913 Balkan Savaşı sonuna kadar geçen dört yıllık dönem, ümit edilenin tam aksine bir kaos ve çatışmaya dönüşmüştür. Bu süreçte İktidar üyeleri, siyasetin aktörleri ve kurumlar çözüm üretmeyen statik bir çizgide yer almışlardır. Genç subayların da bu daireye dâhil olmasıyla manzara daha karışık bir hale gelmiştir. Devlet bu kafa karışıklığı ile dâhil olduğu Balkan Harbi'nde büyük bir felaketle yüz

yüze kalmıştır. Birkaç aylık süre içinde Balkanlar'daki varlığının büyük kısmını yitiren Osmanlı Devleti, Jön Türkler'in merkezi Selanik gibi birçok şehri kaybetmiştir.

Serinin bu son kitabı; 31 Mart Vakası'ndan sonra iktidarı ele almış olan İttihad ve Terakki'nin süreci iyi yönetemediğini, Balkan Harbi'nin Şark Meselesi'nin bir boyutu olduğunu, üç ay gibi kısa bir sürede Balkan topraklarının nasıl kaybedildiğini, Selanik gibi önemli bir merkezin tek kurşun atılmadan nasıl teslim edildiğini ortaya koymaktadır. Eserin önemle üzerinde durduğu bir başka konu ise Balkanlar'daki Müslüman ahalinin karşı karşıya kaldığı etnik ve kültürel temizlik ve Batılı devletlerin harp esnasında takip ettikleri stratejidir. Yazar, 93 harbi sonunda yapılan Berlin Kongresi ile teşkil edilen yeni diplomatik düzenin başlıca iki mağdurunun devlet olarak Osmanlı ve coğrafya olarak da Balkanlar, ikisinin kesiştiği ortak tarihi vakıanın da Balkan Harbi olduğunu ileri sürmektedir. Balkan İttifakının meydana gelmesinde Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nun önemli bir rol oynadığını belirten yazara göre, İttihad ve Terakki bu kanunu çıkarmakla bilmeden ve farkında varmadan Balkan İttihadına "iyi niyetli bir katkı" yapmıştır. Yazara göre; tek adam idaresinden çok adam idaresine geçilmiş olan bu süreçte iktidar unsurlarının karıştığı bazı yolsuzluklar, 1912 "sopalı seçimleri" ve sık sık hükümet değişiklikleri devleti "Abdülhamidî mutlakî" yönetimden "İttihadçı mutlakî" yönetime taşımıştır.

İttihadçı genç subayların hem ordu içinde hem de dışında Osmanlı günlük siyasetinin tarafı ve aracı olarak devreye girmeleri neticesinde İttihadçı karşıtlarının da *Halâskârân-ı Zâbitân Grubu* adıyla siyasallaştığını vurgulayan yazar, Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin en önemli nedenlerinin başında bu karşıtlığı göstermektedir. Yazar, ordu içerisindeki bu onulmaz tefrikanın Osmanlı Devleti'ni felâkete sürüklediğini söyledikten sonra "Ve Selanik Teslim Oldu: Mehd-i Hürriyet'e Elveda" başlığı altında çok milletli ve çok kültürlü üçlü "Osmanlı Matruşkası"nı oluşturan Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Selanik rabitasının dağıldığını dile getirmiştir. Yazar, Jön Türk hareketinin sembolü ve merkezi olmuş Selanik şehrinin tek kurşun atılmadan teslim edilmesini ise teessüfle karşılamaktadır. İttihad ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki düşmanlık ve mücadelenin Balkan Harbi'nin hezimete dönüşmesinin temel nedenlerinden biri olduğunu vurgulayan yazar, bu harp esnasında Batılı güçlerin dayanışmasını "bu savaşın bir Haçlı Seferi olarak kabul edilmesi sonucuna varılabildiği" şeklinde açıklamaktadır. Balkan Harbi esnasında sistematik ve planlı bir Müslüman kıyımı yaşandığını ve 632.408 Müslümanın öldürüldüğünü dile getiren yazara göre,

“eğer Türk hoşgörüsü önceden bu Hristiyan fanatizmi kadar tahripkâr olsaydı Türkiye, Şark Meselesi'nin kaderine engel olabilirdi”.

Netice olarak; yaklaşık 25 yıllık bir tarihi süreci kapsayan Selanik üçlemesi, Jön Türkler ile Sultan Abdülhamid'in uzun soluklu mücadelesi konusuna getirmiş olduğu yeni analizler ve ortaya koyduğu orijinal sosyolojik tespitlerle değer kazanmaktadır. Özellikle son dönem Osmanlı tarihi severleri ve uzmanları için görülmesi elzem olan bu üçlemeyi ilim dünyasına kazandıran Prof. Dr. Necmettin Alkan'a teşekkür ederek okuyucuyu İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin sürükleyici tarihi ile baş başa bırakıyorum.

KAYNAKLAR

ALKAN, Necmettin, Selanik 'in Yükselişi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

ALKAN, Necmettin, Selanik İstanbul'a Karşı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

ALKAN, Necmettin, Ve Selanik Düştü, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

<https://www.ayrintiyayinlari.com.tr>

<http://tdk.gov.tr>

<http://www.turkedebiyati.org>

<https://tr.wikipedia.org>

<http://www.yeniasya.com.tr>

Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, 2. Baskı, 2014, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Hasan DAŞDEMİR*

Kitabın yazarı Mustafa Çolak daha çok 1914-1918 yılları arasındaki çalışmaları ile tanınmaktadır. Alman arşiv belgelerinden yararlanan nadir Türk tarihçilerinden biridir. Enver Paşa-Osmanlı-Alman İttifakı üzerine 2008'de çıkan bir kitabı da bulunan Çolak'ın tanıtımını yaptığımız "Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)" adlı kitabının ilk baskısı 2006 yılında, ikincisi 2014'te Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkmıştır. 15,5 x 20 cm. ebatlarında olan kitap karton kapaklıdır. İç sayfaları birinci hamur kâğıttandır. Tamamı 283 sayfadan oluşmaktadır. Kitap, ağırlıklı olarak birinci el Alman belgeleri, yerli ve yabancı tetkik eserler taranarak hazırlanmıştır. Kafkasya bölgesi, Çolak'ın bu çalışmasına kadar yerli ve yabancı çok sayıda tarihçi tarafından çalışılmıştır. Yazar kendinden önceki çalışmaların ya yalnız Osmanlı belgelerine ya da yalnız Alman belgelerine dayalı olarak hazırlanmasından kaynaklanan eksikliği fark etmiş; çalışmasında hem Osmanlı arşiv belgelerini hem de Alman arşiv belgelerini kullanmış ve böylece önceki çalışmaların tek taraflı anlatım tarzından uzaklaşmaya çalışıp meseleyi objektif bir yaklaşımla değerlendirme gayretinde olmuştur.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, ilk olarak konunun daha iyi anlaşılması için 1897 yılında yapılan nüfus sayımına dayanarak hazırladığı tabloların da yardımıyla Kafkasya bölgesinin demografik yapısını izah etmiştir. Nüfusla ilgili bilgilere ek olarak Kafkasya'nın ekonomik potansiyeli, bölgede çıkarılan madenler ve bu madenlerin ihraç edildiği ülkelerle ilgili bilgiler verilmiştir. Bu genel bilgilerin ardından Alman İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya duyduğu ilginin nedenleri üzerinde durulmuş ve Almanların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile kurduğu ittifak hakkında bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Kitabın birinci bölümü iki ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlıkta Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun Doğu ve İslam Politikası anlatılmıştır. 1890'da Alman imparatorluk tahtına oturan II. Wilhelm'in Almanya'nın gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak İngiltere'yi görmesinden etraflıca bahsedilmiştir. Wilhelm'in bu engeli ancak İngiliz sömürgeleri altında yaşayan

---

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: dasdemir918@gmail.com

Müslüman halkı kışkırtmakla ortadan kaldırılabileceğine inandığı çıkarımında bulunulmuştur. Kayser Wilhelm'in bu amacın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne iki kez ziyarette bulunduğu ifade edilmiştir. Almanya'nın Dünya Savaşı'nda kendi üzerindeki yükü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nde bulunan Halifelik Makamına ilan ettireceği "Cihat" çağrısı ile İngiltere, Fransa ve Rusya hâkimiyeti altındaki Müslümanları bu devletlere karşı isyan ettirmek girişiminin detayları aktarılmıştır. Almanların Halife'nin Cihat çağrısı sonrasında sömürge altındaki Müslümanlardan beklenen tepkiyi göremediği ve hayal kırıklığına uğradığı gerçeğinin altı çizilmiştir. Yazara göre, bu son durum savaşın gidişatını olumsuz yönde etkilemiştir. Almanya İmparatorluğu'nun savaş sürecinde İran ve Afganistan'la olan ilişkileri de birinci bölümün ilk başlığının konuları arasında yer almıştır. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden diğer beklentileri ve Osmanlı Devleti'ni kendi saflarına alma konusundaki ısrarlarının nedenleri genel bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır.

Bölümün ikinci ana başlığında Almanya'nın Kafkas halklarını Rusya'ya karşı isyana tahrik ve teşvik metotları üzerinde durulmuştur. Osmanlı'nın Almanya ile ittifak yapmasından sonra savaşa fiilen dâhil edilmesi ve Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Felaketi ile sonuçlanan harekâtın sonrasında Almanların Kafkasya politikasında meydana gelen değişikliklere vurgu yapılmıştır. Yazarın aktardıklarına göre, Alman İmparatorluğu Kafkas halklarını isyana teşvik etmiş; ancak istediği başarıyı elde edememiştir. Yazarın anlattıklarına bakılırsa bu başarısızlığın çok farklı sebepleri vardı. Bu başlıkta bu nedenler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kafkas halklarından olan Gürcülere bir başlık altında ayrıca değinilerek Gürcülerin ve Almanların birbirlerine karşı olan beklentileri genel hatlarıyla açıklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin karşı çıkmasına rağmen Almanlar tarafından oluşturulan Gürcü lejyonlarına yer verilmiş ve Gürcülerle ilgili yaşanan tarihi süreç kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kitabın ikinci bölümü ilk bölümde olduğu gibi iki ana başlığa ayrılmış ve birinci ana başlıkta Kafkas Cephesi içerisinde Osmanlı-Rus Savaşları ve Sarıkamış Kuşatma Harekatı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kafkas cephesinin açılmasının nedenlerine değinilerek rakip iki devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı'nın savaş sırasındaki güçleri karşılaştırılmış ve Türk birliklerinin donanım açısından yetersizliği ortaya konulmuştur. Bu bölümde altı çizilen hususlardan biri, henüz cephenin açılmasından önce hazırlanan Alman raporlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun eldeki

kuvvetlerle bu savaşta başarılı olamayacağını ortaya koymasıştır. Bölümde 90 bin askerin donarak şehit olduğu yanlışı da farklı kaynakların mukayesesi yoluyla ele alınmıştır. Kafkas Cephesi'nde alınan başarısızlığın ardından Rusya'nın sonraki durumu değerlendirilerek Erzurum'un işgal edilmiş sürecine değinilmiştir. İşgal sonrasında kamuoyunda oluşan Türklerin özel bir barışla savaştan çekileceği söylentileri üzerinde de durulmuştur.

İkinci bölümün ikinci ana başlığında Genç Türklerin Turancılık ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikaları ele alınmıştır. Yazar, daha çok Kafkasya politikası bağlamında Turancılığa değinerek savaşın başlangıcı ve ilerleyen safhalarında gerek hükümet nezdinde gerekse Osmanlı kamuoyunda değışen tutumlara dikkat çekmiştir. Kafkasya politikası dâhilinde oluşturulan Kuvvet-i Seferiye'nin özellikleri, faaliyetleri ve sonuç olarak almış olduğu başarısızlıkları, nedenleriyle birlikte geniş bir perspektifte değerlendirilmiştir. Bu kısımda işlenen konular arasında savaş sonrasında kurulacak bağımsız Gürcü Devleti'nin sınırları, konumu ve Osmanlı Devleti'nin bu projeye karşı tutumu da bulunmaktadır. Yazar, bu bölümde "Tehcir Olayı"nı Almanların penceresinden aktarma gayretinde olmuştur. Yazarın tespitlerine göre: Savaş başlamadan Alman yetkililer doğuda bir Ermeni isyanı çıkacağını tahmin etmiş ve bu durumun Osmanlı Devleti'ni Ruslar karşısında olumsuz yönde etkileyeceğini görmüşlerdir.

Kitabın üçüncü bölümü "Brest-Litovsk Barışı ve Kafkasya'da Devletleşme Dönemi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümün birinci kısmında 1916 yılı yaz aylarında başlamış olan taarruzlarla Rusların Bitlis-Muş-Erzincan-Trabzon hattındaki bölgeleri ele geçirmesi üzerinde durulmuştur. Yazara göre, Rusların bundan sonraki amaçları 1917 yılı kışını atlattıktan sonra başlatacakları bir harekâtla Sivas ve Sinop'a kadar olan bölgeleri ele geçirmek; Irak'ta bulunan müttefik İngiliz ordularıyla birleşmekti. Yazar, bu planları hiç beklenmeyen bir iç isyanın suya düşürdüğünü dile getirmektedir. Yazar, bu meyanda Rusya'da yaşanan ihtilal olayını ele alarak Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısındaki tutumu ve Almanya'nın izlemiş olduğu politikaları da farklı açılardan anlatma çabasında olmuş; Rusya' da ortaya çıkan Bolşevik İhtilali'nden sonra Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin bir kritiğini yapmıştır.

İkinci kısımda Bolşevik ihtilalinden sonra ilhaksız ve tazminatsız barış isteyen Rusya ile yapılmış olan Brest-Litovsk Barış antlaşmasının Kafkasya ile ilgili alınan kararlarına değinilmiştir. Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin ihtilal sonrası

Kafkasya'ya yönelik politikalarına da göndermeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) sonrasında savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakmış olduğu Kars, Ardahan ve Batum'un tekrar Osmanlı Devleti'ne iadesi ile ilgili talepleri, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin bu isteklerine karşı yaklaşımı irdelenmiştir. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Rusya'da meydana gelen ihtilal sonrasında Kafkasya'da izlemiş oldukları politikalara ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı samimiyetsiz davranışları da örneklendirilmiştir.

Dördüncü bölümde; Osmanlı ordusunun Kafkasya'da ileri harekâtına değinilmiştir. Rusya'da çıkan ihtilalin ardından, Osmanlı topraklarından çekilmeye başlayan Rus birliklerinden sonra bölgede savunmasız kalan Müslümanlara karşı başlatılan Ermeni saldırılarından ve Osmanlı Hükümeti'nin bu saldırılara karşı aldığı önlemlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde, Brest-Litovsk Anlaşması'nın altıncı maddesi gereği Osmanlı Devleti'ne Kars, Ardahan ve Batum'un bırakılmasına karşı çıkan ve bu anlaşmayı tanımayan Transkafkasya Hükümeti ile Trabzon'da yapılan görüşmelere değinilmiştir. Taranskafkasya Hükümeti'nin Rusya'dan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Brest-Litovsk Antlaşmasını esas kabul ederek bir barış imzalayacağını Osmanlı Devleti'ne bildirmesinin ardından Batum Konferansı ve Trabzon'da yapılan görüşmelere ek olarak alınan kararlar dâhilinde değişen Osmanlı ve Alman politikaları hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkas politikasının bir sonucu olarak bazı isteklerde bulunması ve Transkafkasya Hükümeti'nin dağılması sonrasında oluşan yapı ve kurulan devletler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Almanya'nın bu olay sonrasında izlemiş olduğu politikalar anlatılmıştır. Yazar, özellikle Almanya için Bakü'nün önemine işaret ederek Osmanlı Devleti'nin ileri harekâtı sonrasında Almanya ile Bakü üzerinde yaşanan krize değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu ikili politika sonrasında Brest-Litovsk Antlaşması dışında bir başka Rus-Alman Antlaşması yapıldığına işaret etmiş ve bunun maddelerine yer vermiştir. Bakü'de Menşeviklerin iktidara gelmesi ile İngilizlerin ilk defa Bakü'ye girdiğine dikkat çekerek bu olaydan sonra Almanya'nın tekrar Türklerle birlikte Bakü'yü ele geçirmeye yönelik bir politika değişikliği izlediğini belirtmiştir. Almanya'nın Rusya ile anlaşması sonrasında Talat Paşa'nın Almanya'ya giderek burada yapmış olduğu görüşmeler sonrasında alınan kararları yansıtmıştır. Yazar, Almanya İmparatorluğu'nun Kafkasya Politikasının sonuçlarını değerlendirerek kitabını tamamlamıştır.

Hasan DAŞDEMİR

Mustafa Çolak'ın bu kitabı Birinci Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı-Alman ittifakının anlaşılabilmesi ve Almanya İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik planları hakkında önemli bir araştırma eseridir. Kitap, bir yandan 1914-1918 yılları arasında savaşın gidişatını vererek okuyucunun fotoğrafı bir bütün olarak görmesini sağlarken, bir yandan da Kafkasya'yı merkeze alarak Osmanlı-Alman ilişkilerinde bu coğrafyanın söz konusu yıllardaki rolünü ortaya koymaktadır. Genel olarak Alman arşiv belgeleri ve gizli raporlar kullanılarak yazılan kitap karşılaştırmalı tarih anlatımının örneklerinden biri olarak tarih literatüründe önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Yazım Kuralları ve Yayın İlkeleri

1. Başka bir yerde yayımlanmamış veya yayım için gönderilmemiş Türkçe ve İngilizce makaleler kabul edilir.
2. Makalenin ilk sayfasında makale başlığı ve yazarlara ait bilgiler verilmelidir. Yazarların adları akademik unvanları ile birlikte yazılmalı ve e-posta adresleri, çalıştığı kurum bilgileri (Üniversite, Fakülte, Bölüm vb.) ismin altında yer almalıdır.
3. İkinci sayfada makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı, 200 kelimeyi geçmeyen Özet/Abstract ve en fazla 5 anahtar kelime/keywords bulunmalıdır.
4. Dipnotlar geçtikleri sayfada, tablo ve grafikler atıfta bulunulan sayfada veya devamında yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ve grafiklerin altında yer almalıdır. Paragraf başı 1 cm içeriden olmalıdır.
5. Atıflar metin içerisinde (Lucas, 1988) örneğindeki gibi yer almalıdır. Kitaba atıfta sayfa numarası (North, 1992: 93) örneğindeki gibi verilmelidir.
6. Ekler, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır.
7. Makaleler ekleriyle birlikte 20 sayfayı geçmeyecek şekilde 3 nüsha halinde ve bir adet CD kopya edilerek gönderilmelidir.
8. Makaleler A4 boyutundaki kağıda 1,2 satır aralığında 11 punto Times New Roman yazı tipi ile üstten 6 cm, soldan 4,5 cm, sağdan 4 cm ve alttan 6 cm marjlar kullanılarak yazılmalıdır.
9. Makalelerin yazımında burada belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kurallarına uyulmalıdır.
10. Makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.
11. Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak gönderilmeyen makaleler dikkate alınmaz.

Kaynak Gösterimi

Alfabetik olarak tek satır aralığında, ilk satır sola dayalı, diğer satırlar 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Kitap

North, D.C. (1992), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Reprinted, New York: Cambridge University Press.

Makale

Lucas, R.E. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22: 3-42.